

Viața românească

Revistă a Uniunii Scriitorilor din Republica Socialistă România

1966

MARTIE

3

Anul XIX

Cuprins

ANIVERSAREA „VIETII ROMÂNEȘTI“ 1906—1966

DEMOSTENE BOTEZ: 60 de ani în slujba culturii naționale	3
GEORGE IVĂȘCU: „Viața românească” în retrospectivă	9
CONST. CIOPRAGA: Etapele „Vieții românești”	20
AL. PIRU: Teoria specificului național la „Viața românească”	37
GEO ȘERBAN: „Viața românească” față cu „Gîndirea”	41
EUGENIA TUDOR: Debuturi la „Viața românească”	47

Texte inedite

AL. PHILIPPIDE: Spectacol	52
M. RALEA: Rectificări asupra ideologiei „Vieții românești”	53
IONEL TEODOREANU: Vinătoarea; Melancolie.	58
HORTENSIA PAPADAT-BENGESCU: Străina (<i>fragment de roman</i>)	62
CLAUDIA MILLIAN MINULESCU: O vacanță la Tușnad cu Hortensia Papadat-Bengescu	83
M. CÔDREANU și AL. O. TEODOREANU: Schimb de sonete Din corespondența primilor conducători ai „Vieții românești”	97

Studii

PAUL GEORGESCU: Semnificații sadoveniene	104
ADRIAN MARINO: Obiectul și metoda criticii literare la G. Ibrăileanu	121
MATEI CĂLINESCU: G. Ibrăileanu despre destinul universal al culturii române	129
I. NEGOIȚESCU: M. Ralea, călător	133
P. COMARNESCU: I. Botez, comentator al literaturii engleze	137
VLADIMIR STREINU: C. Hogăș, la „Gimnasia Centrală”	146
CORNELIA ȘTEFĂNESCU: Spiridon Popescu	152

F. 20167

Miscellanea

ȘERBAN CIOCULESCU : Întiul număr din „Viața românească” 158

Evocări, amintiri, mărturii

MIHAI CARP: După 60 de ani 162
DEMOSTENE BOTEZ : Mihai Carp ; Ionel Teodoreanu :
Mihai Sevastos. 163
OTILIA CAZIMIR: Amintiri 170
IORGU IORDAN: Amintiri 174
LAURENȚIU PREUȚESCU : Stâlpi ai „Vieții românești” 180
D. I. SUCHIANU : Amintiri de la „Viața românească” . . 187
HENRIETTE YVONNE STAHL: Cum nu l-am cunoscut pe
G. Ibrăileanu 193
M. SEVASTOS: Figuri de la „Viața românească” : Costică
Botez și I. Al. Brătescu-Voinești 196
ELENA PIRU: Amintirea lui Octav Botez 204
AL. AL. LEONTESCU : Mihai Codreanu 205

Caleidoscop

Privire retrospectivă asupra „Vieții românești” în etapa sa ieșană; G. Ibrăileanu despre Gala Galaction și Tudor Arghezi (I. Crețu); „Viața românească” după al doilea război (I. Bălu); Anatole France și Păstorel (P. Dinopol) . . . 210

Foto : Florin Dragu

Director : DEMOSTENE BOTEZ

Colegiul redacțional : Acad. TUDOR ARGHEZI, ALEXANDRU BALACI (membru corespondent al Academiei R. S. România), AUREL BARRANGA (redactor-șef adjunct), Acad. MIHAI BENIUC, Acad. GEO BOGZA, ȘERBAN CIOCULESCU (membru corespondent al Academiei R. S. România, redactor-șef), LUCIA DEMETRIUS, PAUL GEORGESCU (redactor-șef adjunct), Acad. IORGU IORDAN, Acad. ATHANASE JOJA, Acad. AL. PHILIPPIDE, Acad. ZAHARIA STANCU, D. I. SUCHIANU

Redacția : Bd. Ana Ipătescu nr. 15, telefon 11.88.85—Raion „30 Decembrie”—București

60 de ani în slujba culturii naționale

de Demostene Botez



u trecut 60 de ani de când pe coperta acestei reviste apărea, sus, deasupra titlului: „1906 — Anul I — Martie nr. 1“.

Cîtă emoție, cît entuziasm, cît spirit de dăruire, cîte iluzii sînt îndeobște legate de asemenea cîteva cuvinte, scrise în fruntea a sute și mii de reviste literare ce au apărut și dispărut, mai tîrziu sau mai curînd, de-a lungul secolelor, nu o pot ști decît acei care au scos reviste literare ori au fost apropiați celor care le-au scos. Pentru ei, întotdeauna, ilumina impresia, aproape concretă, că a apărut un nou astru.

Soarta și viitorul revistelor literare erau pe atunci, după un asemenea Anul I, nr. 1, incerte, pline de aventuri, de sacrificii și eroisme, pline de grija zilei de mîine, de însăși existența lor materială, cum era și soarta și viitorul oamenilor săraci. Entuziasm, spirit de jertfă și generozitate, dragoste de cultură și împărtășirea ei altora, la cît mai mulți, nu era deajuns pentru a garanta o viață cît de cît durabilă unei reviste. Din lipsuri materiale, se stingeau nu numai poezii ci și bietele reviste sortite de la început efemerului, de parcă ar fi fost niște specii de ființe cu o viață biologică limitată, tragic de scurtă.

Și, totuși, iată că după 60 de ani, această revistă dăinuiește, merge înainte, asociindu-și existența cu însăși istoria culturii românești, păstrînd același titlu, scris cu aceleași caractere, cu toată evoluția firească a conținutului și idealului ei.

Parafrazînd un dicton din slova sentimentală, ne putem întreba azi, la această aniversare: „Cîte secole au trecut de-atunci, din 1906, de cînd întîiul număr a apărut?“ atît de profunde și variate sînt toate condițiile de astăzi față de cele de-atunci.

Apariția unei reviste de importanța „Vieții românești“ a fost pentru timpul acela un eveniment, fără determinante evidente în epocă, iar longevitatea ei este un al doilea fenomen neobișnuit nu numai în țara noastră, dar chiar și în Occident, în țări cu mai veche cultură, unde doar „Mercure de France“ (sfîrșit anul trecut) a avut o viață matusalemică.

Imprejurările și condițiile social-culturale în care a apărut „Viața românească“ sînt foarte sumar și superficial cunoscute. Mihai Sevastos, în „Amintirile“ sale, recon-

stituie cîte ceva din cele auzite de la alții, care, pesemne, nu au fost prea vorbărești. Și, din amănunțele faptice ale acelor împrejurări nici nu se mai poate ști mai mult în viitor, căci membrii întemeietorii ai revistei sînt aproape toți dispăruți demult, iar contemporanii lor, care au participat într-un fel sau altul, i-au urmat. Martori oculari ai faptului și antecedentelor sale, astfel, nu mai sînt. Iar mărturiile scrise — cele care rămîn, prin forța dictonului care le dă durabilitate proverbială — sînt puține și, poate, unele nici corespunzătoare adevărului. Sevastos reface partea aceasta a trecutului, dintre 1906—1911, din „Crimpeia“ de discuții desfășurate în redacție, de-a lungul vremii, după 1912.

Există totuși un supraviețuitor, cel mai tînăr de pe fotografia colectivă, jubiliară, a întemeietorilor: nonagenarul, azi, Mihai Carp, un foarte strălucit profesor, cu o bogată activitate cultural-politică și literară, și astăzi cu aceeași minte limpede și echilibrată, dar cu puterile fizice prea slăbite pentru a încheia acum niște memorii care se cer a fi ample.

Acesta însă a scris cîteva amintiri despre „Viața românească“ și G. Ibrăileanu, cuprinzînd chiar referințe anterioare apariției revistei și care sînt și rămîn de un deosebit interes, mai cu seamă fiindcă ele fac o legătură organic-culturală cu reviste din trecut. Căci iată ce scrie el (citât din Sevastos):

„Aș putea spune că *Evenimentul Literar* apărut în Iași la 1 noiembrie 1893, trecut la București în iulie 1894 și desființat în octombrie 1894 prin fundarea ziarului socialist *Lumea nouă*, la care treceam toți cei de la *Evenimentul literar*, a fost — ca mediul marin în care a apărut viața pe pămînt — mediul literar, cultural și ideologic căruia se datorește, la capătul unei lungi evoluții, apariția „*Vieții românești*“. Un stimulent pentru grupul *Evenimentului literar* și în special pentru Ibrăileanu a fost scoaterea la Galați a revistei *Curentul nou*, sub direcția lui H. Sanielevici, care, punînd în discuție unele probleme de actualitate și luînd atitudine ostilă împotriva literaturii lui Mihail Sadoveanu, a provocat replica lui Ibrăileanu în revista gălățeană și a trezit în grupul literar ieșean nevoia de a nu mai apela la revistele altora, ci de a avea o publicație periodică proprie în care să se tipărească, fără nici o rețicență, opiniunile grupului“.

Din asemenea date totuși se pot ușor deduce stări de lucruri generale, care stau îndeobște la baza marilor evenimente culturale.

O a doua mărturie, mai anecdotică și deci mai puțin legată de adevărul adevărat și substanța lui, este aceea din articolul lui Constantin Stere: Cum am devenit directorul „*Vieții românești*“, care povestește că, într-o bună zi, Ibrăileanu a intrat ca o furtună în casa lui din strada Sărării: „După gestul cu care și-a pus ciomagul de cireș în colțul lui obișnuit din odaia mea de lucru și după energia cu care a și început să-și frece degetele chiar de la prag, am înțeles că Ibrăileanu vine cu o somațiune gravă și împetuoasă“.

Și Sevastos, citînd acest fragment pitoresc, urmează:

„Stere s-a speriat văzînd gestul agresiv și ochii „flamboianți“ ai acestui cap de asirian... nepieptănat. Ibrăileanu s-a năpustit asupra lui așa, netam-nesam:

— Să scoți o revistă. Nu mai merge așa. X, Y, Z, în „Foaie de varză“, în „Rătăcirii literare“, în „Zi-i pe nume“ otrăvesc tineretul, falsifică gustul literar, buimăcesc opinia publică. N-ai dreptul... Ai datoria... Ar fi o crimă...“

Din aceste amintiri de amintiri rezultă că, încă de la începutul începutului, dacă Stere a fost pivotul revistei, Ibrăileanu a fost elementul mobilizator, activ însuflețit de o pasiune literară ce l-a stăpînit și i-a susținut munca slabelor sale puteri fizice, de-a lungul a două decenii de la apariția revistei. El a fost, cum au spus-o mulți, fără a face prin asta o floare de stil, sufletul revistei și, totuși, fără existența

lui Constantin Stere, revista nu mi-o pot închipui. El a determinat spiritul revendicator principal al revistei, ideologia ei, fără de care o revistă, oricâte pagini ar avea, tot o fițuică rămâne.

Prima mărturie e mult mai largă și mai multiplă în semnificații. Într-o anumită privință și măsură, ea o anulează pe cea de-a doua: Revista „Viața românească” nu s-a născut spontan, nu e rodul unei enervări, nu s-a iscat din somația „Să scoți o revistă...” adresată lui Stere, oricât de imperativă ar fi fost această injoncțiune. Ea are, în esența ei, un istoric care-i depășește vîrsta. Ea a fost o necesitate istorică determinată de o sumedenie de date sociale, politice și culturale, de întreaga conjunctură de la acea dată. Ea a fost fructul copt al unui proces de înflorire și dezvoltare în țara noastră a unei mentalități democratice, a unei mișcări mai vaste în favoarea celei mai obișnuite clase, fărănimea, — din acel moment istoric, fructul dezvoltării proletariatului, care a început să pună și la noi o serie din problemele care au dominat apoi viața politică și socială.

„Evenimentul literar”, ca și „Lumea nouă”, au prefațat în felul lor geneza „Vieții românești”.

Unii dintre intelectualii care au format grupările acestor reviste, mereu aceiași, luaseră cunoștință de marxism, chiar dacă nu-l serveau în totul și conștient. Iar Constantin Stere, spirit revoluționar autentic, trecut prin experiențe revoluționare, prin cnuturile Ohranei, prin întunerecul închisorilor și asprimi devenite legendare, de la Învierea lui Tolstoi încoace, a fost un catalizator cu mare putere de atracție, aproape de hipnotizare, a fost tulpina ce a determinat fenomenul de cristalizare.

Nu trebuie uitat că „Viața românească” a apărut în 1906, după 40 de ani de domnie a Hohenzollernilor, care atinsese apogeul cu prilejul Jubileului celei mai cumplite mizerii a țării, și exact un an înainte de revoluția țărănească din primăvara lui 1907. Puneți alături toate aceste date cronologice și spiritul lor, și veți avea mai mult de cît o explicație anecdotică a apariției „Vieții românești”.

Era în epoca în care jarul cultural din „chemineul” Junimii prinsese spumă cenușie de scrum fulguit, cînd piereau, odată cu ea, și ca o consecință doar a ideologiei, un regn al favoritismului, un tablou al unei clase dominante.

„Viața românească” a fost înainte de o revistă, o grupare, exponentul viu, dinamic, al unui nou aspect social, al unei noi ideologii care, din păcate, nu s-a păstrat pe linia atunci de abia trasă a marxism-leninismului, de care totuși s-a călăuzit, cînd nopțile vremii erau prea întunecoase.

Fotografia clasică azi a întemeietorilor revistei este doar un simbol. Acelora le erau alături încă de atunci alți mulți intelectuali, al căror număr a tot crescut cu timpul, pe măsura definirii direcțiilor dezvoltării societății.

Apariția „Vieții românești” a fost cel mai important eveniment cultural de la începutul acestui veac. Ea a fost de la început organul unor mari și cutezătoare revendicări politico-sociale, evaluate cu unitatea de măsură a vremii, și în contextul istoric.

În ființa și în spiritul ei, a fost un act cultural unic. Ţelul ei suprem a avut nu numai un aspect politic și social, ci, în susținerea și atingerea acestuia, un aspect cultural. În țara analfabetismului dominant, „Viața românească” și-a impus sarcina grea de culturalizare, și nu de răspîndire prin vulgarizare a unei culturi incipiente,

ci statornicirea unei mișcări culturale, menită să integreze și cultural țara noastră în geografia Europei, să-i evidențieze un specific național care să-i dea dreptul de înscriere în cultura universală.

Apariția revistei „Viața românească” marchează lupta deschisă pentru susținerea și dezvoltarea culturii noastre naționale în veacul XX.

Dacă s-ar obișnui ca și un articol să aibă un „motto”, atunci cel pus rîndurilor de față ar fi acest aliniat din manifestul publicat în fruntea primului număr al revistei, sub titlul modest, dar semnificativ și el, „Cătră cititori”:

„Un popor nu-și poate justifica dreptul la existență distinctă în sinul popoarelor civilizate, de cît dacă poate contribui cu ceva la cultura universală, dîndu-i nota specifică a genului său”.

Adevăr ajuns azi o axiomă, dacă nu chiar o banalitate. Dar el a fost atunci subliniat ca o condiție absolută a dezvoltării culturale a poporului nostru, căci pînă atunci „elita” se dovedise deosebit de zeloasă pentru toate imitațiile străine în fața cărora se ploconea cu aceeași trudă cu care disprețuia orice artă și cultură națională. De aici concluzia net formulată în fruntea aceluia istoric cuvînt cătră cititori: „Revista noastră, ca oricare alta, nu poate avea alt scop de cît munca pe cîmpul culturii naționale”.

Dar mi se pare cu neputință ca acest număr festiv să nu se deschidă, — fie și într-un citat, — cu textul integral al acestui cuvînt către cititori, crez al întemeietorilor revistei, justificare și angajament tot odată către țară. El fixează în puține cuvinte și situația epocii și scopul urmărit.

Iată-l:

„Cătră cititori

Revista noastră, ca oricare alta, nu poate avea alt scop decît munca pe cîmpul culturii naționale. Dar, foarte mulți nu-și dau samă că noțiunea de cultură națională nu e în contradicere cu cea de cultură universală, omenească. Mai mult:

Redacția „Viații românești” în primii ani: Rîndul I: G. Ibrăileanu, C. Stere, Al. Philippide, N. Gane, P. Bujor. Rîndul II: A. N. Gane, I. Botez, C. Botez, G. Pascu, G. Kernbach. Rîndul III: Octav Botez, M. Carp, I. Mironescu, P. Iliescu.



că un popor nu-și poate justifica dreptul la existența distinctă în sînul popoarelor civilizate, decît dacă poate contribui cu ceva la cultura universală, *dîndu-i nota specifică a geniului său*.

Istoria poporului român — „*istoria unui șir neîntrerupt de martiri*“, a zis odată un mare martir al neamului, Eminescu — ne explică pentru ce acest popor, așa de bine înzestrat, n-a luat o parte mai activă la formarea culturii europene, pentru ce n-a dat nota sa distinctă în armonia de gîndire și de simțire, care constituie bunul cel mai înalt al popoarelor civilizate. El a trebuit să-și cheltuiască toată energia pentru conservarea sa fizică și nu i-a rămas acel prisos de energie, care se cheltuiește pentru cultură.

De o sută de ani, am început să ne împărtășim mai cu dinadinsul la civilizația popoarelor din Apus și ar fi vremea să dăm ceva în schimb, să dăm lumii răsunetul sufletului nostru, atins de cultura apuseană.

Putem nădăjdui că a sunat ceasul ?

Dar, mai întii, starea de fapt, realitatea vieții actuale românești, constituie ea un punct de plecare pentru crearea unei culturi naționale? Căci orice progres pleacă de la o stare de fapt anumită, și nu de la plămuirile unor vizionari.

Clasele de sus stau în aer, fără atingere cu poporul de jos, care, în țara noastră, el singur este o clasă *pozitivă* și a păstrat mai curat *sufletul românesc*. Între clasele de sus și popor este o prăpastie adîncă, care, la noi, desparte aproape două *nații*. Clasele de sus se ating numai de cultura apuseană, de care poporul nu se atinge și pe care, din lipsă de contact cu poporul românesc, clasele de sus n-o asimilează, ceea ce e tot una cu a spune că o caricaturizează. Lipsa contactului cu poporul românesc ne face ca, *în loc să absorbim* cultura străină *să ne absoarbă ea pe noi, să ne asimileze ea pe noi...* De aici, și din neînțelegerea acestui lucru, aerul dușmănos al unora împotriva culturii străine... Și tot de aici, neîndestulătoarea noastră contribuție la cultura universală.

Și pînă nu ne vom asimila cultura europeană, cîtă vreme, adică, nu vom fi decît o anexă, caricaturizată, a acelei culturi, în loc să-i dăm, și noi, nota specifică sufletului nostru, nu vom justifica, încă odată, existența noastră ca popor distinct.

O cultură „națională“, de un caracter specific, nu se va naște decît atunci, cînd masele mari populare, adevărat românești, vor lua parte și la *formarea și la aprecierea* valorilor culturale — limbă literară, literatură, forme de viață, etc. — și acest lucru nu se va întîmpla decît atunci cînd, prin *cultură, viață politică mai largă și ridicare economică*, țărănimea va căpăta în stat valoarea *socială* proporțională cu valoarea sa numerică, economică, morală și națională, cînd vom fi un popor, cînd toate clasele sociale vor fi ale *aceluiași* popor, cînd trecerea de la virful la baza piramidei sociale se va face pe nesimțite.

Atunci, luînd parte la viața culturală, tot poporul românesc, adevăratul popor românesc, va putea avea o *cultură națională*, dînd în armonia culturii europene răsunetul sufletului nostru.

Cultura, viața politică și ridicarea economică a țărănimii, fiind *mijlocul* pentru a ajunge la o cultură adevărat națională și de valoare europeană, această revistă, lucrînd pe cîmpul său propriu, va avea, în același timp, toată simpatia pentru aceia care luptă, pe orice cale, pentru ridicarea culturală, politică și economică a țărănimii și, accentuînd asupra scopului — cultura națională — va lupta, pe cît se poate în cadrul unei reviste literare și științifice, și ea, pentru realizarea mijloacelor cătră acest scop.

Și, dacă este nevoie să dăm idealului nostru cultural, național și democratic, un nume cuprinzător, — numele său este: *Poporanismul*.

Sînt, în aceste rinduri —, mai puțin denumirea din ultimul aliniat, care dealtfel în literatura publicată de revistă a fost de la început caduc — nu numai adevăruri permanente pe care ne silim a le sluji și acum, dar și unele afirmațiuni care sună a deziderate supreme, a visuri înalte, a viziuni sublime, care astăzi s-au realizat, și la care cei de-atunci nu cutezau să spere.

Astăzi, masele mari populare iau parte la formarea și aprecierea valorilor culturale; condusă de Partidul Comunist și de clasa muncitoare, țărănimea a căpătat în stat valoarea socială ce îi se cuvine, realizată prin cultură, viață fericită, largă, și ridicarea economică.

Vechiul crez apare astăzi exclusivist, trunchiat, eronat în multe privințe, el avînd doar scuza momentului istoric în care s-a afirmat și interpretarea inexactă a învățăturii marxist-leniniste, ale cărei focare nu i-au luminat deplin cele mai bune intențiuni.

Nimeni nu poate nega buna credință, bunele intenții, entuziasmul și devotamentul pentru cultura națională a celor care au dat naștere revistei „Viața românească” și care, prin munca și cultura lor, i-au dat prestigiul de care se mai bucură și acum.

În lumina marxism-leninismului, „Viața românească” își urmează, cu mijloace cu mult mai raționale, dar cu același entuziasm, același scop, mărturisit pe prima pagină a primului număr: „munca pe cîmpul culturii naționale”.

De-a lungul acestei vremi, în acești 60 de ani, la conducerea revistei, după ce s-a stins marele stegar G. Ibrăileanu, s-au perindat mulți conducători, dar nici unul n-a trădat marea cauză a revistei și toți au contribuit, cu grupări de colaboratori care și ei s-au perindat după legea crudă a naturii, la promovarea tot mai adîncă, tot mai largă, a culturii naționale, democratice, justificarea eternă a dreptului la existență distinctă a poporului român în sinul popoarelor civilizate.

Trebuie să adaug chiar la acest cuvînt introductiv, care se raportează la momentul istoric și la oamenii care au înființat revista „Viața românească”, numele lui Mihai Ralea, cel care a primit direct de la Ibrăileanu sarcina de a duce mai departe mesajul și prestigiul revistei căreia i-a dăruit, prin vasta sa cultură universală, energia și entuziasmul său, suflul unei înnoiri ideologice, apropiînd-o de izvoarele mereu vii ale marxism-leninismului, dîndu-i prin aceasta cîntea de a servi cel mai înalt ideal al omenirii.

Conducînd „Viața românească”, Mihai Ralea a inoculat revistei forță vie, o viziune justă a viitorului, care stau la baza longevității ei, asigurîndu-i îndeplinirea cu cînte a sarcinei culturale în condițiile istorice ale epocii noastre.

Numărul 2 al revistei noastre pe anul 1965, închinat lui Mihai Ralea, a analizat pe larg atît contribuția lui hotărîtoare la direcția „Vieții românești” după retragerea lui Ibrăileanu, cit și atașamentul său impresionant, încă dinainte (vezi scrisorile către G. Ibrăileanu), pentru această revistă.

Istoria literară are datoria de a analiza și prețioasa contribuție a lui G. Călinescu, la confirmarea și ridicarea prestigiului revistei noastre, în epoca în care el a condus-o.

Călăuzită astăzi de învățătura marxist-leninistă, revista „Viața românească” se străduiește să-și îndeplinească la cel mai înalt nivel ideologic rolul cultural, pe care la început, în condițiile vitrege ale epocii de dinainte și de după primul război mondial, și-l fixase cu atîta modestie.

„Viața românească“ în retrospectivă

de George Ivașeu

AFACE retrospectiva revistei care a apărut în martie 1906 la Iași înseamnă în bună măsură a face o secțiune transversală în istoria culturală a secolului XX, așa cum se dezvoltă ea pe aria culturală românească. Titlul revistei (propus, zice-se, de Vla-huță) s-a vrut și a devenit într-adevăr al **vieții românești** în accepția cea mai larg cuprinzătoare: atât în raport cu ansamblul realității naționale pe care o îmbrățișează, cât și în raport cu realitatea culturii europene, universale asupra căreia sistematic, implicit sau explicit, își ține la curent cititorii.

La data când apare, **Viața românească** reprezintă o însumare de experiență a culturii naționale moderne care nu avea înainte nici o sută de ani, iar dacă luăm ca punct de reper prima revistă de sinteză a culturii românești care e **Dacia literară**, retrospectiva noastră nu poate merge mai departe de 1840. Dar cu cât dimensiunea e mai restrânsă în timp, cu atât densitatea acestei tradiții e mai pregnantă. Animatorul ei principal, G. Ibrăileanu, el însuși parcursese această tradiție prin cercetarea a cărei publicare o inițiasă în **Curentul nou** (nr. 1, nov. 1905) asupra spiritului critic în cultura românească și pe

care avea s-o desfășoare succesiv în noua revistă. Aici, în n-rul din martie 1906 (pag. 101—117), sub titlul **De la M. Kogălniceanu la d. Maiorescu**, cea de a doua secvență a studiului are ca subtext ideea că **Viața românească** este continuatoarea — la altă spirală a dezvoltării noastre istorice — a **Daciei literare**, a **Propășirii**, a **României literare**, a **Stelei Dunării**, în sfârșit a **Convorbirilor literare**, care, deși de mult intrate „în mina epigonilor“ (cum se afirmă la **Miscellanea** din n-rul 3, pg. 484—485), marchează totuși prin jubileul lor de 40 de ani din 1906, o „serbare a culturii naționale“, „certificatul de maturitate culturală a neamului întreg“.

În ce privește tradiția mai recentă a ceea ce precedase apariția **Vieții românești**, într-un grad de mai marcată intensitate intră, desigur, experiența presei socialiste, începând cu **Contemporanul**. La principalele ziare și publicații socialiste din ultimul deceniu al secolului XIX, colaborează tânărul G. Ibrăileanu, — activitate care ar merita o cercetare cu atât mai aprofundată cu cât ea face parte integrantă din prima fază a formației lui ideologice, cu o amprentă care, deși mai apoi estompată, avea să nu se șteargă toată viața. În ziarul **Munca** (apărut

la București între 1890—1894), sub semnătura C. Vraja, Ibrăileanu scrie, între altele, o serie de patru articole cu titlul **Burghezism inconștient** (sept. 1892), în care, combătînd ca profund dăunătoare tactica anarhistă, susține că „forma prin care se va face (după revoluție) transformarea definitivă (a societății)” este „dictatura proletariatului, lucru prevăzut de cel mai mare uriaș al cugetării, de cea mai adîncă genialitate, de Karl Marx”. Și „ce însemnează dictatura revoluționară a proletariatului? Însemnează momentul în care proletariatul organizat și conștient de rolul ce are de îndeplinit are statul în mîna, stăpînește politicește. Atunci proletariatul procedează el la transformarea societății în folosul său binecunoscut, deci dă societății forma comunistă, adică desființează clasele și astfel dezrobirea proletariatului coincidează cu dezrobirea întregii omeniri”. Într-un alt articol, **În chestia păturii culte** (*Munca* din 18 aprilie 1893), același C. Vraja va pune problema „păturii culte a social-democrației” care „fiind în mare parte odrasle ale burgheziei sau oameni care au nădăjduit încă din copilăria lor să ajungă burghezi, au într-însii, fără voia lor și fără să-și deie seama, o mulțime de simțăminte și idei burgheze, lucru ce nu se întîmplă la muncitorii adevărați, care n-au avut de unde să cîștige asemenea gîrgăuni”. Primul mijloc de a-i alunga este însăși învățătura socialistă, care cu cît crește, „cu atîta acești gîrgăuni fug”. „Al doilea mijloc de a alunga gîrgăunii din cap este a ne amesteca printre muncitori, de a le cunoaște nevoile și de a lupta împreună cu ei ca niște simpli soldați ai partidei muncitoare”.¹⁾

A doua publicație socialistă la care Ibrăileanu va colabora va fi **Critica**

¹⁾ Apud *Presa muncitorească și socialistă din România*, vol. I., partea a II-a, Ed. politică, Buc., 1944, pag. 94—97.

socială, foaie lunară avînd directori pe Ioan Nădejde și V. G. Moțun, care apare la Iași între dec. 1891 și aprilie 1893. Este, după **Revista socială** (a cărei încetare — se spune în editoria-lul primului număr — „a stînjenit răs-pîndirea marxismului și a pricinuit păreri de rău în rîndurile acelor care doreau să înțeleagă conținutul învățăturii marxiste”) și pe lîngă ziarul **Munca**, „un mijloc de a cunoaște teoria socialismului științific în toată adîncimea ei”. Revista publică într-adevăr mai multe articole privind materialismul istoric, reproduce introducerea la ediția engleză a lucrării lui Engels, **Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință**, popularizează învățătura marxistă în mai multe articole. Raicu Ionescu-Rion publică articolele **Idealismul și materialismul economic și Sociologia burgheză față de teoria luptei de clasă**. Chereea însuși scrie despre **Anarhia cugetării**, iar sub pseudonimul I. Vasiliu, articolul **Rolul păturii culte în transformările sociale**. În acest context, articolul lui Ibrăileanu, semnat C. Vraja, despre **Darwinismul social** (nr. 5—6, 1892) ne apare deosebit de interesant atît pentru modul cum demonstrează inconsistența acestei teorii, rezultată din aplicarea mecanică la condițiile vieții sociale a descoperirilor lui Darwin, cît și pentru concluzia: „În lupta ce se dă între burghezie și proletariat, cine nu vede că acesta va ieși biruitor curînd?”.²⁾

Mai activă încă va fi participarea lui Ibrăileanu, ca secretar de redacție și ca autor al multor editoriale, la **Evenimentul literar**, apărut ca săptămînal la Iași, între dec. 1893 și iulie 1894, continuat apoi la București pînă în oct. același an. **Evenimentul literar**, mai ales prin articolele lui Raicu Ionescu-Rion și C. Vraja, a contribuit în epocă la demonstrația teoretică a

²⁾ Cf. *Presa muncitorească și socialistă din România*, I, p. II, p. 157

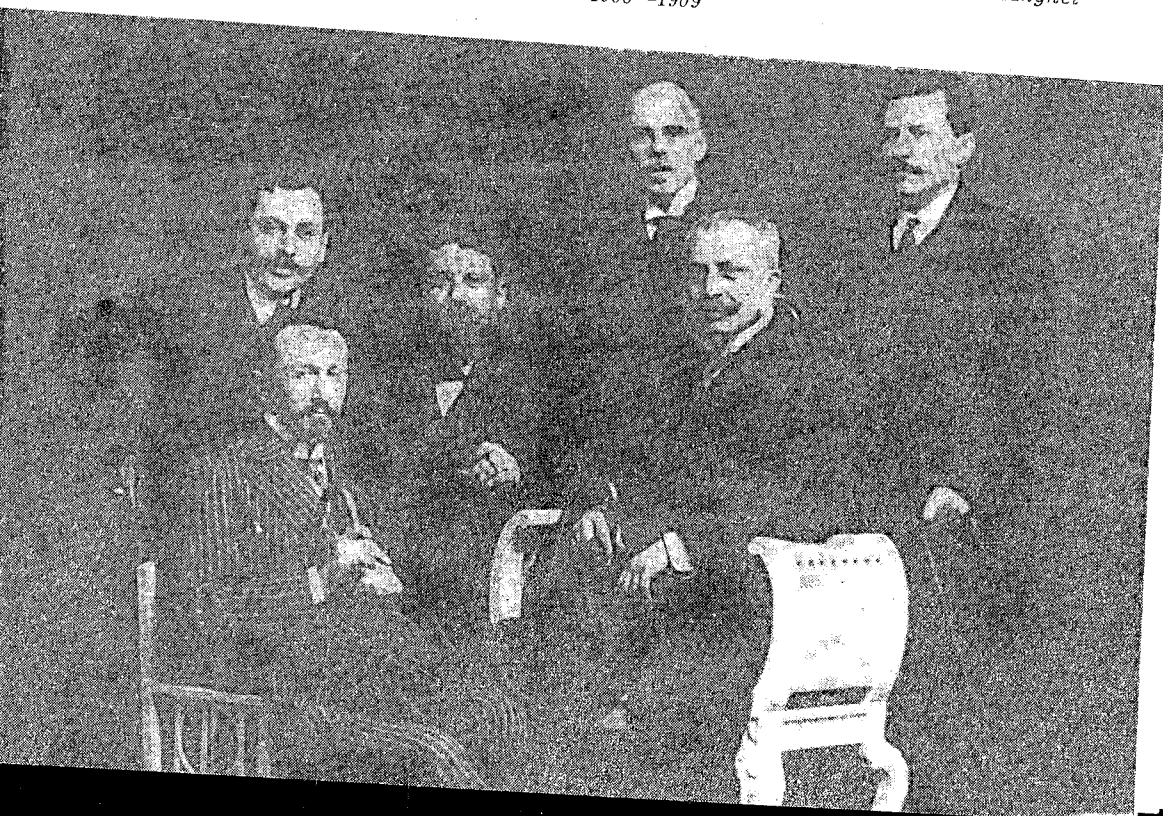
determinismului social al artei. Inter-venind direct în celebra polemică în jurul conferinței lui Anton Bacalbașa, **Artă pentru artă**, Ibrăileanu, precedat de Rion, apoi împreună cu C. Stere, va polemiza direct cu Vlahuță și, în mai mare măsură decât toți, va contribui la dezbaterea problemelor culturii și ale artei de pe pozițiile mișcării muncitorești. În articolul **Înfrîngerea artei** (nr. 9 din 14 febr. 1893), el va încerca să dea o definiție a artistului bazată pe gnoseologia marxistă: artistul ne sugerează viața pe care o cunoaște și o simte; dar „sugestia” sa devine instrument ideologic și astfel „arta e o armă admirabilă în lupta de clasă”. În articolele **„Originalitatea formei și Împrumutarea formei”**, Ibrăileanu (C. Vraja) va prezenta arta ca unitate dintre conținut și formă.³⁾

³⁾ Cf. *op. cit.*, pag. 393.

I. Al. Brătescu-Voinești, Iancu Botez, G. G. Mîrzescu, C. Stere, C. B. Penescu (fost primar al Iașilor și director al Teatrului Național din Iași), Paul Anghel cca. an. 1908—1909

În nr. 45 (24 oct. 1894), **Evenimentul literar** își anunță contopirea cu **Lumea nouă**, organ zilnic al social-democrației române, sub direcția Consiliului General al partidului. Ibrăileanu care, sub același pseudonim C. Vraja, scrie în special despre probleme legate de politica internă, va fi în prima serie a ziarului, apărînd ca organ zilnic, unul din principalii redactori, alături de I. Nădejde, C. Mille, Gherea, G. Diamandi, Al. Ionescu. Dar, precum se știe, în primăvara anului 1899 are loc ceea ce va rămînea în istoria mișcării muncitorești sub numele de „trădarea generoșilor”.

Încă din nr. 12 din 7 martie 1894 al **Evenimentului literar**, C. Stere, sub pseudonimul C. Șercăleanu, în editorialul intitulat **Ce cerem de la artiști**, într-un stil impregnat de patetism,



pledează, în numele conducerii redacționale, ca intelectualii să-și facă datoria de luminare a poporului care-i hrănește. „Și dacă va trebui — scria el — un cuvânt, o etichetă ca să rezume tendințele noastre, noi vom înscrie pe steagul nostru un cuvânt nou, care însă de minune caracterizează direcțiunea noastră: poporanismul“. În alte articole, printre care cel din nr. 15 din 28 martie 1894 se va intitula **Poporanismul**, Stere simte nevoia să facă o raportare la socialism: „...poporanismul ca fenomen social — scrie el — e și mai îngust și mai larg decît socialismul. Mai îngust, pentru că cuprinde numai pătura cultă; muncitorii și țărani socialisti vădit că nu pot fi și nu-s poporaniști; și mai larg pentru că, dacă toți socialistii din pătura cultă sînt poporaniști, nu toți poporaniștii sînt socialisti, deoarece pentru a fi socialist, un poporanist, pe lângă elementele arătate mai sus, ar trebui să aibă încă ceva: o teorie istorică socială și un ideal foarte bine hotărît“. D. Micu (în **Istoria literaturii române**, vol. I, 1900—1918) face referințe largi asupra poporanismului, cu distincții subtile între acest curent pe de o parte și socialism de cealaltă, între poporanismul care „transpus de literatură în sociologie, poporanismul lui Stere a fost, în primul rînd, antimarxism“,⁴⁾ și poporanismul literar, respectiv ideologia literară a **Vieții românești**, elaborată de G. Ibrăileanu, subliniind „caracterul antifeudal al concepțiilor“ acestuia, căutîndu-i originile în mișcarea pornită de **Dacia literară**.

Dacă aceste diferențe și nuanțe specifice sînt incontestabile și ele s-au concretizat mai ales în decursul anilor, e tot atît de adevărat că, cu toată intensă activitate a lui Ibrăileanu în presa socialistă, nu mai tirziu decît în articolul intitulat **Poporanismul** din nr. 3, 1906 al **Curentului nou**, adică cu

⁴⁾ *Op. cit.*, Ed. didactică, 1964, pag. 41.

puțin înainte de apariția primului număr al **Vieții românești**, el se simte obligat, implicîndu-și vechea activitate, să declare că „la **Evenimentul literar** am fost poporaniști și nu marxști“.

Este — aceasta — o evoluție încă insuficient studiată. Ea trebuie, desigur, căutată atît în prestigiul politic exercitat direct de C. Stere, cît și în influența tot mai accentuată a întregului complex ideologic-cultural de pe pragul noului secol.

În acești ani, „chestia țărănească“ se profilează tot mai amenințător pe ecranul social. Răscoalele de la 1888, 1894 constituiseră deja un serios avertisment pentru clasele posedante. Acestea întăresc colaborarea dintre ele, pentru a împiedica alianța țărănimii cu clasa muncitoare, încercînd să le izoleze una de cealaltă și să adîncească prăpastia dintre sat și oraș. În rîndurile micii burghezii intelectuale se produc manifestări în sensul unei anume sensibilizări a conștiinței sociale, făcînd-o pe de altă parte mai permeabilă și la unele divisiuni cultural-ideologice. Acum apar teorii ale solidarismului social, care, prin **Noua Revistă Română** a lui C. Rădulescu-Motru (ian. 1900), apoi prin **Sămănătorul** (dec. 1901) aveau să marcheze o serie de jaloane distincte.

Revista sociologului Motru încearcă să exprime numitorul comun al pragului dintre cele două secole prin eclecticismul său. Acest eclecticism e caracteristic unei părți din tînăra intelectualitate de extracție burgheză și mic burgheză care, neputînd și nevoind să adere la direcția de orientare socialistă din cultură și literatură, dar, în același timp, conștientă de ecoul acesteia în opinia publică, încearcă să facă un soi de compromis, sub aparența unei sinteze ce se vrea organică, între cele două poziții, altfel ireductibile: cea de esență conservatoare, maioreșciană, și cea de esență progresistă, gheristă. Cu abilitate, însă

„declarându-se de acord cu „metoda mai justă“ a lui Gherea, ale cărui critici erau „pornite din dorința de a veni în ajutorul literaturii române, iar nu metafizicei europene“, îl critică, totuși, pe acesta, că ar fi confundat „idealul social cu idealul partidului socialist“ și, în linia „generoșilor“ foști socialiști, ține să sublinieze condescendent că „era socialismului sincer n-a sosit încă pentru țara românească“, prin urmare că „asocierea între socialism și literatură“ nu corespunde momentului respectiv. Corolar al argumentării: problema idealurilor sociale în artă trebuie deci să fie discutată în afara luptei mișcării muncitorești, întrucât, spune Motru, idealul social în artă „se confundă cu iubirea cât mai largă pentru semenul tău“, căci „nici un artist adevărat mare n-a ațîțat la ură și n-a încurajat egoismul“ (articolul **Idealurile sociale în artă**, din nr. 2 al revistei).⁵⁾

Altfel spus, eclecticismul lui Motru, menit a impresiona pe cei de bună credință de atunci ca și pe unii naivi de mai târziu, pleda — în numele umanității — pentru o ideologie deasupra claselor, în fond împotriva luptei de clasă, respectiv împotriva luptei proletariatului. Profilul de diverse surse și tendințe al colaboratorilor nu avea nici el altă menire decât aceea de a demonstra puțința unei împăcări sui-generis între contrarii, urmărindu-se astfel o „pauză ideologică“ prin confuzie, de care nu puteau profita decât clasele dominante. Într-adevăr, alături de directorul maioreșcian, secretarul de redacție era „gheristul“ H. Sanielevici, venit din cercurile socialiste, iar printre colaboratori se număra atît Ov. Densusianu cît și G. Ibrăileanu, apoi N. Iorga, Ilarie Chendi, I. Scurtu, — aceștia trei din urmă, viitori ideologi „sămănătoriști“.

⁵⁾ Apud, Savin Bratu, *Lupta de idei în critica noastră literară*, (1900—1916), în *Viața Românească*, 6—7, 1963.

O asemenea hibridă apariție în câmpul ideologiei literare este perfect explicabilă în momentul respectiv — după decapitarea mișcării muncitorești (la 1899), după relaxarea controversei **artă cu tendință** sau **artă pentru artă**, după mișcările țărănești reprimare, dar încă amenințătoare — dovadă marea răzvrătire ce avea să vină la 1907. Ceea ce, bineînțeles, nu împiedică pe ideologul **Noii Reviste Române** să susțină că „arta noastră viitoare trebuie să fie tendențioasă“, urmând ca „în ea, pînă la vremuri mai bune, să-și găsească un refugiu spiritul de dreptate și onestitate al poporului nostru. Ea să îmbrățișeze gîndirea celor atrași de ideal...“. Această nuanțată formulare nu poate decît să confirme spiritul — programatic de compromis, dacă nu diversionist — al articolului care pledează pentru o literatură desigur „tendențioasă“, numai că tendința să fie aceea a împăcării între clase... Concluzia e fără echivoc în acest sens: „Cînd atmosfera vițioasă care ne înăbușă acum va fi împrăștiată, cînd arta tendențioasă își va fi îndeplinit rolul său — atunci vine arta senină, clasică... Dar (încă o dată! — n.n.) pînă atunci, artistul român nu poate fi decît tendențios...“. Acest confuzionism ideologic se încadra în efortul burgheziei de a folosi metode cît mai variate, unele nu lipsite de subtilitate, în lupta împotriva ideologiei proletariatului și, totodată, în străduința de a construi o perdea de fum care să ascundă privirilor acute craterul mereu amenințator al vulcanului țărănesc. Una din cele mai importante metode era tocmai aceasta, a propovăduirii **solidarismului social**, teorie care duce la negarea luptei dintre clasele dominante exploatoare și cele exploitate. De altfel, nu peste mult, în 1904, C. Rădulescu-Motru în **Cultura română și politicianismul**, va lua poziție deschisă împotriva întregului proces determinat de răscoala

din 1821 și cu atât mai mult de revoluția de la 1848. Veștejind aceste transformări ca operă a „politicianismului“, el va face pur și simplu elogiul marii proprietăți rurale.⁶⁾

În timp ce mișcarea muncitorească, greu încercată prin „trădarea generoșilor“, se resimțea din ce în ce mai mult de loviturile din ce în ce mai puternice primite de la dușmanii declarați sau ascunși, se accentuează ceea ce mai târziu (în **Istoria literaturii românești contemporane**, partea a doua, **În căutarea fondului**, pag. 4) N. Iorga va denumi „noua predicăție de realități“. E vorba, după apariția **Sămănătorului** (la 2 dec. 1901), de însăși evoluția înscrisă de acesta pe măsură ce intra sub direcția acestei prodigioase personalități. Editorialele lui devin tot mai semnificative în linia accentuării naționaliste, a estompării diferențelor de clasă, în numele edificării unei culturi naționale general valabile... „Ce avem de făcut înainte de toate e purificarea, întregirea, înaintarea și mai ales răspindirea culturii noastre, va scrie Iorga.⁷⁾ Avem un stat național fără o cultură națională, ci cu o spoială străină: franțuzească. Avem visul de unire națională în aceeași formă politică: îl legănăm în vorbe și nu-l chemăm la noi prin fapte; hotarele mai sînt încă hotare pentru cultura noastră. Ne dorim uniți la un loc, și nu ne cunoaștem nici decum“. „Ni trebuie unirea tuturor, de sus pînă jos, dintr-un hotar al României pînă la altul, o cultură

⁶⁾ „O neclintită forță de cohesiune în alcătuirea noastră socială — scrie C. Rădulescu-Motru — a fost, în toată vremea, marea proprietate rurală. În secolele trecute, ea a făcut cu puțință rolul clasei boierești și mult-puțina cultură, ce am avut, prin mijlocirea ei s-a dobîndit. Dar mai ales însemnătatea ei este și mai mare pentru viitor.“

⁷⁾ *Sămănătorul*, II, pp. 309—311.

care să fie a noastră, cărți pe rîndurile inspirate ale cărora să cadă de o potrivă lacrima înaltei, bogatei doamne și a sătencii, cărți smulse de miini nerăbdătoare pînă unde răsună graiul acestui neam“. „O nouă epocă de cultură trebuie să înceapă pentru noi. **Trebuie** — sau altfel vom muri. Și e păcat, căci rînduri lungi de strămoși cinstiți ni stau în urmă și n-avem dreptul să ni înstrăinăm copiii!“.

Această cultură e doar „legitimarea existenței noastre, dreptul de a trăi deosebiți de State mai mari și de popoare mai multe la număr“.⁸⁾

Ideologia sămănătoristă în tonalitatea ei tot mai accentuat naționalistă își capătă corespondențe în diferite părți ale țării și în primul rînd la Iași. Aici apare la 1 dec. 1903 **Reînvierea**, sub direcția lui A. D. Xenopol, pentru sociologie, a Rîriei pentru literatură, prim redactor fiind A. Vojen. Istoricul ieșean scrie totodată despre **Chestiunea țărănească și a Românilor din țări străine**. Cele ce urmează sînt, însă, mai degrabă argumente care devansează ceea ce va deveni peste 3 ani doctrina poporanistă în versiunea mai ales a lui C. Stere. Căci „numai prin ridicarea mai întii economică și apoi culturală — scrie Xenopol — a stratului de jos din România liberă, poate statul nostru să-și asigure viitorul. Și este cunoscut cît de puțin s-a făcut pînă acum în această direcțiune; în ce mizerie trăiește țăranul român și cît de puțin conștient este el de nea-

⁸⁾ *Ibid.*, p. 339 (cf. de altfel, relatarea, sub titlul *Formarea unui program* din *Ist. lit. rom. cont.*, Ed. Adevărul, Buc. 1934, II, pp. 55—56.

mul lui, de origina lui; cit de puțin își cunoaște istoria și geografia țării sale; cit de puțin se interesează el de soarta întregului. În straturile lui adinci stau în așteptare toate puterile de regenerare ale vieții românești, din sânul lui se vor desface mereu geniile și talentele care trebuie să îmbogățească cultura noastră cu plâzmuiri nepieritoare; el este vlaga și puterea neamului; dar această comoară intelectuală neprețuită nu trebuie slăbită prin circirea și vlăguirea corpului. Trebuie să păstrăm trupurilor sănătatea pentru a păstra cugetului puterea; trebuie să îngrijim de interesele materiale ale țăranului pentru ca mintea lui să nu dea îndărăt...

Nu mai puțin însemnat pentru viața noastră a Românilor din țara liberă este sprijinirea vieții fraților noștri subjugăți, despre care s-a spus de mult și este un adevăr ce nici nu mai suferă discuție, că valoarea noastră ca element etnic și deci ca element politic stă nu numai în partea de Români pe care viața i-a favorizat cu o întocmire de sine stătătoare, ci în întregul neam, ori unde ar fi el răspândit, și dacă perspectiva politică ce ne o rezervă viitorul stă ascunsă încă în măruntaiele lui, un interes foarte grav actual trebuie să ne preocupe: păstrarea elementului românesc din țările străine ca adaos etnic al celui din România liberă. Orice îngustare a bazei pe care se înalță clădirea culturii noastre, poate să-i amenințe trăinicia și s-o expună a se surpa⁹⁾.

Pe cit de larg, pe atit citatul din Xenopol capătă valoarea unui veritabil document de epocă în ce privește temperatura ideologică a momentului în care se pregătea apariția **Vieții românești**. Apariția **Reînvierii** fusese, de altfel, precedată, la 1 nov., de **Arta**, „revistă pentru teatru și literatură“, în care într-o lungă succesiune de articole un Gh. Gh. Nădejde pledează pentru „menirea teatrului național“ în spiritul încurajării creației originale,

și tot la Iași, apare la 25 nov. același an (1903), **Epigonii**, „revistă de sociologie, știință și literatură“, care-și propune „să lupte pentru problema națională țărănească“. Toate aceste reviste sint, desigur, efemere, dar alergiaceasta publicistică este caracteristică momentului. La Birlad, la 20 ian. 1904 apare **Paloda literară**, iar la 15 mart. același an, **Făt Frumos**, la 15 nov. 1904, **O Crysantemă** la Hirău, la 15 iulie 1905, **Aurora**, la Craiova, în nov. 1905 **Nirvana**, urmată la 1 dec. de **Craiovița...**⁹⁾

Infinit mai interesante și într-adevăr semnificative sint însă ceea ce tot Iorga denumește **Formațiile literare a românilor neliberi**, relevind că „renașterea literară era acum în toate ținuturile românești“. Ca atare, el menționează mai întâi apariția în iulie 1902, la Budapesta, a revistei **Luceafărul**, al cărei scop declarat era lupta pentru cultura națională și unde șeful redactor Al. Ciura scria: „Aceleași ne sint bătăile inimii, aceleași frământările minții; același ogor ne așteaptă ca azi mine, umăr la umăr, să tragem mai departe brazda strămoșească“. N. Iorga se adresează celor de la **Luceafărul** cu îndemnul: „Asupra românimii înstrăinate prin altă viață de stat vorbiți-ni! Tipăriți presă populară, povești, amintiri! Nu imitați, fiindcă nu aduce nici un folos, nu vă lăsați ispititi de lucrurile ce ați cetit la alții. Scrieți de la d-voastră din țară și din sufletul românesc de acolo“. ¹⁰⁾ În spiritul Să-

⁹⁾ O revistă vrîndu-se de altă orientare, mai curînd de inspirație socialistă, pare să fie cea intitulată **Cuvîntul nostru**, apărută la 1 febr. 1905, ca expresie a unei „mîni de tineri funcționari și meseriași“, reuiniți în „Cercul de lectură Cultura“ de la Constanța, „cu scopul de a înlesni membrilor săi îmbogățirea cunoștințelor de tot felul în ramura literară și științifică, prin ținerea de conferințe și discuțiuni, și prin cultivarea artelor, precum și de a înființa o bibliotecă populară...“

¹⁰⁾ *Op. cit.*, pag. 77.

mănătorului, apare în 1905 **Junimea literară** sub conducerea lui Gh. Tofan și I. Nistor, revistă care oglindește viața culturală a românilor din Bucovina, aflată sub stăpînirea habsburgică.

În acest timp, însă, direcția lui N. Iorga la **Sămănătorul** își accentuează acele aspecte pe care le vom constata nu peste mult și în programul **Vieții românești**. E vorba de elementele constitutive ale teoriei specificului național pe care — e adevărat — avea să le promoveze revista ieșeană și să le definească Ibrăileanu, dar care încă din 1905 sînt evocate în termeni tulburători de analogici de către același N. Iorga: „O literatură trebuie să afirme sufletul unui popor **în forme care corespund culturii timpului**“. „Nu poate cineva să-și dea seama de ce este sufletul poporului său dacă nu l-a putut compara cu sufletul tău... Casa ta să rămînă așa cum o cer condițiile traiului tău... Am recunoscut o necesitate firească, înaintea căreia trebuie să se plece oricine ca înaintea unei noutăți a naturii: aceea de a da neamului românesc o literatură care să pornească de la el, de la ce e mai răspicat și mai caracteristic în el, și **de a da în același timp literaturii universale, în formele cele mai bune ale ei, un capitol nou și original**“. ¹¹⁾ Iar un D. Nanu, colaborator al **Sămănătorului**, observă că „în literatură caracterul de scriitor național îl dă altceva: e mentalitatea operei sale, e prisma sufletească a sa... Nu importă **tema, ci modalitatea, ci construcția interioară** a operei, acel spor al sufletului său pe care i l-a transmis energia specifică poporului ce-l reprezintă“. ¹²⁾

Din redacția **Sămănătorului**, N. Iorga va pași adesea la tribună, exaltînd în

¹¹⁾ *Sămănătorul*, IV, p. 901 și urm.

¹²⁾ Apud, *Ist. lit. rom. cont.*, II, pag. 57, (subl. noastră).

conferințe curentul național, coborînd în stradă pentru a manifesta „atitudinea luptătoare a **Sămănătorului**“, cum va face în ziua de 13 martie 1906, în Piața Teatrului Național, pentru a protesta „contra străinismului“. ¹³⁾ (Urmă o adunare publică la care Vlahuță convocă și un număr de scriitori și în numele „adîncii iubiri a limbii strămoșești“ și a „creдинței nestrămutate în continuitatea istorică a neamului“, el vorbi înflăcărat despre „unirea în același gînd și grai românesc a toată suflarea românească“. După care „grupul de la **Sămănătorul** plecă într-o călătorie de propagandă prin largul țerii, cu conferințe de N. Iorga și cetiri de Iosif, Sadoveanu și Girleanu“. ¹⁴⁾

Datele acestei retrospective sînt desigur suficiente pentru a sugera imaginea modificării substanțiale care, tot mai intens, se operează în climatul general al acestui început de secol. În timp ce vulcanul țărănesc fumea la orizont și nu peste mult — în martie 1907 — avea să izbucnească într-un veritabil cutremur social, nu mai puțin problema națională, cea a românilor din teritoriile aflate sub stăpînire străină, apăsătoare și ea opiniei publice din România într-o lumină tot mai vie.

În aceste împrejurări și în această atmosferă, se explică mai lesne nu numai evoluția unora din foștii reprezentanți ai intelectualității socialiste, printre care în primul rînd Ibrăileanu, dar și apariția, în martie 1906, a revistei **Viața românească**. Cuvîntul **Cătră cititori** precizează de la prima linie că revista „nu poate avea alt scop decît munca pe cîmpul culturii naționale“. Același obiectiv, deci, ca al **Sămănă-**

¹³⁾ *Idem*, p. 66.

¹⁴⁾ *Ibid.*, pag. 67.

torului și al altor publicații și, în bună parte, aceeași năzuință exprimată în afirmarea specificului național. Argumentarea era, totuși, diferențiată. Reminiscentele foștilor militanți pe terenul luptei de clasă apăreau fie sub forma vechii idei eminesciene a claselor suprapuse, fie sub aceea bălcesciană, dacă nu marxistă, a abisului dintre aceste clase și popor. Era însăși definiția a ceea ce articolul-program denunța nu numai ca o stare de înapoiere, dar mai ales ca o stare anormală: „Clasele de sus stau în aer, fără atingere cu poporul de jos, care, în țara noastră, el singur este o clasă pozitivă și a păstrat mai curat sufletul românesc. Între clasele de sus și popor este o prăpastie adâncă, care, la noi, desparte aproape două nații. Căci fără contactul cu poporul românesc această cultură rămâne neasimilată, și, prin consecință, în loc să absoarbă noi cultura străină, ne absoarbe ea pe noi, ne asimilează ea pe noi... De aici, și din neînțelegerea acestui lucru, aerul dușmănos al unora împotriva culturii străine... Și tot de aici, neîndestulătoarea noastră contribuție la cultura universală“. De unde necesitatea majoră, primordială, a luptei pe orice cale, pentru ridicarea culturală, politică și economică a țărănimii (identificată larg cu poporul în ansamblul lui), pentru că numai atunci când va lua „parte la viața culturală tot poporul românesc, adevăratul popor românesc, vom putea avea o cultură națională, dând în armonia culturii europene răsunetul sufletului nostru“¹⁵⁾

Marcind în plus deosebirea de doctrina iorghistă a **sămănătorismului**, revista ieșeană nu respingea cultura străină, nu propaga închistarea la nivelul și formele culturii autohtone, ci, dimpotrivă, încerca să dea o soluție, printr-o formulare destul de îndrăzneță a

¹⁵⁾ *Cătră cetitori*, în *Viața Românească*, nr. 1, 1906, p. 6.

diagnosticului social, implicând odată mai mult clasele conducătoare, acestea acuzate că, în situația dată, ele nu puteau decât caricaturiza cultura străină.

Cu o asemenea schemă, în care noțiunea de „popor“ constituia firul roșu al argumentării, numele de **poporanism** (în linia a ceea ce, pe urmele lui Kogălniceanu și Russo, fusese denumit „curent poporan“) nu părea nici forțat, nici fastidios și nici de imitație. Ca atare, programul **Vicții românești** era în spiritul celui preconizat încă în 1893, în **Evenimentul literar** de C. Stere care, după ce prevenea că poporanismul e „mai mult un sentiment general, o atmosferă (...) intelectuală și emoțională, decât o doctrină și un ideal bine hotărât“, pe un ton pedagogic continua astfel: „Analizându-l, putem scoate din el următoarele elemente constitutive: iubirea nemărginită pentru popor, sub care se-nțelege totalitatea concretă a maselor muncitoare și producătoare, apărarea devotată a intereselor lui, lucrarea entuziastă și sinceră spre a-l ridica în înălțimea unui factor social și cultural conștient și neatinat; iar ca substrat teoretic putem arăta ideea: 1) că poporul numai el, singur, are dreptate, că el, veșnicul martir, veacuri întregi a muncit și a vărsat singele său pentru a ridica pe umerele sale întreaga clădire socială, și, 2) că toate păturile suprapuse au, din pricina aceasta, față cu poporul, o datorie atât de mare că, dacă ar dori sincer să o plătească, n-ar putea, cu toate jertfele, cu tot devotamentul și abnegația lor să plătească măcar procentele“.¹⁶⁾

În cele de mai sus se pot recunoaște idei de sursă pașoptistă, în spiritul lui Bălcescu, Bolliac, Russo, apoi ceva din teoria susținută de Eminescu a „claselor suprapuse“, ceva din iluminismul evoluat de la **Contemporanul**, în sfârșit, anticipând „sămănătorismul“, afirmarea

¹⁶⁾ *Evenimentul literar*, II, nr. 15, 28 martie 1894.

datoriei imperioase a plătirii tributului către popor de către intelectualitate spre luminarea lui. Ceea ce i-a făcut pe foștii ideologi socialiști de la **Evenimentul literar** — între timp trecuți cei mai mulți în tabăra „generoșilor“, iar la 1905 parte regrupați în jurul revistei **Curentul nou**, condusă de H. Sanielevici — să ia poziție împotriva „sămănătorismului“, a fost ceea ce ei socoteau ca diversionist și demagogic, prin „considerarea țaranului ca ceva pitoresc, ca element de peisaj, ca material pentru muză — și atîta tot.“ „Trebuie să fim țărăniști — scrie Ibrăileanu în același articol **Poporanismul** — nu pentru că țaranul e pitoresc (dacă ar fi boierul, am fi boieriști !), ci pentru că avem de plătit către țaran o datorie enormă, pe care, cu toate silințele noastre nu i-am putea-o plăti, abia i-am putea plăti din procente.“¹⁷⁾

Altfel, titlul revistei apărute în martie 1906 (**Viața românească**) avea să fie el însuși programatic : el vrea să sugereze ideea preocupării de problemele vii, actuale, ale poporului român și a promovării unei culturi naționale. Articolele lui C. Stere, mentorul politic al revistei, aceasta susțin. Luînd poziție față de filozofia socială larg umanitaristă a lui Gherea, el argumenta că drumul progresului ca ideal al întregii omeniri „trece pe pămînt, e determinat de toate condițiunile și accidente solului, de sufletul poporului, de trecutul lui, precum și de nevoile lui concrete de astăzi, de grijile lui cele grele de toate zilele“. Două sînt problemele fundamentale ale contemporaneității românești : cea a „fînței naționale“, a milioanelor imprăștiate de puhoiul crunt al puterilor oarbe ale istoriei“ și cea a **dreptății sociale**. În ce privește prima problemă, Stere se referea la situația de atunci a României, încă redusă la ceea ce se numea Vechiul Regat, și

¹⁷⁾ *Curentul nou*, nr. 3, 1906. De comparat cu formularea, menționată mai sus, a lui Stere.

Viața românească își propunea (ca pe vremuri **Dacia literară**) să îmbrățișeze cultura întregului ansamblu național, publicînd regulat „scrisori“ din centrele respective (e ceea ce explică și entuziasmul lui Stere pentru poeziile lui Goga, de îndată ce a apărut volumul, sugestiv proclamat „cîntarea pămîntului noastre“). În celălalt punct, al **dreptății sociale**, Stere nu revendică o „dreptate abstractă pentru proletarii din toate țările“, ci — ignorînd programatic clasa muncitoare și odată cu aceasta respingînd chiar imaginea țărănimii sărace — el proclamă „sfînta dreptate pentru un neam de plugari, moșneni de baștină, din moși și strămoși, stăpîni de pămînt“. E aici în subtext mai vechea idee a lui Bălcescu asupra venităbililor proprietari ai pămîntului deposedați între timp — țărani, și tot bălcesciană e și acuzația că intelectualii români ar fi „străini sufletește unui popor întreg de oameni vii, în mijlocul cărora trăiesc“. De unde misionarismul, „datoria sfîntă a intelectualității de a coborî — ca și narodnicii ruși — în mijlocul poporului, a-l instrui și a-l educa. În ce perspectivă? Doctrina poporanistă nu e prea clară ; fapt e că, pînă la urmă, ceea ce s-a agitat în latura politică a fost imaginea confuză a unui „stat țărănesc“, teoretizat ca atare după ce s-a înființat și un partid cu acest titlu.

După apariția **Vietii românești**, în anii 1907 și 1908, Stere își va exprima mai clar doctrina poporanistă prin raportare la proletariat în studiul **Social-democratism sau poporanism?** Anticipînd pe Gherea (în Neoiobăgia), autorul se va strădui să demonstreze că România, fiind slab dezvoltată din punct de vedere capitalist, nu poate deveni o țară industrială și, ca atare, nu poate fi vorba de un proletariat ca forță politică („programul social-democratic e o imposibilitate și un nonsens“). Prin urmare, „în asemenea condiții, țărănimia nu numai că nu

poate juca un rol pasiv, ca în țările industriale, dar ea, tendințele sociale ale ei, trebuie fatal să coloreze doctrina oricărui partid democratic, și chestiunea agrară nu numai că nu poate să fie aici subordonată oricărei alte probleme, dar această chestiune este singura problemă proprie ce se impune, în aceste împrejurări, pentru a fi rezolvată de către societate — și rezolvată conform cu tendințele sociale ale țărânimii, conform cu interesele ei, și în sensul evoluției proprii a producției agricole.¹⁸⁾ C. Stere avea să militeze, deci, în lănia poporanismului său, pentru lichidarea marii proprietăți moșierești, pentru votul universal, pentru libertăți democratice. Considerind că obiectivul politic era desăvârșirea revoluției burghezo-democratice de la 1848, el se iluziona însă, că păturile mijlocii, presind asupra burgheziei, ar putea-o determina să-și desăvârșească propria revoluție. Bineînțeles, Stere nu putea realiza că o asemenea revoluție nu se putea face decît fără burghezie și împotriva ei, că o asemenea revoluție n-ar putea s-o ducă înainte decît proletariatul aliat cu masele țărânimii, sub conducerea unui partid consecvent revoluționar.

Într-o asemenea concepție ca aceea a lui Stere, poporanismul nu putea ajunge decît la remorca liberalismului, ca atare o diversiune social-politică servind — cu voia sau fără voia lui — la împiedicarea unei alianțe de luptă între țărâtime și proletariat.

În planul culturii și, respectiv, al literaturii, însă, **Viața românească** a izbutit să fie, chiar de la început, cea mai importantă publicație, ea deosebindu-se calitativ nu numai de **Sămănătorul** dar și de alte reviste, chiar de acelea care se adresau cititorilor culți, — oferind lunar o revistă de

tip modern, cu rubrici variate, de la știință pînă la politică, deținute de oameni pregătiți, bine informați, și buni publiciști, la curent cu mersul ideilor.

Între **Viața românească** și **Sămănătorul** s-a purtat, pînă la dispariția acestuia din urmă, o susținută polemică, în cursul căreia s-au precizat pozițiile lor specifice. Ambele reviste și ambele curente acordau atenție problemei țărănești și propuneau scriitorilor studiul mediului rural. Dar **Viața românească** respingea falsificarea, prin idilism, a imaginii vieții țărănești, denunța caracterul retrograd și mistic al „sămănătorismului” și, dezvoltînd teoria specificului național, condamna în termeni aspri naționalismul șovin.

Un merit important al **Vieții românești** este acela că ea nu s-a făcut organul a ceea ce s-ar fi putut numi un „curent poporanist” în literatură. La numai cinci ani de la apariție (în numărul 12, dec. 1911, la rubrica **Miscellanea**, sub titlul **Iarăși poporanismul**), conducerea revistei ținea să precizeze și să sublinieze spiritul larg care o călăuzea în această privință:

„Colaboratorii noștri, prozatori și poeți, ei fac parte din școli — fără să vrea. Unii sînt romantici, alții realiști, alții simbolști — toți, mai mult sau mai puțin, poporanști, pentru că au sufletul românesc și pentru că, atunci cînd vorbesc de țărani nu-și arată caninii, rînjind de ură și dispreț.

Noi, redactorii, care nu scriem nuvele și poezii, care n-avem temperamentul așa de puternic și de tranșant ca să putem fi clasați, noi nu sîntem de nici o școală.

Băgați bine de seamă. În țara aceasta, sîntem aproape singurii pentru care toate școlile și curentele sînt egale”.

Ce numește, totuși, revista, „poporanism” în literatură?

¹⁸⁾ *Viața Românească*, II. nr. 9, sept. 1907, p. 323.

„E lucrul acela — se afirmă în continuare în același articol — pe care-l știe oricine a citit un manual de istoria literaturii: e curentul poporan, e acea naționalizare a literaturii culte (născută sub influența mai ales a literaturii franceze) prin literatură populară — ca spirit și ca limbă.

Toți scriitorii noștri mari au făcut acest lucru. (Sînt unii care au rămas mici, pentru că n-au făcut acest lucru) Și, din epocă în epocă, odată cu creșterea valorii literaturii românești crește și naționalizarea ei prin comuniunea cu geniul poporului“. Astfel formulată, concluzia precede ceea ce mai târziu s-a putut numi de către noi înșine **caracterul popular al literaturii**.

Apărută ca locul geometric al celor mai pregnante tendințe din primii ani ai secolului, **Viața românească** a reușit, cu alte cuvinte, să devină în scurii timp cea mai importantă pîrghie de dezvoltare a culturii naționale prin literatură, ea consolidîndu-se în sfera tot mai largă a intelectualității noastre, ea însăși în plin proces de evoluție progresistă.

Cu binoclul întors al retrospectivei istorice (după 6 decenii, pe relieful geografiei noastre spirituale ea apare ca principalul pilon al conexiunii dialectice între ceea ce a înălțat secolul precedent cînd s-a construit cultura noastră modernă și ceea ce avea, apoi, să se dezvolte atît de impetuos în perspectiva epocii contemporane.

Etapele „Vieții românești”

de Const. Ciopraga



În mod obișnuit, biografia unei reviste începe cu apariția primului număr; așa ar trebui să fie și cu **Viața românească**, ajunsă anul acesta la respectabila vîrstă de șase decenii: istoria ei e mai veche, totuși, unele fire, în planul ideilor, ducînd pînă la Evenimentul literar, întemeiat la 20 decembrie 1893 de C. Stere, condus de la numărul 20 de Sofia Nădejde și mutat în iulie 1894 la București, unde își încetează apariția în octombrie. Datorită unui complex de împrejurări, în special pătrunderii teoriilor reformiste, la Evenimentul literar ideile socialiste sînt promovate paralel cu cele poporaniste sub forma unui umanitarism vag; după primul val poporanist, dintre 1893 și 1895, G. Ibrăileanu, viitor „spiritus rector“ al Vieții românești, avea să abandoneze treptat socialismul pentru a se apropia de ideologia poporanistă a lui C. Stere; alți

intelectuali, „generoșii“ foști socialiști, treceau în 1899 la liberali. Concomitent cu pre-poporanismul, în etapa 1893—1896 se schița o mișcare pre-semănătoristă, în aparență cu caracter exclusiv cultural, în realitate cu implicații politice și sociale. Promotorii pre-semănătorismului porneau de la necesitatea promovării unei literaturi de realități naționale; se preconiza lupta împotriva estetismului junimist și prețuirea tradițiilor poporului. Dar protestul împotriva cosmopolitismului bughez urma să se prefacă la Sămănătorul (apărut în 1901), în șovinism, iar cultul tradițiilor să însemne o frînă în calea progresului material și spiritual. Cortina cădea la sfîrșitul anului 1900 peste cîteva reviste efemere, întîrziat romantice, de tipul Floare albastră, sau modernizante, gen Carmen. Cine le mai pomenește astăzi și cîți le cercetau și atunci? În mișcarea literară a epocii se simțea un aer epigonic, —

„fin de siècle“...; curenteie nu erau ordonate pe direcții clare.

Un nou val poporanist, între anii 1905 și 1909, se opune mișcării semănătoriste, constituită și devenită foarte activă. În opoziție cu semănătorismul, H. Sanielevici făcea să apară la Galați, la 15 noiembrie 1905, prima revistă poporanistă, *Curentul nou*, — publicând, în numărul 3, un articol de doctrină al lui G. Ibrăileanu. Existența *Curentului nou* deveni nemotivată după câteva numere, căci la 1 martie 1906 lua ființă la Iași *Viata românească*, publicație masivă, într-un centru intelectual incomparabil mai important decît orașul dunărean. Criticul H. Sanielevici însuși se va muta la Iași, unde în 1908 va fi, puțin timp, secretar de redacție al revistei.

I

Pînă la un punct și sub anumite aspecte, *Viata românească* suportă influența ideologiei poporaniste; a pune semnul egalității între poporanism și activitatea din prima etapă a revistei ar fi însă o eroare. Cadrul social-cultural în care a pornit la drum *Viata românească* impunea intelectualilor din jurul acesteia, ca o necesitate, depășirea spiritului poporanist; astfel, literatură, deși atinsă parțial de teoriile poporaniste, n-a fost subordonată acestora. Momentul va fi evocat de Ibrăileanu în retrospectiva După 27 de ani. „În 1906, cînd a apărut revista, situația era aceasta: sus, o elită socială care nu cetea decît franțuzește. Jos un popor care nu cetea nimic. Apoi un necunoscut curent literar care transplanta în românește literatura franceză (spre uzul nimănui) și un puternic curent țărănist literar care ajunsese să ceară oprirea cărților străine de a intra în țară ca să nu strice mințile românilor și să nu fie lovită de concurență literatura țărănistă. *Viata românească* a venit cu o idee foarte



simplă. Cultura unei țări înapoiate nu se poate dezvolta fără sprijinul puternic al întregii culturi umane; această cultură umană trebuie asimilată ca să devie națională; așadar cît mai multă cultură străină, dar în același timp cît mai multă asimilare a ei. (Un exemplu strălucit de bogată cultură străină, asimilată perfect de un robust organism național este poezia lui Eminescu.)” Aspect pozitiv, — „împotriva conservatorilor și a țărăniștilor literari, împotriva *Convorbirilor* și a *Sămănătorului*”, revista de la Iași înțelege să apere „formele nouă”.¹⁾

Pregătirile pentru apariția revistei erau cunoscute și la București, de unde Mihail Sadoveanu — invitat să colaboreze — se adresa la 3 februarie 1906 lui G. Ibrăileanu, exprimîndu-și punctul de vedere. „Revista pe care voiți s-o scoateți și al cărei suflet ești dumneata, a fost plănuită aici, în Bucu-

¹⁾ *Viata Românească*, 1933, nr. 1, p. 7.

rești, de dr. Cantacuzino, Gherea, I. Teodorescu, Voinov, P. Bujor și alții. Era considerată ca o nevoie și acum tot ca o nevoie e considerată, și poate că e venită la vreme.“¹⁾ G. Ibrăileanu îi propunea lui Gherea, într-un mesaj din același moment pregătitor, să accepte conducerea revistei: „...te rugăm să te pui în fruntea ei sau cel puțin să colaborezi și de la primul număr pentru ca să știe toată lumea, prin faptul colaborării dumitale, ce vrea să fie această revistă.“²⁾ Ibrăileanu arbora, pe cât se vede, ideea falsă că „poporanismul liberal și socialismul tindeau spre un țel comun.“³⁾ Răspunsul fiind negativ, direcția și-o asumară C. Stere, pentru partea literară, și Paul Bujor, pentru partea științifică. Cel dintâi va evoca în 1933, sub titlul Cum am devenit director al „Vieții românești“, scena nostimă în care Ibrăileanu, venind la el acasă și lăsând bastonul de cireș în colțul lui obișnuit din odaia de lucru, l-a determinat să primească. Dintr-un Act de asociațiune de la 5 octombrie 1907, privind „dreptul de proprietate“ asupra revistei, aflăm că aceasta era subvenționată inițial de șapte proprietari (C. Botez, M. Carp, G. Ibrăileanu, Gh. Kernbach, dr. N. Quinez și C. Stere) și că directorul, C. Stere, „păstrează dreptul de a-și alege pe codirectorul științific al revistei.“⁴⁾ Paul Bujor se retrage însă, în momentul în care C. Stere devine prefect liberal de Iași, în timpul răscoalelor din 1907. În locul său, pe copertă apăru numele pro-

¹⁾ Scrisoare din fondul G. Ibrăileanu, în *Viața românească*, 1964, nr. 1, p. 91 (publ. de Gr. Botez și M. Bordeianu).

²⁾ Al. Piru, *Ibrăileanu către Gherea*, în *Viața românească*, 1956, nr. 11, p. 182.

³⁾ *Poporanismul și „Viața românească“*, Ed. pentru literatură, 1961, p. 117.

⁴⁾ Manuscris, fondul G. Ibrăileanu, Bibl. centrală univ. „M. Eminescu“, Iași.

fesorului dr. I. Cantacuzino (care era și licențiat în litere), cunoscutul savant venind numai cu prestigiul științific, căci, mutat la București din 1901, nu putea interveni efectiv în îndrumarea curentă a revistei.

Subintitulată „revistă literară și științifică“, *Viața românească* lansa în primul său număr un program destul de vag, problemele literare fiind expediate sumar. Cuvîntul Către cititori (nesemnăat), redactat pe cât se pare de Stere, atinge, în cea de a doua parte, problematica economico-socială a poporanismului, legînd aspectele sociale de necesitatea culturii pentru popor. Scopul principal al revistei era: „munca pe cîmpul culturii naționale“. Se schița direcția de acțiune, cu aluzii transparente la exclusivismul semănătorist: „...foarte mulți nu-și dau seama că noțiunea de cultură națională nu e în contradicție cu cea de cultură universală, omenească. Mai mult: că un popor nu-și poate justifica existența distinctă în sinul popoarelor civilizate decît dacă poate contribui cu ceva la cultura universală, dîndu-i nota specifică a geniului său.“ Contribuția românească la cultura universală trebuie să pornească de la popor „care, în țara noastră, el singur este o clasă pozitivă și a păstrat mai curat sufletul românesc“. Nu imitînd experiențe străine, în artă și literatură, ci punînd în valoare specificul național, vom intra în circuitul valorilor universale. Iar o „cultură națională de un aspect specific, nu se va naște decît atunci cînd masele mari populare, adevărat românești, vor lua parte și la formarea și la aprecierea valorilor culturale — limbă literară, literatură, forme de viață etc.“ Pentru aceasta se propune ridicarea poporului (de fapt a țărănimii, văzută ca o masă omogenă) la un alt nivel de viață, dar nu prin revoluție, ci pe cale evolutivă: „acest lucru nu se va întîmpla decît prin cultură, viață politică mai largă

și ridicare economică, rurală și națională și când vom fi un popor, când toate clasele sociale vor fi ale aceluiași popor, când trecerea de la virful la baza piramidei se va face pe nesimțite“.

Viața românească arăta, potrivit programului, o vie atenție fenomenului cultural și științific universal și cu atât mai mult problemelor culturii naționale. G. Ibrăileanu ținea să precizeze că revista avea neconținut în vedere spiritualitatea românească în întregul ei, fiind preocupată, ca și înaintașii, de unitatea națională, căci nu „rupți în bucăți“¹⁾ vor progresa românii. În amintita evocare Cum am devenit director al „Vieții românești“, C. Stere scria că „fără multă greutate s-a căzut de acord asupra titlului revistei, propus, pare-se de Vlahuță, poate în amintirea Vieții conduse de el, însă și ca replică la Viața nouă a lui Ovid Densusianu, ivită în 1905, inovatoare în spirit modernist.

Programul Vieții românești se încheia cu o definiție cu totul elastică. „Și dacă este nevoie să dăm idealului nostru cultural, național și democratic un nume cuprinzător, — numele său este: Poporanismul.“ În același număr și în acord cu indicațiile programului, G. Ibrăileanu trasa la „cronica literară“ (Scriitori și curente) profilul unui scriitor apropiat revistei. Mobilul principal care trebuia să pună în mișcare pe oamenii de litere, era compasiunea pentru „umiliții și ofensații vieții“.²⁾ „Scriitorul român care, măcar când vorbește de țărani, ar putea să-și arate recunoștința către ei prin răspîndirea unei atmosfere de simpatie, și n-o face, ci dimpotrivă, răspîndește antipatie, n-are un suflet înalt, își «exprimă sentimente» inferioare, cu sau fără talent — «imagini» — nu este la înălțimea vremii și a idealuri-

¹⁾ După 27 de ani, în *Viața românească*, 1933, nr. 1, p. 8.

²⁾ M. Sevastos, *Amintiri de la Viața românească*, Buc., 1956, p. 30.

lor cele mai sfinte ale poporului său. Nu este poporanist!“ Criticul nu împinge însă lucrurile mai departe, refuzînd să creadă în existența unei metode de creație poporanistă. În precizările sale din *Morala în artă*, poporanismul e caracterizat cu un termen mai vechi al lui Stere: „un sentiment“. „Poporanismul, încă și încă odată, nu e o teorie, e un sentiment de recunoștință, de simpatie și de datorie față cu țărănimea. În politică, acest sentiment va îndemna pe cineva să lupte pentru revendicări politice și economice. În chestiunile culturale, îl va îndemna să se jertfească pentru cultivarea țărănimii... În literatură, „poporanismul“ va însemna atitudinea de simpatie și de datorie a scriitorilor față de clasa țărănească — atîta tot.“³⁾

Salutară a fost ideea criticului de a subordona „sentimentul“ poporanist, care putea duce la idealizare, unei viziuni realiste. Scriitorilor li se recomanda să nu idealizeze, să descrie un „țaran-om“, să sublinieze cauzele înăpoyerii lui; realismul, la rîndul lui, să nu ducă la exagerări, știut fiind că prozatori ca Balzac, Maupassant, Zola au deformat imaginea țaranului, înfățișîndu-l uneori sub aspecte brutale; iar atunci cînd scriitorii vor fi frezît simpatia pentru popor, — „poporanismul își va fi trăit traiul“.

Apariția primului număr al Vieții românești a fost primită ca un eveniment; publicațiile mensuale ale vremii treceau pe al doilea plan. La 13 martie 1906, Mihail Sadoveanu îi comunica lui Ibrăileanu impresii de la București. „Revista mi-a făcut negreșit o foarte bună impresie. Chipul cum e făcută și cuprînsul o fac să fie cea dintîi revistă europeană de la noi. Vinerea trecută ducîndu-mă la Vlahuță, și el spunea că acest număr e mai bun decît oricare număr din «La Revue»“ (e vorba de: *La Revue des deux mondes*, revistă

³⁾ *Viața românească*, 1906, nr. 2, p. 306

de cultură, cu rubrici de economie, filozofie, istorie, sociologie etc.). Peste câțiva timp (la 3 aprilie) un nou mesaj relua aprecierea inițială. „Într-adevăr, «Viața românească» a avut un succes desăvârșit. Și e menită de aici încolo să aibă și succes și înfrîurire. Cu cât se va răspîndi mai mult în țările supuse, cu atât va fi mai bine, cu atât mai folositoare influența ei, și cu atât mai de feliicitat conducătorii ei.“¹⁾ Vlahuță era entuziasmat, văzînd în noua tribună un semn al „regenerării“ naționale. „Hotărît — îi scria la 14 aprilie „fratelui“ Bujor — e cea mai bună revistă din cîte s-au încercat la noi, și e așa de interesantă și de minunat scrisă, c-ar putea să facă cinste oricărei țări civilizate. Dar ce de talente proaspete și sănătoase ați scos la iveală! (...) E atîta simțire de adevăr și dragoste de neam în ce spuneți voi, încît cuvîntul vostru pune pe gânduri și — ceea ce veți vedea în curînd, «Viața românească» va însemna un moment istoric în regenerarea neamului acestuia.“²⁾ Și tînărul Vasile Pirvan, pe atunci la studii de specializare la Berlin, colaborator la cronică istorică a revistei, declara într-o scrisoare (17 apr. 1907) că Viața românească „este cea mai bună revistă care apare azi la noi“³⁾; un incident cu C. Stere l-a îndepărtat însă, de la început, de ea.

Intervențiile lui Ibrăileanu, în articole de directivă sau în diverse polemici cu adversarii poporanismului, duc la constatarea că în atenția criticului stăteau, pe plan literar, două idei fundamentale: stimularea unei literaturi

¹⁾ Scrisori din fondul G. Ibrăileanu, în *Viața românească*, 1964, nr. 1, pp. 92, 94 (publ. de Gr. Botez și M. Bordeianu).

²⁾ Scrisoare inedită, fondul G. Ibrăileanu, Biblioteca centrală universitară „M. Eminescu“ Iași.

³⁾ Scrisoare din fondul G. Ibrăileanu, în *Viața românească*, 1963, nr. 6—7, p. 31 (publ. de Gr. Botez și M. Bordeianu).

specific național (și implicit realiste) și simpatie pentru popor. În rest, criticul nu înțelegea să dea „rețete“ de creație, ba chiar, izolînd — printr-un lanț de negații — poporanismul ca ideologie politică de procesul de creație, ajungea la o precizare semnificativă: „Poporanismul ca «tendință» nu însemnează să iei subiecte numai deocît din popor, nu însemnează a scobori creațiunea artistică la nivelul poporului prin procedeul popular.“⁴⁾ Viziunea schematică poporanistă e depășită aici în mod declarat. În concepția lui Ibrăileanu conceptul de specific național — schițat acum — reunea într-un tot organic: subiectul, concepția și reprezentarea specifică; dacă „tendința“ nu însemna „să iei subiecte numai deocît din popor“, acestea trebuiau să exprime modul de a simți și de a gândi al poporului român. De aceea revista se și numea „Viața românească“ și nu simplu Viața.

Simpatia pentru țărănime nu implica subiecte numai din mediul rural, ca la sămănătoriști; prozatorii Vieții românești nu exclud din sfera creației lor orașul și nici nu-l denigrează sistematic. În esență, combătînd arta pentru artă, revista de la Iași cultivă, programatic, o literatură cu tendințe sociale democratice (în limitele liberalismului burghez) și, în ansamblu, realistă.

Că G. Ibrăileanu a dat „poporanismului“ o interpretare cu totul largă — fapt care în directiva revistei s-a resimțit pozitiv — e limpede; revista avea un grup de „prieteni“, dar n-a practicat spiritul sectar. „Viața românească — afirma criticul, într-un interviu — a tipărit pe toți scriitorii români. Și a lăudat pe toți scriitorii români. Din „stilpii“ ei au făcut parte mulți scriitori munteni. Viața românească continuă tradiția veche din Moldova, începută încă de la Dacia

⁴⁾ *Morala în artă*, în *Viața românească*, 1906, nr. 2, p. 306.

literară, de a reprezenta întreaga literatură națională.“¹⁾ În primii ani ai revistei publicau la Viața românească vechi convorbiriști (Ana Conta-Kernbach, Matilda Cugler-Poni, N. Volentii) și poeți de la Contemporanul, între care Gh. din Moldova, O. Carp, Artur Stavri. — nume fără strălucire, desigur. Altul era cazul lui Vlahuță și Coșbuc, scriitori de prestigiu, cel dinții publicând, printre altele, pamfletul „1907“: nu de la aceștia, totuși, cu o carieră poetică aproape încheiată, erau așteptate colaborările în lanț. Printre stegarii consecvenți ai poeziei se numără câțiva creatori tineri, — „nec-torii și cometele“, cum le spunea C. Stere în amintirile sale de fost director: se remarcă unii tineri din generația lui 1880, care-și făcuseră ucenicia în alte părți și aveau credințe literare diverse: Octavian Goga, D. Anghel, St. O. Iosif, Ion Minulescu, urmați de Victor Eftimiu și Cincinat Pavelescu. Dintre toți, cel mai activ în această perioadă se dovedește Mihail Codreanu, sonetistul. Unii colaboraseră și colaborau încă la Sămănătorul, alții erau partizani ai simbolismului și modernismului în genere. Tudor Arghezi apărea mai rar, dar cu pagini scintilicioase ca Declamația lui Caligula, Arheologie și Rugă de vecernie. Pe urmele lui A. Mirea, la revista de la Iași se producea în 1909 adevăratul debut al lui G. Topîrceanu, atras din 1911 în cercul activ al redacției. Alt debutant, foarte harnic, încurajat de Ibrăileanu, era Demostene Botez; Caragiale și Vlahuță vin la Iași să sprijine începuturile în poezie ale lui Matei I. Caragiale, care n-a produs însă impresie; de la București sosesc versuri de Ion Pillat. Stimulată de ambianța ieșeană, deși n-a fost niciodată la Iași, tînăra Alice Călugăru publică aici între anii 1910 și 1915 câteva po-

ezii care învederău un talent robust, cu arderi rezezi, irosit pretimpuriu într-o aventură tragică. G. Ibrăileanu aprecia, în același timp, finetea Otiliei Cazimir, căreia îi va consacra apoi un studiu critic elogios.

Printre prozatorii primei etape putea fi întâlnit, cu evocări agreabile, bătrînul Nicu Gane, legat de amintirea Convorbirilor literare. Caragiale trimitea și el, la insistențele lui Ibrăileanu, povestirea Kir Ianulea din 1909, iar Delavrancea povestea Stăpînea odată; de citeva ori e prezent și Vlahuță, Sexagenarul Calistrat Hogaș, cu figura lui de faun, debutant cu un sfert de veac înainte la Piatra Neamț, dă acum întreaga măsură a unui talent cuceritor, adăugînd memoriilor de călătorie, anterioare, povestiri și nuvele — portrete ca Părintele Ghermănuță, Floricica și Cucoana Marieta. Stimulat (printr-o foarte interesantă corespondență), un scriitor reticent, I. Al. Brătescu-Voinești, destul de puțin cunoscut pînă la 1906, publică în Viața românească mai tot ce rămîne durabil din opera sa: În lumea dreptății, Blana lui Isaia, Călătorului îi șade bine cu drumul și altele. Venit de la Sămănătorul (unde continuă să colaboreze pînă în 1907), tînărul Mihail Sadoveanu, prezent de la primul număr, semnează în etapa 1906—1916 de peste optzeci de ori. În Viața românească au apărut Însemnările lui Neculai Manea, Cîntecul amintirii, Neamul Șoimăreștilor, capodopere ca Bordeienii și Haia Sanis și alte pagini; creatorul Bordeienilor se înfățișa publicului ca scriitor reprezentativ al revistei. De peste munți sînt primite cu simpatie nuvelele și schițele lui Ion Agîrbiceanu; la Iași văd tiparul excelențele Fefelega și Luminița, precum și povestirea Popa Man. În trecere prin Iași, după 1910 poposea Gala Galaction, „o persoană foarte distinsă“ (cum îl definea Ibrăileanu); în proza sa era o continuă frământare etică, nostalgic de frumos și poezie. Introdusă

¹⁾ Demostene Botez, *De vorbă cu d. G. Ibrăileanu*, în *Adevărul literar*, 1926, nr. 269.



C. Stere

buie însă dezbaterile critice privind fenomenul literar românesc și universal. Încă de la primele numere, făcând cunoscute capitoale din Spiritul critic în cultura românească (prezentare începută la Curentul nou), Ibrăileanu pune cultura în corelație cu factorii sociali determinanți; raportul de causalitate de la social la estetic avea să fie reluat de mai multe ori și teoretizat apoi sistematic în Literatura și societatea (introducere la monografia Opera literară a d-lui Vlahuță, 1912). Paralel cu punctele de vedere despre Baudelaire, Tolstoi și Sully Prudhomme, criticul aborda probleme ca Morala în artă, Tăranul în literatura românească, Semnificația socială a operei lui Caragiale și interpreta opera lui Brătescu-Voinești legînd-o dialectic de optica de clasă a prozatorului. H. Sanielevici publica în 1908 și 1909 seria Clasificări literare, aplicînd același criteriu al interdependenței dintre literatură și societate; mai pătrunzător era însă studiul Sărmanul Dionis, utilizabil și astăzi. Izabela Sadoveanu ajungea la concluzii eronate în studiul Symbolismul, dar se remarcă în comentariile și cronicile pe alte teme. În domeniul literaturii comparate, Charles Drouhet cerceta Modelele franceze ale teatrului lui Alecsandri. La „cronici“ și „recenzii“ găsim opinii despre mai toate aparițiile literare notabile din epocă, Viața românească fiind, sub acest aspect, oglinda fidelă a dezbaterilor ce caracterizau mișcarea literară contemporană.

Deținînd efectiv conducerea Vieții românești, Ibrăileanu i-a imprimat trăsături ale propriului său caracter: vioiciune, adîncime, spirit metodic; în corespondența cu G. Topirceanu dintre 1909 și 1911 criticul repetă de cîteva ori idealurile ce-l animau: „înălțimea!“ și „prestigiul“ marii reviste. Își însușise ce-i părea pozitiv la periodice cu renume (Mercure de France, Rivista d'Italia); odată alese diviziunile tematice, revista le-a păstrat cu

de Constanța Marino-Moscu (colegă de liceu a Elenei Ibrăileanu), Hortensia Papadat-Bengescu aduce în nuvelistica sa o putere de observație remarcabilă. Se alătură revistei Jean Bart, Spiridon Popescu, I. I. Mironescu, la care tenetele poporaniste sînt mai vizibile, C. Sandu-Aldea, D. Anghel, N. D. Cocea, I. C. Vissarion, N. N. Beldiceanu, Lucia Mantu, Romulus Ciofleac; poate fi înfilnit, o singură dată, Liviu Rebreanu, cu nuvela O strîngere de mînă; cîteva schițe poartă semnătura lui G. Topirceanu.

Hotărît, teatrul publicat de Viața românească nu atinge înălțimea prozei. Legenda funigeilor, Cometa și Carmen saeculare, ieșite din colaborarea Anghel-Iosif, aparțin mai mult poeziei; piesa într-un act De ziua mamei a lui M. Sadoveanu era o prelucrare după un model francez; drama Sorana a lui Brătescu-Voinești a avut o oarecare carieră scenică, fără să marcheze totuși un moment memorabil. La prestigiul revistei contri-

consecvență, impunând astfel „tradiția” ei printre cititori. Cronicile îndeplineau un rol deosebit de important, întregind fizionomia unei publicații ce-și făcea un titlu de onoare din reflec-tarea multilaterală a actualității. Di-viziunea cronici, cu sectoare cuprin-zătoare, oglindea domeniul și activități diverse: cronică internă, cronică exter-nă, cronică socială, cronică econo-mică, cronică științifică, cronică învă-țământului, cronică teatrală, cronică lingvistică, cronică plastică etc. Viața românească acorda acestor cronici o atenție excepțională, între semnatari găsim personalități: Radu Rosetti, I. G. Duca, V. Madgearu (economie), A. D. Xenopol, V. Pirvan (istorie), Gr. Antipa, dr. N. Leon, I. Simionescu, dr. C. I. Parhon (biologie, medicină), Al. Philippide (lingvistică). Cronică științifică însuma preocupări felurite: geologie, sociologie, electricitate, agro-nomie, etc. Cum s-a putut remarca, aspirația revistei era temerară: fiecare număr — un tur de orizont complet.

Dar vuietele războiului mondial, început în 1914, răspindeau îngrijorare; în august 1916 România se angaja în conflagrația cunoscută. Prima etapă a Vieții românești, caracterizată printr-un mare entuziasm creator, se încheia cu semne de întrebare asupra viitorului. Bilanțul era însă luminos: revista de la Iași polarizase în jurul ei scriitori și personalități științifice reprezentative, formase și impusese valori noi, cu totul deosebite.

II

La sfârșitul primului război mondial, G. Ibrăileanu și devotații Vieții românești se gîndeau să reia, într-un alt climat, firul întrerupt; criticul primea din partea prietenilor mesaje impres-ionante. Criza economică postbelică a făcut ca reluarea activității să fie amînată, dar la sugestia criticului și cu sprijinul său apărea la Iași, la 2 februarie 1919, săptămînalul Însemnări literare, redactat de Mihail Sa-

doveanu și G. Topirceanu. Era o pu-blicație de tranziție, cu obiectivul de a regrupa forțele și de a pregăti spiri-tele pentru apariția în perspectivă a Vieții românești. *Hebdomadarul* de la Iași (22 pagini) nu avea de loc „înfăți-șare formidabilă” (cum scria M. Sa-doveanu despre vechea revistă) și nu venea cu un program nou, considerin-du-se un continuator. Pe lângă G. Ibrăileanu, Mihail Sadoveanu și G. Topirceanu, mai colaborau Otilia Ca-zimir, Demostene Botez, Al. A. Phi-lippide, I. I. Mironescu, M. Sevastos; debuta la Însemnări Ionel Teodoreanu. *Beletristica*, de aspect memorialistic, își tragea substanța din evocarea unor momente din anii războiului; G. Ibrăi-leanu publica regulat comentarii pe teme de actualitate, unele din ele re-unite apoi în volumașul *După război* — Cultură și literatură; frecvente și nu lipsite de violență erau polemicile cu Sburătorul și *Viața nouă*. La 21 decembrie, la numărul 45, revista își înceta apariția; era timpul ca *Viața* românească să-și reia drumul.

Două acțiuni, meditate amănunțit, încuviințate de grupul de prieteni pre-văzători, inaugurau pregătirile: una, în decembrie 1919, era constituirea So-cietății anonime „*Viața românească*”, sprijinul ei material; alta, la începu-tul anului următor, constituirea Aso-ciației literare și științifice „*Viața ro-mânească*” — „sprijinul intelectual” al revistei, — înglobînd personalități cu vederi din cele mai variate. Între cei vreo sută de „asociați” (menționați în primul număr din 1920) se găseau: Brătescu-Voinești, Gala Galaction, dr. N. Lușu, Al. Philippide, Duiliu Zam-firescu, dr. C. I. Parhon, D. Caracoes-tea, Hortensia Papadat-Bengescu, P. Poni, I. Simionescu, N. Davidescu, Ar-tur Gorovei, dr. Francisc Rainer, dr. N. Leon, Paul Zarifopol, Virgil Mad-gearu, Luca I. Caragiale, G. Ibrăileanu, M. Sadoveanu, G. Topirceanu, Otilia Cazimir, Demostene Botez, Ionel Teo-

doreanu, Al. A. Philippide, Liviu Rebreanu și alții. Paul Zarifopol se considera prea puțin cunoscut pentru a-și da „numele“ în lista asociațiilor¹⁾: Gala Galaction răspundea emoționat: „Vă sint foarte recunoscători și gata să vă ajut cu entuziasm în opera reluată! Voi fi lângă dumneavoastră cu aceeași tragere de inimă, cu aceeași rivnă ca și în trecut.“²⁾

După o întrerupere de aproape patru ani, în martie 1920, *Viața românească* intra în a doua etapă, condusă de G. Ibrăileanu, director, și G. Topîrceanu, prim redactor: pînă în 1923 Mihail Kalea colaborează cu articole și scrisori din străinătate, pentru ce după terminarea studiilor de specializare în sociologie, numit profesor la Universitatea din Iași, să activeze cu hărnicie în redacția revistei. Într-o „miscellanee“, Anul XII, G. Ibrăileanu făcea, în primul număr din 1920, câteva considerații asupra etapei precedente, schițînd totodată, în linii mari, perspectivele celeilalte. Întrucît problema agrară și problema electorală, pentru care militase revista, erau, fie și parțial, pe cale de rezolvare, — „poporanismul“ apărea ca un curent depășit. Pentru viitor se preconiza respectul ideilor democratice. „Colaboratorilor Vieții românești, liberi pe gîndirea lor, răspunzători de paginile pe care le iscălesc, — nu le cerem decît să nu contrazică idealul revistei.“³⁾ Gruparea se lărgeste, ideologia revistei evoluează, nu fără a păstra remîniscențele poporaniste.

Inițial, problema țărănească dobîndește o coloratură „țărănistă“, — cître 1930, datorită influenței partidului și agravării pericolului fascist, ideea de democrație e subliniată mai vîg-

ros, fenomenul socialist și Revoluția din Octombrie fiind comentate cu simpatie. Viața românească privea cu îngrijorare, după împrăștierea, rentabilitatea scăzută a micii proprietăți țărănești, care nu promitea nimic bun pentru ridicarea țărînimii la un nivel de trai civilizată: teoriile „țărăniste“, preconizînd organizarea unui „stat țărănesc“ și o „mișcare cooperatistă“, pe măsura realităților de la noi (era amintit proiectul lui Ion Ionescu de la Brad), nu făceau decît să reia argumentele poporaniste despre dezvoltarea statelor cu economie agrară. Atîta vreme cît proprietatea particulară rămînea neatinsă, „tovărășiile țărănești“ nu aveau, desigur, nici un viitor, iar tezele prezentate de economiști ca Virgil Madgearu (Țărănismul), Gr. Mladenatz (Capitalism, Socialism, Cooperatism) sau de sociologi ca Ernest Encu (Întărirea economică a statului țărănesc) vizînd reforma economiei agricole, nu puteau prinde viață. Ideea unei revoluții socialiste nu li se părea aplicabilă într-o Romînie de aspect „eminamente agrar“. Ibrăileanu recunoștea că „o civilizație industrială e superioară unei civilizații agricole“, dar, neîntrezărînd rolul activ al proletariatului, neapropiîndu-se de rezolvarea marxistă a problemei țărănești, se situa pe vechea poziție poporanistă, acum nuanțată „țărănist“. „Romînia — scria el în 1933 — nu poate fi scoasă din balcanism prin industria mare, ea se poate ridica din mizerie, din incultură, din minciuna politicianistă, prin agricultura industrializată și prin industriile în legătură, prin marea industrie etatizată a petrolului și a altor produse naturale — singura adaptare posibilă a noastră la viața europeană. Atitudinea aceasta a fost critică, realistă, posibilistă.“⁴⁾

În dezbaterile sociale, referirile la marxism alternează cu acceptarea ideii

1) Scrisoare inedită (21 ian. 1920), fondul G. Ibrăileanu, Biblioteca centrală „M. Eminescu“ Iași.

2) Scrisoare inedită (12/25 decembrie 1919), fondul G. Ibrăileanu.

3) Articolul *Anul XII*, în *Viața românească*, 1920, nr. 1, p. 161.

4) *După 27 de ani*, în *Viața românească*, 1933, nr. 1, p. 6.

lor reformiste, Kautsky și ceilalți fiind citați frecvent; revoluția socială e studiată mai intens în lucrările cercetătorilor tineri, ca Mihail Ralea (Definiția revoluției) și Petre Andrei (Sociologia revoluției) cu concluzii în favoarea unui „neoliberalism” adaptat împrejurărilor contemporane; opiniile despre lupta de clasă, datorate altor colaboratori, sînt contradictorii. M. Ralea consacră un portret sociologului burghez Emile Durckheim, teoretician al „colectivismului”; la miscellanea găsim un comentariu despre Liberalism și democrația rurală (1935); Ștefan Zeletin pledează în același spirit liberalist. Sînt recenzate lucrări ca Principiile reconstrucției sociale a filozofului englez Bertrand Russel, Reflecții asupra violenței și Teoria revoluției de Georges Sorel. Dacă sub aspect teoretic ideologia socială a revistei nu depășește o anumită limită, pe plan mai larg intelectualii din jurul Vieții românești își afirmă hotărît simpatia pentru popor și democrație, militînd pentru respectul omului. Împotriva teoriilor mistice sau naționaliste susținute de un N. Berdiaev, de Charles Maurras sau de partizanii recenți ai fascismului, Mihail Ralea combate pentru progres și umanism; glasul lui se face auzit în mod răsplat în articole semnificative: Pentru democrație, Democrație și creație, Misiunea unei generații. Întoarcerea la trecut, la tradițiile „bizantine”, demonstra Mihail Ralea în Misiunea unei generații (1926), ar fi însemnat o tristă aventură, ducînd la reluarea unor moravuri de care se leagă „șiretenia, pehlivănia, scepticismul trivial”. În același sens argumentează tinărul cărturar în articolul Ideologia conservatoare; secundat de alți democrați (unori de Lotar Rădăceanu), redactorul Vieții românești nu ostenește în denunțarea adevăratului fond al dictaturii fasciste. Fortele telurice și instințele primare trebuiau să fie reprimate în numele civilizației amenințate.

Împreună cu Ibrăileanu, Mihail Ralea militează pentru o literatură cu baze sociale, în consecință realistă și specific națională; divagațiile moderniste și decadente nu puteau fi tolerate nici ca experiențe, intrucît imitația implica un pericol. Interpretările în legătură cu specificul național mai frecvente în 1925, au un caracter mai larg față de vechile referiri ocazionale, — ferme, totuși — dinainte de război; M. Ralea va adăuga raționamentelor lui, argumente de aspect filozofic. „Sufletul unui popor, scria Ibrăileanu, înseamnă mai ales sentimentele, ideile, concepțiile sale.”¹; cei ce vor să identifice poporul cu rasa comit o gravă eroare; psihologia popoarelor, determinată de factori numeroși, nu reprezintă, cum susțineau tradiționaliștii mistici, un fond ancestral, fixat definitiv, ci o realitate în mișcare. „Toate popoarele sînt un amestec de rase, însușirile acestor rase s-au combinat (dînd compuși chimici în parte interferîndu-se) într-un tot care ar fi psihologia unui popor, pentru că acest amestec de rase (= poporul) trăiește zi de zi, își face mereu mai departe psihologia lui specială.”² Teoreticienii poeziei decadente tind să facă abstracție de specificul național, consumîndu-se în experiențe estetice bizare; tripticul de articole din 1925: Influențe străine și realități naționale; Evoluția literară și structura socială; Completări și diverse alte note, pun în lumină spiritul aberant al literaturii de imitație, situată undeva deasupra realităților naționale. Influențele străine neaderente sufletului național nu pot fi decît negate și Ibrăileanu o face cu o logică scilicet; chiar și reluarea unor experiențe străine valabile în principiu era privită cu rezerve: „...e mai util pentru economia

¹) *Caracterul specific național în literatura română*, în *Viața românească*, 1922, nr. 11, p. 244.

²) *Caracterul specific în literatură*, în *Viața românească*, 1923, nr. 2, p. 245.

estetică — argumenta el — să avem pe lângă un France sau un Proust nu încă un France și un Proust, ci un Creangă și Sadoveanu și chiar scriitorii mai mici, numai să fie o notă originală în literatura lumii. Hanul Ancuței nu ni-l poate da altcineva de aiurea și ar fi păcat să nu existe. Luceferii plini de voie și de har ai domnului Argezi ne dau splendorile cerului atât de românești, văzute și simțite în veacuri de pe vreun picior de plai de păstorii evlavioși, care au lăsat în urmașul lor „saricele pline de osemințe“. Și ar fi păcat să nu existe și acest cer în literatura universală.“¹

Intervenind în discuție cu puncte de sprijin în sociologie, psihologie și estetică, M. Ralea susține în mod feroc atitudinea științifică a criticului „Orice creație artistică, — preciza el — are o latură individuală și alta socială. Ele stau într-o relație dialectică Prin scop arta devine socială, iar prin origine este deja socială, fiindcă edu-

¹) *Modă și originalitate*, în *Viața românească*, 1928, nr. 1, p. 370.



cația artistului nu poate fi decît aceea a mediului în care trăiește.“² Așadar arta nu poate fi izolată în numele „autonomiei esteticului“, teorie susținută de neomaiorescieni, — E. Lovinescu, Mihail Dragomirescu și ceilalți — pentru a transforma categoria de frumos într-un scop în sine, unic și ireductibil. Legată prin nenumărate fire de marile grupuri sociale, de „o societate“, „în speță (de) o națiune, fiindcă acestea sînt societățile firești în care trăim“, legată implicit de un moment istoric, activitatea creatoare se constituie, dincolo de stilurile individuale, într-un „stil mai general, stilul epocii și stilul național“. E de la sine înțeles că „nu e de ajuns să fii puternic național pentru ca să produci artă“. E nevoie și de talent, iar cînd i se adaugă specificul național, „nu facem decît să completăm definiția talentului“. „Un scriitor care n-are decît stilul individual (am văzut mai sus că acest lucru e imposibil; aici e vorba de tendința către individual, adică de diminuarea sufletului social) nu poate fi decît un scriitor minor (...) Artistul național are și stilul individual, plus pe celălalt, social. E deci mai bogat (...) Viața stilurilor „individuale“ e scurtă, fiindcă posteritatea rezumă, simplifică și păstrează numai generalul. Stilul național în ceea ce are în același timp special (față de individ) găsește exact acel loc geometric între tipic și caracteristic, care constituie arta mare.“³ Concluzia lui M. Ralea e categorică: „Trebuie să fim înțeleși odată. Cînd afirmăm că o literatură nu poate fi decît specific națională, nu facem o judecată de valoare, nu cerem sau dorim ceva. Din contra, facem o simplă judecată de realitate, de constatare, care ne duce la con-

²) *Specific și frumos*, în *Viața românească*, 1925, nr. 9, p. 445.

³) *Etnic și estetic*, în *Viața românească*, 1925, nr. 8, p. 120.

eluzia că lucrurile nu se pot întâmpla altfel.“¹

Intervențiile lui M. Ralea sînt totdeauna substanțiale și bazate pe argumente verificate în practica istoriei societății. Ideile sale se organizează într-o armătură solidă, fiecare articol proiectînd lumină asupra unei chestiuni importante; de la dezbateri ca Psihologie și viață, Psihologie și sociologie, el trece la probleme aplicate adesea la realitățile românești: Sociologie, socialism și caracter specific național, Fenomenul românesc, Specific și frumos, Filozofia culturii cu aplicații românești, Etnic și estetic. Ca ripostă împotriva orientării mistico-feudale a gîndirismului, el supune tradiționalismul unui examen necruțător. Ideea de specificitate, arăta el cu pătrundere, nu trebuie căutată într-un trecut adesea întunecat, nici în substratul biologic al rasei, ci în trăsăturile de caracter și gîndire ale poporului, formînd o sinteză cu implicații psihologice, etice și sociale. Ironia se revarsă copios din comentariul Rasputinism, vizînd amestecul de misticism, de metafizică medievală și de tendințe către violență din comportarea tradiționaliștilor, partizani ai dreptei. Tradiționalismul astfel înțeles nu servea nici pe departe idealuri de progres, ci se vedea un instrument jalnic al reacțiunii.

Față de necesitatea de a respinge și nimici teoriile sociale și estetice dăunătoare progresului, Viața românească acordă în etapa 1920—1933 un spațiu întins dezbaterilor de direcție, de aspect democratic și antidecadent. Pe plan literar, în creație, colaboratorii sînt selecționați cu grijă, lăsîndu-li-se, firește, libertatea de a se manifesta potrivit talentului lor. Poezia continuă să fie locul de confluență a diverse concepții estetice, opunînd însă, din

¹) *Sociologie, socialism și caracter specific național*, în *Viața românească*, 1925, nr. 2, p. 294.

principiu, rezistență modernismului a outrance: Mihai Codreanu, G. Topîrceanu, Otilia Cazimir, adepți ai spiritului clasic, se întîlnesc cu Ion Minulescu, Al. A. Philippide și Demostene Botez, receptivi la nouitate; chiar în primul număr postbelic apare un nume nou: Lucian Blaga, reîntîlnit apoi la intervale mari; recomandat de Tudor Vianu, un alt tînăr, Ion Barbu, făcea să apară la Iași (în 1921 și 1922) poemele După melci, Nastratin Hogeia la Isarlık și Selim. Printre colaboratori sînt și Luca I. Caragiale, Adrian Maniu, N. Davidescu, Ion Pillat, Al. O. Teodoreanu, Elena Farago, Ion Marin Sadoveanu, Alice Soare, A. Dominic, G. Birgăuanu, precum și Leon Feraru, D. Ciurezu, Felix Aderca și George Lesnea, nume care, cum se vede, reprezintă tendințe creatoare felurite, uneori contrarii, de la tradiționalism pînă la expresionism. Cu toate că-și menține debitul de fluviu larg, la proză, Mihail Sadoveanu e un oaspete mai puțin prezent ca înainte. Scrierile ample, romanele, nu se pretau la o tipărire integrală; trimite totuși, fragmente din Venea o moară pe Siret, din Zodia cancerului, din Măria sa puilul pădurii, din Oameni din lună (sub pseudonimul Silviu Deleanu), din Demonul tinereții, tablouri din Hanu Ancuței, precum și nuvele și povestiri (Bulboana lui Vălinaș, Dumbrava minunată). Un prozator cu fraza incisivă, Tudor Arghezi, dă fragmente din Poarta neagră. Brătescu -Voinești, ca și epuizat, nu mai dă nimic de seamă; nesemnificative sînt și paginile lui Ion Agîrbiceanu; Hortensia Papadat-Bengescu și Gala Galaction sînt prea solicitați de mediile literare bucureștene. Romanul lui Ion Minulescu, Roșu, galben și albastru, cu spiritul lui de „blague“, la antipodul tonului grav sadovenian, e primit cu bunăvoință. Mai mult sau mai puțin legați de ambianța revistei sînt bătrînul istoric și povestitor Radu Rosetti, Jean Bart, Demostene Botez,

D. V. Barnoschi, Romulus Cioflec, C. Kiriescu: speranțe se puneau în Stejar Ionescu, mort tânăr într-un accident. Se ridică prozatori noi iar pătrunzătorul Ibrăileanu știe, ca nimeni altul, să dea aripi talentelor. După Ulița copilăriei, Ionel Teodoreanu vine cu romanul *La Medeleni*, apoi cu capitole din *Bal mascat*; Cezar Petrescu — cu fragmente din *Întunecare*, dar și cu nuvele, între care *Aranca*, știmate lacurilor; Al. O. Teodoreanu — cu schițe admirabile, ca *Pur-singele căpitanului*, adăugînd prozei umoristice trăsături specific moldovenești. Din lotul muntenilor sînt considerați la „înălțimea“ revistei rafinatul Matei I. Caragiale (cu *Remember*), Gib. I. Mihaescu (cu *La „Grandiflora“*) și debutantul Damian Stănoiu, „stilizat“ de G. Topîrceanu — atît de deosebiți între ei. Dacă nu prin opere de mari dimensiuni, cel puțin prin problematică impune grupul prozatoarelor, *Viața românească* fiind, în privința suflului feminin, poate cea mai receptivă revistă a timpului. Virstnica Margareta Miller-Verghy, care sprîjinise zborul lui Delavrancea, se înfilnește, în publicația ieșeană, cu prea de timpuriu pierduta Igena Floru. Ibrăileanu, autorul de aforisme despre femeie din *Privind viața*, descoperă talente și le cultivă cu infinite precauții. Hortensia Papadat-Bengescu, Otilia Cazimir, Constanța Marino-Moscu, Lucia Măntu, toate moldovence, sînt descoperirile sale, și, cu excepția celei dintîi, toate sînt atrase de filonul memorialistic, de existențele simple, de o poezie a peisajului psihologic moldovenesc. Henriette Yvonne Stahl publică la Iași selecțiuni din Voica.

Împotriva criticii exclusiv estetice, la *Viața românească* Ibrăileanu și alți critici, în special M. Ralea, susțin întregirea acesteia cu date și fapte din viață menite să explice fenomenul estetic în întreaga lui cauzalitate. Analiza științifică a factorului estetic, cel care în esență conferă specificul artei,

nu se poate dispensa de rezultatele și luminile altor discipline. „O operă de artă se definește prin caracterele ei și un scriitor prin caracterele tuturor operelor sale. Cercetarea acestor caractere e critica estetică. Pentru aceasta ajunge estetica. Cauza esteticii stă în psihologia scriitorului, așadar, dacă voim să ne coborîm la cauză, trebuie să facem psihologie. La rîndul ei, cauza psihologiei scriitorului stă în ereditatea lui și în mediul în care s-a dezvoltat. Așadar, dacă voim să ne scoborîm și la această cauză, vom studia biografia scriitorului și mediul în care a trăit el. Abia acum, prin studierea mediului, ajungem la sociologie. Toate aceste indeletniciri formează critica completă a unui scriitor.“¹ În practică, Ibrăileanu studiază scriitori, tendințe și curente, ridicîndu-se de la particular la general, de la indivizi la grupuri; de la Eminescu, Caragiale și Gherea, trece la creatori contemporani și, deoarece, cu excepția lui Sadoveanu, de scriitorii Vieții românești nu se ocupase de loc (motivînd că era nedelicat să vorbească de colaboratorii apropiați) acum scrie despre G. Topîrceanu, Otilia Cazimir, Jean Bart, Demostene Botez, I. I. Mironescu, Mihai Codreanu, Ionel Teodoreanu și din nou despre M. Sadoveanu. Din această etapă datează studii strălucite, mereu actuale, precum *Creație și analiză* (1925), *Numele proprii în opera lui Caragiale* (1926) și unele caracterizări sintetice ca *Poezia nouă și Caracterul specific național în literatura română*. Încă din 1918, de la *Insemnări literare*, Ibrăileanu întrevedea o înflorire a romanului, determinată de transformările legate de război; ulterior, criticul se va arăta mai reticent. În schimb, la dezbaterile despre roman participă Mihai Ralea cu articolul *De ce nu avem roman?* (1927), P. Nicanor et comp., *Romanul nostru*, Demostene

¹) *Completări*, în *Viața românească*, 1925, nr. 4.

Botez, Vasile V. Georgescu și alții; Octav Botez și Tudor Vianu salută romanul Ion al lui Rebreanu. De menționat, de asemenea, discuțiile despre romantism: Centenarul romantismului de M. Ralea, Comemorările romantismului de Izabela Sadoveanu și Romantismul român de Ion Pillat. Despre Modernism scrie Al. A. Philippide, care dă și interpretări despre Sadoveanu și Arghezi; despre Tudor Arghezi lasă pagini subtile Mihai Ralea, care semnează și eseuri: Arta și uritul, Critica psihologică și critica estetică, Știința literară și psihologia modernă. Contribuții despre N. Iorga istoric literar semnează Gh. Bogdan-Duică. Personalităților critice menționate li se asociază Tudor Vianu (cu studii despre Eminescu și Titu Maiorescu), Paul Zarifopol (cu eseuri: Din registrul ideilor gingașe) și esești informați, cu orientare multilaterală, între care D. I. Suchianu, Ion Biberi, Petru Comarnescu și ceilalți.

III

Devenită „bogată, opulentă“, Viața românească însemna, după război, nu numai o revistă de mare prestigiu, ci și editură, tipografie și librărie. „După ce a fost arsă de câteva ori de incendiu și expulzată succesiv de diferiți proprietari — scria G. Topîrceanu¹⁾ — acum ea avea palat propriu, administrație modernă, capital fantastic...“ Dar „opulența“ n-a durat mult; după 1930, dificultățile financiare ale revistei și editurii se accentuau, în pas cu criza economică generală; se punea tot mai insistent problema dizolvării Societății anonime „Viața românească“. Istovit de boală și lungi insomnii, G. Ibrăileanu înfrunța tot mai anevoie marile îndatoriri ce-i reveneau; între timp, mulți dintre devotații revistei începușeră a migra către București. De la 1 ianuarie 1933 (revista care-și cîști-

gase un prestigiu național se muta în capitala țării), G. Ibrăileanu hotărî să treacă destinele Vieții românești în mâinile unei echipe tinere, cei aleși fiind Mihai Ralea și G. Călinescu, personalități în măsură să ducă mai departe opera începută. Mihai Ralea se ocupa de cîțiva ani, cum probează corespondența inedită cu criticul, de problemele-cheie ale revistei. G. Călinescu, la rîndul său, colaborator din depărtare, își arăta, după acceptarea rolului de codirector (deținut, de altminteri, nu mult timp), proiectele de viitor. „În urma binevoitoarei d-voastre recomandări — îi scria el lui Ibrăileanu la 1 ianuarie 1933 — mi s-a dat însărcinarea să mă ocup de Viața românească. După cum veți vedea, mi-am luat această misiune în serios. Am alcătuit împreună cu d-nii Ralea și Sevastos un program de lucru. D. Ralea are să vi-l comunice negreșit în curînd. Deocamdată numărul pe ianuarie trebuie să se prezinte cu scheletul reparat și să dea un conspect al tuturor generațiilor Vieții românești. După planul nostru, care are la bază ierarhia sub specia valorii și a timpului, numărul viitor trebuie să se înceapă cu un articol critic sau cel puțin cu recapitulări în legătură cu existența Vieții românești, semnate de d-voastră. Fără asta eu mărturisesc că numărul mi s-ar părea ratat (...) Vieții românești nu-i lipseau numai banii, ci și voința de a colabora a colaboratorilor. Căci dacă un scriitor se scuză, atunci și cellalt se scuză, și revista se face la întîmplare și cu colaborări nedorite.“²⁾

Articolul solicitat criticului a fost cel din urmă publicat de Ibrăileanu în revistă; despărțindu-se de publicația care pentru el însemnase rostul suprem al vieții lui de intelectual și democrat, criticul sintetiza în retrospectiva După

¹⁾ Manuscrisul conferinței *Cum am devenit ieșean* (1933).

²⁾ Scrișoare din fondul G. Ibrăileanu, în *Viața românească*, 1965, nr. 6, p. 187 (publ. de Gr. Botez și M. Bordeianu).



G. Călinescu

27 de ani, apărut în primul număr pe anul 1933, atitudini și idei cunoscute. Idealul Vieții românești n-a fost „țărâ-nul pitoresc, cu plete, cu chimir, care nu știe să citească și stă în poeticul său bordei, cîntînd din trișcă“. Susținătorii revistei au visat un țaran „îmbrăcat europeaneste, care are casă din cărămidă, a cărui fiică citește romane și poezii, țărâ-nul alegător, membru într-un club, țărâ-nul trăind într-un sat luminat electric...“ Deși spirit deschis ideilor înaintate, criticul rămîne pînă la apusul său la o viziune legată numai de ridicarea țărâ-nimii, destul de străin de proletariat.

În noua etapă bucureșteană, Viața românească ducea mai departe spiritul democratic al vechii reviste; mătarea nu însemna o ruptură cu trecutul iar prezența în fruntea ei a lui Mihai Ralea, care-i conducea destinele de cîțiva ani, asigura ideea de continuitate. Într-o „miscellanee“, întinerirea „Vieții românești“, G. Călinescu combătea supoziția lui Liviu Rebreanu

că revista ar încerca, prin transferul recent, o întinerire. „Viața românească“ aceasta de azi, scria criticul, își face o mîndrie din a fi aceeași „Viața românească“ din totdeauna, cu preferențele celulare pe care noile raporturi de timp și spațiu le cer.“¹⁾ Cu privire la ideologia socială, M. Ralea demonstra, pe de altă parte, tot atunci, „puțința de continuitate fără soluție cu trecutul“, înțelegînd prin aceasta îndepărtarea totală de poporanism. Revista publică din abundență articole și comentarii de atitudine antifascistă, dar în privința soluțiilor economice nu depășește mai vechiul „țărâ-nism“. Pe lîngă pagini de orientare spre marxism (K. Marx și sindicalismul) sau de informare asupra transformărilor revoluționare din Uniunea Sovietică, pot fi citate articole ca Perspectivele țărâ-nismului în fața noilor curente sociale (1935) de M. Ralea, Tendințele de renovare ale democrației (1935) de V. Madgearu și altele ca acestea. Sint combătute cu vehemență, de G. Călinescu și alții, Teoriile „Gîndirii“. M. Ralea dezvăluie consecvent pericolul fascist: Doctrina drepteii, Noi forme de naționalism; alții stigmatizează rasismul.

Nu se mai întîlnesc semnăturile unora dintre colaboratorii de frunte din timpul cînd revista apărea la Iași; vin, treptat, însă, alții. „În alăturarea numelor lor (Hortensia Papadat-Bengescu, Camil Petrescu, Ion Vinea) de acela matur al d-lui Sadoveanu — atrăgea atenția G. Călinescu — să se vadă spiritul nostru de conciliație istorică și de sinteză estetică între aparente contradicții.“²⁾ G. Topîrceanu nu mai trimite nimic revistei de care fusese atît de legat. Dintre vechii ei prieteni continuă să-i fie apropiați Al. A. Philippide, Otilia Cazimir și Demostene

¹⁾ *Intinerirea „Vieții românești“*, în *Viața românească*, 1933, nr. 2, p. 204.

²⁾ *Miscellanee*, în *Viața românească*, 1933, nr. 2, p. 206.

Botez; se aude uneori arcușul lui Tudor Arghezi, căruia îi răspund rar Ion Minulescu, Ion Pillat, N. Davidescu, V. Voiculescu; își afirmă talentul său debutează Zaharia Stancu, Eusebiu Camilar, Cicerone Theodorescu, Radu Boureanu, urmați de tineri ca Ștefan A. Doinaș, printre debutanți fiind și Radu Beligan. Maria Holban prezintă în texte bilingve (româno-franceze) câțiva poeți români reprezentativi. În proza sadoveniană impresionează clasică diversitate de preocupări: de la interesul pentru natură (Făgăraș) și trecut (Vechime, Histria) pînă la simpatia pentru înțelepciunea Orientului (Divanul persian). Trebuie menționate Tabletele lui Tudor Arghezi și fragmentele de roman sau paginile semnate de Liviu Rebreanu, Hortensia Papadat-Bengescu, Cezar Petrescu, Ionel Teodoreanu, Al. O. Teodoreanu, Ion Vinea, Gh. Brăescu, Geo Bogza, Ion Biberi; de amintit sînt și prozatorii I. Peltz, Lucia Demetrius, Lucia Mantu, Mihail Sebastian și alții din categoria tinerilor.

La critică și știință, M. Ralea dezvoltă teme ca Psihologie și viață și Psihologia popoarelor. G. Călinescu, foarte activ în 1933, dădea studii eminesciene (Euthanasia eminesciană, Sărmanul Dionis), cronici și articole despre N. Iorga, O. Goga, Jean Bart, E. Lovinescu, Ion Pillat, V. Voiculescu, I. Teodorescu, Perpessicius, Damian Stănoiu, Ilarie Voronca; Tudor Arghezi venea cu studii de estetică: Literatura și cunoașterea omului, Titu Maiorescu; probleme de lingvistică, în legătură cu Al. Philippide și G. Ibrăileanu, semnează Iorgu Iordan; se cuvine amintit studiul lui Octav Botez Naturalismul în opera lui Delavrancea, cel mai bun pe această temă pînă astăzi; Camil Petrescu publică cercetări fenomenologice (Românii e deștepți); se distîng prin preocupări, informație și ținută studiile și articolele lui Al. Philippide (în special despre proble-

mele romanului), ale lui Pompiliu Constantinescu, Al. Dima, Vladimir Streinu, Emil Gulian și altor cercetători.

În structura sumarului revistei intervină inovații, printre altele o cronică cinematografică, totdeauna interesantă, asigurată de D. I. Suchianu; în 1939 înflinim și semnătura lui Eugen Ionescu. La cronică teatrului — susținută înainte de primul război de Tudor Arghezi, Gala Galaction și G. Topîrceanu, iar după război, puțin timp, de Liviu Rebreanu — se remarcă în anii 1938—1940 cronicile succulente ale lui Mihail Sebastian. După N. N. Tonitza (1929—1930) și P. Comarnescu, cronică plastică e deținută de G. Bals, dar mai ales de G. Opreșcu (1937—1940), codirector al revistei.

Precum în activitatea ei anterioară, Viața românească a fost secundată între anii 1924 și 1926 de săptămînalul ieșean Lumea (la care colaborau M. Sadoveanu, Tudor Arghezi, G. Topîrceanu, Otilia Cazimir, M. Sevastos) și de Adevărul literar — după trecerea lui M. Sevastos în redacția acestei reviste, la București (1925) — acum era susținută de revista Însemnări ieșene (1936—1940), condusă de Mihail Sadoveanu, G. Topîrceanu și Gr. T. Popa. Consecvent democratică, Viața românească avea să fie suprimată în 1940 la numărul 8—9 (august-septembrie), în timpul dictaturii fasciste. Valoroasa triplună, condusă atunci de Mihail Ralea, G. Opreșcu și D. I. Suchianu, reprezenta o baricadă.

IV

Tradiția Vieții românești era, după cel de-al doilea război mondial, una din cele ce trebuiau neapărat valorificate; Mihail Ralea și D. I. Suchianu s-au îngrijit de aceasta. Din noiembrie 1944 pînă în iulie 1946, cit a apărut într-o formă de tranziție, venerabila publicație reunea colaboratori de mult consacrați, Tudor Arghezi, Mihail Sadoveanu, Al. A. Philippide, Mihail Codreanu, Demostene Botez, Hortensia

Papadat-Bengescu, precum și scriitorii mai tineri. Viața românească trebuia să devină ceea ce fusese și era dator să fie în continuare: o publicație care să reunească forțele creatoare pe plan național. În condițiile istorice ale revoluției culturale socialiste, în iunie 1948 Viața românească se înfățișa publicului ca „revistă a Societății scriitorilor din România”. Într-un Cuvânt înainte, subliniind sensul moștenirii, elementele sale înaintate, se arăta că publicația care ducea mai departe numele importante reviste de la Iași e „o revistă nouă”. „Rădăcinile acestei tradiții luptătoare — precizează amintitul cuvânt înainte — constituie o nobilă tradiție a literaturii naționale”. Erau prețuite, pe drept, sentimentele unor scriitori „plini de iubire pentru popor”, militanți pentru ridicarea lui. „Îmbinând literatura cu „chestiunea socială”, Viața românească aducea în lumea literelor noastre, izolată de viața și realitățile poporului, alături de dezbaterile problemelor sociale, scrisul unor poeți și prozatori, esești și critici de valoare. Îmbrățișând unele idei înaintate ale epocii, ea a avut să sufere și a rămas pînă la suprimarea sa de către dictatura fascistă, în 1940, unul dintre locurile de întâlnire a scriitorilor progresiști ce s-au succedat de-a lungul acestor patru decade (...) Poziția luptătoare a vechii Vieți românești constituie un patrimoniu pozitiv, pe care prezenta revistă înțelege să-l preia, pentru a-l duce mai departe, alături de tradițiile cele mai bune, potrivit datelor istorice specifice, pe care tradițiile epocii actuale le oferă din plin artei literare. Viața românească de astăzi va milita pentru o literatură care, avînd rădăcini adînci în trecut, să fie în același timp nouă, expresie a efortului creator și a luptei pentru promovarea unei alte vieți în țara noastră”.

Hotărîrea revistei de a stimula creația „legată de viața maselor largi ale poporului”, de a milita pentru „o lite-

ratură, o artă, o cultură realistă în viață, optimistă în spirit, prietenă și susținătoare a oamenilor muncii”, a devenit o preocupare fundamentală. Viața românească din acești ani, contribuind cu prestanță la înflorirea literaturii noastre de astăzi. Scriitori din etapele anterioare, Mihail Sadoveanu, Tudor Arghezi, Hortensia Papadat-Bengescu, Al. A. Philippide, Demostene Botez și alții, se întîlnesc în paginile ei cu confrăți din generațiile ce urmează, unii din cei mai cunoscuți. Viața românească a publicat principalele opere poetice argheziene de după eliberare (Cîntare omului, „1907” și celelalte), peste o sută de poezii de M. Beniuc, Surisul Hiroșimei de Eugen Jebeleanu, Moartea căprioarei și Rapsodia pădurii de N. Labiș, fragmente din Nicoară Potcoavă de Mihail Sadoveanu, din Scrinul negru de G. Călinescu, din Un om între oameni de Camil Petrescu, Note de drum de Mihail Ralea, din Moromeții lui Marin Preda, din Groapa lui Eugen Barbu, din Străinul lui Titus Popovici, pagini din teatrul lui Camil Petrescu, Horia Lovinescu și Aurel Baranga. Prin studiile și articolele semnate de personalități ca G. Călinescu, Tudor Vianu, Perpessicius, Șerban Cioculescu, Al. A. Philippide, precum și de grupul de critici din cadrul redacției, a dat un remarcabil impuls dezbaterilor de teorie, istorie și critică literară. De notat, discuțiile despre valorificarea moștenirii literare, contemporaneitate, despre curentele literare, despre problemele romanului, despre particularitățile realismului, ca și discuțiile în jurul fenomenului literar universal; de apreciere binemeritată s-au bucurat numerele speciale închinare din 1963 incoace problemelor istoriei și criticii literare.

Prețuim valoarea unei reviste, în măsura în care a impus un curent important în literatură sau a lansat scri-

itori străluciți. Viața românească a intrat de mult în istoria literaturii ca o publicație democratică și progresistă, în climatul căreia s-au format și au evoluat creatori de prima mărime, — clasici. Sint merite care o situează în

rindul creațiilor culturale naționale demne de cea mai înaltă considerație. La șaizeci de ani de existență Viața românească își îndeplinește cu cinste misiunea ce-i revine, continuând o activitate cu perspective înfloritoare.

Teoria specificului național la „Viața românească”

de Al. Piru

Dacă poporanismul a fost o platformă ideologică la care „Viața românească” a renunțat la sfârșitul primei serii, după zece ani, teoria specificului național a constituit de-a lungul întregii existențe o preocupare statornică a revistei. Cei doi critici principali de la „Viața românească”, G. Ibrăileanu și Mihai Ralea, sint și principalii teoreticieni ai specificului național.

Încă din articolul-program, *Către cititori*, publicat în nr. 1 din martie 1906, G. Ibrăileanu afirma că „un popor nu-și poate justifica dreptul la existență distinctă în sinul popoarelor civilizate, decit dacă poate contribui cu ceva la cultura universală, dându-i notă specifică a geniului său”.

Desigur prin ceea ce crease pînă în 1906 (și e deajuns să amintim pe Eminescu, Creangă, Caragiale și Slavici), literatura română dăduse o contribuție esențială la cultura universală, dar Ibrăileanu nu-și propunea acum să examineze problema ca istoric literar. În acțiunea de îndrumare pe care și-o asuma, el voia să atragă atenția asupra unui vechi principiu, susținut și la *Dacia literară* și reluat apoi la *Convorbiri literare* asupra a ceea ce Kogălniceanu numise în literatură „duh național”, iar Maiorescu doctrină de

„păstrare și chiar accentuare a elementului național”.

Să observăm că voind să dea ideii de specific național un caracter normativ, Ibrăileanu nu pornește de la o definiție a noțiunii, pe care o înțelege în funcție de cei trei factori stabiliți în introducerea la *Istoria literaturii engleze de Taine*: rasa, mediul și momentul: „Să fie o psihologie germană și franceză și să nu fie o psihologie românească?” — se întreabă Ibrăileanu. „Rasa ori amestecul de rase, climatul, dezvoltarea istorică și culturală a acestui popor — toate, deosebite de ale altor popoare, — să nu fi produs o nuanță specifică a sufletului omenesc?” Dacă specificul național este modul propriu de a privi lumea, al fiecărui popor, determinat de cei trei factori taine-eni, urmează că există un specific românesc pe care ne rămîne doar să-l semnalăm. Chiar acest lucru și-l propunea și Ibrăileanu, plecînd de la scriitorii contemporani socotiți de el reprezentativi. Astăzi noi nu mai considerăm astfel pe Ion Ciocîrlan și Mihai Teliman (ambii cu numai cite un volum în 1906), dar sintem de acord cu Ibrăileanu că Octavian Goga, Mihail Sadoveanu și I. Al. Brătescu-Voineaști ofereau în creația lor nota specific națională și puteau constitui și

un exemplu pentru noii scriitori. Ibrăileanu a fixat categoria socială a scriitorilor specifici, a insistat asupra raportului în care se găseau ei față de popor, dar în ce constă caracterul național al operei lor nu s-a hazardat să spună imediat. Deocamdată el făcea o importantă precizare, anume aceea că specificul național nu e condiționat de subiectul ales, care eventual poate fi străin. Ca redactor la „Viața românească”, criticul declara totuși că opera literară „va fi mai interesantă și pentru noi și pentru străini, când concepția și sentimentul unui scriitor se vor manifesta **cu ocazia** vieții românești, când viața românească îi va **îmbrăca** concepțiile, când viața românească îi va fi **stîrnit** sentimentele și concepțiile, când îi **vor fi izvorit** în suflet scriitorului sentimente și concepții **relative** la viața românească, când și concepția și reprezentarea ei vor fi românești”.

Trăsături specifice va descoperi Ibrăileanu mai ales la Sadoveanu, prezentat în 1907 ca observator al unui anumit tip social și psihic, al țăranelui român, pe care-l caracterizează „rezistența și tăcerea”.

„...Dacă Creangă zugrăvește mai ales pe țăranul glumeț, sau mai bine: aspectul glumeț al țăranului, dacă d. Spiridon Popescu zugrăvește mai cu seamă pe țăranul filosof, adică partea de „moralist” din sufletul țăranului, d. Sadoveanu (și nu fac nici o comparație între talentul acestor scriitori) zugrăvește pe țăran cu voința, atitudinea obișnuită a țăranului față cu viața. Și această selecțiune mi se pare că valorează cît și celelalte, dacă nu mai mult, căci țăranul român, dacă este și glumeț și cugetător, este însă, prin definiție, un om care a suferit mult, care s-a oțelit în această suferință și care s-a deprins să tacă...”

Țăranul român e voluntar și taciturn, boiernașul (din opera lui I. Al. Brătescu-Voinești) e lipsit de energie,

inadaptabil, adică incapabil de a schimba mediul în conformitate cu persoana sa. Există, credea Ibrăileanu, o diferențiere a specificului pe clase sociale, de unde și concluzia sa că în sînul poporului român sînt două „nații” precum în pieptul lui Faust sălășluiesc două inimi. Insuficient argumentată însă este opinia din eseu „Spiritul critic în cultura românească” (1909) că s-ar putea vorbi de diferențe în privința specificului pe provincii, Moldova fiind dotată cu spirit critic, iar Muntenia, unilateral, cu receptivitate la inovații. Mai tîrziu Ibrăileanu va constata că literatura Transilvaniei vine și ea cu o notă specifică, care ar consta într-o mare pondere acordată valorilor etice.

Considerînd în chip întemeiat că „valoarea estetică a unei opere literare e strîns legată de originalitatea ei specifică de fond și de formă” și că între doi scriitori „cu egal talent nativ”, acela va fi mai mare, în opera căruia „se vor oglindi mai bogat și mai bine realitățile vieții naționale”, Ibrăileanu ajungea în articolul „Caracterul specific național în literatura română” (1922) la încheierea că producția literară a Moldovei și a Transilvaniei e cea mai specifică, că aici s-au născut cei mai mari poeți, ca și cei mai mari prozatori care exprimă caracterul național. Bolintineanu și Macedonski n-au pornit de la folclor ca Alecsandri și Eminescu, Filimon și Duiliu Zamfirescu nu se pot compara cu Slavici și Rebreanu, nici Odobescu și Delavrancea cu Negruzzi și Creangă. Orgoliu provincial a deformat unele judecăți critice ale lui Ibrăileanu, din fericire nu și concepția despre specificul național. Dovadă articolul din 1923, **Caracterul specific în literatură**. La fel cu ceilalți membri ai comunității, susținea el aici, scriitorul e conjugat de pluralitate. În orice moment al istoriei, legea multiplului se impune individualului și structura biologică individuală suferă continuu ac-

țiunea legilor grupului. Wundt, întemeietorul științei despre psihologia popoarelor, a spus că întâi a fost **noi** și pe urmă **eu**. Cu toată dezvoltarea ulterioară a individualității, acest **noi** rămîne. Rasa, realitate bio-fiziologică, e modelată de popor, realitate psiho-sociologică. **„Psihologia generală la care participă psihologia individuală a scriitorului este psihologia unei societăți și nu a unei rase.”** „Dacă într-o comunitate literară dăm peste temperamente foarte deosebite de scriitori, aceasta se poate pune într-o măsură oarecare pe seama supraviețuirii sufletului raselor contopite într-un popor, dar numai decît vom găsi și acel ceva comun pe care-l au temperamente atît de deosebite ca Byron și Shelley“. Acel „ceva comun“ e sufletul unui popor, prin conviețuire istorică. Nu știm dacă Ibrăileanu avea cunoștință de încercările contemporane de definire a specificului național al popoarelor (Paul de Gaultier, *L'âme française*: Jules Legras, *L'âme ruse*: Louys Reynaud, *L'âme allemande* etc.), dar îl vedem extrăgîndu-și un pasaj din *Incidences* de André Gide, convins de realitatea noțiunii de specific național: **„Quoi de plus espagnol que Cervantes, de plus anglais que Shakespeare, de plus italien que Dante, de plus français que Voltaire ou Montaigne, que Descartes ou que Pascal, quoi de plus russe que Dostoiewski ?“**.

Ibrăileanu a luat firește apărarea literaturii specific naționale împotriva literaturii de imitație (vezi articolul său **Metodă și originalitate** din „Viața românească“, 1928, nr. 2). Găsea că nicio dată literatura română n-a practicat o imitație pur simiescă, dovadă că nici un mare scriitor român nu poate fi încadrat într-un curent literar străin contemporan lui. În **Muzica viitorului** observa cu umor că chiar în ipoteza unificării peste zece mii de ani a tuturor popoarelor de pe pămînt, problema specificului nu va dispărea, căci se va vorbi probabil atunci de caracterul lite-

raturii de pe planeta Terra, față de caracterul literaturii de pe Marte...



Teoria specificului național a fost abordată pe urmele lui Ibrăileanu și de Mihai Ralea, într-un număr de articole polemice, precum: **Sociologie, socialism și caracter specific național. Specific și frumos, Etnic și estetic, Fenomenul românesc**, publicate în „Viața românească“ între 1925 și 1927.

În 1906 Ibrăileanu vorbise de necesitatea unei literaturi de caracter specific național, în 1925 Ralea făcea doar o judecată de „constatare“: **„o literatură nu poate fi decît specific națională“**.

Ibrăileanu vorbise de un specific de clasă, Ralea va susține și el că **„nobili și burghezii aceleiași națiuni sînt aproape tot așa de deosebiți unii față de alții ca și un popor față de altul“**.

Specificul național nu e un dat fatal, ci un produs al condițiilor social-istorice, variabil odată cu schimbarea acestor condiții, astfel încît un român de cultură medie — din secolul XX **„e mai aproape înrudit cu un portughez ori american din același secol decît cu un boier sau un plăieș de-al lui Alexandru cel Bun“**.

Orice națiune, susține Ralea în articolul din februarie 1927, **Etnic și estetic**, are o anumită structură sufletească, se definește **„prin grupul de valori în care crede și care constituiesc idealul său cultural“**. Noțiunea de structură culturală duce, cum a arătat Dilthey, în mod necesar la o tipologie, în care valorile morale, religioase, sociale și estetice sînt interdependente. De asemenea, Spengler vede în chip justificat la baza oricărui gen de civilizație și a tuturor sistemelor de morală, religie sau artă un spirit caracteristic, un fenomen tipic, „originar“.

Intr-o societate dată și într-un anumit moment istoric, stilurile individu-

ale au ceva comun între ele și constituiesc la un loc stilul național al epocii. Un estetician german, Hagen Oskar, a demonstrat că ochiul se formează după caracterul spațiului la care trebuie să se acomodeze și că există deci o „deutches Sehen“, o vizualitate germană, ca și una italiană sau spaniolă. Același lucru îl afirmă Wölfflin (categoriile plastice sînt determinate de sufletul poporului care le adoptă), Spengler (există o corelație între felul culturii și modul de a concepe și trata spațiul), Kayserling (arta unui popor e cea mai bună diagnostică pentru psihologia sa etnică), Elie Faure („Ori de cite ori evocăm spiritul unui popor, numele omului care-l reprezintă cel mai evident în ceasul său cel mai decisiv ne vine pe buze. Beethoven ne amintește Germania, Shakespeare Anglia, Dante și Michelangelo Italia, Cervantes Spania, Rubens Flandra...“).

Orice artist are un stil individual, care-l deosebește, și un stil național, care-l apropie de artiștii aparținînd aceleiași țări. Parafrazînd pe Buffon s-ar putea zice deci că „le style c'est la nation“. Stilul individual și stilul național sînt diferența specifică și genul proximal în artă. Ca să-i înțelegem pe Slavici și Rebreanu nu-i de ajuns să-i comparăm între ei, trebuie să-i raportăm și la Goldsmith, Balzac, Tolstoi, Reymont. De aici rezultă și alte concluzii expuse de Ralea în acest fel :

„...Creatorul nu se mărginește la cîteva valori strict personale, înțelese doar de un grup restrîns, de o elită de inițiați. Originalitatea sa are o accepțiune mult mai largă. El e artistul întregului său popor. Și prin poporul său intră în relație cu umanitatea...“

„...Stilul prea individual duce la o artă restrînsă, fără posibilitatea de largă înțelegere. Artă națională e arta lui Shakespeare, Racine, Molière, Tolstoi, Balzac, Goethe. Artă individuală (și aceasta e națională) e a lui Bar-

bey d'Aurevilly, Andreev, Tristan Tzara...“

„Stilul cu tendință numai individuală e agreabil, interesant, dar e ușuratic și trecător. Ceea ce e individual e pieritor. Numai ceea ce e colectiv e durabil. Viața stilurilor „individuale“ e scurtă, fiindcă posteritatea rezumă, simplifică și păstrează numai generalul.“

„Stilul național în ceea ce are în același timp special (față de omenire) și general omenesc (față de individ) găsește exact acel loc geometric între tipic și caracteristic, care constituie arta mare.“

Ralea nu a cerut ca scriitorii să facă literatură specific națională a *thèse*, caracterul național fiind în concepția sa o însușire firească a literaturii originale. Ca și Ibrăileanu, el a cerut numai ca scriitorul să aibă în vedere realitățile concret-istorice, să nu facă abstracție de social, să nu se izoleze printr-un egocentrism radical de comunitate, practicînd o pseudoliteratură privată de orice sens și de orice conținut. „Obligat să fie social — scria Ralea în articolul din 1925 — Specific și frumos — el (scriitorul) nu poate fi, în stadiul actual de civilizație, decît național“. O „specificitate temperată“ îngăduie artistului să fie personal, fără să devină singular, ininteligibil.

Alături de Ibrăileanu, Ralea este printre cei dintii esești care au încercat să definească caracterul nostru național, „fenomenul românesc“. Eseul cu acest titlu, publicat în *Viața românească*, 1927, nr. 6—7, descoperă două trăsături fundamentale ale specificului național românesc, raționalitatea și scepticismul față de religie :

„Românul e, înainte de toate, inteligent. Deșteptăciunea sa e viaie, suplă, dar mai ales limpede. Nici o umbră de misticism ori de nebulozitate nu-i tulbură funcțiunea exactă a minții sale...“

„Românii au sentimentul religios foarte slab. Găsim la noi conduite de

religie fetişistă primitivă. Superstiția domină: nu se pleacă marțea la drum ori nu stau treisprezece la masă. Nu există însă acea pietate sufletească făcută din venerație, din adorație, din nevoie de comunicare mistică cu marele tot, care face esența vieții sufletești religioase. Profanarea lucrurilor sfinte prin injurii odioase e foarte curentă la noi și clerul e foarte puțin respectat*.


Aproape aceleași note specifice le descopeream cu 17 ani în urmă Ibrăileanu în opera lui Ion Creangă, scriitor obiectiv, fără dorința de a se singulariza, exprimând în formele oralității, aproape în aforisme, înțelepciuni

nea poporului român, îndeosebi nepăsarea lui de cele sfinte și de ierarhii, un epicurism liniștit, senin.

A combate atitudinile care contraveneau spiritului nostru specific arborate din nou după primul război mondial, „bizantinismul, fanariotismul, și retenia, pehlivănia, scepticismul trivial și jovialitatea zeflemistă cu care românul nostru trece ușor peste cele mai tragice situații“ credea Ralea în 1928 că este „misiunea unei generații“, a generației sale. În perioada dintre cele două războaie, între 1920 și 1940, până la întreruperea apariției, **Viața românească** a fost subordonată, între altele, și acestei misiuni.

„Viața românească” față cu „Gândirea“*

de Geo Șerban

 În existența „Vieții românești“ atitudinea adoptată față cu „Gândirea“ a însemnat un prilej de susținute delimitări ideologice, de afirmare în planul dezvoltării ideilor social-filozofice din România postbelică a pozițiilor avansate, democratice și raționaliste, împotriva asalturilor obscurantiste, totalitariste. Tradiția militantă a revistei de proveniență ieșană și-a adăugat în acele împrejurări unul dintre cele mai nobile capitole. Ca și în polemicile anterioare cu direcția „junimistă“ sau cu orientarea „sămănătoristă“ — și în prelungirea acestora — aspectul unor animozități „de grup“ a fost exclus din capul locului prin angajarea principială în discuție pe baza unei concepții consecvent afirmată cu privire la

destinele societății și culturii românești.

În spiritul de atâtea ori mărturisit al evitării oricărei discriminări ce s-ar întemeia pe criteriul arbitrar al supremației vreunei „școli“ asupra alteia, „Viața românească“ s-a impus de la început, în relațiile cu „Gândirea“, printr-o procedură disociativă, aplicată totdeauna în marginile celei mai evidente obiectivități, de natură să inspire respect și să asigure prestigiu intervențiilor sale oricât de inflexibile. Tocmai absența compromisurilor, refuzul de a face concesii ideologice, confruntarea teoretică deschisă, perseverență, au consolidat autoritatea „Vieții românești“ și autorizază — din perspectiva istoriei — considerarea polemicii sale cu „Gândirea“ ca un moment în evoluția literaturii noastre și în procesul de maturizare a opiniei publice la noi.

De fapt, polemica nu s-a purtat atât împotriva „Gândirii“ cât a **gândirismului**

* Din studiul în pregătire: „Introducere în critica gândirismului“.

rezultat din asocierea autohtonismului tradiționalist cu obscurantismul ortodoxist. Intimpinând elogios apariția „Gîndirii” în 1921, „Viața românească” nu ezita să exprime rezerve față de mai toată partea teoretică a proaspetei reviste, dar în special față de articolul ce punea în circulație sub titlul „Falimentul democrațiilor parlamentare”, una dintre temele favorite și definitorii a ceea ce avea să reprezinte în scurtă vreme gîndirismul. Negarea în sine a valabilității „instituțiilor parlamentare”, prezentarea lor falimentară, fără a-și da seama — cum remarcă „Viața românească” judicios — că este vorba de „rezultatul unei crize sociale adînci și generale”, deschidea drum reeditării faimoasei critici a „formelor fără fond” și, implicit, reactivării spiritului conservator, refractar reformelor democratice sub pretext că ar fi „împortate”, inadecvate la „specificitatea” noastră considerată arhaic. Cît de exact detectase „Viața românească” punctul nevralgic avea să se vadă numaidecît prin extensia pe care o va căpăta în paginile „Gîndirii” preocuparea de „continuitate” în interpretarea istoriei poporului român cu scopul de a minimaliza progresul implicat în însușirea instituțiilor impuse de revoluția burgheză apuseană și conforme cu stadiul evoluției noastre sociale. Deprecierea pînă la caricaturizare a idealurilor scumpe generației de la 1848, oroarea violent manifestată față de ideea de revoluție în genere, punerea problemelor dintr-un unghi etnicist, uniformizator, abstracție făcînd de diversitatea intereselor sociale ce se cereau interpretate, transformă „Gîndirea” — odată cu mutarea revistei de la Cluj la București — în tribuna celui mai virulent tradiționalism. Fundamentele acestuia erau puse chiar în 1923 cînd exaltarea mistică a eresurilor populare prezentate ca proprii unui neam de plugari era opusă eforturilor de „occidentalizare”, adică de democratizare a vieții politice și sociale, cînd apologia epocii voievodale venea să în-

depărteze atenția de la acutele conflicte ce măcinau lăuntric societatea românească, contaminată și ea de crizele capitalismului monopolist. Cum avea să se precizeze într-un articol bilanț din 1934, gîndirismul preconiza ca principiu suveran în orice domeniu de activitate „nostalgia paradisiacă”, aspirația către o „supremă armonie” de esență divină, făcînd totală abstracție de realitatea ascuțirii antagonismelor de clasă. În viziunea gîndiristă, tradiționalismul se definea prin ignorarea programatică a oricărei condiționări sociale, ca o pură „tehnică a vieții sufletești” dirijată de „fatalitatea lăuntrică a singelui și a credinței” (articolul „A doua neatinare” din februarie 1926).

Nici nu trebuiau să se constituie într-un corp doctrinar definitiv sudat, pentru ca asemenea concepții să provoace replica „Vieții românești”. Pentru revista care își făcuse o marcă proprie din combaterea diverselor modalități de idealizare a „rămînerii în urmă” și de respingere a „vieții civilizate europene” de dragul unei patriarhalități rudimentare așa-zis specifice, gîndirismul lua înfățișarea unei recrudescențe violente a ceea ce fusese și pînă atunci combătut cu intransigență. Față de noua ostilitate împotriva „bonjurismului”, termen prin care se subînțelegea conștiința necesității unor reforme democratice pentru ridicarea poporului nostru pe scara civilizației, „Viața românească” intervine prompt susținînd răspicat: „Tradiționalism pur și simplu înseamnă grandomania mizeriei” (miscellanea nr. 3/1924). Tot acolo se denunță caracterul improvizat al acestui „autohtonism” de inspirație maurras-iană, impropriu realităților noastre sociale, sugerate printr-un tablou succint al deficiențelor ce s-ar cere remediate tocmai prin efortul de a depăși falsele ziduri chinezești ridicate de apărătorii „originalității” tradiționaliste: „Ne lipsesc total pînă la demență sistemele ideologice care dau un

sens lumii și vieții, ne lipsește în dure-roasa noastră incoerență, logica. Ne trebuie imperios și urgent silogismul. Ne lipsește complet morala, nu aceea ipocrită a filistinismului colectiv, ci aceea personală, care e o chestie de scuză față de propria conștiință, de propria împăcare, de revoltă sinceră, de demnitate neintinată. Ne lipsește gusul, îndreptar de măsură, de tact și de decență față de toate deșențările, urite-niile și excesele. Și, în fine, ne lipsește dureros, pînă la asfixie, sentimentul democratic al libertății și al dreptății, respectul persoanei altuia, care trebuie să fie altceva decît un mijloc de exploatare cotidiană. Pe cînd „Gîndirea” își alegea trecutul ca perspectivă de judecată și căuta elementele sintezei naționale în tradiții, datini, prejudecăți și rînduiri arhaice, „Viața românească” persevera să pledeze pentru reglarea raporturilor sociale pe temeiul dreptății și legalității, pentru o **conștiință** vie a libertății, adică tocmai pentru distrugerea „formelor vechi” ce încătușau energiile naționale, menținînd țara într-o stare de inapoiere: „...oricîtă afinitate etnică ar exista între diferitele clase componente ale acestui popor și ale acestui stat, și oricît s-ar exalta orgoliul lor național... dacă condițiile vieții sociale ar fi vițiate de apucături tiranice, nedrepte, arbitrare, viața națională ar fi periclitată. Căci nu există nimic mai antinațional decît o operă de nedreptate sau de exploatare. Solidarități bazate pe stăpînire de o parte și robie de alta nu există și niciun imperativ naționalist de ordin ideologic, niciun mit spiritual nu se poate opune unei stări de inechitate”. (V.R. nr. 1/1930 la miscellanea). Campaniei de ostilități și denigrare a democrației dezlănțuită în paginile „Gîndirii” i se răspunde în „Viața românească” printr-o referire continuă la realitățile noastre astfel încît se demonstrează caracterul eronat și improvizat al criticilor tradiționaliste. Într-un articol din 1926, „Pentru democrație”, Mihai Ralea făcea

dovada că nu excesul de democrație ci tocmai lipsa acesteia stă la baza tarelor sociale vizate de adepții antiparlamentarismului, („La noi democrația și parlamentarismul nu există. Sînt simple halucinații”) prevenind asupra faptului că risipa de argumente în favoarea unui regim autoritar duce, mai mult sau mai puțin deghizat, la soluția dictaturii, la acceptarea tiraniei — lucru, de altminteri, confirmat de desfășurarea ulterioară a evenimentelor.

Animizitatea gîndiristă împotriva instituțiilor democratice își căuta justificarea pe un plan mai înalt, filozofic, în teoria net reacționară a opoziției dintre civilizație și cultură. În numele conservării „fondului original” erau escamotate problemele împărțirii poporului nostru din binefacerile civilizației moderne, ba chiar acestea erau repudiate ca neconforme cu „spiritualitatea” noastră ortodoxă. „Viața românească” n-a întîrziat să tragă semnalul de alarmă, procedînd mai întîi la demonstrarea felului insolit al misticismului gîndirist apărut cînd aveam mai multă nevoie de aprecierea lucidă, rațională a stadiului de dezvoltare în care se găsea societatea românească și a perspectivelor ei de progres. Cultului religiei amenințînd să ne ducă îndărăt la „obscuritatea evului mediu” să reinvie „închiziția și pogromurile”, „Viața românească” îi opunea lozinca: „Ne trebuie deocamdată puțină civilizație cu ajutorul rațiunii” (miscellanea nr. 1/1925). Într-o „cronică a ideilor” din 1926, „Viața românească” dezvoltă sursele străine de inspirație ale misticismului authtonizant și alianța sa secretă cu tendințele politice de extremă dreaptă: „Obscurantismul e de cînd lumea instrumentul cel mai agreabil al autocrațiilor”. Incompatibilitatea sa cu realitățile românești era probată prin punerea în lumină a nevoii pe care societatea noastră o resimțea de a fi patronată de un „spirit critic” capabil să selecteze valorile, să diferențeze în

cîmpul fenomenelor contemporane pe cele propice progresului nostru, să introducă ordine prin stimularea conștiinței de sine, adică tocmai ceea ce vroia să spună dezideratul „silogismului“ pomenit într-un citat anterior. „Vieții românești“ îi revine meritul și, personal, lui Mihai Ralea, de a fi pus în gardă opinia publică de la noi față cu convertirea mesianismului gîndirist într-un vitalism ostil nu numai „civilizației“ dar însăși noțiunii de „cultură“. Articolul „Misiunea unei generații“ din primul număr al anului 1928 constata: „Cu Nietzsche și Bergson în mîină, tinerii neofiți au început să devasteze și să spargă capul în stînga și în dreapta“, continuînd: „O barbarie odioasă se ridică de pretutindeni în tineret. Tot ce conține prețul civilizației: blîndețe, obiectivitate, politete, cuviință, reflecție, e denunțat ori ca învechit ori ca impotent. Acești tineri barbari, scuzați teoreticește de o falsă interpretare a unei filozofii moderne, au pierdut de mult orice scrupul de gust ori de decență. Cu cît insulta e mai grosolană, prostia și ineptia mai definitivă, ignoranța mai crasă, cu atît sînt mai încîntați. Ei disprețuiesc civilizația și bunurile ei, pentru aspectul ei teluric, confortabil — și zic ei — mediocru. Voesc să o înlocuiesc cu cultura care e o atitudine originală și spontană a sufletului, pe deasupra confortului, a tehnicii și a democratizării valorilor spirituale. Disprețuiesc obiectivitatea și o voiesc înlocuită de un subiectivism îngîmfat și personal“. O asemenea atitudine nu-și putea afla îndreptățirea prin invocarea „temperamentului“, cu atît mai puțin a „setei de cunoaștere“, și „Viața românească“ nu ezită să-i clarifice substratul real și primejdios: „Atîția tineri sublimi de adorație pentru elanul vital, n-ar risca o iotă din comoditatea lor, ca să protesteze contra unei nedreptăți, contra unei persecuții, contra unui favor ori contra unei ilegalități. Din contră, de cele

mai multe ori, ei se fac soldații tuturor exploatorilor și închid ochii, distrați, la evidente și strigătoare nedreptăți“. Apariția în paginile „Gîndirii“, cîteva luni mai tîrziu, a „Manifestului Crinului Alb“ întărește impresia de justete ce se degajă din obiecțiile „Vieții românești“ și prilejuește acesteia noi intervenții critice. Este supus cu fermitate oprobiului public „rasputinismul“ constînd în „amestecul de viață bestială, de preamărire a plinitudinii de vitalitate, de lubricitate senzuală și de instinct primar cu aspirația către religiozitate“ (V. R. 12/1928).

Chiar în cursul polemicii generate de „Manifestul Crinului Alb“ s-a verificat divergența radicală ce separa pozițiile „Vieții românești“ de ale „Gîndirii“ în problema specificului național, către care conduceau în ultimă instanță eforturile de definire a fiecărei dintre aceste reviste. Susținînd că „precizarea sufletului național e percepția unei individualizări, a unei diferențieri bazată pe o operație de discriminare“, „Viața românească“ situa problema în cadrul unui proces de „raționalizare“ a lumii de la care, prin forța lucrurilor, obscurantismul gîndirist se excludea („Între mistică și specificul național e o enormă incompatibilitate“). Raționalismul „Vieții românești“, acuzat de „sterilitate“, se refuză oricărui îngustism sectare, simplificărilor naive și cum se explică însuși (V. R. nr. 7—8/1929) nu elimină forțe sufletești de tipul „intuiției“ sau „sentimentului“ cu condiția de a-și aduce contribuția la sporul cunoașterii omenеști. Din această perspectivă, „religiozitatea“ gîndiristă va fi reprobată tocmai pentru mediocritatea sa, pentru lipsa de virtuți creatoare. În însăși imaginea rudimentară, plată, desfășurată de un Nichifor Crainic („a-ți aduce aminte că ai avut o mamă pioasă, a-ți

aduce aminte de făcliile aprinse în dealul cimitirului în noaptea învierii, a te înduioșa de icoanele copilăriei tulburi și speriate de vise urite, a avea pietate pentru credința strămoșilor“), „Viața românească“ găsește argumente pentru a conchide: „Nu credem că Ortodoxismul nu duce la cunoașterea și cultivarea specificului nostru național“. Mai întâi, dată fiind componența eterogenă a poporului nostru, specificul național depășește formula ortodoxismului. Apoi, ortodoxismul în sine aparține și altor popoare, foarte puțin dacă nu deloc asemănătoare nouă. În fine, el evocă acel bizantinism cu atât de nefaste consecințe în experiența trecută a neamului nostru. ¹⁾ Să întărim și să reinviem aceste funeste curente leventine, care ne-au descompus sufletul în pehlivanie, scepticism și ipocrizie?“ Răspunsul era dat tot în paginile „Vieții românești“. Într-o încercare de stabilire a factorilor ce ar intra în alcătuirea distinctă a „fenomenului românesc“, același Mihai Ralea excludea din capul locului crite-

1) În trecut fie zis, anti-ortodoxismul „Vieții românești“ nu era deloc singular în epocă. O mișcare pronunțat intelectualistă, raționalistă se crease în jurul publicației „Kalende“ însuflețită de Pompiliu Constantinescu, Șerban Cioculescu și Vladimir Streinu. Aici, în dec. 1928, Tudor Arghezi, semna aceste rânduri: „Nu-mi vine să cred că ortodoxia poate să fie tema de navigație a culturii românești cu începere din anul 1928, din pricină că, pînă la această dată, destul de recentă, ea nu s-a putut lipi, în mai multe veacuri de minte poporului românesc... Niciun basm și niciun cîntec n-au făcut niciodată aluzie la o sensibilitate ortodoxă“. Tot aici Tudor Vianu denunța în „Criza lirică“ atentatul împotriva raționalismului. Aceleași orientări se ralia și Camil Petrescu în „Progresul social“ și G. Călinescu în „Capricorn“.

riile rasiste și etniciste. (V. R. 7/1927). Poți să nu fii de acord cu unele sau altele dintre trăsăturile descifrate în acea cercetare — „spirit tranzacțional“, „adaptabilitate“, inteligența spontană, mediocritatea fanteziei, etc. — dar nu poți să nu constăți eficiența metodei, superioritatea copleșitoare a acestui impuls de „clarificare rațională“ asupra tabloului confuz, inconsistent propus de practicanții extazului mistic. Deosebirea era și mai flagrantă cînd se punea chestiunea raportării practice a „specificului național“. Subsumat de „Gîndirea“ tradiționalismului și în același timp tendințelor agresive față de alte popoare, reprezenta pentru „Viața românească“ o cale spre realizarea programului de reforme democratice în interior și de colaborare spornică în afară. Nu întimplător, cînd „Viața românească“ trecea din mîinile lui Ibrăileanu în ale generației mai tinere, revista găsea cu oale să-și precizeze atitudinea: „nu putem face din cultivarea și exaltarea particularităților naționale un scop în sine“ (Nr. 1—2/1933). Specificul național arborat de „Viața românească“ drept călăuză de la întiul număr se conjuga cu un **universalism** practicat în sensul receptivității la tot ceea ce reprezintă afirmare a valorilor în omenire, putînd fi preluat în folosul ridicării țării și poporului nostru („Europenismul e, pentru noi, un ferment de civilizare“). Concepția avea repercursiuni și în planul strict literar. „Gîndirea“ formula un ideal estetic de domeniul revelației, ajungînd cu timpul la teoria „frumosului sofianic“ în care național rămînea numai apelul insistent la dogmele religioase, în vreme ce

„Viața românească“ statua criteriile unei literaturi realiste, cu adinci rădăcini în concretul nostru istoric și social, deschisă experiențelor valoroase de oriunde. Tipul de scriitor promovat de „Viața românească“ este acela înălțat deasupra oarbei „credințe“, insetat să cunoască și pregătindu-se pentru asta printr-o cultură cât mai largă. Seria de articole ale lui G. Ibrăileanu inaugurată cu „Influențe străine și realități naționale“ (V. R. nr. 2/1925) sau studiul lui Ralea „Etnic și estetic“, din 1927, alcătuiesc replici zdrobitoare la adresa autohtonismului literar rudimentar.

Și într-un domeniu mai limitat, cum ar fi cel al valorificării patrimoniului artistic național, discrepanțele dintre cele două reviste de orientare structural diferită ieșeau la iveală. Este cât se poate de grăitor pentru tradiționalismul „Gîndirii“, care ducea în cele din urmă la interpretarea dogmatică și falsificarea a valorilor din trecut, felul cum se prezenta aici personalitatea lui Bălcescu, ca să nu mai vorbim de cei negați în corpore: Maiorescu, Caragiale. Pentru teoreticianul gîndirismului, eroul revoluției apărea ca „unul care s-a apropiat mai mult de ipostaza îngerului“, un persecutat de ideea „demofiliei evanghelice“ („Gîndirea“, febr. 1931). Unei astfel de abuzive imagini i se opunea un studiu ca cel publicat de „Viața românească“ sub semnătura lui G. Zane: „Marx și Bălcescu“, care reliefa revoluționarismul democratic, de esență, al gîndirii marelui nostru istoric, transformat de gîndiriști într-un contemporan sufletesc al Sf. Pavel.

Confruntarea dintre cele două reviste dealungul anilor a dus la diferențieri

și în maniera de a-și susține pozițiile. „Viața românească“ a făcut să triumfe în această înfruntare un „stil polemic“ caracterizat prin supremația argumentului și demnitate intelectuală. Chiar atunci cînd a recurs la pamflet nu a făcut-o cu gîndul minimalizării adversarului, al deprecierii lui (se respecta astfel și pe sine însăși), ci în vederea plasticizării unor deficiențe, fisuri, erori demonstrate mai înainte. Numai după repetate și temeinice demonetizări teoretice ale misticismului s-a recurs, bunăoară, la acel portret hipertrofiat al hieratismului gîndirist în „Tandaler predicator“ (V. R. nr. 7—8 1931) și în celelalte cîteva pamflete antologice țîșnite din pana lui G. Călinescu. Ținuta obiectivă, dictată de considerente de valoare se ilustra și prin larghețea cu care „Viața românească“ deschidea paginile sale scriitorilor afiliați „Gîndirii“. Este cazul, în primul rînd, al lui Gib I. Mihăescu. Se întîmpla curent ca scriitori din această categorie să fie mai exact înțeleși, comentați și, implicit, mai eficient propulsați de „Viața românească“. Ajunge să se compare, de pildă, comentariile asupra lui Ion Pillat. Și dacă avea de făcut rezerve, discuția riguroasă obișnuită la V. R. avantaja pe adevăratul scriitor. (A se vede cazul „Eonului dogmatic“ al lui Blaga, în „Gîndirea“ tîmîiat la propriu, pe cînd „Viața românească“ îi acorda creditul unei analize, care ea însăși semnifica o înaltă prețuire intelectuală). La baza acestui procedeu sta o convingere ca cea formulată într-o notă din nr. 11—12/1930: „Cum s-a spus.

ideea se combate cu idee. Ea nu poate suferi alt tratament. Altfel se ofilește și dispare". Cercul ideii s-a confundat la

„Viața românească“ cu cultul libertății democratice, care i-a servit drept imperativ militant.

Debuturi la „Viața românească“

de Eugenia Tudor

Este incontestabilă înriurirea pe care a avut-o vechea Viață românească asupra formării gustului public în România încă de la începutul secolului, precum și contribuția ei salutară la dezvoltarea armonioasă a unei literaturi naționale. Viața românească a publicat în paginile sale atât pe scriitorii apropiați revistei, a căror prezență era nelipsită în sumarul ei, dar a găzduit deopotrivă opere reprezentative ale scriitorilor de cea mai diversă formație.

La reparația Vieții românești după primul război mondial, într-un articol publicat la rubrica Miscellanea, Garabet Ibrăileanu, animatorul și sufletul publicației ieșene, reafirma valabilitatea „idealului nostru politic, social și național“, reamintind atitudinea neschimbată a revistei față de problema literaturii naționale. Tot la aceeași rubrică apărea lista scriitorilor, artiștilor și oamenilor de știință care compuneau Asociația literară și științifică Viața românească. Enumerarea este semnificativă pentru că ea cuprindea, aproape în majoritatea lor, numele unor prozatori și poeți contemporani reprezentativi. Alături de Al. Brătescu-Voinești, din vechea generație, de Jean Bart și Gala Galaction, apărea

I. Minulescu și Al. Al. Philippide sau Demostene Botez, Ionel Teodoreanu și Otilia Cazimir, Mihai Ralea și Liviu Rebreanu, iar lângă numele lui M. Sadoveanu, I. I. Mironescu și D. D. Pătrășcanu, acela al prof. C. I. Parhon, al Hortensiei Papadat-Bengescu, T. Măinescu, Al. O. Teodoreanu, Luca I. Caragiale, unii, nume cunoscute pe atunci, alții aflați la începuturile carierei literare, pe care revista i-a consacrat apoi în paginile sale.

Cercetînd sumarele revistei Viața românească din prima, din cea de a doua sau din cea de a treia serie, impresionează multitudinea și diversitatea numelor de scriitori pe care Viața românească, consecventă idealului său de a promova o literatură națională inspirată din realitățile noastre sociale, a putut să le cuprindă, confirmînd, pe bună dreptate, afirmațiile lui Ibrăileanu din 1933, cînd revista reapărea la București, sub noua conducere a unor critici ca M. Ralea și G. Călinescu: „Era de la sine înțeles că vom publica tot ce ni se va părea bun. Viața românească n-a îmbrățișat clasicismul sau romantismul, sau altă școală literară, luînd poziție în contra celorlalte. În paginile sale a publicat scriitori de toate școlile și a lăudat

sau a blamat scriitorii de toate școlile“...¹⁾

Au publicat în *Viața românească*: Tudor Argezi, prezent în paginile revistei din 1912, cu „Rugă de vecernie“, „Toamnă“, „Arheologie“, „Declamația lui Caligula“, dar și cu o „cronică teatrală“ lunară la spectacolele teatrelor bucureștene. Au publicat aici Mihail Sadoveanu (cele mai bune scrieri ale sale), dar și Matei Caragiale; poeta Otilia Cazimir, sonetistul M. Codreanu, umoristul D. D. Pătrășcanu, prieten devotat al „Vieții“, dar și Elena Farago sau Felix Aderca ori Ticu Archip, formați la „Sburătorul“, Hortensia Papadat-Bengescu, Ion Barbu („După melci“, în 1921), Al. Al. Philippide (majoritatea poemelor sale înainte de a fi strinse în volum, în 1922, apar în 1920, în revistă), Demostene Botez, după cum întilnim semnăturile unor scriitori ca: Alice Călugăru, I. Agîrbiceanu, Octavian Goga, Ca-listrat Hogaș a cărui operă *Viața românească* o scoate din anonim și o republică în paginile sale; aci se afirmă poporanistul Spiridon Popescu, ca și umoriștii M. Sevastos, I. Mironescu sau G. Topîrceanu, care devine moldovean și devotat revistei după 1911, când Ibrăileanu îl cheamă la Iași.

În *Viața Românească* de mai târziu, în 1924, I. Minulescu va publica pe lângă versuri, romanul „Roșu, galben și albastru“; dar tot în *Viața românească* vor vedea lumina tiparului versuri de Lucian Blaga, miniaturile Luciei Mantu și nuvelele Constanței Marino-Moscu (care debutează în revistă, în 1910) „Hronicul măscăriciului vâlătuc“ de Al. O. Teodoreanu ca și „Medelenii“ lui Ionel Teodoreanu, publicat întâia oară în

Însemnări ieșene. Se mai pot întilni numele lui G. Bărgăuanu, colaborator devotat, care a făcut parte din redacție, dar și numele lui Adrian Maniu, Paul Zarifopol, Isabela Sadoveanu, Igena Floru, Alice V. Soare, Tudor Vianu, Camil Petrescu, Ion Călugăru, I. Peltz, Gib I. Mihăescu, Anton Holban, Mihail Sebastian, și încă multe alte nume cu rezonanță în literatura noastră. Un tablou pe cit de variat, pe atît de cuprinzător, ceea ce confirmă tradiția publicării în paginile revistei a „majorității scriitorilor români de valoare de azi“, după cum scria G. Călinescu în 1933.

Din această lungă, dar incompletă, suită de nume citate, unele se detașează evident și prin frecvența apariției lor în revistă, alcătuiind în diverse etape ale apariției revistei grupul colaboratorilor apropiați. Unii dintre aceștia sînt scriitorii pe care *Viața românească* (chiar dacă nu le-a publicat primele pagini de proză sau versuri) i-a consacrat, publicîndu-i cînd încă nu aveau un nume destul de cunoscut. Printre aceștia se numără fără îndoială D. D. Pătrășcanu, umoristul prezent încă de la primele numere ale *Vieții* românești cu schițe, Jean Bart, care a publicat cea mai valoroasă parte a operei sale aci. Tot astfel: G. Topîrceanu, M. Sevastos, Spiridon Popescu. Dintre scriitorii mai apropiați de vremea noastră, amintim pe Ionel Teodoreanu. Cu toate că debutase la *Însemnări ieșene*, publicație scoasă tot de grupul *Vieții* românești, îndată după primul război mondial, în anul 1920, Ionel Teodoreanu debutează a doua oară cu „Ulița copilăriei“ la „*Viața românească*“; la fel, poetul Al. Al. Philippide, se numără printre poeții cultivați de revista „*Viața românească*“ consacrat după 1920. Dar încă mult înainte poetul Demostene Botez își face adevăratul debut în revista

¹⁾ G. Ibrăileanu: „După 27 de ani“, V. Rom., nr. 3 (martie), 1933.

ieșană, (în 1913), deși mai publicase câteva poezii, („Spovedanie, Rugăciune“), în Arhiva — organul societății științifice și literare din Iași. În numărul din Mai, 1913, poetul care începuse să freeventeze redacția revistei lui Ibrăileanu, cu un an înainte, când încă mai era elev, își vede tipărită la rubrica „Note pe marginea cărților“, poezia „Thaïs“, inspirată de scrierea lui Anatole France. Poezia este un portret plin de farmec, omagiu eroinei tulburătoare :

Te văd venind cu mlădieri încete
Cu ochii mari, și fața zîmbitoare,
Văd gura ta, ca o sfioasă floare,
Și păruncins de panglici violete.

Aud foșnind tunica de mătăasă,
Și simt parfumuri vagi — de flori
străine...

Nuanța ușor melancolică a strofei finale prevestea un poet cu o fizionomie proprie:

Aș vrea să vii de-acolo... de departe,
Și ochii să-mi deschizi cu mâna-ți
rece ;
Să văd și clipa care mă petrece,
Și vecinicia care ne desparte.

În același număr mai publicau două sonete Mihai Codreanu, Șt. O. Iosif un Cîntec, iar Mihail Sadoveanu un fragment din „Neamul Șoimăreștilor“.

Dar nici Demostene Botez, nici Ionel Teodoreanu, nici Al. A. Philippide, deși s-au impus la „Viața românească“ n-au debutat propriu zis în paginile venerabilei reviste. Printre debutanții în adevăratul înțeles al cuvîntului îl vom întîlni, printre alții, pe Matei I. Caragiale. Este un debut spectaculos, atît prin maturitatea și sugestivitatea expresiei, prin originalitatea tulburătoare a universului poetic, cu rezonanțe îndepărtate venind din istorie, cît și prin numărul impresionant de poezii pe care revista i le tipărește.

Lui Matei Caragiale i se publică în numărul 4, din anul 1912, treisprezece dintre „Pajerele“ sale: „Clio“, „Lauda cuceritorului“, „Pronodul războinicului“, „Noapte roșie“, „Călugărița“, „Boerul“, „Aspra“, „Înțeleptul“, „Cronicarul“, „Domnița“, „La Argeș“, „Trîntorul“, „Curțile vechi“. Ordinea a păstrat-o și profesorul acad. Perpessicius în ediția de Opere — Matei I. Caragiale din 1936. Un an mai tîrziu după acest strălucit debut, „Viața românească“ a publicat încă trei din poemele lui Matei I. Caragiale (nr. 3): „Grădinile amăgirii“, „Întoarcerea învinsului“, „Mărturisire“, iar în 1921, în numărul din August, nuvela „Remember“.

Spre sfîrșitul aceluiași an, în numărul 11 al revistei „Viața românească“, este descoperită poeta Otilia Cazimir. Poezia cu care a debutat în revistă, intitulată „Noapte“, în ciuda influenței eminesciene vizibile conține o undă de frăgezime și sinceritate, specifice litericii Otiliei Cazimir :

Uită-n noaptea asta rară că norocul
ni-i străin,
Tu zîbind alungă gîndul și durerile
departe, —
De norocul vieții noastre numai ușa
ne desparte...
Ușă tu, hotar vremelnice între vis
și întrupare,
Dă-te-n lături, ochii negri să-i închid
c-o sărutare !

Începînd din anul următor (1913) colaborarea poetei la revista care i-a publicat prima poezie va fi statornică și din ce în ce mai bogată. „Viziune“, „Dilemă“, „Cîntec“, apărute în nr. 4/1913, anunță pe viitoarea delicată pastelistă.

Dar anul 1913 aduce la „Viața românească“, prin intermediul unei mai vechi și devotate colaboratoare, Constanța Marino Moscu, scrierile fastuoase ale celei mai mari prozatoare a literaturii noastre : Hortensia Papadat-Bengescu. La ora aceea, autoarea nu era încă decît o poetă în proză, du-

blată însă de o neobosită și adâncă observatoare a seismelor sufletești, care vor face din Hortensia Papadat-Bengescu analista lucidă din scrierile sale apărute după 1920. La „Viața românească” Hortensia Papadat-Bengescu debutează în 1913 — nr. 1 cu „Viziune”, singura bucată neinclusă în „Ape adânci” (1919) dintre cele găzduite de „Viața românească”; „Dorința” (nr. 4, 1913), „Vis de femeie” (nr. 7—8/1913), „Marea” (Din scrisorile unei necunoscute) apărută succesiv în nr. 11, 12, din 1913, numerele 1 și 2 din 1914, „Sephora” în nr. 10, 12 din 1914 și „Femei între ele” (apărută în numerele 7—9, 10—12 din 1915 și nr. 1—3 din 1916). Tot în „Viața românească” îi apar Scrisorile Biancâi Porprata: „Lui Don Juan în eternitate fi sorie Bianca Porprata”, (în numerele 4—5 din 1916), și alternativ fragmente din „Femeia în fața oglinzii” (nr. 6, 1916, nr. 9, 1920), și din „Balaurul”: „Ca să te pomenesec” (nr. 1, 1920). Din 1920, când Hortensia Papadat-Bengescu va deveni membră activă a cenaclului „Sburătorul” și a revistei lui Eugen Lovinescu, colaborarea sa la „Viața românească” va fi sporadică, dar nu va înceta.

Criticul „Vieții românești”, Garabet Ibrăileanu, ca și Topirceanu, remarcă înainte de 1920 originalitatea pregnantă a acestei scriitoare, elogiind totodată lirismul feminin, nezăgăzuit al autoarei „Apelor adânci”, „căldura pasională” a scrisurii ei „care dă acestei opere un accent atât de dramatic”, dar sesizând și luciditatea necruțătoare a forței de analiză, care au făcut din Hortensia Papadat-Bengescu creatoarea romanului psihologic românesc: „Ca toți artiștii adevărați ea nu cruță pe nimene, scria G. Ibrăileanu, și nu se cruță nici pe sine”.

Exuberanța producțiilor sale, ca o izbucnire arteziană, a ridicat-o dintr-odată pînă la un loc de onoare, după care alții „ținjesc îndelungă vreme”, scria G. Topirceanu la cronica lite-

rară din „Viața românească” nr. 7/1920, ocupîndu-se de „Sfinxul”. Dar dacă răceala de mai tirziu a criticilor de la revista ieșană față de creația obiectivă a Hortensiei Papadat-Bengescu va fi declanșată de atașamentul declarat al autoarei la „Sburătorul”, nu trebuie uitat faptul că „Viața românească” a descoperit-o și a lansat-o.

Încă un debut, printre altele, la vechia publicație condusă de G. Ibrăileanu, ne reține în mod deosebit atenția. E vorba tot de o scriitoare care a debutat cu o scriere matură, echilibrată, de o aspră observare a dramelor rurale, impunîndu-și dintr-odată personalitatea creatoare deosebită, în anul 1924, și căreia Garabet Ibrăileanu i-a deschis cu încredere paginile revistei. E vorba de Henriette Yvonne Stahl și de nuvela sa „Voica”. Publicată în două numere ale revistei în nr. 9 și în nr. 10 pe 1924, în cel de al doilea număr, la „Miscellanea” Ibrăileanu-Nicanor recomanda cu căldură pe tînăra autoare, relevînd „observația sigură, culoarea locală, autenticitatea tipurilor, dialogul exact ca psihologie și limbă, dramatismul rezultat din conflictele sufletești”. Remarcînd totodată capacitatea de obiectivare a autoarei față de subiectul său: „obiectivă, imparțială și comprehensivă, iată atîtea calități de primul rang al acestui mic roman”, G. Ibrăileanu conchidea: „Romanul acesta țărănesc este o nouitate în genul lui, prin lipsa de idealizare, prin lipsa de ponegrire, prin cruzimea cu care e redată „sălbăticia” țărănilor, alături cu înțelegerea ei, deci cu iertarea ei”, manifestîndu-și dorința și speranța ca autoarea să se țină „de marile angajamente luate”, odată cu apariția „Voicâi”. Și, într-adevăr, Henriette Yvonne Stahl și-a ținut angajamentele luate atunci. După „Voica” scriitoarea a încredințat „Vieții românești” piesa „Plumb” (1930, nr. 1, 2, 3) și în n-rele 4, 5 ale aceluiași an o nouă izbîndă a sa: „Mătușa Matilda”.

Încă de la începuturile ei revista

„Viața românească“ a căutat să descopere și să promoveze valorile literare, oferind găzduire în paginile sale unor debutanți de talent, care nu i-au dezamăgit încrederea acordată. Salutind în anul 1933 pe noii colaboratori, ca și pe cei mai vechi, G. Călinescu nu uita să amintească faptul că publicația de la Iași, strămutată apoi în București, „a revelat pe Ionel Teodoreanu și pe Al. A. Philippide“, avind paginile deschise „tinerilor din cea mai din urmă generație“. Răspunzînd atacurilor subiectiviste ale unor publicații de atunci, G. Călinescu atrăgea atenția asupra faptului că „Viața românească“ a fost întotdeauna o revistă riguroasă în selectarea colaboratorilor ei. Debutul la „Viața românească“ însemna și înseamnă o consacrare“. În sensul celor afirmate mai sus, G. Călinescu, condu-

cătorul revistei, inițiasse o rubrică intitulată „Antologie“ în care reproducerea fragmente din scrierile tinerilor scriitori, lansați de alte publicații. Prin republicarea unor asemenea pagini de poezie sau de roman, „Viața românească“ a consacrat pe Mihail Sebastian, pe I. Peltz, Anton Holban, Radu Bourbanu, Al. Dima, Ion Călugăru, B. Iordan și încă pe mulți alții, numărîndu-i mai apoi printre colaboratorii săi.

„Toți scriitorii de seamă ai ultimilor decenii s-au perindat prin paginile acestei reviste, unde acum stau alături de scriitori maturi ca C. Stere și M. Sadoveanu și scriitori tineri de ultimă generație“, scria G. Călinescu în 1933. **Remarca eminentului critic este valabilă și astăzi la a șazecea aniversare a „Vieții românești“.**

Spectacol

de Al. Philippide

Pe dealuri sus s-au întezit la trîntă
Amurgul galben-vinăt și verdele pădurii.
La miazănoapte norii se frămîntă
Ca niște monștri vînzoliți de Furi.

Iar mai încoace, spre apus,
Culori cutremurate dau năvală
Să împînzească mările de sus,
Inchipuind o holotă navală,
O naumachie-n cinstea vreunui zeu,
Intr-un uranic colosseu.

Așa a fost în evul întîiei plăsmuirii
Cînd cerul și țărîna făcură nuntă mare,
Cu haosul și vîntul musafiri,
Cînd Timpul pe-ndelete dădea cu desfătare
Răgaz de joc abia născutei Firi.

E mult de-atunci și Timpul, năpraznic și orbește,
Imprumutînd iuteala luminii se grăbește
De graba lui privescîtea-n risipă
Se mistuie cu fiecare clipă.
O piclă tristă iese de prin văi.

Pe creștetul pădurii se surpă umbre grele.
Prin hăuri boreale se-afundă norii răi.
Către-asfințit mai luptă culorile rebele,
Dar fără veste noaptea nătîngă și opacă
De-a valma le înghite și le-mpacă.

Și ca un piept pe care îl izbiră
Gigantici pumni văzduhul larg respiră.

Rectificări asupra ideologiei „Vieții românești“

de Mihai Ralea

După 23 August 1944, „Viața românească“ reapare. În primul ei număr (noiembrie 1944, pag. 3—4) se spunea așa : „Tot ce triumfă acum face parte din crezurile noastre. Ca și altădată, ne alăturăm luptei duse de toți acei care voiesc omenie, dreptate, libertate. Această nouă campanie, „Viața românească“ o primește cu bucurie, pe vechea linie“. ¹⁾

Acestea nu-s simple vorbe. Voi aduce aici fapte, care dovedesc și exprimă atitudinea noastră, o atitudine de obicei greșit înțeleasă, începind cu acel „păcat originar“ care ni s-a reproșat neconținut și pe care de altfel nu-l negăm. Este credința noastră eronată din 1906, cum că, în acord cu însăși învățătura marxistă, industrializarea unei țări ca România este o imposibilitate de fapt ; în al doilea rând credința, tot sprijinită pe Marx, că revoluția socialistă nu poate reuși izolat într-o singură țară, și în al treilea rând, credința în imposibilitatea unui salt peste etapele normale ale revoluției burgheze.

Deci, istoriografia poporanismului și ai „Vieții românești“ nu au citit desigur polemica lui Ibrăileanu împotriva lui Kautsky (noiembrie 1922, p. 280) —, în care el mărturisește că revoluția rusă este o dovadă zdrobitoare a posibilității saltului peste etape și a succesului comunismului într-o singură țară. Kautsky, nepuțin contestând faptul istoric al Revoluției din Octombrie, îi neagă caracterul socialist. Și tot așa face și social-democratul nostru ortodox, Dobrogeanu-Gherea. Din-potrivă, Ibrăileanu nu recurge la asemenea stratageme, ci recunoaște categoric caracterul pur comunist al revoluției și regimului sovietic precum și eroarea trecută a sa și a „Vieții românești“. Ceea ce revine în fond la un fel de adeziune, indirectă și implicită, la acea revoluție, adeziune pe care o va confirma mulțimea de articole, care între cele două războaie, exprimă admirația și aprobarea pentru tot ce se face în republica vecină. Admirație care începe a se manifesta încă din 1922 și merge crescendo. În ultimul an al vieții lui Ibrăileanu, pe patul de suferință, singurul subiect care-l entuziasma era urmărirea realizărilor din Uniunea Sovietică (v. „Viața românească“, aprilie 1936, p. 118). Dar, încă din 1922, Ibrăileanu spunea : „De fapt bolșevismul este o fază fatală din marea zguduire a Rusiei, este un feno-

¹⁾ Aceste rinduri, neiscălite, aparțineau lui M. Ralea (N.R.).

men cosmic... El poate fi judecat... dar un lucru e sigur. Dacă s-a întâmplat, trebuia să se întâmple. A fost fatal ca unii intelectuali să creadă în imposibilitatea realizării socialismului industrial într-o țară înapoiată, a fost fatală revoluția rusească, a fost fatală venirea la cîrmă a acelor socialiști, a fost fatală EXPERIMENTAREA LOR". („Viața românească", noiembrie 1922, pp. 280—281).

Un alt fapt impresionant și interesant pentru că e anterior primului război mondial și revoluției din Octombrie, este o remarcă a lui Ibrăileanu făcută în rubrica *Miscellanea*. Industrializarea unei țări ca România este imposibilă, afară de ...ipoteza cînd ea s-ar face în cadrul unei mari revoluții socialiste, înglobînd multe țări, revoluție de dimensiuni continentale. Era o ipoteză. Dar o ipoteză care, după terminarea celui de al doilea război mondial, avea să devină o realitate, o realitate de o amploare fără precedent în istorie și căreia conducătorul „Vieții românești" i-a prevăzut posibilitatea.

Dar mai există o ipoteză care anulează teza dificultății, pentru o țară cu structura României, de a se industrializa. Este ipoteza că prin cine știe ce conjunctură istorică acea țară și-ar putea schimba structura. Ipoteză care, și ea, s-a realizat, după primul război mondial. Constantin Stere, principalul teoretician al imposibilității industrializării într-o țară cu structură exclusiv agrară, recunoaște o asemenea schimbare structurală prin alipirea noilor teritorii care „sînt formațiuni istorice, fiecare cu un trecut secular de viață deosebită, cu mentalitate, moravuri, condiții culturale și economice deosebite" (p. 44). Ca dovadă este că în noul proiect de constituție elaborat de C. Stere, muncitorimea trece oarecum înaintea țărănimii. Art. 31 prevede consilii muncitorești de întreprindere, consilii muncitorești județene, un consiliu muncitoresc general al întregii țări. După care, legea adaugă: „Muncitorii agricoli vor avea de asemenea (s.n.) reprezentanțele lor legale organizate și Consilii țărănești pe comune, pe județe etc."... De altfel adeziunea lui Stere la revoluția bolșevică este remarcabilă. În studiul său „Cauzele și perspectivele revoluției rusești", care descrie izbucnirea revoluției pînă la venirea bolșevicilor la putere, autorul conchide că: 1) numai bolșevicii puteau salva Rusia de pieire, de desființarea ca stat; 2) numai ei au înțeles ce voia poporul și 3) numai poporul, și nu vreunul din grupurile opoziției antițariste, a făcut această revoluție. Stere citează părerea unui diplomat occidental care declară că poporul, în totalitatea lui, ascultă numai de Lenin. Stere rectifică: nu poporul ascultă de Lenin, ci Lenin ascultă de popor în totalitatea acestuia. El, Lenin, dintre toate categoriile de opozanți, era singurul care asculta de voința acestui popor.

În polemicele pentru definirea poporanismului, „Viața românească" repetă într-una că poporanismul nu e nici curent, nici școală literară, nici angajare într-un partid politic mai mult sau mai puțin țărănist. Poziția lui față de acest partid rămîne oarecum distantă. Iată un articol redacțional, la rubrica *Miscellanea*, care deci angajează revista (1924, iulie, p. 128), unde se comentează, de la mare înălțime, în speță după criteriul explicit marxiste, fuziunea între partidul țărănist și cel național ardelean. Piedicile puse acestei fuziuni nu țin de certuri între persoane. „Ar fi — spune „Viața românească" — nemarxist să gîndim așa. Cauzele sînt de ordin istoric și psihologic general". „Țărănismul din regăt privește viitorul. El își îndreaptă nădejdea către formele de societate viitoare. Aspirațiile lui nu sînt încărcate de

nici o prejudecată, spiritul lui e liber, cum trebuie să fie atunci când dorește o schimbare. Dincolo, în Ardeal, educația e religioasă, de multe ori de un moralism formal, cu un cuvânt o educație conservatoare. Peste câteva decenii, când ardelenii vor fi perfect conștienți că sint liberi..., atunci vor fi și ei progresiști... Se poate ca partidul național să se transforme de jos în sus, adică trecînd peste aportul neglijabil al unor intelectuali ardeleni... În ziua aceea... fuziunea va fi mai ușoară“.

Este interesantă această formulă : „fuziunea va fi“, care înseamnă că, pentru „Viața românească“, fuziunea nu era încă deplin realizată... Și această impresie știm azi că avea să fie și o profecie. Aceste comentarii indică bine atitudinea critică, atitudinea de „outsider“ pe care poporanismul de la „Viața românească“ o avea față de partidele „țărăniste“. Desigur, le prefera altora, de tip brătienist și manist. Dar asta nu însemna azeziunea. Ba chiar însemna dorința de a păstra o disponibilitate generală, pentru a putea mai ușor înmulți ocaziile de aprobare la ceea ce se făcea în lumea socialistă. Citatele pe care le vom da dovedesc această constantă aprobare, uneori indirectă și implicită. Las la o parte fapte importante, ca de pildă consacrarea unui număr festiv al „Vieții românești“ jubileului de zece ani al revoluției din Octombrie. Las la o parte faptul că, între 1937 și 1940, epoca de culminație a influenței naziste în România, „Viața românească“ era locul de întîlnire și de colaborare a unor fruntași comuniști. Atunci apare, în mai multe numere, un studiu exhaustiv asupra „doctrinei“ legionare, studiu scris de Ilie Constantinovski, azi cunoscut publicist în URSS și colaborator la „Timpuri noi“. Tot atunci apare articolul lui Dolciu Catz (astăzi și el publicist în URSS), articol în care se ia apărarea Uniunii Sovietice în războiul cu Finlanda și se demască manoperele engleze în această afacere (revista a fost, atunci, confiscată). Dar deosebit de aceste manifestări mai senzaționale, se va găsi, în tot decursul perioadei dintre cele două războaie, o sumedenie de articole mărunte în care se examinează aprobator și laudativ diferite sectoare de activitate din URSS. Astfel, Stanciu Stoian („Viața românească“ 15 mai, 1943, p. 81) scrie : „Organizarea tineretului rus ne arată că, înțeleasă, tinerimea poate fi pusă cu folos în slujba societății, pe care o servește cu rivnă și elan... Fenomenul ne poate nouă folosi ca un exemplu“. Vorbînd de „diferiți intriganți internaționali exploatare de capitaluri“ care vor să semene zinzanie între Ucraina și Uniune, „Viața românească“ spune că „ucrainienii se consideră ruși vorbind dialectul malorus“ („Viața românească“ 1936, sept. p. 45). Găsim în 1931 (iulie-august p. 181—186) o examinare plină de admirație a subvenționării laboratoarelor științifice în URSS. În acest studiu, întîlnim o formulă care indică bine evoluția revistei de la agrarianism la marxism. Găsim cuvintele : „industrializarea română inevitabilă“ (1936, iulie, p. 185). În 1935 (noembrie-decembrie, p. 62) citim : „Pentru cei ce nu cred în argumentări teoretice voi aminti de experiența practică negativă a politicii naționalismului capitalist în epoca postbelică... care nu a rezolvat nimic. În sens pozitiv este locul să amintim experiența rusă și roadele unei politici anticapitaliste... Lupta de clasă s-a dovedit a fi cel mai puternic cordon pentru menținerea laolaltă a naționalităților“. Gîndire interesantă și originală. În nr. din 25 aprilie 1934, (p. 71) se spune : „Teatrul în Republica sovietică se află într-o eră de prosperitate și de perfecție minunată. Teatrele sînt azi în număr de 819, dintre care 64 numai la Moscova. Nu este țară în care teatrul să fie mai onorat decît în Republica sovietică“. Pe acea vreme, în România, simplul fapt de a vorbi despre URSS altfel decît insultător era interzis. Iar cînd se mai vorbea și admirativ, interdicția devenea sacrilegiu. Într-un articol despre colhozuri („Viața românească“, febr. p. 80) se spune :

„Politica agrară, în perspectiva reușitei colhozului, nu poate fi o politică de susținere a țărănimii, fie și cooperativizate, iar partidele țărănești își pierd rațiunea de a mai exista cu programele lor vechi „de consolidare a proprietății individuale“. Încă în anul 1929 („Viața românească“, februarie-martie, p. 345) se analizează un studiu extrem de admirativ făcut de revista „Europe“ asupra sistemului justiției sovietice; în nr. din aprilie p. 288 se analizează, de asemenea admirativ, recenta literatură sovietică. Și asemenea citate se pot înmulți. Uneori aprobarea socialismului ia o altă formă. Se știe de cât prestigiu internațional se bucură eminentul critic și istoric literar Albert Thibaudet. „Viața românească“ analizează și aprobă concluziile din studiul acestuia în care se ocupă de „Adevăratul socialism“, pe care-l opune diverselor socialisme jauresiene și kautskiene. „Adevăratul“ socialism este comunismul „more sovietico“. „De la război încoace, spiritul revoluționar — zice Thibaudet — a crescut simțitor în mase... Ritmul accelerat al vremii, în moravuri, gesturi, idei, precum și actualitatea revoluției rusești au mărit potențialul revoluționar, nerezistența la ideea de revoluție. Comunismul nu este decît intruparea în formă concretă a acestui mare potențial revoluționar“. Asemenea lucruri se puteau citi în „Viața românească“ în anii dintre cele două războaie. Termin cu încă un citat din Stere. Studiul său asupra „crizei mondiale“ se termină cu aceste cuvinte profetice: „Marele război... a fost numai un preludiu al revoluției mondiale... Roata istoriei, odată pusă în mișcare de necesitățile evoluției sociale, nu se mai poate opri... Omenirea întreagă, prinsă în acest vârtej năpraznic, trece prin cea mai formidabilă prefacere socială, economică, politică și morală pe care o cunoscut-o vreodată istoria universală“ (mai 1923, p. 276).

Într-o altă ordine de idei, iată un ultim citat în care se vorbește de societatea comunistă de mâine. Într-un eseu intitulat: „Considerațiuni asupra prostului gust“ se spune:

„Logica burgheză, astăzi cînd se înglobează în exagerările inerente declinului, tinde să prefacă în artă tot ce este proprietate. Burghezul sfîrșește prin a găsi eă haina, casa, fiica, griul, nevasta, vaca, curtea, proza lui sint cele mai frumoase de pe lume. Și așa, posesia adoarme frumosul.

„O paralizie măcar provizorie a instinctului apropriiațiunii individuale este indispensabilă artistului. Căci starea lui de spirit este aceea a omului care dă. Iată de ce societatea comunistă de mâine oferă artei mult mai prielnice condiții de viață decît sfîrșita civilizație capitalistă“. (noi subliniem).

Deosebit de simpatiiile comuniste, colecția „Vieții românești“ este plină de pasaje antifasciste și antihitleriste. De pildă: „Cînd copiii mor de foame într-o societate în care au drept ideal numai voința de a trăi și rațiunea de a spera (prima poruncă din decalogul lansat de dr. Ley)..., hitleriștii din România, împreună cu toți colaboratorii sau susținătorii lor, trebuie să înțeleagă: copiii cer o societate cu adevărat nouă. Da! Copiii care s-au săturat de fascism și hitlerism“. („Viața românească“, mai-iunie 1935, p. 112).

★

În ordinea culturală, literară și ideologică „Viața românească“ a stat neclintită pe unele poziții pe care se află progresiștii de astăzi. A dezaprobat deopotrivă naturalismul brut și estetismul pur. A susținut totdeauna că nu se pune problema dacă o literatură trebuie să fie sau să nu fie „cu tendință“, adică animată de idei morale. Problema nu se pune de loc, căci nu există artist care, atunci cînd crează valabil, să nu fie însuflețit de o temă etică oarecare. Asta chiar cînd nu-și dă seama că

militează, că servește, că slujește. Deasemeni inevitabilă și fatală este — după „Viața românească” — reflectarea, într-o operă de artă veritabilă, a „specificului național”. O altă opinie, care în fond este o constatare de bun simț: realismul în artă înseamnă preferință pentru realitățile majoritare. Cazurile excepționale, cu atât mai mult cele patologice, sînt și neartistice. În țara noastră oamenii cei mai mulți sînt țărani. Descrierea lor trebuie, dacă nu neapărat și neconținut preferată, măcar practică mult mai des decît se făcea pînă atunci. Dar mai cu seamă altfel. Țăranul nu trebuie nici idealizat idilic, nici pictat ca o brută necioplită și respingătoare, ci descris așa cum este, cu simplitatea lui aparentă și complicația, distincția, finețea așa de des întilnită la el.

„Viața românească” primește cu entuziasm toate variantele de gen și manieră literară, dar toate sub beneficiul de inventar al unui realism adîncit și prob.

În ordinea culturală mai generală, „Viața românească” a militat în două campanii importante. În chestiunea junimistă a „formelor fără fond” și în aceea a unor curioase specimene de mistificatori ai marxismului, care cereau ca, potrivit învățaturii maestrului, socialiștii să înceapă prin a lucra la dezvoltarea și consolidarea capitalismului, pentru ca să aibă apoi ce dărîma. Acestor impostori, sprijiniți mult mai mult pe lucrările lui Zeletin și Manoiilescu decît pe acele ale lui Marx și Engels, „Viața românească” le răspundea că datoria socialismului este numai una, și foarte clară: „să combată burghezia, multă puțină cîtă este și unde este”.

În ordinea anticipațiilor, găsim în „Viața românească” analiza de o critică necruțătoare a acelor moravuri pe care le numim astăzi „modul de viață american”. Amintim, între altele, descrierea sarcastică făcută de un savant ca Paul Zarifopol, a acelei exhibiții care se cheamă „striptease” (sept.-oct. 1931, p. 429).

În 1939, împlinindu-se un secol și jumătate de la revoluția franceză, „Viața românească” a închinat un număr întreg acestui mare eveniment al istoriei. La acel număr au colaborat intelectuali francezi eminenți. Este de notat preambulul redactat de revistă, în care se explică deosebirea dintre „omul descoperit de Renaștere și persoana, individualitatea umană promovată de Revoluția franceză”. În primul caz „descoperirea omului”, cum o numește Burkhardt, provenea din năruirea tuturor cercurilor sociale tradiționale (stat, familie, biserică, patrie, etc.). Omul devenea liber prin această descătușare absolută. În societatea creată de revoluția franceză, libertatea provine tocmai dimpotrivă din multiplicarea cercurilor sociale. Lanțurile se concurează și omul, astfel, se liberează, rămînind totuși încadrat în societate. Este o explicație sociologică, aproape marxistă a fenomenului.

Mă opresc aici. Aș putea înmulți la nesfîrșit citațiile și faptele, fapte curajoase pe acea vreme, fapte care justifică cuvintele noastre de după 23 August 1944:

„Tot ce triumfă acum face parte din crezurile noastre”. De atunci și de azi.

Ionel Teodoreanu

Vînătoarea

Aburea miros amărui de hrîbi și putredul umed
al toamnei

În negru adînc de codru sălbatic.

Dar totul era în sînge, care-nopta de cu zi puterea
scăzută-a luminei

De pe funebrele crengi seculare, în împletită desime.

Frunzele roșii cădeau plutitor

În tăceri de oglinzi din palate închise,

În sînge și zarea marelui soare,

Căzut ca un vultur de aur rănît

La marginea cerului toamnei.

Și fapta, — tot sînge.

Fugeam ca un ropot de ploaie sfișiat de un trăsnet.

Nu mai eram nici frunte, nici gînd

Și nici amintirea c-am fost dînspre om.

Visam destrămat, totuși unul „eu“ în ființă,

În turma de cerbi nebuniți

Fugeam și fugeam și fugeam

Scăpăram, gișuam,

Fugărit de copite în poteri,

De cornul prelung buciumat

Și de asprele glasuri răsîte

Cu-ndemnuri de moarte,

Încercuit, hăituit spre funduri de roșie zare.

Cu chiote iuți și nechez hohotit

Și spartă bătaie de cîini îndirjiți,

Deasupra pădurii mele de coarne, suflarea plutea
ca o ceață

A deznădejdie.

Pieptul meu nu mai putea,

Se zbătea înecat.

Spume cădeau purpurii din botul gișuitoarei suflări,

Ochii în pîcle abia mai zăreau orizontul,

Al goanei spre moarte.
Focul ardea în plămîni
Răspîndînd uscăciunea de iad cu pucioasă
a pietrelor arse.

Din urmă, goana se apropia, val cu val,
Crescînd pe inima mea
Cu nori negri sub lună și ielele spaimelor ei.
Grîndini, copitele lor ș-ale cerbilor mei
Îmi bubuiiau în timpan
Sfărîmîndu-mi auzul cu ropotul lor sacadat.
Frunze cădeau, fulguînd o ninsoare de singe-ntr-un
Cer de masacre.
Tot în galop, pîlpîiam, dar cu cea de pe urmă-ncordare,
Ca facla cînd dă să se stingă,
Vecină prin ultima lance fluidă de aur,
Cu noaptea din ea.

Larma creștea furtunoasă, haină,
Parcă boltită cu vîntul urii asupra-mi,
Acoperindu-mi ființa, spre pragul de-apoi.
De mult așteptată, cu singele-n trimbiți
Și talgere roșii,

Săgeata dintii a pornit ascuțit
Vișînd îndirjit peste coarnele fugii.
Apoi cu furtună turbată

Toate săgețile au năvălit
Implîntîndu-se drept în inima mea.

Trăsnit, cu picioarele frînte,
M-am prăbușit printre cîini,
Înmulțind cu o mie de răni fierbinți
Ale frunzelor toamnei de jos,
În miros amărui de hribi
Și jilavă frunză căzută.

Și-am căzut, și mai jos,
Cu toată-nstelarea în ochii mei umezi,
Pe pragul veșnicei nopți.

M-am trezit
Cu sufletul în frunze, sînge, stele
Și noapte.

Inima ! Inima ! Inima !
Apăsat duduia între somn și viață,
Pe straniul hotar dintre mine de-afară și cel dinlăuntru.
Oare-am visat că eram o turmă de cerbi în galop
Sau tu, bîntuită de toate zilele vieții,
Tu roșie inima mea,
Cu toate săgețile lumii în tine,
Ești vînătoarea de cerbi?

Melancolie

In memoria mamei

Păianjenii țes — stelele cad — șoarecii rod...

Aici, în salonul uscat de vechime ca vioara uitată în pod

A trăit cu gene adânci și s-a stins

— Aur de lampă, fereastră de seară —

Cu ochii în stea, îndepărtați de lume,

Pe notele marelui pian, pe cărți cu încercănite poeme,

pe îngălbenite albume

În încăperi cu șaluri, rame ovale și desuete parfume,

O, dulce ca fumul de toamnă camee

(Numele ei, sub candelă spartă, îl știe o cruce,

Dar nu-l spune.

Stee...)

Pianul iarăși deschis, întru ea, e o noapte albită de calea lactee

Fără răsunet

Intr-o tăcere de strune. Inima-i tunet.

Dă la o parte din fața ferestrei perdelele lungi, luminos toropite

Cu albi toporași în țesutul brumos ca palorile ei în oglindă.

Răsare deodată în oarba fereastră, de ani și ani oblonită,

Fluturător în perdelele vii, albăstrimea luncă a nopții de vară

Tigrată de aceleași astrale vâpăi.

Și iarăși parșum acrișor-străvezii de petunii

Adie de-afară,

În nara nostalgic străpunsă.

Paragini foșnesc îmbulzite-n adînc de alei.

Stinge lămpile-apuse.

Nu căuta primăveri în oglinda înghețului ei.

Și nu întinde mîna spre nici o carte.

Nu tulbura. Nu deștepta. Lasă...

Cade cu lungă beteală din stele steaua mireasă.

Beethoven, pe-un zid năruit,

În muzici ca luna lividă în nori de furtună.

Dar pianul, de mult răstignit, nu mai răsună.

Cine cînta pentru steaua de seară ș-o frunte lăsată în palme

În pragul cu lampă al nopților calme

Cîndva, în salonul cu stinse mătăsuri tăiate ?

Mîinile ei din raze de lună, acum sînt falange uscate.

Tăcere ! Tăcere !

*Pianul de noapte în care vibrează pulbera tainei de-apoi
Ascultă, Chopin, această postumă nocturnă.
Închide fereastra,
Pianul,
Tăcerea.
Aprinde o candelă,
Roagă-te o clipă
Și lasă în umbrele ei încăperea.
Dar afară,
Din nou izgonit în noaptea de vară,
Tresari deodată.
Cine îți pune dulce mâna pe umăr, din urmă ?
Te-ntorci, tresărind în miracol.
Inima pîlpîie iute.
Nimeni. Nimic.
Luna atîrnă, paianjen, de-asupra casei tăcute.
Du-te.*

Străina

Fragmente dintr-un roman inedit

de Hortensia Papadat-Bengescu

Fragmentele inedite din romanul rătăcit „Străina“, pe care le publicăm în numărul de față al revistei, ne-au fost încredințate de Elena Stamatiaide, fiica scriitoarei. Este a doua oară când „Viața românească“ publică un fragment mai curprinzător din ultima scriere a Hortensei Papadat-Bengescu, la care a lucrat începând din anul 1942. În numărul 1 din 1961, „Viața românească“ a găzduit un prim fragment din acest roman, a cărui soartă ciudată ne-a rămas încă necunoscută. Acel fragment dezbătea ultimul act din căsnicia Cocăi Aimée, descendentă a familiei Halippilor, cu doctorul Walter. Fostul amant al Salemei Efraim, devenit apoi soțul capricioasei Lenora și, încă înaintea stingerii acesteia, iubitul fiicei sale, cade către sfârșitul vieții într-o nebunie curioasă. Descoperind o otravă care ucide fără să lase urme, doctorul Walter crede că a descoperit și antidotul ei, și ține să le experimenteze asupra sa și asupra soției sale. Văzînd însă că femeia se teme, Walter îi cruță viața, nu însă fără a o strivi cu disprețul său. Experimentînd preparatul numai asupra lui, el o lasă însă pe Coca Aimée pradă unei spaime continue, pînă în clipa cînd, antidotul neizbutînd să-și facă efectul, Walter moare, ducînd cu el secretul descoperirii sale. Acesta pare să fie însă un episod lăturalnic din „Străina“, deoarece lectura altor fragmente publicate prin Revista Fundațiilor, Kalende, Lumea (între anii 1943—45) și în Ramuri (1965) precum și fragmentul care urmează, indică alte personaje care par a sta în centrul romanului. E vorba de Ina (Străina), fata pe care muzicianul Marcian, aflat la Geneva, o culege de pe marginea prăpastiei; flămîndă, speriată, disperată după fuga ei din casa unui soț nebun — așa o întîlnise Marcian, și-i oferise mai întîi postul de secretară, apoi în înțelegere cu Elena, o înfiază.


După moartea lui Marcian, Elenei îi revine datoria de a împlini ultima dorință a soțului, aceea de a veghea la fericirea Inei.

Ina e o fire răzvrătită, ciudată și neconformistă, — cumva amintind de Nory, dar mai bogată spiritualicește, cu inflexiuni sufletești mai nuanțate decît eroina din „Rădăcini“. Căsătoria ei — proiectată de Marcian și de Elena — cu Lucian, avocat strălucit pe care Marcian îl prețuia în mod deosebit, pare să nu dea rezultatele așteptate. Ina, devenită soția lui Lucian, mai degrabă din dorința de a-și lua o revanșă într-o poveste de dragoste curmată brusc, se răzbură pe Lucian, închinînd foarte gîndurile ei Leopardului, un pictor pe care-l cunoscuse în Elveția și pentru care nutrește încă o puternică afecțiune. Lucian, îndrăgostit de bizara Ina, îi

cunoaște secretul și primește lupta cu acest rival primejdios, deși depărtat. Așa dar, un duel mut, la care Elena e silită să asiste, un război ascuns, în care adversarii fac descoperiri neașteptate unul despre celălalt, sau — după expresia autoarei însăși — „un joc primejdios“.

Fragmentul de față dezvăluie ceva din misterul sufletesc al Inei, firea ei ciudată, sucită, bănuitoare, dar nu lipsită de sensibilitate, de profunzime. Totodată, din paginile de față se conturează mai precis caracterul ferm, echilibrat, poate cam rigid în comportările cu Ina, al lui Lucian, totul exprimat cu aceeași rară, inegală forță analitică, proprie scrisului Hortensiei Papadat-Bengescu.

INA DESPRE LEOPARD (DUPĂ MOARTEA LUI MARCIAN)

na se întreba : — să iasă oare din disciplina pe care și-o impusese printr-o mare efort, să dea oare, acum la plecarea pe un termen nedefinit, să-i dea Leopardului un semn de existență ? Spera că el ar înțelege intenția ei, care era cea de a ști unde se află, de a-i spune totodată unde se află ea, — așa, pentru orice împrejurare. Ina nu ocolea dorința ei de a-l revedea și, mai ales acolo, în Elveția ; spera că și el va înțelege. Obsesia ei n-o putuse ști și nici că abia acum, de curînd, s-a liberat de ea, de amintirea lui ; n-ar fi vrut însă să se libereze, și nici n-ar fi vrut ca el s-o uite cu totul. Ina nu stăruia, nu se cerceta prea deaproape, cu privire la dorința, la puțința de a-l revedea și nici a felului în care el ar fi judecat un astfel de demers. De ce să-și facă închipuiri, fie în bine, fie în rău ? Dacă cumva l-ar chema și n-ar veni, ea va atribui absența lui unor cauze care s-o mîhnească. El era dependent de atîtea ființe, de atîtea lucruri. Alteori socotea că dacă demersul, pe care ea îl plănuia, ar fi rău înțeles, însemna că erau în el spații de inferioritate, așa cum dovedise și experimentul cu acea Ketty. Exista totuși în el, mai mult ca în alții, cellalt spațiu, cel al înțelegerii ; mai avea și privilegiul frumuseții. Insul era, în adevăr, deosebit. Se putea totuși ca el să-i aplice — ei, celei ce era —, măsurile comune... Ar avea ea oare, cel puțin atunci, norocul de a se desbrobodi dintr-o iluzie absurdă ? Ce tristeță ! Să pierzi o iluzie, să ți se destrame în mîini un țesut regesc, să rămîi numai cu un cuvînt — și acela absurd : — Leopardul !

Lucian ăsta, care-i ieșise în cale, cine era și ce vrea ? Ea, nu știa ce vrea ! Ea trăia într-un spațiu de incertitudine, de abur, cu atît mai primejdios, cu cît obicinuia a privi traiul în față, ca pe ceva concret, palpabil, cu dimensiuni calculabile. Nu cumva se înșela asupra propriei firi ? Era ea, oare, ceea ce vrea să fie, sau era ceea ce credeau alții despre ea ? Și ce, oare, vor fi crezut ? În realitate nu știa nimic despre ea și nici nu vroia să știe, îi era frică, o frică copilărească de a se cunoaște, iar examenul de conștiință, de acela avea oroare, ca de orice examen... Dar acest Lucian care-i ieșise în cale, cine era ? Iarăși o întrebare. Ceva clar exista totuși în ea : dorința de a pleca. Da, voia să plece, ba chiar voia să fugă... Nu știa de ce ! Poate pentru a afla în sfîrșit ce simte pentru Leopard, ce gîndește despre cestălalt, de care se împiedică mereu. Da, deocamdată ceea ce simția mai clar, era dorința de a fugi. — De ce și unde ? Poate pentru a se lămuri cu sine și pentru a pune la cercare destinul, refuzînd ofertele lui... Elena ! De ce nu întreba pe Elena ? Dacă ar fi întreat pe

Elena, desigur n-ar fi cunoscut acele stări nesuferite ale indoiellii... O va întreba cât mai curând! Unde oare o va zări azi întâi? Sus, rezemată de rampa scării, aplecată spre ea, ca și cum o aștepta demult... cu gîtul așa de subțire, cu privirea intensă, încordată de suflul dezordonat al inimii? Sau o va întîlni, aci în hall, la nivelul privirii, suptă la față, cu durerea văduviei scrisă pe ea?

Într-o simțită mare emoție, pricinuită de propunerea pe care i-o făcuse Elena, anume de a o însoți în Elveția, lăsîndu-și casa și depărtîndu-se de mormîntul Maestrului. Într-o vreme nu putea înțelege că Elena se depărta de acel mormînt, tocmai din iubire. El îi porunca să plece, răspunsul pe care Elena i-l da Inei era dictat de el, acum ca și mai înainte. Elena era acum singură pentru doi și îndeplinea o datorie inoșă. Într-o vreme observase cu enervare, că unirea lor era așa de totală, încît cuvintele lui sau ale ei, nu ieșeau parcă din două cugete ci din același (i se părea că îi judecă ea ironic), acum însă pricepea că Maestrul, fără de Elena lui, era un om incomplet. Totuși Maestrul, înainte de a o cunoaște, avusese un tîrziu al lui — pe care, iată, Ina nu-l putea concepe. Cea mai mare parte din timp fuseseră despărțiți, prin socoteli făcute laolaltă, așa după cum cerea traiul, — socoteli cuminiți, — totuși iată, fuseseră mereu împreună — Ina știa bine acest lucru în acest moment, deși nu l-ar fi putut explica altuia. Elena acum părea absorbită, nu de durerea ei, ci de faptul că avea a se ocupa de Ina, de copilul lor adoptiv — adopția aceea care părea Inei atît de absurdă. Se înfioră... Nu cumva el, Maestrul, calculase acea adopție ca pe un balsam pentru Elena lui, simțind că el o va părăsi curînd? Iată, Elena nu pleca deci de lîngă un mormînt scump și nici nu fugea dintr-o casă pustie, ci mergea spre un orizont unde era sigură că el îi va ieși înainte, cu același dar al iubirii. Oriunde ar merge Elena, ar fi tot spre a-l întîlni, pînă cînd odată, va rămîne alături de el, dincolo... și ea, Ina, va fi singură. Strigau în ea, laolaltă, egoismul și dușoșia; i se părea că legătura lor o leagă și pe ea, că de aceea au vrut să o adopte și nimic nu va putea împiedica această legătură, nici refuzul, nici absurditatea adopției, nici o putere! De aceea Ina nu se mai sbătea, — întocmai ca atunci în copilărie, cînd, după ce dovedise că nici șiretenia, nici țipetele false nu puteau înlătura o pedeapsă, se resemna cu un fel de indiferență care contrasta cu tot ce știa despre firea ei, și rămînea surprins ca în fața a ceva pe care nu-l poți înțelege. Ai fi vrut să faci atunci o legătură între acea nedumerire și numele de „Străina“, un nume ales de o mamă care nu vroise să aibă un copil de la insul disprețuit ce era bărbatul ei. Îi alesese bine numele, dar ce, oare, îi transmisesese fiecare din ei? De ce nu era ea, ea însăși... fără de nimeni înapoi? Nu, ea nu va da naștere nici unui „străin“... Nu! — Martor îmi e Dumnezeu! — și rămase uimită de acea expresie neobicinuită ei. Pe ea n-o învățase nimeni ce e Dumnezeu! Ce frumos suna: „Martor îmi e Dumnezeu!“ Ca un acord de orgă! Ea nu știa...

INA—LUCIAN, ÎN VOIAJ DE NUNTĂ — ȘI ELENA

Un voiaj de nuntă era pe program, și anume fusese un argument deciziv pentru consimțămîntul Inei. Lucian însă nu așteptase nici o sugestie, oferise, plănuiise acel voiaj, și proiectul fusese primit fără de nici

o discuție. Ina dorea așa de mult acel voiaj, încît faptul că Elena va rămîne de tot singură, nu-i micșorase bucuria. Iată însă, că Lucian propusese un voiaj în trei și numai în trei, cu naturaletă, ca pe o ofertă ce nu poate fi respinsă. La el, întrebuintărea celui „numai în trei“, însemna o condiție, nu o simplă politeță.

Așa dar nu dorește un voiaj în doi — îl ironizase Ina în gînd, oarecum ofensată, apoi mulțumită că va scăpa de un „tête-a-tête“ nedorit ; îi plăcea totodată că nu s-a măritat cu un sclav, sau poate cerca numai a se convinge că n-ar fi dorit ca soț un sclav. Cuvîntul „sclav“ o amuza, amintindu-i cum Lucian, la ceremonia nunții, găsise un mijloc, o metodă ingenioasă pentru a înlătura zelul complimentărilor pe care i le adresa nevasta premierului — zel de altfel inocent și sincer. Lucian răspundea neschimbat acelei doamne : — Je suis votre esclave, madame ! Astfel reușise să scape de volubilitatea onorabilei doamne și să se retragă într-un colț, cu o țigară de foi. — „Probabil se retrăsese pentru ca doamna premierului și cu mine să nu fim geloase una pe alta!“ — ironizase Ina, dar cu prețuire pentru arta soțului ei de a se strecura, de a trece printre furcile caudine, atît în viața socială, cît și în cea politică. Da, era soțul ei și în această meserie — odioasă în genere, credea Ina, — acest Lucian se instala cu o îndemînare de care va beneficia fericita lui soție, și aceea era ea.

Ina se pipăia în închipuire, pentru a se recunoaște. Pentru ea, căsătoria fusese numai o revanșă. — O revanșă împotriva cui ? — A lui, a celui fugar, a Leopardului ! Așa dar ea socotea acea căsătorie ca o revanșă iar lumea din jur o socotea ca pe un mare noroc. Ina știa totuși că în acel domeniu secret, locuit de ea și de Leopard, nu putea fi vorba de revanșă.

Iată, erau în drum spre Viena și din întîmplare, vagonul-pat rezervat pentru ea și Elena, era separat prin alte trei vagoane de cel în care se afla Lucian. În acel tren lung, internațional, Lucian așezase cu naturaletă pe cele două femei împreună și el trecuse în alt vagon, care, de la un loc avea să fie detașat. Îndemînarea, priceperea lui, se arătau a fi aceleași în toate domeniile. La ora unsprezece, după o noapte petrecută liniștit, Lucian bătuse discret la ușa vagonului doamnelor, interesîndu-se dacă au dormit bine. El se odihnise perfect, se deșteptase ca de obicei devreme, luase cafeaua în vagonul-restaurant, se înturnase în cabina lui și lucrase spornic, deoarece de la Viena avea a trimite neîntîrziat o corespondență importantă. Așa dar, nici urmă a vreunei stări de spirit, firești de altfel unui june soț, chinuit de o insomnie amoroasă și nici un fel de schimbare în atitudinea lui față de Ina, deși acum erau soț și soție. Nimic din care să se simtă că prezența Elenei ar fi fost un impediment.

Firește, intimitatea la oamenii bine crescuți, o aduc timpul și conviețuirea — gîndise Ina fără a fi precis decepționată, totuși cu o surprindere care oscila între mulțumire și nemulțumire. Iată n-avea prilej a-l respinge, nici chiar a fi plictisită de prezența lui — cel care în gîndul ei, ocupa locul altuia. Nu ! Nu ocupa de fel, același loc ! Căuta a evoca pe Leopard și iată, era a doua oară de la efectuarea căsătoriei cînd nu-l putea vedea limpede în amintire. Altădată îl putea evoca tangibil pînă la realitate. Acum era un nume, o fișă a memoriei, care împodobeau

spațiu arid al trecutului, nu mai era ca înainte — ca și tangibil, tangibil pînă la realitate, suferință și plăcere.

Leopardul, iată, era un nume, o fișă a memoriei, care împodobește spațiul arid al trecutului, nu o prezență, o prezență tulburătoare ca înainte... Înainte de ce? Nu se schimbaseră nimic, căci nu prezența domnului primar sau a preasfințitului episcop ar fi putut impresiona pe Ina.

Așadar, iată că în vagon-lit Lucian evolua cu aceeași îndemînare ca în orice altă împrejurare. Ina era și ea deprinsă cu voiajele, totuși praful de cărbune ce se depunea o exaspera, cît și o oarecare oboseală pricinuită de tocatul roților — fie el amorțit de arcurile moi. Toate acestea o făceau să nu se simtă la fel de bine ca pe pămînt sigur.

Ina explică lui Lucian această deosebire și el îi răspunde că pe pămînt stabil el se simte tot atît de legănat — probabil din pricina rotației pămîntului. Însoțise această glumă cu un gest ușor al minii pe părul sburlit al Inei. Ina surisese și se întorsese întrebător spre Elena care nu suferea niciodată în voiaj, dar iată acum avea fața trasă de bătăile inimii, suferință de care în timpul din urmă se plîngea tot mai des, ea cea atît de răbdătoare.

— Tocmai aș fi cutezat să vă întreb, ce ați zice de o haltă de trei zile la Viena? E un oraș prin care e păcat să treci fără a te opri; printre orașele Europei, Viena e femeia atracționasă.

Pentru a nu părea geloasă de această „doamnă Viena“, Ina declară că ea consimte; rămînea de obținut adeziunea Elenei, care nu se opusese, dîmpotrivă.

Abia apoi, Ina se gîndi că acea oprire era bine indicată, mai ales pentru sănătatea Elenei, deci iată că Lucian din întîmplare propusese o haltă nimerită.

Lucian găsi la „Grand Hôtel“ două camere cu baie, comunicante, pentru cele două doamne; el se va cuibări la vechiul lui Sacher — explică, de unde pînă la Grand Hôtel era numai cît arunci cu bățul. — Abia o mică plimbare prin frumoasa Viena, asigură Lucian, ca și cum un mai bun aranjament nici nu s-ar fi putut concepe. E drept că odată ce porniseră „în trei“ chiar așa se cuvenea. Ina era decepționată tocmai de faptul că nu-i poate reproșa nimic „aceluia“, el propusese exact ce ar fi propus și ea, deși poate nu era sigură de tot că i-ar fi venit ideea aceluiași aranjament.

A doua zi la ora zece, Lucian le aștepta în sala de mîncare a Otelului Grand, pentru a lua cafeua împreună; o dublă mișcare, de surpriză și plăcere a celor două, îl primise. Mai ciudat avea să pară același program în cele zece zile ale voiajului, odată ajunși în Elveția. Mereu cele două doamne împreună, și el „à proximité“. La plecarea de lîngă ele îi spunea Inei: „Je suis votre chevalier sans peur ni reproche!“; asigurare și salut care plictisneau oarecît pe Ina. — Vrea să arate că știe franțuzește! ironiza Ina în gînd, plictisită totuși de acea rezervă, care ar fi coincis cu dorința ei, un refuz al ei, nu al lui!

Doamna Elena, tovarășa de drum a tinerei perechi, părea și ea a-și pune o întrebare, pe care firește n-o formula; poate că totuși în vreun fel ar fi vorbit Inei, cînd iată, Lucian spusese cu simplitate: — Noi avem pentru egoismul nostru toată viața! — O viață lungă! spusese cu un ton amical și simplu, totuși era o hotărîre oarecît arbitrară. Ina rămăsese

turburată : — Ce fel de om era ?... Care anume, din cei mai mulți ce părea, era cel adevărat ? — De unde se iscase — oportun — acel soț patriarhal, care vedea de pe acum viitorul căsniciei lor, sub forma parecă, a doi moșnegi, premiați de Academie pentru longevitate și trai fericit ?... Nu, nu avusese în glas nici o rezonanță de ironie sau de glumă și ceea ce spunea nu sunase ridicol. — Teribil de bine e construit pentru lupta vieții, — gândi Ina și nu-și putu da seama de ce îi fu frig și frică.

Lucian era un compus de calități care se vădeau, pe cînd defectele, pe acelea le știa numai el singur.

— De-ar ști să mă mînuiască ! — gîndea Lucian despre Ina ; îi cerea ajutor ei, femeii, adică dușmanului temut. În chiar acel moment, gîndul Inei alunecase fără de voie spre portretul care o reprezinta avînd la picioare un superb leopard — acel ciudat dar al lui Lucian — bine sau rău intenționat, nu se putea desluși deocamdată. Ina, amintindu-și portretul ca pe o revanșă, se refugia în regiunile secrete ale trădării, cerca a sfida pe Lucian și acea purtare a lui, atît de voit discretă, rezerva aceea care nu aștepta refuzul sau indiferența ei.

Cu Leopardul, Ina nu ar fi conceput o viață conjugală, el era cel cu care — fie în gînd numai — ea se pregătea a trăda pe Lucian. Lucian însă se pregătea să lupte și spera să o învingă, era sigur pe sine. Totodată știa sigur că e un soț dinainte înșelat, în ce privea pe acel Leopard, absent și totuși prezent. Ideea aceluia portret se născuse tocmai din acest sentiment ; își dorea rivalul mereu prezent — fie numai în efigie — pentru a urmări evoluția sentimentelor Inei, cu nădejdea că absenții, cei prezenți în efigie, au o putere mai slabă, sînt supuși legilor uzurii. Da, pentru a i-l îndepărta din gînd, i-l oferise în efigie, dar și pentru a-i reaminti că știe și că veghează. Pentru ca Ina să nu cerce a lua contact cu rivalul, i-l va ține deci permanent subț ochi.

Lucian lupta cu mijloace rafinate pentru a-l scoate pe Leopard din aura ideală ; treptat prestigiul absentului va scădea, de un adulter efectiv nu se temea, iar pentru ca Ina să nu poată veni în contact cu rivalul, avea în vedere mijloacele practice, simple — firește că lipsite de eleganță — dar cu mînuirea cărora îl deprinsese politica. De puterea de rezistență a iubirilor ideale, Lucian nu era convins : — „Il faut ce qu'il faut !“ — gîndea sceptic, în limbi străine, ceea ce făcea parte din preceptele lui în călătorie.

INA—LUCIAN — ÎN MENAJUL LOR NOU (SCENA SPARGERII CRISTALULUI DE PE BIROU)

Pe cînd în camera de culcare se scutura, Ina umbla în peignoir prin salonaș căutînd a lucra și ea ceva gospodăresc. Deschise brusc ușa biroului, pe care-l credea gol, și fu surprinsă văzînd acolo pe Lucian, care la lumina unei lămpi întîrzia, ceea ce pesemne Ina nu admitea pentru un bărbat. „Cum oare reușea să întîrzie la baie și totuși să fie gata mult înaintea ei pentru micul dejun ?“

— Aci în birou trebuie aer și curățenie ! hotărî Ina cu tonul cel mai neplăcut și cel mai nepotrivit cu „omul și cu locul“. Era unul din destul de numeroasele momente de inferioritate pe care Ina le păstrase în fire, împotriva ostenețelor ei și ale altora.

Lucian simți că Ina îi displace și că o disprețuiește : — „Nu ! Așezarea burgheză n-o prindea !“ Ca și cum îi ghicise gândul, Ina spuse : — Cred că nu e nici o crimă dacă vreau să fac ordine... Doamna Elena se ocupă permanent de gospodărie !

— Cine e doamna Elena ? întrebă Lucian cu glas mat și, cu o mișcare totodată ușoară și rigidă, se sculase de pe scaunul de la birou. Cuvintele „doamna Elena“ fuseseră în adevăr pronunțate de Ina în chip ironic — cu sau fără intenție.

Ina tresări, dar Lucian nu băgă de seamă, sau nu luă în seamă. De la locul lui, el trecu în partea opusă și fără a mai spune nimic, sta acum cu mâna apăsată pe cristalul gros de doi centimetri care acoperea biroul. Dar de ce nu spunea nimic ?...

Ina așteptă, apoi șterse cu nervozitate un presse-papier. Lucian se uita la ea dar n-o vedea și nici nu se gândea precis la ceva, apăsa mereu pumnul pe cristalul gros care acoperea biroul. Nu. Nu spunea nimic... Toată atenția lui era căzută acolo în pumn, în acel gest. Apăsa încet, constant, pe când o mânie rece urca în el treptat. Trecuseră secunde, poate chiar un minut-două, spațiu de timp enorm pentru o astfel de încordare. În sfârșit, pronunță : — Doamna Elena e modelul femeii, e femeia ideală !

„Așa dar o iubea pe Elena încă de când era fagotist, o iubea ca o slugă !“ gândi Ina cu vulgaritate, drept răzbunare. Lucian tocmai constata despre Ina : „E vulgară !“ În același moment simți că ceva a cedat apăsării lui hotărâte, ridică pumnul de pe birou și constată o plesnitură a cristalului, o plesnitură în toată adîncimea. Fu mulțumit !

Ina, care-l urmărea cu privirea, aștepta parcă ceva... Apoi plecă în camera ei și plînsă încet, mai tare, zgomotos, dar zadarnic — și-atunci, tăcu brusc. Lucian își trecu mâna pe frunte : — Greu, constată.

A doua zi, Ina propuse cu simplitate înlocuirea cristalului. Descumpanit de sinceritatea ei, îi spuse că avariile de orice fel, fac, firește, parte din existență.

— Nu ! N-o înțeleg ! — gândi Lucian cu turburare, deoarece iată, cei doi, maestrul și doamna Elena, o înțeleseseră și i-o încredințaseră. Lucian avea acum impresia că va trebui să lupte cu una din problemele cele mai anevoioase din cariera lui, căci nu separa pe categorii lupta existenței, era laolaltă o singură luptă : viața, un ideal sau un pericol omogen, căruia i se dedica întreg, cu tot ce avea în el, rău și bun !

LUCIAN—INA—VLAD — DESPRE POSTULATUL SOCIAL AL LUI LUCIAN

— Ești un om grav, care te-ai ascuns înapoia unui personaj ce putea fi acuzat de ușurință ! Doctorul Ghiță vorbise, răspunzînd unei glume a Inei, care acuza pe Lucian că „face pe gravul“. Lucian nu le răspunsese, ceea ce confirma părerea lui Vlad și enerva pe Ina ; nu le răspunsese, fiindcă gândul îi lunecase la ucenicia lui politică, deoarece în adevăr purtase masca modestiei, și la amorurile lui, care făceau pe oameni să creadă că e un noctambul oarecare, la jocul de cărți care era o simplă trecere de timp. La jocul de cărți, Lucian în adevăr nu căuta paguba sau cîștigul, ci succesul sau insuccesul, care îl stimulau deopo-

trivă, erau exerciții preliminare, pregătitoare celui alt joc : politic, și acesta considerat numai ca o muncă sau un risc, totul accesoriu față de o luptă, care încă nu-i era oferită de starea prezentă de lucruri, ca o înarmare pentru prefaceri mai adânci, pe care Lucian le întrevădea sau le dorea. Lucian ar fi dorit ceva de mare amploare. Ceea ce Lucian nu admitea, era felul în care era socotită egalitatea, anume ca ceva uniform. — Totul e diferențiere, totul e stimulare, întrecere, totul e perfectare și conștiință a fiecărui individ. — Ei, și atunci care ți-e metoda ? îl întreba Vlad, care admitea argumentul, dar, ca un chirurg ce era, vrea să cunoască scalpelul. Pe Lucian, atît întrebările cît și părerile contrarii, îl satisfăceau, dădeau aliment propriei judecăți ; cum însă Lucian lucra cu inducție și deducție, își amintise pe maestru, pe minunatul gînditor ce era, fără știrea lui și-a altora ; nu numai pe muzicianul complet, perfect, ci și pe cetățeanul care caută originea și deslegările lucrurilor, pe omul social fără să știe — pe omul dăruit, complet, perfect, tocmai fiindcă cerea de la alții, de la oricine, judecată și sfat. Dar maestrul fusese unic ! Simțind că Ina și bunul Vlad își dau seama că el i-a părăsit, și-a trimis gîndul aiurea, se întoarse spre cei doi : — Capătul firului nu-l putem vedea niciodată, sau numai atunci cînd ața de pe mosor s-a sfîrșit ! — Bravo !, gîndea bunul Vlad. — Dumnezeu să-l înțeleagă ! se enerva Ina, căreia nu-i plăcea ca cineva să-i fie superior, deși ar fi trebuit să fie obicinuită, deoarece trăise în apropierea perechei Marcian.

— Te-ai pus iar în relief — opinase Ina, după plecarea lui Vlad : pe mine de ce nu m-ați întrebat ce părere am ? Nu-ți plac femeile !

— Nu... Nu ! răspunse. Nici bărbații ! — completă Lucian. Ina ar fi vrut să-l frigă, să-l toace, nu știa ce să-i facă mai rău, nesuferitului care ghicea orice gînd, care avea mereu răspuns, pe care nu-l putea umili așa cum ar fi voit. Nu puteai să-l uciți deoarece era însuși Lucifer, însuși diavolul și diavolul nu moare. Pe „cellalt“, Ina se silise a și-l face negru în sufletul ei, cum negru era și la piele. Da, pielea brațelor și a gîtului și a începutului de piept, pe care puful sporise, deși el era așa de tînăr. — Va fi cîndva un păros, gîndea despre Leopard, pentru a-și face dezgust, dar nu putea, căci zeii sînt inviolabili. Zei păgîni... de lemn prăjit, de piatră arsă... Dar acum ea dobîndise o putere : putea, după voie, să-l uite sau să și-l aducă aminte. — La cine te gîndești, scumpa mea ? auzi glasul lui Lucian. „Un demon !... Acela era un demon... Da, acel Lucian era însuși diavolul ! apoi învolburarea ei se domolea.

— Eu sînt un muncitor care caută de lucru ! — iată explicația a ceea ce unii numesc „o carieră accidentată“. E dimpotrivă o carieră — sistematică, premeditată. Am idei și vreau să le aplic la obiect, merg deci acolo unde un patron îmi dă de lucru ; preceptul meu e deci sta-tornic, numai împrejurările sînt fluctuante. Cînd patronul sau eu, sîntem nemulțumiți unul de altul, ne separăm, atîta tot ! Așa dar reputația ce mi s-a făcut, anume cea de a voi să terorizez guvernele cu demisia, aceea e un „bluff“ sau un aspect al unei convenții oarecare, anume cea de a accepta postul, cu rezerva de a avea dreptul să sfărăm convențiile ; iată ceva care mă privește, vezi bine, anume munca mea ; eu în orice chip, plec și atunci cînd nu le mai convin lor, cît și atunci cînd ei nu-mi mai convin mie. N-am alt crez decît munca, sînt un izolat, un meșteșugar care-și aduce uneltele și pleacă cu ele. Gîndul de a așeza omenirea e

prea temerar pentru preceptul meu, care e de a temporiza în așteptarea faptelor, ce se împletesc, și se sfarmă de la sine, cînd a venit timpul.

Ina, contrar obiceiului, — era așa de distrată de felul ei — Ina asculta cu atenție și buzele ei se mișcau ușor, repetînd unele cuvinte ale lui Lucian, ca pentru a și le putea aminti. Lucian văzu că ceva lipsește și anume contrazicerea Inei, spiritul ei combativ ; se uită spre ea și întilni parecă o străină. Da, numele de Străina nu era o simplă fantezie a mamei celei ciudate, ci făcea trup cu ea, cu Ina, cea de uneori. Totuși, vru să-și amintească pe Ina cealaltă, cea cu spirit de permanentă frondă, de rebeliune, de nepăsare față de oameni și fapte. Toate aceste aspecte contradictorii, veneau poate și din nevoia de a-și asigura existența și dorința ca acel cadru să fie confortabil. Principiile îi lipseau sau erau nestatornice, fluctuante. Dăr ce înseamnă un principiu decît ceea ce crezi a fi necesar — mai ales ție — și eventual altora ? Sceptic ! El era un sceptic ! — Da și nu ! — Deoarece permanent discuta cu sine acele precepte. Își greșeau cu gîndul, cu vorba, cu fapta, nu recunoșteau că au greșit, de aceea chiar lesne se împăcau ; erau ca doi pungași, aveau codul lor de onoare anume și un *passé-partout* al lor, pe care nu și-l furau unul altuia. Tot astfel își aveau și visul și amorul — neîmplinite — de aceea își împărțeau patul și hrana. Mai aveau, deschise, și drumurile lumii, cele pe care nu-i era niciunuia frică să apuce : — unul spre Răsărit, altul spre Apus — de aceea puteau aștepta ziua de a doua zi și altele — mai puține sau mai multe — căci pentru niciunul nu era prea devreme, nici prea tîrziu, a pleca. A pleca cu o geantă sau cu mîna goală... Iar dacă Ina, cînd ieșea în oraș cu poșeta ei și Lucian cu mapa lui, nu porneau undeva aiurea, era fiindcă deprinseseră locul unde erau adăpostiți. — Pînă cînd ?... Pînă la sfîrșit... și indiferent — de ce !...

INA—LUCIAN ÎN MENAJ — DISCUȚII FELURITE ÎN CERCAREA DE A SE CUNOAȘTE ȘI ÎNȚELEGE

Ina nu-și da seama că reaua creștere era atuul ei cel mare, de aceea chiar farmecul opera ; nu se găsise încă nimeni care să corecteze acea rea creștere care era atuul ei ; pentru un om lucid cum era Lucian, această faptură instinctivă avea noutate, o transformare a ei l-ar fi dezamăgit ; era însă prea tîrziu ca să se transforme, să se „desfigureze“, cum gîndea Lucian. În adevăr, acel fel de a fi era totodată creat de împrejurări, innăscut și voit, — așadar, Ina nu se mai putea schimba... — Îi va fi însă greu să îmbătrînească ! — trăgea el concluzia din cine știe ce incident ; în adevăr, fără a ține seama de tinerețe, n-ar fi putut admite capriciul, absurditatea și cutezanța — cele trei elemente de bază ale aceluia caracter. Lucian renunță la cercetarea acestui viitor îndepărtat, totuși acea devenire n-ar fi fost chiar așa de anevoie de închipuit. O auzise cîndva spunînd : — Am sărit peste un an greu... nu vă spui anume care !. — Anul al treizecilea ! — hotărîse glasul de ornic al lui Lucian. Ina uita să se minuneze de vrăjitoria lui Lucian, pentru a se uimi de faptul că el auzise ce se vorbea în colțul opus, mai ales că ar fi putut jura că nu e atent, deoarece scria la biroul lui. — E un vrăjitor ! gîndi fără plăcere. Atunci cînd aflase că cela cu flajoletul era un personajiu al vieții sociale și politice, nu putuse crede nici înțelege, totuși deoarece

acestea erau afirmate de Maestru, trebuiau fi crezute ; acum, măritată cu Lucian, se afla pe același punct al nedumeririi : îl constata, nu-l înțelegea. Dealtfel exista o reciprocitate. Lucian, și el, o constata, o descoperea la fiecare moment, fără a o putea așeza logic, într-o convingere ; așadar el era pentru ea un vrăjitor, ea pentru el, o buruiană ciudată ; erau deci o pereche bună, mai ales că exista și ceva limpede în alăturarea lor : — el o iubea, ea pe el — nu ; dozările sentimentale, de obicei variate și încâlcite, aci erau limpezi-limpezi în sine, limpezi în conștiința lor. El știa că Ina nu-l iubește, ea știa că Lucian o iubește, asupra unui punct însemnat avea o bază mai solidă decât se întâmplă adesea, numai dozările, acelea erau mai anevoioase și primejdioase ; aci, Lucian veghea permanent, pe când Ina se lăsa la voia impulsurilor, ceea ce descumpănea echilibrul forțelor în joc, și pricinuia nesiguranța reacțiilor. — Un mic animal instinctiv ! — ai fi crezut că e o definiție bună pentru Ina ; te aflai însă în fața unor probleme care cer la fiecare moment să le rezolvi — de aci, jocul orb, liber, al destinului lor, ca al oricărui ins. — Dece plac acestuia și nu i-am plăcut celuiilalt ? — se întreba Ina, pe care răbdarea lui Lucian o revolta uneori.

— De ce nu țipă la mine, nu mă ocărăște, nu mă bate ? Aș putea atunci să strig în gura mare : — Iubesc pe altul ! — Nu, acel iezuit nu-i da prilejul să țipe cuvintele unui astfel de adevăr. — Ce s-ar întâmpla atunci ? — se întreba Ina speriată ; se uita în jur la cameră, la mobilier, ca la un decor fictiv, sau ca la o jucărie de lux, din acelea pe care, pe timpuri, i-o oferea Consiliul de tutelă, o dată pe an, și ea nu știa ce să facă cu acel dar, care depășea dorințele ei, sau care cerea să ai o trăsură de casă, un cupeu, ca acela al unuia din tutori, sau un automobil. — Nu ! acel apartament nu era al ei... Nu, nu l-ar fi putut lua cu ea... Ar fugi așa cum se afla ! Unde să fugă ? De ce să fugă ? Din obicei pe semne, din spaima rămasă în ea de pe vremea nebunului, primul ei bărbat ! Ina se liniștea, cu grija de a nu-l fi supărat pe Lucky apoi se așeza lângă Elena sau, în lipsa ei, lângă Costel Petrescu — bizară alăturare a celor doi în ea ! Elena era un adăpost sigur, pe când bietul Costel Petrescu, acela ce era ? — Un câine de ogradă, care nu știa însă să muște, fricos și dînd umil din coadă ; fiindcă totuși era câine, cineva și-ar fi putut închipui că poate știe să muște... Da, cam astfel trebuia să-și fi făcut socoteala, instinctul care sfătuisese pe Ina să aleagă pe acești doi : Elena și Costel Petrescu. În afară de ei, mai avea ca sigur, pe dulăul Ghiță, — doctorașul — cum îl mîngîia, fiindcă îi era drag și mai ales fiindcă observase o ușoară încrețire a buzelor lui Lucian, cînd ea glumea prea mult cu doctorul Vlad. — Te pomenești că e gelos pe Vlad... Întotdeauna omul ăsta mă scoate din fire... Gelos pe Vlad și nu pe Leopard ? Pesemne nu crede în existența lui ?

Își amintea apoi, că ea însăși făcuse prostia să-i spună că a iubit pe cineva pe care îl chema Leopardul, și anume la așa zisa logodnă a lor, între intimi : — Am auzit vorbindu-se ! — îi răspunsese Lucian politicoș, ca despre un nume oarecare, din lună... ca cineva care nu e informat și nici nu are vre-o curiozitate. Atunci pentru întîia oară Lucian dase Inei impresia cuiva străin, neliniștitor, ciudat...

— Oare ce voise să spună ?... Oare ce auzise vorbindu-se ? Iată, Ina pierduse un leopard și dase peste o altă dihanie ciudată, căreia oare ce nume, în regnul animalelor i s-ar fi potrivit ? Ina căutase puțin, apoi

renunțase, deoarece cunoștințele ei despre regnul zoologic erau foarte reduse. I se păruse că Lucian acela, a suris ? Nu, rămăsese neschimbat în lipsa lui totală de expresivitate. Ina căutase pentru el, o ocară, cel puțin o poreclă, dar n-o găsisese. Ar fi putut să-i spuie „luciferic“, dar vocabularul ei nu conținea cuvântul.

Acum, iată, Ina nu înțelegea de ce Lucian era religios, practicant, deoarece se ducea des la biserică și asculta cuvios, recules. Ea nu fusese deprinsă ; când, uneori, trebuise să însoțească pe Elena se plictisea.

În biserică, Elena era activă ca pretutindeni, se închina la icoane, după anume reguli, avea ceva de tănuit cu preotul prin deschizătura ușii altarului, în care timp ei i se încrețea pielea, atunci când corul improvizat intona cu un semiton mai sus sau mai jos. Cum însă Elena avea mereu ceva de tănuit cu preotul, ea se adîncea în contemplarea zidurilor vechi, acoperite cu chipuri ale căror culori erau șterse. Refuza să însoțească pe Elena la vre-o biserică nouă, îi punea condiții. — Să mergem la biserică ? La care ? — și nu ceda. Elena era cea care trebuia să cedeze, din dorința secretă de a o aduce pe Ina la credință. În adevăr, Ina era o păgînă, dar fără de știrea ei. Boer Vergu, printre alte principii avea și pe acela de a fi liber cugetător, iar mama ei nu se ducea niciodată la biserica de alături — fiindcă, binevoise a explica fetei Ina, o singură dată, atunci când copila, ca pentru o plimbare, solicitase pe mama ei cea ciudată, să meargă la biserică, — fiindcă biserica fusese clădită în ograda fostă a lor și de strămoșii lor. — Tocmai de asta ! — stăruise logic fetița Ina, dar obținuse numai o privire disprețuitoare — cea de obicei rezervată tatălui ei. Mamă-sa intrase apoi în aburul și apele ei singuratece, de unde n-o mai puteai, cîtva timp, aduce la realități.

Ina, în ce privea credința, răsbătuse prin tot felul de faze, fără de convingere nici pasiune ; ajunsese apoi la un punct la care se stabilise — cel al incertitudinii. Lucian se stabilise și el la un punct fix, dacă nu cert : — Crede și nu cerceta ! Deasemeni Lucian mergea bucuros la biserică atunci când îi îngăduiau ocupațiile. Ina îl tachina, totodată cerca a se convinge pe sine : — La început au fost apele ! — Nu ! La început a fost Dumnezeu ! — corecta calm Lucian. Ina își urmărirea șchiopătînd demonstrația raționalistă : — atom, aer, apă, pămînturi, corpuri cerești, vegetație, animale, — toate defilau în dezordine și incomplete — apoi venea maimuța și omul derivat din ea. — Nu e bine ! — striga Ina și chipul lui Lucian, luminat parcă de o rază piezișă, surîdea conciliant. — Da, știința pornește și se oprește la o necunoscută, slujindu-se de ea, cu cît mai logic, mai generos, e să pui acolo la început o forță dincolo și peste puterile noastre, de la care derivă tot : — Dumnezeu ! — Ceea ce îndepărtează pe mulți, e chipul de moșneag, închipuit de oamenii respectuoși față de înțelepciunea bătrînilor. — Făcută după chipul și asemănarea omului — în chip necuviincios sau în lipsă de imaginație — și pînă la urmă de ce nu : — omul după asemănarea Domnului, — toutes proportions gardées. — Ina n-avea nici un fel de crez sau întruchipare, dar materializările lui Lucian îi erau neplăcute, o stînjeneau în ceva ce n-ar fi putut lămuri. Ea ar fi avut nevoie fie de un stăpîn suprem, fie de o „mare necunoscută“ care însă să explice și să rezolve problemele cele grele. Un sprijin, unul uriaș, absolut și care să o apere, pe ea, Ina... — De ce, de cine ?

Nepăsătoare de altfel la respectul ce i s-ar fi cuvenit acelui stăpîn suprem și cerîndu-i de toate, fără de nici o nădăjde. Lucian era un practicant, dar nu vrea să-și dea motivele: — Crede și nu cerceta! — îl tachina Ina, cercînd a se convinge pe ea însăși: — La început au fost apele! spunea Ina, dibuind. — Nu... La început a fost Dumnezeu! — corecta calm Lucian. Ina cerca să urmeze șchiopiș demonstrația: atom, ape, pămînt, aer, corpuri cerești, animale, vegetație, toate defilau în dezordine. Apoi venia maimuța și omul. — Nu e bine... lipsește ceva! — exclama chipul lui Lucian, luminat parcă de o rază piezișă, surîdea conciliant. — Știința demonstrează totul plecînd de la o „necunoscută“, dar refuză să cheme acea necunoscută cu numele dumnezeu, se oprește deci la atom și aci pune un simplu X, cu cît mai bogat, mai logic chiar, e să presupunem o forță dincolo de putința noastră de cercetare: — pe dumnezeu. Ceea ce depărtează pe mulți, e chipul lui de moșneag, închipuit de oameni astfel, de oameni simpli și totodată respectuoși față de înțelepciunea bătrînilor. — Așa dar un bătrîn, mai bătrîn ca toți bătrînii tuturor veacurilor și înțelept ca ei toți laolaltă. — Asta, fiind valabilă atît cît există respectul față de bătrîni. Atomul și ceea ce ar fi înapoia lui, iată nu sufăr materializare, concretizare și omul are tendința de a concretiza, iar cei spiritulaziați admit o mare necunoscută, care deci subcifrul necunoscutului, rezolvă ceea ce nu vor să le rămînă nerezolvat. — Mi se pare că am înțeles! spuse Ina. — Mie îmi plac mult bisericile... așa cum sînt ale noastre!... — Ești artistă și ești femeie, de două ori fastuoasă. — Matematicienii și ei rezolvă totul cu X — necunoscuta. Cei ce au simplificat ritul, sînt mai aproape de spiritualitate, ceilalți însă, mai fastuoși în iubirea lor mai pregnantă, aduc mirodennii, risipesc aur și argint, revarsă culori. — Sînt mai generoși și au nevoie ei înșiși de mai multă materializare. Eu pot concepe o mare necunoscută, totodată îmi plac fastul și mirodenniile. Miturile unor popoare sînt fastuoase, dar exclud prezența, atenția, încordarea spiritului înspre ceva abstract. Ina se opri la cuvîntul rituri, își aminti mărturisirile lui Lucian despre acele anume case misterioase, în care baiadere moderne și derviși actuali, fumau țigarete lungi, otrăvite de opium, dar gîndul ei lunecă peste această amintire, se opri la Leopard; acela amintea fără de voie de rituri păgîne... Dar Leopardul nu se materializa ca alteori, în amintirea ei, devenise cumva numai un simbol? Nu era sigură. Îl mai iubea... Îl uita... Îl ura... Îl dorea... Exista? — totul se amesteca în ea ca în momentele cînd Lucian îi punea mîna ușor pe frunte, apoi organiza ceva, o plimbare, o distracție oarecare, imediată; teatru, dejun la restaurant, plimbare cu mașina afară din oraș.

— Dincolo de atom e Dumnezeu! decise Ina, punîndu-și mîna pe frunte, apoi căutînd în poșetă tubul de rouje de buze, care vecinic se rătăcea, fiind totuși la locul lui obicinuit. Lucian, pe cînd feciorul îi peria haina, gîndea: — Ce organizată e uneori în mintea mea problema asta și ce stîngaci o exprim! „Nu cerceta aceste legi!“ — îi sună în gînd, apoi zvelt, porni spre camera de toaletă a Inei. Fetița lui — cum o chema, cînd se simțea mișcat de singurătatea ei, — îl aștepta, cuminte, dar gata să devină nerăbdătoare; așadar sosise la timp! — surise în sine. — Da, și în existența ei sosise tot la timp! Îi plăcu să se simtă necesar, nu cerea vieții lucruri imposibile, îi cerea pe cele posibile. Își aminti de

bunul Vlad, i se păru că-l aude pe el, cărturarul : — Ce tot trăncănești acolo? Cărturăria la rostul ei... Dumnezeu la ceasul și la locul lui! Avea dreptate bunul Vlad.

Ina însă era preocupată acum de trecutul lui Lucian, deși acest capitol a fost discutat între ei și Lucian a decis că trebuie socotit închis ; totuși, ea nu s-a astâmpărat și nici nu s-a sfiit a cerceta despre o „casă misterioasă“ pe care aflate că o frecventa des Lucian. Asupra trecutului lui, Ina îl întrebasese vag, încă din timpul logodnei și Lucian, luat prin surprindere oarecum, totodată amintindu-și că Ina e o văduvă, povestise sumar ceva despre o anume casă ospitalieră ; vorbise decent, în treacăt și cu o sinceră dezinteresare. Iată, acum abia, Ina simțise dorința să cunoască acea casă, dorință pornită din curiozitatea ei, totodată culpabilă și naivă; avea dealtfel o scuză; în timpul logodnei a primit o scrisoare mîrșavă — anonimă firește — dar cu adresa foarte limpede a acelei case. — Gelozie sau curiozitate, sau acel amestec de sentimente, amestec complex, care e cel al firii ei ? Iată că Ina era cuprinsă de curiozitate și de acolo pînă la decizia de a se duce acolo, e numai un pas, — dat fiind firea-ei cu reflexe repezi. Vizita ei, firește, a fost stîngace, nemotivată, a enervat-o. Patroana a primit-o cu un amestec voit de mirare și respect, care a trezit pe Ina, i-a pus în față imprudența comisă, pericolul... Femeia aceea o recunoscuse, avusese motive să urmărească devenirile lui Lucian și chiar nerușinarea să între în biserică un minut. Nu fusese observată. Ce sentiment o minase?... Nu putea pretinde nimic !... Își făcuse cumva vre-o iluzie ? Simplă curiozitate?... Acum, iată, ducea celorlalte marea veste ! Ina cuprinsă de o frică bruscă, fugise, luase primul taxi și sosise acasă plină de spaimă că Lucian nu va mai fi acolo. Dece ? Unde?... Secrete ale emotivității ei ciudate.

O consecință totuși fusese : — dorința Inei de a avea un copil, dorință tot atît de puternică, cît de absolut îi era pînă acum refuzul unei astfel de perspective. Ar vrea să ceară cuiva un sfat imediat, dar Elena nu mai e acolo, — la îndemînă ; își amintește că Lucian totuși, de cum se ivește un diferend sau o nedumerire, spune : — Vom întreba pe doamna Elena ! — lucru de care Ina e geloasă. O supără mai întii rezonanța numelui Elenei, pronunțat de Lucian, — cu devoțiune, e drept. — Lucian are încredere în avizul Elenei despre orice și, dimpotrivă, supune orice părere a Inei, unui examen. E firesc — gîndește Ina cu ironie —, Lucian s-a înamorat de ea, tocmai pentru absurditatea și inconsecvența felului ei de a fi, cum deci i-ar cere sfaturi ? Ea e amorul și Elena e sfătuitoarea, prietena cea cuminte ! Iată, acum îi vine ideea, nebizuită pe nimic — că ceea ce lipsește căsătoriei ei, e un copil ; a auzit acest adevăr comun, nu-l înțelege bine, n-au dorit niciodată un copil — dimpotrivă — acum însă are ideea asta nemotivată dar stăruitoare. Își amintește acel adevăr curent : că o casă fără de copil e pustie, nu e de fel convinsă, dar crede că „așa e piesa“ și, impulsivă ca de obicei, cearcă a convinge pe Lucian care rezistă, nu anume fiindcă nu vrea să aibă copii, ci fiindcă e convins că Ina nu e făcută pentru maternitate, de altfel ceea ce mai ales l-a atras a fost firea ei absurdă, firea ei de artistă, care exclude virtuțile materne, așa cum Lucian le concepe ; Lucian iubește și libertatea și crede că un copil îi răpește acest bun prețios. — Care libertate ? Nu se întreabă anume ; cuvîntul, e totodată precis și vast.

A vrut pe Ina, — o are — și nu vrea lanțuri, ci jocul liber al devenirilor lor doi în duelul acelei împerecheri la care a contribuit misteriosul Leopard. Lui Lucian i-a plăcut lupta cu un rival puternic... Un copil înseamnă înfrângerea lui, nu va mai fi nici răpitorul, nici dușmanul, va fi tatăl copilului. Nu are încă nici vârsta, nici dorințele unui trai tihnit, plin de necazuri mărunte. Ina — mai ales după vizita ei, aceea anume, vrea o legătură trainică, indisolubilă, e aceeași permanentă dorință de a avea un sprijin sub o altă formă, deci un duel de dorinți contrarii și, ceea ce e mai ales neplăcut, o neînțelegere tacită.

LUCIAN ȘI POVEȘTEA DEMISIEI LUI DE LA MINISTER

— Nu înțeleg, spuse Aimée, cum poate cineva părăsi o slujbă admirabilă — ea avea pentru cuvântul admirabil o predilecție — cum poate părăsi o slujbă admirabilă, pentru... pentru... — Pentru nimic! — o completă Lucian cu ton amabil. — Să vă explic, doamnă Aimée! — Toate cercările, chiar cele venite de la doamna Elena, de a-l familiariza cu „acea persoană“ cum o numia el uneori, toate acele cercări nu reușiseră. — E o chestie de distanță! — explica el, neexplicit. Iată că Aimée îi pune iar o întrebare, de rîndul ăsta însă era dispus să-i dea explicații. — Așa dar, doamnă Aimée „nu înțelegeți cum poate un bărbat părăsi slujba de Secretar General la Interne, pentru a rămîne un umil fagotist! — E o problemă de distanță; ministrul meu — cu care am rămas prieten — începuse să mă prețuiască prea mult, pesemne. Din pricina acelei prețuiri mă luase din biroul meu de Secretar General și mă mutase la cabinetul său — detașat —, cum se zice, cabinetul său se încălzea prost, deci o primă nemulțumire și o primă neînțelegere, deoarece, pe cînd ministrul meu era mereu la temperaturi înalte, mie mi-era frig, — nu s-ar putea crede cît de însemnate pot fi lucrurile astea mărunte. O altă, și foarte mare, a sa greșeală, a fost că m-a supraevaluat: da, mi-a pus o masă și un scaun alături de biroul său și aceste semne de dragoste pîrîndu-i-se încă insuficiente, mi-a mutat scaunul chiar la propriul său birou de lucru; era, firește, pentru mine o cinste, un frumos început de carieră politică, pentru cine știe ce înseamnă politica, și cine era pe-atunci Cocu Grigore. Aveam multe de discutat împreună, de aceea șefului i s-a părut că încă sînt prea departe și m-a obligat să apropiu scaunul de al său — firește ca pe un semn de deosebită amicitie. A fost începutul sfîrșitului, s-a întîmplat ceea ce era normal, anume să nu fiu de aceeași părere asupra vreunei chestiuni în discuție; această deosebire de vederi, de la o cameră la alta s-ar fi aplanat poate; de la o vecinătate atît de mare însă, iată că aburul contrariu al acelor idei, a făcut, cum era firesc, ca opinia unui ministru să trebuiască a fi cea precumpnitoare, iar eu am demisionat iar, — gest catastrofal nu pentru serviciul pe care-l părăsiam, ci pentru raporturile personale cu șeful meu, lovit în interesul ce-l avea pentru mine și ofensat, pesemne, de atitudinea mea față de cineva, care mi-a arătat bunăvoința pe care, de fapt, mi-o arătase el.

— Un prim ministru pe mine nu m-ar speria! — declarase Ina.

— Firește că de acolo de unde te uiți tu la el, nu te sperii, adică de la înălțimea unei femei tinere, frumoase și obraznice, dar eu eram un

nou venit, fizicul meu nici el nu avea importanță, dat fiind că șeful meu era un om cum se cade, și mai eram și obraznic — dar fără să fiu femeie. Era, mi se pare, a treia și ultima demisie, iată eram iarăși liber și vagabond ; într-o zi, intrînd la Ateneu în timpul unei repetiții a Simfonicului, venit așa la întîmplare, iată mă pomenii oferindu-mă măestrului Marcian ca fagotist ; s-a întîmplat să mă primească de îndată — ne mai cunoscusem noi tot din orchestră, de unde fugisem ca și de la Minister, sînt un om care, pesemne, nu se poate fixa... Dar acum iată mi-am găsit însfîrșit o carieră pe viață — cea de soț, probabil și ea plină de neajunsuri. Iată, țin să te previn că poți invada tot apartamentul, la nevoie și etajele celedalte ale altor chiriași, nu însă biroul meu, sub nici un pretext, pentru nici o cauză. Ina tocmai vrea să argumenteze că poate surveni vre-o cauză care... — Pentru nici o cauză ! — repetă Lucian. La caz de foc, trimiți fata din casă să trimită feciorul să mă anunțe că e foc, iar tu anunți pompierii.

Ina cercase să surîdă, dar surîsul îi rămăsese în drum, căci ridicînd ochii spre Lucian îl văzuse în picioare în fața biroului, înghețat ca un bloc în răcitor, și așteptînd ca ea să iasă. Ina ieși trîntind ușa, care capitonată și pe resorturi se bătuse de trei ori, fără șgomot, apoi se închise ; i se păru că ușa ceea, care se închidea așa de aproape de obrazul ei, avea ceva asemănător cu ceea ce simțise ea, atunci cînd se decisese să fugă în lume de la bărbatul cel dintîi — nebunul. Da ! La fel, întocmai simțise, atunci cînd la Geneva, cu geamantanul în mîină, ruptă din umăr de greutate, se trezise pe peronul din dos al gării. Se scurseseră pe rînd taxiurile, tramvaietele, pietonii, hamalii, și ea rămăsese singură într-un pustiu... Aceeași simțire ca atunci în copilărie cînd profesorul îi spusese să nu mai vie a doua zi la curs, deoarece din pricina purtării ei va fi dată afară. Da, ea fusese necuviincioasă și obraznică, dar ea pe el, pe profesor îl blestemase, fiindcă o nenorocise trimițînd-o cu astfel de veste la mamă-sa, acasă.. Și iată acum, acel monstru de Lucian, o lăsa singură incuind ușa biroului, singură e drept în salonul superb pe care îl locuia grație lui, salon a cărui stăpînă era ea — dacă ar fi vrut să fie... dacă ar fi știut să fie!? Așa cum simțea în toate împrejurările, deși ea era cea vinovată, anume caracterul ei pe care refuza să-l înfrîneze cît de puțin, — i se părea că e victima unui destin rău, care o prigonește peste tot, — evident fiind totuși că o ducea pretutindeni de mîină un noroc orb. Ea însă, dibuia ca orbul în neștire, fără nici un simț al orientării și nimerirea sau pereții, sau uși care se închideau peste ea făcîndu-i cucuie, cucuie a căror vină n-o purta nimeni, dar nici de faptul că ea e de vină nu se convingea, rămînea victimă permanentă a ceea. Ina aminti, că nu o dată ci de vre-o trei ori Lucian fusese ministru, tot puțină vreme și tot din acelaș motiv de „tîfnă“ : ea însă se răzbuna gîndînd : „Nu-l ține nimeni !“ — Constată că e o simțire urfă, o simțire de slugă dată afară și care spune de după ușa : — la voi nu stă nimeni ! — Și de ce oare avea ea această pornire de inferioritate, iubind totuși ceea ce e valoros, ales, frumos ? — De ce ?

Își aminti de mama ei, de corsajul cu balene, corsajul inflexibil al rochiei ei demodate și medalionul cu lanț gros de aur, purtat din zori și pînă-n seară de boeroaica scăpătată. Nu ! Nu-i semăna. Semăna cu acel tată, care nu venia acasă cu zilele și nici la slujbă nu se ducea, de-

ficient de pretutindeni deși fără de viții. — Da! Cu el semăna!... De ce însă să semănăm?...

LUCIAN — CHARACTERUL ȘI UNELE CONCEPȚII ALE SALE DESPRE MAESTRU ȘI INA.

Eu sînt om cu ziua, sau cu luna, cîteodată cu anul! — spune Lucian, care e în toane bune. Pe mine mă chiamă boerii, cînd se încurcă ceva sau e vre-o treabă neplăcută de făcut și pe urnă mă concediază. În felul ăsta cînd e de consultat Codul, „ediție completă și revăzută“, iată își amintesc de mine, care din deprindere stau cu legile de vorbă la biroul meu, pînă noaptea tîrziu. Acum am cu adevărat un birou al meu; înainte mă culegeau de pe la repetiție sau din culise! — Un „Ssst!“ discret al lui Ghiță prevenea pe Lucian că a comis o imprudență. — Bravo Luky! — se auzea rîsul bine timbrat al Inei, cel de bună dispoziție: fusese o înțelegere — în neînțelegerea lor, — cea de a nu fi geloși unul pe altul. Dealtfel, spunea Lucian, aceasta e socoteala cea mai bună, numai o femeie prea simplă sau una prea încrezută, nu vor avea îndoieli; înapoia iubirii există o neînțelegere fundamentală și numai pe canavaua acestei neînțelegeri se va rostui înțelegerea, care se naște și trăiește din toleranță. Ina se înfoia măgulită fără însă a aprofunda, căci nu înțelegea pe Lucian, aceasta era realitatea, nu-l înțelegea, deși linia lui de gîndire era clară, definită; își aminti că Elena nu se gîndea de fel dacă înțelege sau nu pe Marcian și, iată, unirea lor era perfectă. Luați separat, Marcian și Elena erau oameni oarecari, din care unul avea geniul muzical: considerați împreună, erau un fenomen nespus de rar și de interesant; se putea studia „pe viu“ fenomenul amorului, ale cărui argumente au fost dintotdeauna și vor rămîne absurde. Elena era o burgheză lipsită de simțul și de valoarea artei muzicale și Marcian era un om fără de agrement fizic; marile lor calități sufletești, acelea erau ascunse. Geniul lui Marcian fixat pe un punct: — muzica, nu se revărsa pe de lături, cei doi se iubeau ca un bărbat cu o femeie, se iubeau temeinic, pentru totdeauna, nu acum cînd erau uniți după lege și rit, ci dintotdeauna. Nu se putea afla mai multă cuviință în păcat, ca cea a legăturii lor încă atunci pe cînd Elena era măritată cu altul, iar căsătoria lor după lege nu adăogase nici ea nimic, deoarece dincolo de cea mai mare măsură a unui sentiment, nu se poate trece. Ideia de a adopta o fată majoră și venită din toată lumea, nu mirase pe nimeni, chiar și Lucian, cel care înșuruba și desșuruba orice, pricepuse omeneste această adopțiune. A fi în adevăr „doi“ e o cumplită problemă a iubirii; erau poate și oameni care nu-i vor fi înțeleși, oameni din afară de sfera lor de gînd și de suflet. În cariera lui de avocat, Lucian văzuse doi inși, doi calici, care se băteau pe un copil, pe care îl revendicau cu înverșunare și lipsă de dovezi, „ca să le aducă gologani cerșiți!“ — spusese procurorul. — Nu! Pentru altceva! vorbise Lucian întru apărarea lor, ca avocat din oficiu. Vorbise cu pasiune și succes, apărînd principiul adopțiunii și avusese cîștig de cauză. Cîștigase acea cauză fiindcă avusese convingere. Lucian spusese premierului: — Fac eu ancheta asta, fiindcă am fost cîndva comisar! — Premierul rîse ca de „una bună“. — Da! Am fost comisar ca student, anume pentru

practică ! — Ciudat om ești !, spusese premierul, rămas fidel ierarhiilor, dar care prețuia pe revoluționarul Lucian. — Da ! Derbedeii și femeile, sînt o școală minunată ! — îl asigura Lucian cu seriozitate. Iată, fusese omul cu flageoletă *) în orchestra Maestrului, care îl cinstea cu prețuirea lui, și Ina cea obraznică consimțise a-l lua în căsătorie ; totuși cînd fusese ministru, ciudata fată nu fusese uimită de fel, rămăsese aceeași, ceea ce Lucian aprecia.

Da, pentru Ina, Lucian fusese la început „tipul cu flageoleta“. Curînd, devenise „vampul“ — cum spunea ea în sens glumeț, totodată masculinizînd cuvîntul — Ca una ce nu știe gramatica ! — o tachina maestrul. Ina nu bănuia că flageoletul era un aspect minor, al unui om cu un caracter accentuat, prea accentuat. Lucian însă era totdeauna bine limpezit asupra scopurilor lui, orișicari. Fusese la început atras de firea atît de interesantă a maestrului, apoi interesat de traiul lui conjugal cel idilic și abia mai tîrziu, fata aceea cu o biografie și o situație incerte îi deșteptase curiozitatea ; o veche amică a lui, spunea că socotește curiozitatea ca pe un prim simptom al unei boale periculoase. Paradox, dar care da de gîndit.

Mult timp, Maestrul nu cunoscuse decît îndeletnicirea lui Lucian de muzicant minor ; abia cînd aflase că Lucian se ocupă de politică, pricepuse care era cauza ce-l oprea de a se ocupa mai serios de muzică. Din „Quartet“ Lucian se retrăsese, apoi urmaseră periodic demisiile de la slujba lui ; între timp luate doctoratul și se semnalase ca avocat într-un proces gălăgios ; era începutul unei cariere, cu aparente fluctuații, în care însă omul, fixat pe o poziție, urma a fi consecvent cu sine. Alteori, Lucian explica caracterul lui prin numele de : Luciliu Lucian — Cum oare să nu te năsprești, cu un nume atît de labial ! Marcian vedea în el pe instrumentistul care niciodată nu greșise o „intrare“, pe omul care-i aducea la mașină vioara, meatină, și pe cellalt om, pe care îl bănuia, îl presimțea, anume căruia i se poate spune : — Iată un om ! În ce privea acel Stradivarius, Ina se uimea și îi reproșa curajul. — Dacă se lovea, sau dacă Lucian rătăcea acel Stradivarius ? — Tocmai pentru a evita astfel de riscuri, îmi luam eu sarcina ! — Ești deci infailibil ? — Firește ! răspundea. — Taci că te sugrum !, simula Ina gestul, pe cînd el îi apuca vilvoiuil părului, în pumnul mic, dar ca de fier. Ceea ce Lucian nu mărturisise, era că prin contactul pricinuit de vioară, el căutase a se apropia de viața intimă a Maestrului. Era un detectiv care urmăria misterul : Marcian-Elena, apoi mai tîrziu, misterul Marcian-Elena-Ina. Fusese o întreprindere pornită greșit, deoarece nu descoperise nici un mister. Se aflase în fața unor stări de fapt, simple, limpezi. Fără cîmp de investigație, curiozitatea lui scăzuse și deodată și interesul pentru flageolet. Îl captivase un timp, cea de a doua îndeletnicire, Dreptul, și îi hotărîse cariera. — Dacă „demisia“ se poate numi o carieră, atunci ești un om de carieră ! — îi spunea acru-dulce premierul. În cutia lui, dublată cu catifea albastră, flageoletul aștepta resemnat întoarcerea ingraturului. Mai tîrziu, flageoletul devenise pentru Ina și Lucian un simbol al apropierii.

*) Scriitoarea folosește denumirea franțuzească a flautului ; la fel procedează și în alte cazuri : vezi, de ex. : peignoir etc. (N.R.).

lor. — Dumneata cine ești ? — întrebase Ina pe Lucian, văzându-l că urmărește cu grijă destinul vioarei fabuloase a Maestrului.

— Eu sînt omul cu flageoletul. Dar cine ești dumneata ? — se prefăcuse Lucian a nu ști. — Eu sînt fata din casă ! — răspunsese Ina cu seriozitate. De atunci interesul lui Lucian pentru Ina fusese deșteptat, mai atent sau mai distrat, gîndul lui revenia la „fata din casă“. Iată că vinatul sălbatec se domesticise, dar pînă la ce măsură... și pînă cînd ? îi reveniau în minte lui Lucian și mîinile frumoase ale Maestrului Marcian, prin contrast cu restul ; mîini bine alcătuite, ce păreau delicate, totuși cărnoase, iar mușchii ce jucau sub piele la comandă, cu o precizie matematică. Parecă natura și exercițiul laolaltă, le alcătuiseră perfect, în dauna trupului, care da impresia unui material neglijat ; cașicum natura a slobozit în acele mîini obsedante, cași dincoace sub învelitoarea aparent neîngrijită a trupului, nu numai geniul muzical, ci și o nebănuită sensibilitate umană.

*LUCIAN-INA — MENAJ PROASPĂT — DESPRE COSTEL PETRESCU
— LA ÎNCEPUTUL CĂSĂTORIEI ȘI ÎN TREACĂT, UN TIP DE BETIV:
NICOLAE NICULESCU.*

Lucian, în ziua aceea în drum spre casă, era preocupat de felul cum va reacționa Ina, cînd îi va propune să invite pe Costel Petrescu la un dejun duminical. Ideia îi venise în chiar dimineața aceea, n-o discutase de fel cu sine și nici nu era dispus s-o discute cu Ina. Spusese : — Am invitat pentru duminică la dejun pe un director de la minister, sper că îl vei primi bine. Nu e un om de lume și nici prea inteligent ! adăugase cu gravitate.

— E Costel Petrescu — flirtul meu de la minister ! — rîsese Ina.

Lucian fusese plăcut impresionat de consimțămîntul ei ; de obicei Ina avea un spirit îndrăcit de contradicție, fie că era mai mult o dorință de a comanda, de a se juca de-a stăpîna casei. E drept că Ina, atunci cînd se hotărîse a primi propunerea în căsătorie a lui Lucian, decisese că ea va fi stăpîină, ba chiar tirană. Nu avusese însă din primul moment ocazia să-și exercite tirania, deoarece prin îngrijirea lui Lucian, intrase într-un apartament complet mobilat și găsise un personal bine stilat. De fapt, la început se simțise dezorientată, dat fiind că îi lipsia experiența, era ca și cum emigrase dintr-un adăpost blagoslovit, în altul bine alcătuit în care avea voie să se joace de-a stăpîna casei. La cea mai mică dificultate, Ina recurgea sau la Elena sau la Lucian, afirmîndu-și însă dorințele, așa fel încît totul se făcea oarecît pe plăcul ei, programat însă în linii generale de Lucian, și chiar în unele amănunte. Prin grija lui Lucian intrase deci într-un apartament nou și complet și era prea tîrziu sau prea de vreme pentru a reacționa, deoarece ea nu adusese acolo nimic al ei propriu, în afară de valizele cu obiecte strict personale. Da, se mutase doar dintr-un adăpost blagoslovit într-altul confortabil și avea voie să se joace de-a stăpîna casei, fără de răspunderi.

Cînd Lucian îi anunțase că vor avea oaspe pe Costel Petrescu, Ina răspunsese evaziv : — Nu știi dacă acest Petrescu îmi convine ca oaspe. — Nu mai te poți gîndi dacă îți convine sau nu, odată ce a fost invitat

de mine ; te vei preocupa numai de pregătirea necesară, dealtfel simplă : un al treilea tacim și atita tot ; ceea ce importă e însuși faptul de a-l fi invitat și grija de a-l face să se simtă bine. — Odată ce a fost invitat de mine ! — îl îngina Ina în gând, întocmai ca cea mai rău crescută elevă a unui pension prost.

— Eu voi prepara un dejun de gală, tam ocazia să mă joc de-a stăpîna casei.

— Oare ce se mănîncă la o masă de mare etichetă ? — cerca Ina a-și bate joc de musafir. Cum însă Lucian nu reacționa, impasibil, el era cel care, într-un fel, avusese ultimul cuvînt.

În ziua sorocită, Lucian sosise acasă cinci minute înaintea oaspelui și întrebuse care e „menuul“, găsise că e încărcat, suprimase rachi. — Se vor servi diseară... cu voia ta ! — se adresase apoi Inei, care în dilema de a provoca o scenă sau de a renunța, iată pierduse momentul oportun : — Un diavol ! E un diavol !... gîndi despre Lucian, strîngînd pumnii într-un necaz neputincios. Trecuse în camera de alături, indignată că e mereu sub tutela cuiva și va fi probabil mereu sub tutelă, dacă va continua a ceda... Fără a băga de seamă, Ina lua astfel un drum greșit ca stare sufletească, în casa ceea ca din poveste — cum fusese impresia ei primă, da, în casa ceea, în loc ca treptat să se afirme ca stăpîna, ar fi trebuit să profite de confort, dar în loc de a cerca să se infiltreze la comandă, treptat, de oarece altceva nu putea avea în vedere, Ina se autointoxica cu revendicări, nemulțumiri, ba chiar din scînteii de ură. Înclinarea ei spre nemulțumire își avea în realitate originea, în amintirea celeilalte fiare — Leopardul — omul de care fusese părăsită. Acela era mai ales de vină.

Ina însă era mai ales supărată pe ea însăși. Acel dejun, iată că fusese cordial, simplu ; timiditatea și buna voință a lui Costel, simplifica orice, oriunde, cu el trebuia să fii bun și fără dedesubturi, fiindcă el era bun și nu înțelegea complicația. Cuvîntul „simplitate“ aducea Inei aminte că Lucian și el era în felul lui, necomplicat, deoarece era neted, limpede, foarte hotărît și... tiran ! completa Ina, dintr-o necesitate de a-i da soțului ei un blam, sau poate fiindcă nu-l înțelegea. Știa bine motivul pentru care l-a luat de soț : era o răzbunare împotriva Leopardului care o părăsise. Făcuse eforturi demne de laudă pentru a-l uita pe acel animal frumos și enigmatic ; încă și acum, cerca a-și aminti numai despre lucruri neplăcute, pentru a-i minimaliza frumusețea și... geniul !

Mijlocul cel mai eficace încă de a-l înlătura din memorie, era amintirea acelei fete, Nutzi... Probabil exagera importanța acelei Nutzi, deoarece părea a fi fost numai o cercare de a o face pe ea geloasă, dar nu putea fi sigură. Iată tînărul găsise tocmai punctul cel mai sensibil al firii ei. Ina era mîndră. Fusese umilită de viață, tocmai de aceea concepea orice, afară de ceea ce semăna a umilință ; iată de ce nu se întrebuse niciodată dacă Leopardul nu cumva vroise să facă vre-o experiență, s-o facă geloasă, ceea ce i-ar fi dovedit că îl iubește, deci el poate dorea să fie iubit de ea, dar era posibil să fi căutat numai încă o dovadă că e iubit. Încă una, deoarece Ina era conștientă că pasiunea ei e vizibilă, dar nu putea reuși să o ascundă. Batjocoritoare cu oricine, iată aci scepticismul ei era învins ; dealtfel nu admitea astfel de cercări pe care le socotea

mai prejos de aventura lor, care luase drumul sublimului, de aceea jocul cu gelozia îl socotea nedemn.

Îna avusese tăria a nu mai căuta să-l întâlnească, a-l ocoli ca din întâmplare, poate că nu anume din pricina acelei Nutzi oarecare, ci pentru nota falsă izbucnită în orchestrația ultimă, a Sonatei lor de iubire.

— Păcat! — era cea mai generoasă simțire pe care o mai găsia în orchestrația ei. Păcat!... Dar iată că Ina era acum doamna Lucian și avea oaspe pe Costel Petrescu, ea care-și făcuse socoteala că-și va petrece traiul în mediul miniștrilor și al nevestelor acestora, spunându-le obrăznicii, pe care le vor suporta. Socoteala lui Lucian fusese alta, fusese nevoit a tolera la serviciu cu titlul de șef de cabinet, un parazit, pe Nicolas Niculescu, care încasa la câteva luni odată o leafă extra-bugetară, pe un motiv oarecare de nepotism, dar și pe motivul că fusese camarad de clasă al lui Lucian : deștept, lenș, incapabil dar plin de suflet, în definitiv o mare pușlama. — Indispensabil și inutil! — era fișa pe care i-o alcătuisese Lucian, la cererea tipului de a fi notat. Lucian îi spusese că pretenția de a fi bine notat, era lipsită de bun simț; Nicky cercase a se înfuria, apoi renunțase știind pe Lucian capabil de a-l da afară din slujbă, ceea ce devenise mai apoi una din obsesiile lui de bețiv! — Mă Luciene, tu ești în stare să mă zbori! — punea chestiunea Nicky.

— Văd că te cunoști și că mă apreciezi just; în adevăr la prima plângere aș fi destul de conștiincios pentru a-ți face vînt și a scăpa de un parazit.

— Dacă e vorba de familia ciupercilor, sînt trufă, mă, trufă!

Cînd Nicky era treaz, te puteai bizui pe el, era un prieten sigur și un minunat copoiu, dar trebuia supravegheat deaproape pentru a-l putea găsi treaz. — Mai ales dacă mai faci scandal prin localuri publice, te poți considera demisionat! — stăruia Lucian. — Nu ți-e milă de ciroza mea!? — De ciroza ta mă dezinteresez de oarece tu însuți nu faci nimic pentru a o îmbuna; de vițiile tale, însă, nu mă pot dezinteresa, deoarece provocă permanente scandaluri. — Uite de asta mă supăr eu pe tine și te cred lichea: — de ce spui, „viții“, la plural!... Unul, unul singur, unicitate!...

De altfel, fie că ași ida seama de sănătatea lui șubredă, fie că avea oarecare cunoștință de cerințele situației lui, Nicky se schimbaseră mult în bine, cum afirma Costel Petrescu, subdirectorul. — Cretinul ăsta de Petrescu e convins că îmi dă o notă bună, mă protejează. Îmi vine să-l distrug, dar mă abțiu! — Nu-l distrugi, întâi fiindcă ți-e frică de mine, al doilea fiindcă te poate el distruge oricînd! — îl amenința Lucian. — E destul o notă proastă scrisă, și eu nu mai pot pentru tine nimic... decît să-ți fac vînt în fața unei astfel de evidențe... dar încotro? Ești deochiat pretutindeni! Noroc că prostul de Costel, nu e chiar așa de prost, are el mijloacele lui de a percepe ce vor „superiorii“ — cum zice. — Atunci iată, mă închin! — Mai bine ai sfîrși cu prostiile, cu chefurile — arăți pămîntiu. — Pămîntul din care...! — declama Nicky. Lucian îl bătea pe umeri și îi îngăduia să ia mașina, care-l va duce acasă mai comod. — Aș fi putut la un moment dat ajunge ca el, a trebuit puțin lucru... gîndea Lucian despre unele excese de care cîndva se lăsase ademenit, de care însă avusese tăria a se desvâța. Da, pentru acel bețiv, care era un om bine crescut și inteligent, Lucian avea un fel de tandrețe de frate, un frate care ar fi luat asupra lui singur toate vițiile destinate amîndouă;

de fapt, erau veri al doilea, dar Nicky nu pomenea niciodată de această rudenie care ar fi putut compromite pe Lucian; chiar complect nefolosit nu era Nicky, căci vre-un demers care cerea încredere absolută și multă fineță sau vre-un refuz ce ar fi fost greu de făcut, erau atribuții de care Nicky se achita în mod *eminent* — cuvîntul fiind al lui însuși. — Ce bun diplomat aș fi putut să fiu! — suspina Nicky la condițional. Ai fi putut crede că acel vițiu era vre-o moștenire, ceva atavic, sau fatalitatea vre-unui blestem din trecutul depărtat. O singură dată camaraderia lor fusese în mare primejdie, anume atunci cînd Lucian anunțase cu încîntare că e logodit și se însoară. — Cine e nenorocita? — exclamase Nicky, nebănuind că era vorba de o căsătorie din dragoste. Livid, Lucian nu putuse reacționa destul de repede pentru a-și satisface impulsul de a-l strivi, de a-l nimici pe nemernic, pe bețiv. Nicky exclamase spontan: — Iartă-mă! găsise cuvîntul cuvenit și Lucian se calmase, îngrijorat acum de sine, de furia de care era capabil, de nestăpînirea pe care o dovedise cînd era vorba de Ina și de cît preț putuse să se bucure în opinia altora, atunci cînd era vorba de garanții conjugale. Îi folosise lui Lucian sinceritatea lui Nicky, recunoscuse că Nicky avea dreptate, își dase seama de defectele lui, deci atunci cînd era conștient de vre-un defect al lui, se corecta, tot așa cum prin voință reușea a-și perfectă unele calități recunoscute. Joc ciudat al interdependenței omenеști: — Ina se răzbuna prin căsătorie, pe destinul care nu-i îngăduise fericirea cea mare: — Leopardul. Ea disprețuia iubirea lui Lucian, fără însă a-și da seama, ce joc primejdios încearcă.

O vacanță la Tușnad cu Hortensia Papadat-Bengescu^{*)}

de Claudia Millian-Minulescu

August 1952

Este al treilea an de când Uniunea Scriitorilor îmi acordă o vacanță la Tușnad. Și iată-mă din nou sosită, în aceeași lună și în aceeași vilă ca anul trecut. Ocup aceeași cameră cu fereastra deschisă către Valea Oltului. Văd gara vopsită într-un canariu cald aproape în aceeași nuanță cu apa Oltului, care-și duce eșarfa strălucitoare printre plutele cu coroane rotunde. În camera mea, aceleași mobile, cu care sînt familiarizată, ca și cum aș fi sosit la mine acasă. Îmi plac pledurile de pe paturi, grele și de un albastru intens ca un cer fără pată. Brigitte Balint, îngrijitoarea vilei, a așezat în coșulețe de ceramică verde hortensii albe și floxe cu corolele sîngerate, flori strălucitoare cu un parfum compus din toate miresmele munților. Totul este ca anul trecut, atît de aidoma, ca timpul însuși rămas parcă pe loc, mereu același, mereu tînăr. Poate că numai noi ne schimbăm. Mă privesc în aceeași oglindă. Luciul ei e mai aburit. A mai obosit oglinda într-un an? Sau privirea mea e mai voalată? Și totuși, de anul trecut pînă acum, n-am mai adăugat nici o dioptrie ochelarilor mei. Vreau să cred că oglinda a mai îmbătrînit.

În orele dimineții stau pe cerdacul de lemn al vilei. Îmi place peisajul, care se așterne dincolo de parmalic. În climatul lui își fac loc anii vieții mele și aici continui să mai adaug cîteva pagini în „Cartea mea de aduceri-aminte“. Așa se numește acest mărunt calendar, în care insemnez din cînd în cînd ceea ce gîndesc cînd fac ochii roată înapoi și surprind trăind în mine oameni și locuri, fapte și întîmplări care pentru alții de mult or fi murit. Cîteodată vîntul, stîrnit printre brazi, îmi risipește foile volante — porumbei albi zburînd prin ferestrele deschise ale calendarului. Deunăzi frumosul Dimi, chip alcătuit numai din zîmbete, nepoțelul Hortensiei Papadat, mi le-a adunat din iarbă, dintre florile brazdei, de pe scoarțele copacilor, unde se lipiseră goale și îndărătnice. Și băiețelul rîdea. Îl amuza fuga inegală dintre pașii lui și ai vîntului, se uita la ramurile brazilor încovoiate sub briză, alerga după foile albe, se lupta cu căprițele care voiau să ajungă hîrțiile.

^{*)} Fragment dintr-o „Carte de amintiri“, inedită.

Era pentru el un sport nou, neprevăzut. Și se bucura. Îi bătea puțin inima. Zîmbetul îi cuprinsese tot chipul: ochii, obrajii, comisurile gurii.

Dimi are nouă ani plini de inocența întâiei copilării. A doua zi, m-a întrebat: — „Nu mai zboară hîrțiile?“ — „Nu mai zboară Dimi, că azi nu bate vîntul“. S-a uitat indignat printre ramurile brazilor. Ar fi rugat vîntul să înceapă jocul de ieri. „Nu-l mai căuta, că nu e nicăieri“. — „De ce?“ Dimi întrebă deseori: de ce? „Astăzi e leneș, s-a culcat în pădure“.

Așadar, astăzi va începe alt joc. Vine Miruna, fetița vioaie, deșteaptă, voluntară. S-au împrietenit amîndoi. Miruna conduce jocul, Dimi o urmează din cavalierism și din firea lui grațioasă. Fiecare au cîte un baston, cu o măciulie, în chip de lamă de topor. Se așează amîndoi lîngă un gîrduleț din fața cerdacului, un fel de barieră care desparte curtea de povîrnișul abrupt unde cresc flori albe și ismă violetă. Aici și-au făcut o gară imaginară, după înfățișarea celei adevărate. Gara Tușnad stă pitulată în vale, într-un boschet adînc de brazi și de mesteceni. Peronul e o întindere jumătate iarbă, jumătate teren arămiu bătătorit tare, pe care drumul de fier descrie o curbă scurtă și se pierde apoi sub poalele ridicate ale brazilor tăiași geometric. Copiii, și peste capetele lor, noi cei de pe cerdac, privesc și privim mișcarea de furnicar din vale. Vine trenul. Roțile huruie. Locomotiva țipă. Undeva, s-a întors macazul. Scîrție fierul ascuțit. Copiii își viră bastonul în pămînt, la o distanță prevăzută bine il potrivește fiecare din ei, în același sens, astfel ca mînerul în chip de topor să aibă aceeași direcție. Apoi îl învîrtesc simultan, scîrție onomatopoeic din glas, gîfiiie de oboseală și se îndreaptă din șale. Pleacă apoi și trenul lor, după ce au dat semnalul și au fluierat ca locomotiva. Pe urmă dau fuga pe pașiștea curții și călăresc caprele.

Avem adesea în curtea vilei, vizita celor două căprițe ale Brigittei, îngrijitoarea vilei. Una este albă, cu gîtul subțire, cu trupul svelt și poartă o crinieră învoaltă pe creștetul capului. O cheamă Jupî. Tovarășa ei este mai voinică. Are părul ocru, parcă a furat ceva din culoarea Oltului, care curge paralel cu linia ferată. Și pe coaste i-a crescut un bolerou roșcat, avînd aerul unei domnișoare, conștientă de eleganța ei. O cheamă Jofi. Pe cînd Jupî are grații de gazelă, Jofi își poartă capul cu mîndrie, arătîndu-și coarneau, frumos sgrăfite în linii rotunde. Tinerețea caprelor se amestecă cu a celor doi copii și curtea răsună de alergatul Mirunei și al lui Dimi, orchestrat minor de pașii ușori ai lui Jupî și Jofi. Dimi și Miruna, Jupî și Jofi, început de viață care tresaltă în grădina cu brazi seculari! Pe Miruna a chemat-o mama ei. Brigitte a gonit caprele să nu ne mai necăjească, zice ea, sau mai curînd să nu devasteze prea mult ramurile copacilor. Dimi e acum față în față cu bunica lui: Hortensia Papadat Bengescu. Din rădăcinile ei cutremurate își privește vlăstarul neamului. Generațiile trec ca apa.

„Vreau să mai stau în curte, Mina“. Mina e ea, e Hortensia. Îl privește cu ochii ei adînci și bolnavi de spaimă. Între ei parcă s-a scurs un veac. El e proaspăt ca o clipă. Ea pare o clepsidră obosită de numărătoarea anilor. Cu ce aviditate soarbe clipa asta de bucurie!... Este singura răscumpărare, în haosul vieții sale sufletești.

Hortensia Papadat e bolnavă. I s-au strîcat resorturile gîndirii, i s-au ruginit minutarele aducerilor aminte. E un ceasornic incremenit pe o singură oră: ora morții!

Cînd am aflat că imi voi petrece această lună de vacanță cu Hortensia Papadat, mă cuprinsese o adevărată bucurie. Ticu Archip și cu mine socoteam o sîrbătoare spirituală, această întîmplătoare și mai lungă întîlnire a noastră, aici în peisajul fermecător al Tușnadului. Cineva care auzise că vom fi împreună mi-a spus: „Hortensia Papadat-Bengescu, Ticu Archip, Claudia Millian, frumoasă în-

tilnire feminină! Romanul, teatrul și poezia laolaltă“. Iar noi socoteam timpul prea scurt, pentru această vacanță neașteptată, pentru această presupusă bucurie. Am călătorit câteșitrele în aceeași zi din București pînă aici, dar în compartimente deosebite. Atunci Hortensia ni s-a părut obosită. Tăcea sau spunea ceva fără importanță.

Aici, cînd am ajuns însă, am intrat în miezul dramei. La început mi s-a părut aproape firesc o destăinuire, pe care o colegă ți-o face, după un timp, în care s-au petrecut multe în viața sa intimă. Scriitorii știu să povestească și devin adesea dramatici, împrumutînd patosul eroilor din romanele sau din teatrul lor propriu. Rămîne o înrudire între creator și ființa creiată, o legătură de credință și regăsești adesea plasma lor comună și esențele din care au pornit.

În prima zi cînd m-am văzut cu ea, Hortensia a început să-mi povestească **ex abrupto**: „Sînt supărată pe soțul meu“.

Știam că soțul ei a murit acum doi ani și jumătate. A făcut o pauză. Aștepta o întrebare. Iar eu gîndeam: „Încă supărată pe tovarășul de viață care nu mai este“.

Și mi-am spus gîndul tare: „Dece“?

— De cînd a murit el, eu am „degrenolat“.

Păstrez cuvîntul între ghilimele. E al ei.

— Parcă murea în fiecare clipă și în fiecare clipă de monstruoasă așteptare striga: — „Nu vreau să mor! Înțelegi? Nu vreau să mor“.

Au trecut vreo patru decenii, de cînd Hortensia se întreba: „Ai văzut murind? Ai văzut tu pe cineva murind?“ Și grandiosul mister i-a străfulgerat, acum patru decenii, inima. De atunci, a rămas în minte cu masca morții, dar a căutat să o svîrle într-un ungher, undeva în atelierul de mulate al trecutului. I s-au părut atunci cuvintele prea ticăloase și durerea prea nemernică, ca să poată înfățișa tragica arătare a morții. A închis caetul, pînă în ziua cînd masca monstruoasă a ieșit din rezerva trecutului, i-a pus stăpînire pe inteligență, pe sensibilitate și s-a așezat pe chipul bărbatului ei. O cunoștea de aproape. Era în fața ei. Masca morții. Își bătea joc de crîmpeul de viață, care agoniza în aiurări, acolo, alături de ea.

I se părea că muribundul, care o adorase, vrea s-o strîngă de gît: „Tu să trăiești și eu să mor? E imposibil! Fă ceva, să trăiesc mereu, mereu! Auzi? Sau mori și tu odată cu mine. Înțelegi? Nu vreau să mor“!

Acest strigăt era un atentat la viața ei. Ca un arc magnetic, el a declanșat toate spaimele și anxietățile ei viitoare.

N-a știut niciodată că moartea poate fi atît de încăpătînată, că nici un doctor, nici un medicament și nici o revoltă n-o înduplecă.

Ar fi dorit desigur ca moartea să fie cuminte. Să apară ca un fulger luminos, ca un crîmpei de cîntec. Ar fi dorit să o simtă ca pe un înger cu aripile instelate, ca pe o ploaie de lumină.

Dar și-a dat seama, în observația ei incisivă, că moartea este un monstru, care sugrumă și care strigă. Strigătul acela i-a cutremurat mintea. De cite ori ne întîlnim, Hortensia ne povestește același episod, ca și cum ne vedem întîia oară, ca și cum nu mi l-ar fi spus niciodată. Și îl repetă mereu, ca pe versetul coral al unei tragedii antice.

„Nu vreau să mor! Înțelegi? Nu vreau să mor“! Și glasul ei împarte fiecare cuvînt în sunete cu rezonanțe diferite. Cuvîntul începe bemolat și apoi urcă într-o notă tragică, ascuțită, desperată. M-au impresionat neînchipuit întîlnirile cu Hortensia. Patosul ei mă crispa, ca un ecou lugubru, venit spre mine, dintr-un adînc fără fund. Aș fi putut s-o evit, dar simțeam că o iubesc. O iubeam pentru toată

durerea și desnădejdea ei, pentru halucinațiile, pentru golul săpat în conștiința ei, pentru uitarea celorlalți, pentru părăsirea ei de către bucurie, de către emoție. Ah! cum aș fi vrut să-i infuzez în gânduri și în inimă sensurile pierdute, dorul de lectură, dragostea de oameni. Ea nu mai poate citi și de oameni îi este frică. Asistam în fiecare zi la o tragedie a inteligenței creatoare și simțeam disperarea pe care ți-o dă naufragiul pe o mare fără liman. Mă apăsa durerea și spaima ei, teatrală, fără plîns, dar convingătoare și crispantă, mă apăsa acea desnădejde însoțită de o privire rătăcită, cu pupila care devorează irisul, cu acea căutătură de o profunzime aproape înspăimîntătoare. Mă bucuram cînd peste vîitorile dez-echilibrului ei, urma o liniște de reflux, venea uitarea, se așternea nimicul. Atunci Hortensia era o umbră tăcută, timidă, strecurîndu-se cu sfiiciune, pe lingă ziduri.

Dimineața scriu pe cerdac; dejunul îl iau în vilă. Cîteodată îmi place să mă instalez pe o bancă în curte. Aștept caprele să-mi ceară de mîncare. Le împart bucățele de piine. Zahăr nu le place. Jupi și Jofi mă mîngîie cu gîtul lor grațios, apoi mă îmboldesc cu fruntea lor dirză: vor piine. Le mai dau cît am. Pe lingă noi trece o veveriță mică, cu panașul coadei zburlit în aer. Caprele o privesc familiar. Se vede că se cunosc de mult. Mă uit de aproape în ochii căprițelor. Au ochii rotunzi, de bronz, sau de aur, dacă vreți, și în mijlocul globului, poartă pupile negre, imense, dreptungulare, tăiate cu o rară precizie, ca niște motive de smalt, pe suprafața sferică, a unor brelocuri animate.

Ora amurgului e ora filmului ceresc. Peisajul se înnoiește. La ora apusului, cerul este roz și translucid ca un vitraliu pictat. Simți că dincolo de el, lumi diferite cu alte forme și alte culori palpită în așteptarea nopții. Și în pieptul meu simt un palpit proaspăt, plin de bucurii și de emoții. M-am reînnoit și eu, inoculată de seva ozonizată a cuprinsului. O tandrețe umană apleacă brațele brazilor unele către altele. E ora unei îmbrățișări pure. Un suflet vegetal respiră adînc, trimițîndu-și răsuflarea răcoroasă să-ți mîngîie fruntea. Însetezi după o armonie totală. În fața acestei prodigioase minuni a naturii, ființa omenească se simte intrată în cercul armoniei, prin acel unic acord visat de creațiune.

Taci să nu auzi decît sunetele indescifrabile ale întregului. Tu, minusculară parte a vieții, intri în concertul întregului și te doare gîndul că te vei deștepta din această dulce euforie, că iarăși vei fi o fărămitură a lutului netrebnic. Ghemuit în tăcerea din adîncul tău, aștepti ceva. Atunci vin lingă tine ființele iubite. Le simți aproape. Împărtășesc cu tine frumusețile în care palpiți. Ființele iubite sosesc, aducîndu-ți binecuvîntarea depărtărilor. Farmecul singurătății se frînge. A sosit fantoma. Și cuvîntul desperat sguduie tăcerea gîndului...

Îmi spunea: „Nu vreau să mor! Înțelegi?”

Hortensia e lingă mine, o privesc lung. Strigătul ei mă doare. Și începe să-mi spună: „Mă simt devorată de spaîme“. Și explică: „Francezul numește starea aceasta — anxietate“. Aici, lingă mine, în climatul sevei de neînchipuită desfătare spirituală, ea continuă să strige: „Parcă-l aud: „Nu vreau să mor! Înțelegi?“ Trecerea de pe o zonă pe alta, din aerul divin al întregului, în această sufocantă atmosferă a nervilor bolnavi, mă reîntoarce brutal, la realitatea necruțătoare a vieții.

Atunci recurg la o diversiune. Aș vrea să îndrept ceva, fin ca o pînză de păianjen, prin care a intrat un bondar speriat de negura nopții. Firile subțiri nu se mai cîrlesc și împotriva voinței mele, mă simt iarăși svîrlită în haosul marasmelor. Și comand seninătății mele, să se reîntoarcă: „Ce zici doamnă Hortensia, de seara asta roză? Privește minunea munților! Noaptea albăstrie deschide vitraliile depărtărilor și se coboară încet în mantaua ei țintuită cu stele de foc“.

A venit și Ticu. Privim adâncul. Hortensia a tăcut. Participă la acest spectacol, cu nervii crispați, ascunsă în fundul unui scaun, cu mâinile strînse pe brațele lui, iubindu-l ca pe o gazdă ospitalieră, care o apără de pericole.

Ticu o întrebă: — Care din piesele d-tale de teatru ți-a plăcut mai mult?

— Îmi amintesc, spune ea, de „Bătrînul“. Cred că era o piesă bună. De alta nu-mi aduc aminte.

Îi vorbim rînd pe rînd de operele ei. Se oprește numai asupra „Apelor adînci“. Nici „Femeia în fața oglinzii“, nici „Don Juan în eternitate“, nu trezesc în gîndul ei nimic din ce i-a făurit cel dintîi succes; nimic din ce i-a pregătit drumul spre glorie; nimic din ce a deșteptat emoția lui Lovinescu, cu atîta nerv și pasiune.

Trecutul a murit pentru ea. Agonia și masca morții i-au fulgerat memoria. Absentă, pășește singură în peisaj. Îi place trenul care vine din întuneric către noi. Locomotiva luptă din răputeri cu geamăt de fier și de fiară. Ochiul roșu punctează golul negru al văii, aruncînd o diră sîngerie deasupra peronului, parcă suspendat în vid. Din coșul mașinii, pe care nu-l vedem dar îl bănuim, urcă trimbe încolăcite, în spirale rotunde, în volute colorate, în cari se amestecă ceva din roșul vitraliilor de adineauri, cu reflexele violacee ale fumului condensat cum sînt norii capricioși ai furtunii. Trenul coboară valea și țipătul lui se sugrumă în depărtări. E iarăși liniște. Brazii abia respiră. Au adormit. Trimbele roz se deșiră. Îi atrag atenția Hortensiei. Vreau s-o îmbăt cu alcoolul tare al nopții. Vreau s-o fac să uite. În adevăr, fără exagerare, ceea ce vedem între cei doi munți de brazi întunecați, este una din minunile frumosului universal, este însăși revelația creațiunii. Puzderie de astre tremură în adîncimea de un albastru intens al văzduhului. Cerul nu mai are limite pentru ochiul nostru. Un ocean fără sfîrșit clocotește între munți și jos în adîncul văii întunerecul crește nemăsurat. Panică și frenezie se topec într-un suflu unic, deasupra nemărginirii de haos indigo.

Ticu citează două versuri de Arghezi:

„Ce noapte neagră, ce noapte grea.
A bătut în fundul lumii Cineva!“

Cuvîntul stihului străluce, ca o despoleială scuturată în desăvîrșirea acestei nopți de vară. E o noapte în care sublimul Will a chemat silfele și gnomii pămîntului, alături de asinul biblic să dăntuiască Sarabanda vieții. E noaptea visului și a frumuseții fără stricăciune.

În tăcerea care ne absoarbe, Hortensia cu glasul ei tremurat spune: „Cineva a spus simplu și banal:

„Stele sus și stele jos,
Doamne cît e de frumos!“

În adevăr stelele își scutură scînteile și coboară fascii de lumină în adîncimea albastră. E poate trena Casiopei sau poate sînt ghimpii de aur ai lui Sirius. În luna august plouă cu stele. Ploaia lor mă emoționează. Așa se scuturau stelele, în noaptea cînd a venit pe lume Mioara mea. Astăseară mi se pare că plouă în cinstea ei. Pentru mine e o noapte de plenitudine. În cerdac s-a făcut tăcere.

Parcă ascultăm o simfonie de Beethoven. Aceeași transfigurare, aceeași întoarcere în adîncul nostru. Sîntem trei aici și fiecare înlăuntrul ființei sale și-a asociat o imagine, un chip, o a doua ființă, să o cufunde în beatitudinea acestor clipe. Mi-e frică de Hortensia. Cine știe, dacă acum, chiar acum, în conștiința ei

tulburată, nu apare din nou fantoma. Noaptea asta seamănă cu eternitatea: e tăcută și este adâncă. Hortensia deșteptată din sincopa tăcerii spune cu timbrul ei bemolat: „Sîntem încarcerate în ceva sublim“. Poate a plecat și fantoma să se culce.



A două zi, după acea noapte de poezie cosmică, m-am întilnit cu Hortensia care venea să mă caute. Eram în hall-ul vilei. S-a agățat de mine cu desperare: „Vino, sînt amenințată!“ I-am luat mîinile reci într-ale mele. Și am ajuns pe pragul coridorului. Sub fereastra ei, căprițele așteptau pîine sau poate pe Dimi și pe Miruna.

„Erau multe, multe de tot. Și veneau cu coarnele spre mine“, spunea ea. Am spart hiperbola, apucînd pe Jofi de coarne. Am mîngîiat căprițele și Hortensiei i-am împrumutat puțină liniște.

Ziua întreagă a fost agitată. Noaptea ne-am continuat colocviile în fața cerului.

Am notat: astă seară ochii Hortensiei par turnați într-un oțel inert, neforjat și citeodată mijesc ca o apă pe care a încremenit lichenul albastrui. Altă dată — vai! — ce străfulgerări au ochii ei și apa lor adîncă ce agitată pare de furtunile din fundul ei!

Vorbim despre teatru. Ticu și cu mine vrem să-i deșteptăm bucuriile de altădată. Zadarnic. Nu participă deloc la antrenamentul nostru.

Cu Hortensia călătoream des în tramvaiul 14, spre oraș sau spre casă, fiindcă locuia aproape de mine, într-un apartament de pe bulevardul Ardealului. Îmi aduc aminte de o dată. Era 1 septembrie 1945, se întrunise la mine Comitetul de poezie din sinul „Asociației Prietenii lui Ion Minulescu“. Sosiseră mai devreme Șerban Cioculescu, Vladimir Streinu și Adrian Maniu. Îl așteptam cu legitimă nerăbdare pe Perpessicius. El era în comisia care dezbătea în acel an decernarea premiului național pentru proză. A sosit învingător. Bucuria a fost multiplă și a tuturor: Hortensia Papadat Bengescu întrunise sufragiile. Era laureată a Premiului Național!

Și mi-a revenit atunci în minte Hortensia tinereții noastre. Am cunoscut-o în salonul monden al unei prietene comune. Își tipărise prima ei carte: „Ape adînci“. Pe atunci era blondă, arătoasă, prețioasă. Timbrul vocii cu sonorități de alămuri o deosebea de celelalte doamne. Înfățișarea ei avea un aer germanic. Mai tîrziu, cu aceeași prietenă, am vizitat-o într-o lună de vară la Constanța. Soțul ei Papadat era magistrat în acel oraș. Mi se părea că o soartă mărinoasă o trimisese în cetatea Tomis, la picioarele Pontului Euxin, în vecinătatea lui Ovidiu. Avîntul tinereții mătura cu suflul lui puternic toată urîțenia mahalalelor murdare și ridica deasupra realității poezia elementelor veșnice. Mă îmbăta aspectul uliților tătărăști, admiram turcoaicele cu șalvari albaștri, care își legăneau șoldurile, leneșe ca niște domnițe, iar cînd treceam prin piața din centru, mă așezam la cofetăria cu alviță și zaharicale, ca să privesc deaproape poetul, încremenit în bronz, în durerea unui surghiun nedescifrat încă.

Pe Hortensia o fericeam. Îl putea vizita oricînd pe poet, fără chiar să-și plătească la Cofetărie tributul unei zaharicale. Era și el zbuciumat de cîntecul dragostei. Se puteau împrieteni amîndoi. Acolo în fața mării, cîntecul și pasiunea i-ar fi unit într-un acord muzical. Și ea, îmi spunea că se simte ca într-un surghiun, de unde nu se putea libera. Era strîns legată de cătușele datoriei. Ar fi dorit să atingă printr-un singur sărut buzele fericii. Era și atunci urmărită de o himeră, de ceva imponderabil, pe care-l simți, dar nu-l poți niciodată capta.

M-aș fi așteptat atunci să-mi vorbească de mare ca de o ființă care umple conținutul emoțional al sufletului. M-aș fi așteptat ca cea de a doua carte a ei să fie: **Femeia în fața mării**. Ea însă a preferat: „Femeia în fața oglinzii“. Poate fiindcă oglinda te repetă în întregime, fiindcă te descoperă ție însăși, îți oferă prietenia cu propria ta ființă, te întregește ca pe o statuie. Capricioasă, natura femeii își caută cusururile și grațiile în aceeași măsură cu o plăcere aproape sadică. În fața oglinzii, te bucuri sau suferi. În nici un caz nu rămii indiferentă. În nici un caz nu rămii singură. Transcrierea în fața oglinzii este o realitate. Și dincolo de visele oricărei închipuirii, această realitate îți place. Ea îți deșteaptă eternul narcisism feminin.

În fața mării nu te poți regăsi. Conturile tale se pierd. Vocile dinăuntru tău tac. Te acoperă valurile și te nimicește zbuciumul lor. Începi să îmbraci destinul unei cochilii. Cîntecul mării îți rămîne în urechi. Și dacă cineva s-ar apleca să-ți asculte inima, cînd ești în fața mării, ar auzi ca într-o cochilie glasul de sirenă al apelor.

Marea se zbuciumă, își mișcă mereu forțele adîncului, te nimicește cu măreția ei albastră și verde și violetă și tumultoasă. Te cuprinde în întregime, te absoarbe, îți dizolvă gîndul, îți fixează emoția, în același spasm ca la prima întîlnire. M-a surprins cînd mi-a spus Camil Petrescu, că el nu poate scrie decît la mare, în fața vîrtejelor ei nebiruite. Eram la Mangalia, acum vreo patru ani. Era și el atunci, ca în fiecare an, dealtfel sau mai bine zis, ca de cîte ori poate să evadeze către litoral. Scria de zor. Am încercat și eu un exercițiu de stilou. Începusem o piesă de teatru și toți eroii mei erau zbuciumați. Drama se întîmpla undeva în munți iar aici îi vedeam crescînd pe faleză sau în nisipul fierbinte al plajii. Caracterul lor împrumuta ceva din mugetul hulei, din nestatornicia valurilor. Ca să scap de contagiunea climatului, am închis caietul. Mă plimbam prin Mangalia îmboldită de eroii mei părăsiți. M-am întîlnit într-o zi cu Hogeia. Era cărturar și om de duh. Ne-am așezat lîngă pietrele funerare și mi-a citit inscripțiile. Cimitirul era vechi de peste un secol și părăsit. Pe deasupra sburau albatroși. M-am trezit atunci într-o lume de cadine iubite și de fecioare ale Semilunei. Hogeia le-a deșteptat amintirea. Vorbea despre ele fluid, parcă ar fi citit din Coran. Și mi le-a arătat reflectate în oglinzile timpului, cu toată gîteala lor orientală, cu tot fastul sentimental al Bairamului. Am încercat să cînt pe Emadur și pe Elifi. Poezia e mai generoasă.

★

Aici, în Tușnad, venisem cu gîndul să scriu la „Cartea mea de amintiri“. Adusesem note și însemnări vechi și nădăjduiam să le pot întregi, deșteptîndu-le din umbra trecutului. Iată însă că mă opresc și rămîn mereu atentă în fața Hortensiei Papadat. Hotărît, nu simt plăcere și nici dorința să scormonesc suferințele ei ucigătoare. Nu! Ferească Dumnezeu! Mă simt însă atrasă de această ființă care purta în ea îmbolduri creatoare, care a întruchipat o lume bolnavă, cu trupul sfișiat de durere, cu inima sbuciumată de moarte, o lume smulsă din adîncul tainelor necunoscute, o lume a ei. O privesc și o ascult, astăzi cînd este degradată de un destîh tot atît de neînțeles. Și descopăr eu însumi o taină, care doarme adesea în sufletul unui scriitor de dimensiuni mari. E în această taină, în structura inteligentă a ființei care creiază oameni, ceva care se anunță mai dinainte în evoluția vieții sale, aș zice mai curînd, în degradarea materiei însăși. Descopăr că în esența eroilor închipuiți de Hortensia era preludiul, era reprezentarea propriului ei destin. Hrăniți, crescuți, creați din substanțele ei ascunse, eroii aceia, sau cei mai mulți dintre ei, erau ea însăși, cea de mai firziu, cea de astăzi. Un suflu

profetic însuflețea ființele romanelor ei, le nutrea din celula ei nervoasă, din anomalia care-i pregătea sfârșitul. Ea nu a fost veselă, eroii ei n-au cunoscut veselia. Desnădejdea lor de atunci este desnădejdea ei de astăzi. Smulgînd esenței omenеști numai durerile care sbuciumă și omoară, n-a sesizat și n-a surprins bucuriile care înalță, care transfigurează omul, care-i dau fericirea terestră.

Și azi, golită de tot conținutul trecutului, mai păstrează în adîncul ființei ei dorința de iubire redusă la cițiva stropi concentrați, ca pe fundul unui flacon, ultimele picături de esență parfumată. Într-o seară, despărțindu-ne, după ce am condus-o pină la ușa camerei sale (fiindcă nu a învățat încă unde este) în seara aceea, m-a sărutat pe amîndoi obrajii. M-a sărutat cu buzele reci, care nu cunosc decît vechiul ei zîmbet amabil și mecanic, cu buzele cu care îl sărută pe Dimi, ca pe o supremă bucurie.

Către apus, rămîn în vilă numai cu Ticu. Fiecare lucrăm în colțul nostru sau ne lăsăm cuprinse în peisajul serii, fără să vorbim. Vălurile răcoroase ale serii, desprinse din misterul munților, își filfiie deasupra noastră culori de acuarelă. Prin coridorul întunecat (toată lumea uită să aprindă lumina sau poate e vreo pană de electricitate), prin coridorul acesta îngust, umbra Hortensiei se strecoară pe lingă ziduri, ca să găsească ușa cu geamuri, care merge spre hall. Îi văd mîinile prin întuneric și așa cum pipăie zidurile, cum le ține depărtate de trup și cum le agită în vid, par două ramuri frînte de furtună. Suferința i-a mutilat trupul, după cum i-a întunecat inteligența. Simt durerea care-i apasă gîndul, cînd gîndul ei devine lucid. Atunci își amintește, discret, înlăuntru ei, că a fost o femeie senzuală, pasionată, cu un ochi deschis larg asupra dramei omenеști. Știe că s-a înalțat ca o floare fină a creațiunii și azi se simte o biată epavă. Cît trebuie să-și simtă sufletul de sfîșiat! Cît trebuie s-o doară decrepitudinea și mizeria materiei! Era frumoasă și a ajuns girbovită. Avea mîini iubite și acum îi sunt încovoiate. Mînuia cu ele pana de scris ca pe un scalpel îndrăzneț și acum îi sînt frînte de zbucium. Călca maiestos și azi umblă cu capul în jos printre pietrele drumului. Iubea apele și acum îi e frică de ele. Iubea iubirea și azi nu cunoaște decît spaima dezastrelor. Și iată se strecoară ca o fantomă prin coridor.

Îi ieșim în întîmpinare. O aducem lingă noi. Vocea ei adesea metalică, acum e stinsă. E o voce care parcă vine prin opacități de ziduri și ajunge la noi înăbușită de surdina depărtărilor.

Se bucură că ne vede. „Ce bine că sinteți aici! Mi-e frică. Astăseară o să se întîmple ceva extraordinar. Dacă mă întorc în cameră și vă fac un semn, veniți, ajutați-mă! Ceva extraordinar o să se întîmple!”

Au început Spaimele uritului, ale necunoscutului, ale nopții. Fiica și nepotul ei au plecat în oraș. În singurătate trăiește iarăși tragedia bestială a unei viziuni din tinerețe, cînd ochii unui cerșetor nemernic se ridicau spre ea, cu poftă de lup flămînd. Omul acela n-a murit. El îi apare în fiecare noapte. Și aproape în fiecare oră. E același monstru de atunci, de mult, care multiplicat ca o hidră, îi amenință sufletul și trupul. Fuge de el, se apropie de noi și i se pare că vine după ea. Își încrucisează mîinile pe piept în dorința unei morți năpraznice și ochii ei par două prăpastii de întuneric și de dramă, ochii ei albaștri, plini odinioară de culorile mării, de chemarea dragostei.

Cînd a ajuns lingă noi îi zicem: „Rămii cu noi. Ai să vezi! Nimic nu se întîmplă extraordinar. Absolut nimic“. În văzduh, o lună imensă plutește între brazi și aruncă asupra noastră eșarfe de argint. Hortensia s-a așezat. E mică în fundul scaunului și parcă nu știe să respire. „E bine aici cu D-voastră“. Pe noi nu

ne recunoaște. „Și eu nu cer decît milă, puțină milă“. În adevăr e tot ce cere fiicei sale, nepoțelului, nouă, lumii întregi.

Citeodată gîndește lucid. Renaște din ea, din propria ei cenușă. Vorbește pasionat. Frumosul din artă și nepoțelul ei frumos, o deșteaptă citeodată din letargia ei intermitentă. Sau e absentă și ea nu mai e nimic, sau o cuprind spaimete și întunerecul o pîndește ucigător. În jurul ei se strîng arătări monstruoase, vedenii mizerabile, spaimete încarnate, genii creatoare. Ea vine între noi, purtînd în spinare obsesiile astea înnebunitoare și o lume imaginară și detracată. Tirăște totul după ea, ca o cometă trena ei arzătoare.

Am trăit anul trecut în Tușnad o lună de vacanță. Și am plecat cu amintirea unui peisaj plin de sănătate și de frumusețe naturală.

M-am întors anul acesta și l-am regăsit mai viguros, mai înalt, mai verde.

Dar de aici înainte cînd îmi voi aminti de el, nu voi putea să-l disociez de prezența Hortensiei Papadat. Nu voi putea să-i închipuiesc seninătatea fără apariția ei de zbucium.

Ea va rămîne mereu un oaspete de durere, o umbră care se strecoară, o ființă mutilată.

Și poate mai mult decît repețirea leit-motivului ei tragic : „Nu vreau să mor ! Înțelegi ?“ va stăruî în amintirea mea, cuvîntul cu care a pecetluit un extaz trăit, alături de mine, într-o noapte înstelată : „Zădărnicie“.

Schimb de sonete
între Mihail Codreanu
și Al. O. Teodoreanu

Afurisenie

*Mă jur pe toate muzele din lume
Că bardul Păstorel, amicul meu,
S-a înfrățit cu Bachus și mereu
Se ține numai de beție și de glume.*

*Cînd va intra în sferile postume,
Cu plosca ridicată-n apogeu,
Să fie preschimbat în curcubeu
Ca numai aqua pura să consume.*

*Cîte sonete mi-a parodiat,
Atîția ani să fie blestemat,
Să n-aibă parte de agheazma șprițului*

*Nimic ! Nici bere, nici rachiu, nici vin !
În numele tatălui și-al fiului
Și-al sfintului duh. Amin !*

Mihail Codreanu

Replică

*Blestem rostit în stare de beție
Nu-i ascultat de bunul Dumnezeu.
Și cum nu sint păgîn și nici ateu,
Socot că pronia o să mă ție,*

*În stare să mai cînt și să mai beu,
Ca în etilica euforie
Să-ți mai închin, smerit, o parodie,
Suindu-mă apoi în Empireu —*

De Sfintu Petru însă mă cam tem,
Căci în afară de al tău biestem,
Il bănuiesc că nu pricepe vinul.

Ș-apoi îmi pare că aud psalmistul
Zicînd și el : De nu-ți făcuși prea plinul,
Întoarce-te să bei cu sonetistul.

Al. O. Teodoreanu

Replică la replică

Auzi, mă rog ? E nemaipomenit !
Poți să-l afurisești și nici nu-i pasă !
Ce-i de făcut ? Să-l pedepsim c-o masă,
De leac să-i fie craiului vestit.

De pildă : fie-i vinul oțetit.
Să-i fie berea caldă și cleioasă
Și să-i deschidă babă fată-n casă
Cînd noaptea va intra bețivănit.

Cu alte parodii de m-amenință,
Doar de s-ar umili cu pocăință,
M-aș îmbuna să merg cu el la chef.

De sfintu-Petru-atunci nu s-ar mai teme
Și bînd Cotnar din cupe de sidef
L-aș dezlega de grelele blesteme.

Mihail Codreanu

Răspuns

M-ai blestemat în strofe lapidare.
Și-n endecasilabul lapidar,
Ai pus și babă și oțet amar,
Ca să-mi faci mie clipele amare.

Turnași pe urmă apă în pahare,
Crezînd că eu voi bea acel pahar,
Cînd am o sticlă-n fiiece seltar,
Și casa mea e plină de seltare.

*Pretinzi să mă abțin de la beție?
La perfidii, răspund c-o perfidie
Și îți doresc o zină-n așternut.*

*Dar de socoți că n-o să meargă treaba,
Îți amintesc că m-ai lăsat cu baba
Atita zic! Noroc și te salut.*

Al. O. Teodoreanu

Armistițiu

*Tu bene tormentum ingenio admoves
Plerumque duro*

Horățiu

*E consternat Olympul. Musagetul
Te-a auzit de sus rostind blesteme
Și-aflind de tîlcul negrei tale teme
La rîndu-i Bachus blestemă poetul.*

*Pluteau pe invizibile trireme
Sub cerul pur alunecînd cu-ncetul
Al celor nouă muze-ntreg buchetul
Cercînd la gînduri bune să te cheme.*

*Ci, lasă cearta și acordă-ți lyra
Ca-n urmă sine studio et ira
Să destupăm Cotnarul amintării.*

*Și-n timp ce luna bate în ferestre
Vrăjiți de calmul și blîndețea firii
Să mai cîntăm... și să ciocnim, maestre.*

Al. O. Teodoreanu

Amintire

*C-un drag al meu prieten, Păstorel,
Și două foarte nostime femele,
Ne-am întîlnit sub baldachin de stele
Într-o grădină zisă „Fluturel“.*

*Era o noapte nopților model.
Prin toamnă funigiei schițau dantele,
Sub cer albastru ca de peruzele,
Iar noi ne-mprospătam cu turburel.*

*Selena plină arginta Pomona
Și Bachus ne-mbăta ca beladona...
Și clipele zburau ca vîntu-n luni...*

*În amintirea lor ridic paharul
Și spre-al goli mereu, precum atunci,
Alung din mine septuagenarul.*

Mihail Codreanu

Răspuns

*S-alungi, maestre, necuviinciosul,
Așa precum ai terminat sonetul.
Să știe toți că una e poetul
Și alta este omul, păcătosul.*

*Satan a-ncremenit și el proclétel
Cînd i s-a arătat în isus cu josul.
Și însuși Caron știe că prinosul
Și-l va lua cîndva, dar mai cu-ncetul.*

*Mai falnic ca un porphyrogenet,
Poetul, cînd e-n adevăr poet,
Sfidează a clipitelor cascadă.*

*Deci, cea din urmă ne găsească bînd,
Ca Dionysos nu cumva să dreadă
Cum că sîntem nemuritori de rînd.*

Al. O. Teodoreanu

Două misive fără răspuns

Quandoque bonus dormitat Homerus

Horățiu

*Îți mai trimit, maestre, un sonet
Măcar că-s treaz și deci neînsiprat.
Dar n-am ce face : sînt contaminat
Și-adun cucernic rimele-n buchet.*

*Eu nu știu dacă e adevărat
Că-n tot bețivul doarme un poet,
Dar rimele s-adună barechet,
Cînd ai în cupa plină vin curat.*

*Ridic paharul ăsta plin de rime
Ca să se știe și-n viitorime
Că am trăit o tristă comedie,*

*Urmîndu-mi calea printre spini și flori.
Căci, de ! poetul doarme uneori
În schimb bețivul are insomnie.*

II

*Nu scriu cu gînd hain ; Ci de departe
Trimitem dumitale plecăciune,
Iară ce facem, crede tot ce spune,
Al vostru iubitor în astă carte.*

*Sintem căutători de vinuri bune,
Ca să umplem clipitele deșarte.
De le găsim, le bem pre ele foarte
Căci cine-i prost în van să le adune ?*

*Drept credinciosul întru sucul viei
Obnubilat de aburii beției
Printre pahare sforăia cu fală.*

*Ci tot ieșeau în gîndurile sale
Visa că s-a-mbătut în capitală
Și s-a trezit în deal „La trei sarmale“.*

Al. O. Teodoreanu

Din corespondența primilor conducători ai „Vieții românești“

Primii conducători ai Vieții românești au pus mare preț pe colaborarea scriitorilor din afara redacției, cărora li se adresau prin scrisori, solicitându-le contribuția lor literară și științifică. O parte din aceste scrisori s-au păstrat și unele din ele au intrat pe diferite căi în depozitul de manuscrise al Bibliotecii Academiei R. S. România. Pentru numărul special închinat celei de-a șaizecea aniversări a

Vieții românești socotim că este util să reproducem câteva scrisori plecate din redacția revistei și adresate unora din scriitorii vremii.

Dăm precădere scrisorilor semnate de C. Stere și G. Ibrăileanu adresate lui Brătescu-Voinești, nuvelistul din Tirgoviște. Ele fac parte din volumul G. Ibrăileanu — Documente literare, în curs de pregătire și, pe cât știm, n-au mai fost reproduse pînă acum.

Iubite prietene,

(Iunie 1906)

Cînd îți scriam data trecută nu cetisem încă pînă la sfîrșit ultima parte a nuvelei dumitale. A doua jumătate, în care cu atîta putere se dezvoltă drama sufletească a lui Rizescu, m-a zguduit adînc, și de mai multe ori am fost silit să întrerup citirea, și în același timp nu-mi puteam rupe ochii de pe hîrtie.

Cu toate acestea cred de datoria mea să-ți fac o observație.

Pentru a dezlega situația faci să intervină un element străin de drama sufletească, — nenorocirea cu copilul care — în legătură cu blăstămul de mai înainte — dă o întorsătură melodramatică întregii povestiri.

Aceasta e o slăbire și din punctul de vedere psihologic, și din cel pur artistic.

Dacă vrei să dezlegi mai ușor groaznica situație morală a lui Rizescu, nebunia sau chiar sinuciderea lui nu poate decurge, firesc, fără intervenția momentelor străine dramei, decît, de pildă, din vr-o catastrofă întimplată babei (din pierderea procesului (să) spunem, moare de durere sau înnebunește, și rămîne pe drumuri fetița din azil), muștrările de cuget ale unei firi cinstite, dar slabe ajung pentru dezlegarea în sensul acesta al dramei.

Dar ar fi păcat! Să mă crezi, prietene, n-am stofă pentru admirație mutuală, și deci te poți încrede în judecata mea: în literatura noastră eu n-am citit încă ceva la nivelul nuvelei acesteia — de aceea spun, că mă simt dator să-ți atrag băgarea de seamă, pentru ca ea să nu fie slăbită prin artificialitatea sfîrșitului.

Ieșire logică pentru Rizescu prin dezvoltarea firească a situațiunii, așa cum se întâmplă în viață de cele mai multe ori, nu poate fi decât în două direcții :

1) O decădere morală desăvârșită, prin „adaptarea la mediu“, predicată de Doctorul Georgescu — și monologul împotriva lui Dumnezeu și gelozia față de Elena pot fi un punct de plecare pentru această evoluție. Rizescu merge pînă în fundul ticăloșiei și al cinismului, fatal, pentru a-și *justifica* prima ticăloșie (vezi consecințele pentru căsnicia cu Elena?).

2) Sau, ceea ce ași dori mai mult, calea de regenerare și ispășire : Întorcîndu-se de la fîntînă, Rizescu, are o scenă cu Elena, i se spovăduște în toate, și (o femeie ca aceasta poate ierta și suporta toate) ea îi deschide ochii asupra prăpastiei în care e gata să cadă, și îi dă puterea de a trăi spre a-și ispăși păcatul.

Aci iarăși se poate alege două căi (dacă nu te mulțumești să faci o aluzie ușoară asupra mijloacelor de ispășire) :

a) mai ușoară, — Rizescu luptă înainte, cîștigă în Apel, scapă zestrea fetei, și în luptă mai departe — lărgindu-și prin această încercare morală orizontul, găsește puțința, alături de Elena, de a-și duce viața, cu mai mare armonie sufletească.

b) sau — aceasta cere o efortare mai mare, dar efectul e și mai sănătos, din toate p.d.v. :

Rizescu părăsește advocatura, se mută la București (sau în Ardeal?), își găsește altă muncă (lecții de muzică ?), Elena muncește și ea (profesoară de pensionat ?), — o viață de martiri ai ispășirii, — pun la o parte fiecare ban economisit (se poate inventa ceva ca să le ușureze aceasta) ; — după ani de suferință Rizescu reușește să reconstituie zestrea pentru fetița de la azil (pe care în timpul acesta o îngrijesc ca părinți).

Poți *vedea* lucrurile în această lumină ?

Rog, să te gîndești bine la cele scrise, și la cele trei soluții : 1) distrugerea (nebulnia sau sinuciderea rezultînd din catastrofa cu baba), 2) „adaptarea“ și 3) regenerarea.

În nr. 5 vom publica numai pînă la pagina 20 a manuscrisului, — încît ai tot timpul și să-mi scrii deci dacă găsești și D-ta cu cale să refaci sfîrșitul, ca să ți-l trimitem.

Al D-tale bun prieten,

C. Stere

P. S. Eu socot că celelalte ipoteze (mai ales cea din urmă) sînt *mai grele*, și ar cere o lungire a povestirii — spre mulțumirea cetitorilor și a noastră, — dar dacă *te poți pătrunde* de concepția aceasta să *vezi* bine și *sincer* dezlegarea în această direcție, — nuvela va cîștiga și ca *adevăr* și ca *înlățare filosofică*.

Al D-tale,

C. Stere

In corpul scrisorii lui Stere, Ibrăileanu introduce următoarea scrisoare proprie :

Iubite Domnule Brătescu,

Am găsit ieri pe Stere într-o surescitare strașnică din cauza nuvelei D-tale. În adevăr, ai scris pagina cea mai *frumoasă* și mai *teribilă* din literatura românească. Și-n „Făclia de Paști“, tot e compoziție, la urma urmei, aici nu e deloc.

Dintre toate ipotezele lui Stere, eu cred că cea mai conformă cu talentul dumitale și cu intenția ce trebuie s-o aibă nuvela, e aceea că Rizescu *se distruge*, și se distruge numai din pricina inadaptabilității sale. Intervenția nenorocirii copi-

lului e un fapt străin de desfășurarea fatală a evenimentelor izvorite din inadap-
tibilitatea sa. Această inadaptabilitate plus muștrarea de conștiință produsă de
conștiința ce o are că i s-a dus și curăția morală odată cu afacerea cu baba, cred
eu că trebuie să prezideze la desfășurarea ulterioară și să ducă la un deznodământ
tragic. Distruge-l pe Rizescu prin ultimele consecințe ale caracterului și impre-
jurărilor... și vei scrie cea mai frumoasă nuvelă a dumitale și cea mai frumoasă
nuvelă românească.

Cu dragoste,

G. Ibrăileanu

(Data poștei: 2 iunie 1906 — Iași)

Iubite D-le Brătescu,

Sunt vinovat, că nu ți-am răspuns pînă acum...

Ceri un rînd de impresiune, dar nu voi să ți-l dau, fiindcă Șărcăleanu*),
care are de gînd să scrie un articol asupra volumului viitor al D-tale, s-ar supăra
pe Stere, pentru că te-ar lipsi de plăcerea noutății.

Noi cu Ibrăileanu tot facem visuri cum să te aducem la Iași. Ai pierde
cadrul frumos din Tîrgoviște, dar n-ai mai fi așa de singur.

Am vorbit cu Octavian Goga, și a consimțit cu bucurie, să se asocieze și el
la excursiunea noastră proiectată, — iar Ibrăileanu începe de pe acum să se entu-
ziasmeze de frumusețile naturii (în ipostasa lui Don Chijot) și să se văicărească
de greutatea drumului (în cea de Sancho Pancho) — căci ca și în marele Tartarin
se îmbină și la el aceste două firi.

Nădăjduiesc că nu te vei răpaușa pe lauri, și ne vei da cel puțin peste o
lună-două, cîte o schiță ca „cocoana Leonora“!

Pînă la apropiata revedere

al D-tale sincer și devotat prieten.

C. Stere.

(Data poștei: 19—20 iunie 1906)

Iubite prietene,

Ai dreptate, intrucit *nu vezi* altfel lucrurile: un poet nu „compune“, ci scrie
ce vede. Deci incidentul „este închis“. De altfel cred, că în ipoteza d-tale, nu trebuie
schimbat sfîrșitul (cum spui, adică în scrisoarea către Ibrăileanu), ci cel mult să
adaugî două vorbe, după ce spui că copilul a scăpat, — „de altfel doctorul spune
că nici nu era vro primejdie“, — atunci totul e clar, catastrofa e în sufletul lui
Rizescu, nu în afară, și aceasta e mai bine, ca în distrugerea lui Rizescu, cum
propusesem eu.

Volumul D-tale va apare în librării numai în Septembrie (pînă atunci, spun
cunoscătorii, nu se poate, „se strică vînzarea“).

În capul volumului vom pune „În lumea dreptății“.

Atunci titlul ar fi:

I. Al. Brătescu-Voinesti

In lumea dreptății

și alte nuvele și schițe

*) Pseudonim folosit de C. Stere.

(să mai adăugăm oare :)

vechi și nouă

Iași

editura „Vieții românești”
1906.

În numărul de Iulie vom publica nuvela numai pînă la fila 20 a manuscrisului, fiindcă altfel e disproporție prea mare cu mărimea bucăților publicate în numerele precedente și strică fizionomia revistei o bucată literară de 27 pagini. Dar dacă ții *numai decît* să fie totul publicat în numărul de Iulie, să ne scrii. Mai e o considerație: în Iulie lumea e plecată, pe cînd în August (pe la 15) mulți se întorc, și păcat ca sfîrșitul, partea cea mai frumoasă, să apară „în lipsă”.

Aștept răspunsul, al D-tale

C. Stere

(Iunie 1906)

Iubite D-le Brătescu,

Îți răspund tîrziu, pentru că am avut o mulțime de năcazuri și ocupații. De altmintrelea, ți-a răspuns Stere. Ai perfectă dreptate în chestia deznodămîntului nuvelei: nu avem dreptul să-ți impunem mentalitatea noastră. De altfel, eu nu admiteam decît o ipoteză: distrugerea. Poate că în mine vorbea ceva cu totul personal: plăcerea, crudă, de a vedea distrugerea, toată, a unui om de treabă, de către împrejurările sociale, — vorbea, adecă, un *pesimism* exasperat și dorința de a mă tortura singur, pînă la capăt, căci bucata D-tale m-a torturat. Am cetit-o noaptea, singur în odaia mea și de multe ori mi-a sărit inima din loc. Repet încă o dată, că e cea mai puternică bucată din românește, singura bucată, în care zvicnește viața, fără preocupăție de „artă”. În genere bucățile din literatura noastră, le cetești judecîndu-le, neconținut, din punct de vedere al realizării artei; bucata asta, cînd o cetești, n-ai cînd, n-ai cum s-o cugeți ca o lucrare, ca o „redare” a vieții, fiindcă e însăși viața.

Mi-a spus d-na Stere că Stere a întrerupt, din neputința de a suporta grozăvia, de mai multe ori cetirea bucății. Eu l-am găsit scriindu-ți, într-o stare de surescitare grozavă. Nevastă-mea, cînd a cetit, a plîns ca un copil.

Volumul se va pune la tipar ceva mai tîrziu, pentru că tipograful a comandat literă nouă și ținem s-o întrebuițăm, pentru prima oară, la nuvela D-tale. S-a comandat hîrtie deja și literele sînt și ele comandate. Cred că întîrzierea nu te supără, pentrucă sezonul viu începe în Septembrie. Pînă atunci volumul e gata.

Revista avînd un tiraj de 3200 exemplare cred că nu va rămînea colț, în care să nu se știe de apariția volumului, iar numele d-tale e destul de la ordinea zilei.

Iubite Domnule Brătescu, așteptăm să ne mai trimiți ceva, să fii un colaborator regulat al revistei, la succesul căreia D-ta ești unul din factorii principali. Cel puțin „schite”, zic „cel puțin” gîndindu-mă la lungime, nu la valoare, căci, ca valoare, ele sînt neîntrecute, — crede-mă că vorbesc sincer; mi-ar fi scîrbă de mine să vorbesc în deșert, — și mă jenez că te laud așa de-a dreptul, fără discrețiune, dar cred că înțelegi toată pornirea mea și toată gravitatea cu care vorbesc“...

Cu adîncă dragoste și prietenie,

G. Ibrăileanu

(Iunie 1906)

Iubite Domnule Brătescu,

În fiecare zi aştept să am plăcerea de a primi o scrisoare de la D-ta. Mă deprinsesem cu această conversație de la distanță și acum, mai ales, aştept să văd părerea D-tale în privința volumului: să-l intitulăm „În lumea dreptății“ punind în frunte această nuvelă ?

Cred că nu te-a supărat faptul că am întârziat cu tiparul ; am făcut-o pentru a-l tipări cu litera nouă „neînceptă“, ca apa din poveste.

Apoi n-ai răspuns dacă ții numai decît să se tipărească acum tot sfîrșitul nuvelei. Eu am fost de părere să se tipărească tot, Stere însă a crezut că ar fi disproporție. Apoi a mai obiectat că în August, cînd va apare restul, lumea va fi, în parte, întoarsă acasă, și ține ca partea cea mai teribilă să fie cetită de toți abonații.

Nu știi unde stai în vacanție, căci va trebui să vezi cîte o corectură la volum (dacă ții s-o faci. Eu însă mă oblig s-o fac singur, dacă te plictisește).

Trimete „Un om“, dacă a fost în „Voința“, scrie-mi, ca să-l torturez și eu pe Nădejde s-o caute

Iubite Domnule Brătescu, am o indoială : mă tem să nu te fi enervat că ți-am bătut capul cu sfîrșitul nuvelei. Cred că m-ai înțeles : era dorința, lacomă, de a fi și mai grozavă impresia. — Cugetînd mult și mai vorbind cu alții, în special cu Gh. din Moldova, unul din oamenii cei mai subțiri, m-am convins c-ai avut perfectă dreptate. Amestecul *nostru* a fost intempestiv — dar are o justificare : entuziasmul provocat de nuvela d-tale.

Nu-i așa, Domnule Brătescu, că vei scrie și alte bucăți ? Contăm mult pe colaborarea D-tale, mai mult decît pe a oricui — o spun, fără nici un compliment. Eu sînt din familia, dacă mă lași să fiu îndrăzneț, a cugetătorilor și nuvelele D-tale sînt pline de probleme. Am cetit de trei ori sfîrșitul nuvelei „În lumea dreptății“ și știu pagini pe de rost.

Stere pregătește, pentru apariția volumului, un strașnic „Șarcăleanu“ și eu îmi rezerv dreptul să „mă răcoresc“ odată cu prilejul celui volum.

Salutări prietenești,

G. Ibrăileanu

(1910)

Iubite domnule Brătescu,

Mulțumesc mult pentru frumoasa schiță. Îmi dai părerea mea. O spun scurt : poartă marca „Brătescu-Voinești“. E foarte frumoasă, iubite domnule Brătescu, și vei stoarce lacrimi multora cu aceste numai 2 pagini de tipar.* — Va apare în numărul viitor (Octombrie), căci acest număr e zețuit pînă la rubrici.

*) Este vorba de schița *Privighetoarea*, care s-a tipărit în nr. 10, din anul 1910, al „Vieții românești“.

Aștept cu... răbdare „documentele“ făgăduite. Dacă poți trimite odată mai multe. Eu le voi pune cite unul pe număr.

Răspund la întrebarea d-tale. T.P. sint eu, Azmi Ababulah e Sanielevici. Tot el e și autorul Intelectualului în provincie și al Gentlemanului funebru.

N-ai de gând să vii pe aici ?

Cu dragoste frățească,

G. Ibrăileanu

(1912)

Iubite d-le Brătescu,

„Scrisoarea“ d-tale este foarte frumoasă.**) Mie îmi place mult genul acesta — și cred că și cetitorilor. Și e și o noutate în publicistica noastră. Acum, dacă e vorba de idei, nu mă prea împac cu d-ta. Mai întâi ridiculizezi (așa de bine și de viu !) un întreg sistem filozofic, sistemul filozofic al celor mai cu autoritate dintre gânditorii de azi. — D-ta combați serios acest sistem, și totuși, pui în gura reprezentantului lui, a lui Zarzara, lucruri pe care un filozof serios nu le-ar spune. Zarzara te învinuște că nu pricepi „terminologia filozofică“. El ar trebui să-ți spună că n-ai suferit acea *criză* necesară, ca să te pui într-o anumită stare de imaginație intelectuală pentru a vedea că filozofia kantistă și neokantistă nu e o nebulie. Eu cred că un *artist* ca d-ta, din cap pînă-n picioare artist, nici nu poți trece prin acea *criză*, căci d-ta judeci așa de admirabil cu imagini ! (Desigur, vei rîde : în loc de „terminologie“ vei pune „criza“ de care vorbesc eu !).

Gîndește-te un lucru : Un pumn zdravăn, dat în ochi, produce lumină (vezi... stele verzi). Asta nu dovedește oare că senzațiile sînt un produs specific al unui simț (nervul special, organul, și celula cerebrală) ? Oricum, prin orice agent exterior vei face să vibreze un nerv sensorial, vei căpăta același fel de senzații, specifice. Prin urmare, exemplul d-tale cu telefonul nu e valabil. James spune că, dacă nervul optic s-ar duce la ureche și nervul acustic la ochi am vedea tunetul și am auzi fulgerul.

Ce e în natură, nu putem ști. Nu știm faimosul *numen*. Știm fenomenele, traducerea numenului. Rămîne că există *ceva*, o cauză a senzațiilor noastre, *materialia*. Dar și acel *ceva* — un lucru rezistent, să zicem, greu, ceea ce ciocănește simțurile noastre — oare avem noi dreptul să zicem că există ? Că există *ceva* ? Să vedem : senzațiile noastre de văz, auz, miros, etc. sînt produse de *ceva* material. Dar „*ceva* material“, extern nouă, ni e dat tot de o senzație : *senzația musculară*. Și oare avem noi dreptul să zicem că, pe cînd celorlalte senzații nu le corespunde în afară *ceva* identic cu senzația — *numai* senzației musculare i-ar corespunde *ceva* identic ?

Odată știam să discut bine aceste lucruri, acum le-am uitat. Nu-ți pot argumenta bine.

Dar urmează de aici vreun scepticism ? De loc. Cunoașterea *lucrului în sine* ? Dar cine o reclamă, cine o cere ? Tocmai : fiindcă acel lucru în sine (care poate nici nu există) nu-l putem ști, de aceea : afară cu *metafizica*. Dar fenomenele le putem cunoaște, putem fi de acord asupra lor (toți cîți cugetăm normal) și ele sînt materialul științei.

**) S-a publicat în „V. R.“ nr. 2 din 1912, sub titlul *Scrisoare*.

Ce-mi pasă mie, dacă, nu văd *numenul*, ci *fenomenul*? Tratez cu fenomenul, cum utilizez biletele de bancă (cînd le am!) fără să văd aurul din beciurile Băncii, care-s *numenul*.. Și, chiar dacă n-ar exista numen, dacă *totul* ar fi o creație a mea — încă, ce-mi pasă! — În lumea practică (știință, morală, etc.) totul se petrece ca și cum lucrurile ar fi în realitate, *fără de noi*, așa cum sint... Dar aici trebuie „criza“, căci, *în realitate*, lumea e chiar așa cum e. Căci adevărul, fiind un concept al minții noastre, un produs al facultății noastre de a cugeta, — singurul adevăr omenesc, *lumesc*, e al nostru! Ce-mi pasă de ce *va fi fiind*, sau *nu va fi fiind* — *dincolo* de mine... Dar mă-ncurc, n-am vreme să mă gîndesc bine, e zgomot în redacție. Te rog ceteste primele pagini din volumul meu „Scriitori și Curente“ (articolul despre Caragiale). Am atîns și eu această chestie, în treacăt, din altă necesitate.

Dar ce au a face astea? Bucata d-tale e admirabilă. Amestecul de idei și de viață, stilul, vioiciunea... La urma urmei sînt două moduri de a gîndi, verificate, concretizate. Un singur defect: Combați *serios* (cu toate ideile bunului simț) un tip caraghioz. Dar merge și asta. Tipul e un pretext — și așa merge. Tipul e ridiculizarea unei teorii, care te exasperează —, și, de asta, merge.

Dar sînt 8 ceasuri și mă așteaptă acasă.

Cu dragoste,
G. Ibrăileanu

P.S. Îmi vine să-mi reiau cărțile de filozofie. Dar unele sînt în englezește — și am făcut stupiditatea să nu cetesc de vreo 10 ani în limba asta — și am uitat-o.

P.P.S. În fond, totul se reduce la o logică, la un sistem al senzațiilor și ideilor noastre. — În acest sistem e știința și morală noastră. Nici un loc pentru scepticism. Crearea palatului senzațiilor și ideilor noastre e știința... Ce-mi pasă dacă acestui palat, acestui sistem grandios îi corespunde, sau nu, *ceva* care nu mă interesează nici dintr-un punct de vedere.

Dar simt că devin ridicul. D-ta ai cetit desigur *pagini* strălucite și nu te-au convins. Ești *artist* — și n-ai suferit criza...

Pentru conformitate,
I. C.

★

(Data poștei: 20.IX.1932)

G. IBRAILEANU CĂTRE M. SEVASTOS,

Amice Sevastos, ți-am trimis prin I. Botez, senator, un articol despre d. Călinescu. Ți l-a dat? Botez a plecat la București marți dimineață. *Să-mi trimiți o corectură*. Dacă pui vre-o fotografie, să nu fie a mea ci a d-lui Călinescu. (Așa se face). Articolul să nu-l pui „de fond“, pentru că are Anexe, care ar fi tot în pagina 1, și ar fi urît. Pune-l așa, ca Anexele să cadă în pagina 2. Ori pune-l în alte pagini decît pagina 1. Ori, dacă ții să fie de fond, aranjează un subsol de poezii, așa ca Anexele să fie în pagina 2. — Ori... dacă vrei altfel, cu Anexele pe pagina 1 sau pe pagina 300-a — fă ce știi. Je m'en f...! Dar *corectură* trimite. — Acest articol așteaptă de mai mult de o lună. Credeam că vii în fiecare zi, după ce au trecut cele „cîteva zile“ din Telegramă. Fă-mi onoarea și-mi scrie dacă rămii în București, ori pleci în concediu și cînd. E vorba de așa numitul roman. Dacă vii în Iași caută-mă de la 3 p. m. în sus pînă la 12 noaptea.

Ibrăileanu

Semnificații sadoveniene

de Paul Georgescu

Ideea de simplitate clasică, asociată pe drept opereii sadoveniene, nu anulează, cred, nici profunzimea, nici bogăția semnificațiilor, cum confuzia exterioară nu manifestă, neapărat, adîncime. Pe de altă parte, cînd un strat de semnificații a fost explorat și exploatat, nimeni nu-l împiedică pe glosator să înainteze într-altul. Găsirea unor atribute noi nu cere neapărat anularea polemică a celor știute fiindcă înțelegerea dialectică a unei opere presupune descoperirea unor contradicții (nu mă refer aici la „limitele“ scriitorului în perceperea ideologică a realului) care sînt inerente existenței; un marxist nu poate gândi unilinear iar opera de artă nu e numai suprafață, nici dat imuabil. Depărtarea în timp sau în spațiu de un dat (istoric, social, artistic) ne relevă alte perspective, nu mai puțin reale, dar altele; critica e un proces de cunoaștere continuu.

Semnificațiile sensibilului

Ambiguitatea opereii de artă constă în următoarea contradicție: polimorfia structurală și unicitatea cristalizată. Orice operă e polimorfă, adică însuimează „aspecte“, de fapt structuri deo-

sebite; de aici decurge polivalența interpretativă, posibilitatea practic infinită a glosării, pe care unii au pus-o în seama receptării diferite; id est impresionismul; dar fără a intra într-o sferă străină demonstrației mele — psihologia receptării — vreau să spun că vibrația specială, declanșată într-o receptivitate sau alta, nu e numai rezultatul subiectivismului frenetic — cîte personalități, sau persoane, atîtea interpretări — ci și, tocmai, al posibilităților reale incluse în operă. Fiindcă dacă anume cărți își epuizează valențele interpretative dela primul contact obligat cu critica, rămînînd după primele cronici stoarse de substanță, altele știu, dimpotrivă, să propună glosatorilor mereu sensuri ascunse; fi-rește, și nu numai criticului ci și generațiilor succesive de cititori ale căror sensibilități și problematici mutîndu-se mereu, găsese în cărțile vechi, totuși, ecou. De asemenea categorie de opere discut aici.

Esteticele au pus în lumină unicitatea opereii de artă cît și caracterul ei unitar; și fie că folosim termenul în sensul organicist, fie gestaltist, fie că spunem cristalizare — toate, moduri metaforice de a sugera că opera e unitară cu ea însăși — înțelegem opera ca un tot organizat pe legi proprii.

structurat de un ritm unic. Dar monostructura, pe lângă faptul că rămâne mai mult un deziderat decît o realizare, expresie a dorințelor noastre euclidiene și a temeinicei aspirații de a regăsi universalul în particular, nu trebuie să ne ascundă polivalența operei de artă. Concepția monostructurală a operei, ca omogenitate coloidală, impune monointerpretarea, adică, practic, desființarea criticii, or, în fapt lucrurile stau invers: opera ce nu mai poate suscita interpretări este (devine) moartă, oricît de înalt ar fi gradul de ierarhie valorică pe care urcase; ea poate păstra doar o funcție istorică, nu una de valoare. Pentru a trece însă mai departe, voi da o soluție provizorie anti-nomiei semnalate: opera este o suprastructură subsumînd o polimorfie. În practică, depășirea e grea dar tocmai de aceea există puține capodopere.

Cine se apropie de operă, ia contact cu o suprafață. Procesul de cristalizare artistică oferă spectatorului o suprafață lucie și opacă a unui volum simetric și egal omogen; structurile minerale sînt ca acele ființe a căror viață interioară se citește pe față; în asemenea caz, criticul nu are decît să măsoare suprafețe. Or, ceea ce aș vrea să-i reproșez criticului impresionist nu e atît subiectivismul lui cît faptul de a rămîne necesar la suprafață; răul nu e atît că ne comunică o vibrație proprie ei, — mă refer în continuare la opere de merit artistic — că vibrația lui e necesar superficială și oarecum falsă. Mă explic: opera e nu numai polistrukturală, ceea ce implică varietatea de explicații în cadrul aceluiași sistem ideologic, dar și un sistem complex de aparențe și esențe. Romancierul ne povestește o întimplare, reface o întreagă societate, descrie obiecte, culori, sentimente, sunete etc. Toate acestea sînt reale și pot fi discutate; se poate constitui o sociologie a operei, o tipologie socială, un bazar de obiecte etc. Dar tema, acțiunea, cadrul, sînt

revelatorii succesiv. Înțeleg prin revelatorii succesiv faptul că ele mărturisesc și ascund substanța operei; cînd un plan al realității operei este epuizat, un altul se reveală, succesiv, spre substanța operei. Așa dar, înțeleg opera ca un sistem complex de mărturisiri și taine la care se ajunge nu dintr-odată. Conștient sau nu, scriitorul — și artistul în genere — atrage atenția cititorului în altă direcție decît cea reală, așa cum un general declanșează bombardamentul de artilerie într-alt sector decît în cel în care va porni ofensiva.

Inseamnă că arta mare nu e comunicabilă? Firește, nu. Obscuritatea superficială, fie voită de scriitor spre a-i sugera dimensiuni abisale, inexistente, fie consecință a confuziei cerebrale și sensitive, e o malformație congenitală. În arta mare, contactul prim nu întîmpină dificultăți, numai că sensurile nu se relevă, toate, dela început. De altfel există cărți pe care le recitim, pe unele de mai multe ori, și altele ce nu ne mai solicită să le deschidem. Cine spune, la o a doua lectură, despre o carte că l-a dezamăgit, semnifică faptul că, pe planul cunoașterii, ea și-a epuizat semnificațiile; în timp ce o carte realmente profundă, ne reveală mereu sensuri noi. De altfel, ar fi multe de spus despre sistemul mărturisire-ascundere, dar discuția ne-ar depărta de subiect. Îmi îngădui o parenteză, totuși, privitoare la critica literară. Critica totală sau exhaustivă constituie o năzuință eroică și secretă a fiecărui exeget, realizabilă, poate, în cadrul unor vaste monografii; mai utilă, însă, ar fi diversificarea specializată a criticii, în cadrul ideologiei noastre comune. Adevărul nu se obține prin revelație ci prin cercetări complementare prin care opera e abordată și investigată; de pe orice punct al suprafeței sferei ai porni, înaintînd mult, ajungi în centrul ei.

Baltagul prezintă toate semnalmentele realismului critic rămânând o monografie social tipologică. Descrierea comunității arhaice de tip pastoral ritmată de legi astronomice e completă, de la îmbrăcăminte și alimentație la credințe și relații ceremonioase sociale; nimic esențial nu e uitat, de la tainul anual al argatului la bacșișul datorat autorităților mundane și celor spirituale, de la endogamie la sărbătorile de preste an. Sociologul poate găsi nu numai cuprinderea pastorală în sine ci și fenomene de contact cu „lumea nouă“, adică de modificare în structura arhaică pastorală. După ce duce la iernat oile, la gurile Jijiei, Gheorghită se-ntorce, o parte a drumului, cu trenul. În comerțul cu, ar zice părintele Daniil Milies, „producte“ (oi, caș, lână, brânză) banii se folosesc curent. Dacă Vitoria are spaimă de ființa auzită doar, numită tren, are în schimb știința exactă a valorii banului ca și a raportului marfă-bani. Doar făptura naivă a vrăjitoarei, ce-l ține în puterea ei pe cel al cărui nume nu e bine să-l pronunți, închis într-o cățelușă schelălăitoare, și în stare să trimită pasărea care strigă noaptea și are ochi de om, ca „să moară dușmanca“, are o reprezentare „mitică“ a banilor: „Ia galbănu-n gură și-l stupește tocma între lăutari“.

Structurile conviețuiesc; demonii unei religii arhaice se acomodează cu religia monoteistă, sfânta Vineri cu maica Precista, baba Maranda, a cărei poziție față de polii pozitiv și negativ ai eticii este ambiguă, cu părintele Daniil, cum sfânta Ana și sfântul Sisoie („care are stăpînire asupra unora dintre demonii mărunți“), își iau atributele magice ale urmașilor lui Deceneu. De-i mai adăugăm pe crișmari (Macovei, Vasiliu, Toma) și pe domnul prefect cu jandarmii lui, ordinea din cer și de pe pământ este completă. Altfel spus, în Baltagul nu e descrisă numai o structură socială închisă ci două lumi în contact, în conviețuire și antagonism. Tot acest fond de descriere socială este ne-

cesar confruntării etice. Sadoveanu, ca în atâtea scrieri, anterioare și posterioare ale sale, confruntă societatea bazată pe bani, pe acumulare și posesiune, cu societatea pastorală, producătoare de bunuri, sobră, prin natura lucrurilor. Asasinarea lui Nechifor Lipan nu e un accident, un caz, ci expresia violentă, ultimă, a legii capitalismului, în care averea este valoarea supremă. Evident, pasiunea achizitivă nu duce totdeauna la crimă, dar crima e ultima ei consecință.

Alegerea victimei conține, de asemeni, un înalt grad de necesitate. Dacă asasinul și Vitoria sînt exponenții celor două lumi, Nechifor Lipan e între două lumi — și fiindcă face comerț și fiindcă el circulă dintr-o lume în alta, —; or, tocmai ambiguitatea îl face vulnerabil. Prin natura lucrurilor, vor avea să-l răzbuie femeia și fiul lui. Evident, cum am mai spus, crima a tulburat ordinea lumii; Vitoria are un mandat etic și descoperindu-l pe vinovat, salvează valorile; dar, rămînind în planul necesității, o întrebare se ivește: în definitiv, răzbuirea crimei ar fi fost munca unui bărbat; e drept, Gheorghită e încă adolescent și Vitoria simte îndată că băiatul nu e pregătit pentru o lucrare ce reclamă nu numai curaj, ci și stăpînire de sine, discernămint și abilitate; nu e mai puțin adevărat că o sarcină tot atît de grea (mai dureroasă încă!) a revenit lui Oreste sau lui Hamlet, ambii adolescenți; altfel spus, trecerea Vitoriei pe primul plan era necesară, determinată sau reprezintă un capriciu al scriitorului?

Răspunsul ne e dat de compararea finalului celor trei ipostaze: dacă Oreste și Hamlet se prăbușesc după ce-și realizează misiunea, Gheorghită iese din aventura lugubră, întărit (de altfel, și Oreste fusese condus și înflăcărat de o femeie, tinăra lui soră, Electra). Într-o împrejurare oarecum asemănătoare, o altă adolescentă, Antigona, e ucisă. Deosebirea dintre Baltagul și tragediile amintite constă în aceea că în acestea

din urmă legea se manifestă cu o duritate sălbatecă, dreptatea trebuie să se facă chiar de ar pieri lumea; în orice caz, justițiarul e și el anulat, dreptatea lui implică o crimă dublă: uciderea, ca atare, chiar dacă a unui vinovat, justiția împotriva propriului singe (Oreste își ucide mama, Hamlet pe fratele tatălui, iar în lanțul de morți, se implică și mama); în Baltagul, printr-un subterfugiu alegoric, vărsarea de singe e ocolită: asasinul va fi „sugusat” de ciine, nu omorît cu baltagul; pedepsirea criminalului nu duce la anularea fiului ei, dimpotrivă, constituie un exercițiu inițiativ de virilitate, un examen de maturitate. S-ar putea spune că actul de justiție și-a pierdut sălbateca imanență; în Baltagul el are o duritate umană, nu transcendentă (poate și fiindcă asasinatul nu e în circuitul familial). Tocmai de aceea justiția era necesar să fie reprezentată de Vitoria și nu de Gheorghită, care s-ar fi prăbușit el însuși în această expediție.

Ideea de necesitate e împlinită însă mai profund în operă. Dacă admitem că o crimă cuprinde o proporție oarecare de hazard, necesitatea apare în alt mod, spre a-l contrabalansa. În ajunul expediției justițiare, mama spune fiului vorbe ciudate pe care flăcăul nu le poate tâlmăci: „— Nu te uita urît Gheorghită, că pentru tine de-acum înainte începe a răsări soarele”. Într-un fel, deși scriitorul se ocupă îndeajuns de puțin de Gheorghită, și aproape deloc de Minodora (ei au caracteristicile generale ale vârstei, reprezintă simbolic flăcăul și fata), tinerii au funcție însemnată, manifestând ideea de ciclu, acel tragic optimist specific sadovenian. La sfârșitul cărții, Nechifor și Vitoria se trag de pe scenă, tinerii le iau locul și ultimele cuvinte ale autorului li se adresează. Așa se explică și vorbele Vitoriei către flăcău; moartea vîrstnicilor e un proces firesc (chiar dacă aici el a fost grăbit împotriva firii), pentru ca Gheorghită să devină bărbat matur, cruda necesitate a trebuit să-l înlăture

pe tatăl său („Înțelege — îi spune Vitoria băiatului — că jucăriile au stat“.)

Impresia de monografie exactă și completă — caracteristică de altfel prozei sadoveniene — e puternică dela prima lectură, cititorul are senzația unei epuizări totale a realului: toate amănuntele sînt la locul lor, obiectele au o funcție precisă; de altfel, romanul poartă, nu numele unui erou sau al unui sentiment, ci al unui obiect; dar cînd te familiarizezi cu textul, observi că descrierea obiectivă e minimală — Sadoveanu nu a căzut niciodată în păcatul de moarte al realismului critic care este descriptivismul, prin care lumea obiectală primește o imensă greutate, un fel de funcție autonomă fantomatică, — se reduce la datele esențiale. Desigur, se manifestă aici clasicismul substanțial al lui Sadoveanu (clasicism reîmprospătat prin contactul cu realismul secolului al XIX-lea, indeosebi Flaubert, Tolstoi, Turgheniev), cu forța lui selectivă și arta simplității, desigur, excepționala sa atenție senzorială; pentru a justifica însă impresia de complet e nevoie să mai reținem ceva: ritmicitatea; vreau să spun că lumea sadoveniană e ordonată și coordonată, totul revine după lege acum și mereu, un moment se repetă, imemorial, în trecut și viitor, se amplifică temporar în cicluri bine ordonate. E, dacă vrei, o civilizație astrală, în care faptele umane sînt reglate, ca mersul stelelor, al soarelui și lunii. A surprinde un moment e ca și cum s-ar surprinde o infinitate de momente echivalente în timp.

În asemenea lume apare o cometă: asasinarea lui Nechifor Lipan. Romanul nici nu s-ar fi putut constitui altfel, o mică nuvelă ar fi fost de ajuns. Dar Baltagul nu urmează legea romanului, adică neprevăzutul epic, ci a tragediei, care începe cu sfârșitul, luminînd propriul său trecut, astfel încît această carte, despre care s-a spus că e un roman polițist, duce la anularea acțiunii. Fiindcă asasinatul a tulburat

echilibrul lumii, ordinea lucrurilor trebuie restabilită; moartea criminalului echivalează pe a victimei, reface simetria, timpul își poate relua cursul. S-ar putea spune că Vitoria Lipan acționează, ceea ce în parte e adevărat, dar numai în parte, fiindcă acțiunea e o tensiune spre viitor, e o precipitare a viitorului, pe cînd Vitoria oprește viitorul, ca și cînd ar opri cu mîna mersul unui pendul, pînă cînd lucrurile pot intra în mersul lor firesc prin pedepsirea criminalului.

Paginile dramatice, adică în care funcționează speranța, sînt puține, la început; apoi, certitudinea morții lui Nechifor, oprește curgerea timpului („Timpul stătu“), ca la Kirilov, în momentul supremei bucurii, întii pentru ea, apoi pentru alții. Gheorghită e confiscat, Minodora închisă hermetic, gospodăria anulată; ajunsă la Doi Meri, Vitoria descoperă că viața merge înainte; ea oprește timpul la Sabasa și la Suha, îi silește pe toți să meargă înapoi pe firul vremii pînă la izvorul de unde curge sînge; cînd criminalul își primește pedeapsa, vraja impietririi timpului încetează, lumea își reia mersul firesc, tragedia se încheie optimist, prin triumful vieții. Tot efortul Vitoriei, adică acțiunea, constă în a restabili ordinea morală a lucrurilor, asemeni organismului care își mobilizează toate forțele spre a tămădui o rană sau a răpune bacilii. Acțiunea se desfășoară în acest spațiu dintre două timpuri în ruptura spațială produsă de o lovitură cu baltagul (și tămăduită cu altă lovitură dată cu muchia baltagului), ea este febra prin care organismul reacționează la microbii crimei; deci scopul acțiunii este de a se anula pe sine însăși, Vitoria acționează doar pentru a contrabalansa o altă acțiune (crima), restabilind nemișcarea (de fapt, traiectoria pe orbită).

Ceea ce se petrece cu timpul ușor spiralat (distanța dintre bucla cercului și a spiralei se numește optimism și progres), are loc și cu spațiul: ex-

pediția militară organizată de Vitoria este, în fond, incursiune defensivă; fiindcă Nechifor Lipan a fost ucis în timp ce se afla la ei (s-a călcat legea ospitalității!), Vitoria iese din cetate, coboară la vale, aplică pedeapsa legală și se retrage în cetate; nu e deci nici expansiune teritorială, nici transhumanță ci mișcare spațială ce se neagă pe ea însăși ca atare. Prin urmare, afirmația după care Baltagul ar fi un roman polițist (în sens superior: „Crimă și pedeapsă“) este adevărată într-o structură, infirmată de alta. E tocmai ce spuneam și anume că, într-o viziune unicistă, monomorfismul operei reclamă un răspuns categoric, în vreme ce acceptarea polimorfismului îngăduie explicații simultane; ceea ce e acțiune în cadrul unei structuri, poate deveni antiațiune în cadrul alteia. Am amintit la început structura monografică, recompunere a unei societăți de un anume tip, cu eroi, acțiune etc. Iată însă și o altă structură, complementară, în care aceleași date se colorează diferit. Să examinăm însă și alte elemente în cadrul celor două structuri.

S-au spus idei adevărate și juste despre natura sadoveniană; reamintesc atenția exactă a scriitorului la modificările decorului sensibil; anotimp, loc, oră își marchează trecerea fin și precis. Evident, același har se manifestă și în Baltagul; e numai de observat că elementele naturii, exteriore naturii umane, îndeplinesc și o altă funcție aici, complementară, o funcție simbolică. Descoperirea ireversibilității lui Nechifor Lipan declanșează iarna; intuirea locului de zacere a soțului, pune capăt iernii: „Cașicum întunericul care se iscase în ea avea să se deschidă, munteanca stătu așteptînd și cugetînd. Acum vedea adevărat și bine că vîntul a conținut. Căzuse jos, în vale, și amuțise și el. Semnul era vădit. Mai înainte nu putea trece.“ Cînd, după ce acul busolei indicînd unde fusese răpus Nechifor, Vi-

toria hotărăște declanșarea ofensivei, se decretează primăvara: „S-a adevărit și altă așteptare a muntencei. Vîntul a pornit din nou, venind acuma de cătră miază-zi“. E inutil să mai aduc și alte exemple, romanul e prea cunoscut. Semnalez doar, în treacăt, că funcția simbolică a naturii nu alterează plasticitatea lor realistă.

Într-un anume sens, elementele decorului cotidian, fixate în structura monografică prin atenția selectivă de care am vorbit, capătă în perspectiva altei structuri, un fel de imponderabilitate. Aceasta se datorește interiorizării Vitoriei, proces contradictoriu ei însuși fiindcă pe de o parte, femeia dovedește o forță de adaptare la noul mediu, excepțională (felul în care îl manevrează pe Prefect, echilibrarea bacșipurilor pe parcursul ei „american“, cînd ajunge chiar să vorbească „pe sirmă“ cu Sodoma, recte Piatra), pe de alta, retragerea ei în interior, o autoanulare expiatorie. De fapt, e o dedublare clasică; Vitoria va juca un rol precis, conștient, ca o mare actriță, simulfînd naivitatea și umilința nu numai față de călăi ei și de prezumtivii aliați (nevasta circiumarului Vasiliu, pe care o folosește ca ministru de externe): — „Sînt prea mulțămitoare cucoanei pentru lămurire, vorbi Vitoria, c-un fel de umilință care puse în mare uimire pe Gheorghită“. Dar critica rațiunii practice a nevastei oierului, am făcut-o în altă parte, subliniind luciditatea, buna cunoaștere a oamenilor și forța de stăpînire.

Acum, aș dori să accentuez un alt aspect al dedublării. Dealtfel, Vitoria își învață fiul că „femeile-s mai viclene (...); ele-s mai iscusite la vorbă; iar bărbații is mai proști; însă mai tari de vîrtute.“ S-ar putea. Iar Gheorghită, care-i mai tare de vîrtute, cugetă despre Vitoria: „Mama asta trebuie să fie fărîmăcătoare; cunoaște gîndul omului“. Iar dînsa îi mărturisește: „Eu te cetesc pe tine, măcar că

nu știu carte...“ Dar paralel cu istețimea empirică și măestria psihologiei aplicate, Vitoria cunoaște și un proces de interiorizare, de dublă dedublare. În iarna tragică, în care intuiește abolirea lui Nechifor Lipan, ea se concentrează într-un proces intelectual pe care Sadoveanu îl vestește dar nu-l infățișează: „...ea era plină de gînduri, de patimă și de durere.“ „Se desfăcuse încet-încet de lume și intrase oarecum în sine“. „Fînța ei începea să se concentreze asupra acestei umbre de unde trebuia să iasă lumină. Era ceea ce se numește o problemă — cuvînt și noțiune cu desăvîrșire necunoscute unei muntence“. „Ea însă se socotea moartă, cași omul ei, care nu era lîngă dînsa.“ Chiar dacă în afară își va juca perfect rolul cu știința fină a realului, Vitoria mărturisește natura reală, printr-o replică tragică: — „Oamenii spun că promoroacă în ziua de Bobotează arată an îmbielșugat... îi zise Gheorghită, pe cînd se întorceau de la bisenică. — Așa se spune, îi răspunse maică-sa; dar să știi că pentru noi nu mai poate fi nici bucurie, nici belșug.“

Tragismul are un ecou profund fiindcă durerii exprimate în cadrul structurii, să-i zicem, monografice, îi corespunde, în planul celeilalte structuri, să-i zicem, mitice, o alta, mai generală, altfel spus, durerea epică (asasinarea lui Nechifor Lipan, descoperirea și pedepsirea vinovatului) este aspectul prim, cel mai vizibil, al fenomenului biologic necesar, despărțirea definitivă prin moarte, succesiunea generațiilor, ce depășește cazul Vitoriei și al lui Nechifor. Remarc. iarăși, că împlinirea pe planul mitic nu diminuează manifestarea epică în realitatea ei contingentă. Reîntorcîndu-ne la sensibilul contingent, pe care, spuneam, interiorizarea Vitoriei îl subminează, constat o îndepărtare, o epurare a lui — ce nu poate fi confundată cu alienarea. Această calitate a obiectelor de a fi funcționale, pre-

zente, și în acelaș timp îndepărtate și simbolice, creează o impresie puternică și tulburătoare, chiar de nu e a-percepută rațional la primele lecturi.

Un singur exemplu cred că e de ajuns ; două prinzuri ale Vitoriei. La primul, odată cu coborirea oilor și a iernii din munți, coboară și grija : Nechifor nu s-a întors în sat, acasă. Vitoria și Minodora sînt singure, cu Mitrea, argatul : „Fata pregătea repede prinzul. Răsturnă mămăliga pe măsuta joasă și rotundă, tăie jumătate și o întinse pe un fundișor lui Mitrea c-o scăfăiță de brînză și c-o ceapă. — Desfă palma, să-ți pun ș-o leacă de sare... îl indemnă ea. Apoi cercă ouăle fierte și le scoase din ulcica lor c-o lingură de lemn într-o strachină cu apă rece. Se opri din robotit și se uită cu îndoială spre Vitoria. — Dumneata nu măninci, mămucă ? Femeia clătină din cap. — Argatul s-a dus la șura lui să mănince, urmă fata, în șoaptă. Așa are obicei, ca să nu-l vadă nimeni. C-un ștergar acoperi masa și se feri la o parte, cu fața umbrită de înfrîntare, cu umărul răzimat de horn. Vitoria își trase broboada peste gură și rămase dreaptă pe scăunașul ei, cu brațele încrucișate pe sîni, privind fără să vadă frămîntarea de-afară a stihilor. Din cînd în cînd învăluirile de vînt de deasupra satului păreau că se alină ș-atunci se auzea sunînd cu zvon mare, subt nouri, pădurea de brazi“.

Mai întii, se relevă starea de realitate a obiectelor. Mămăliga, măsuta joasă și rotundă, brînză de burduf, ceapa, sarea, ouăle fierte, ulcica, strachina, lingura de lemn, marchează, fiecare, o prezență. De aici și existența lor funcțională, creată prin raportul om-obiect. Ele nu sînt numai numite ci reprezintă funcții determinate, precise. Prinzul lui Mitrea, ghicit, e fundamental și necesar, un fel de comunicare directă cu natura ; dar simplitatea lui, tocmai, îi manifestă, odată cu caracterul ascuns, funcția simbolică,

de raport direct cu natura creatoare. (De altfel, elementele hranei terestre a lui Mitru — mămăligă, brînză, ceapă, sare — semnifică valențele productive ale naturii ; lipsește doar carnea, adică sacrificiul vieții prin singe ; dar sîntem în post). Hrana Vitoriei e tot fundamentală (se adaugă oul, principiul moarte-naștere), numai că prinzul ei e refuzat ; între ea și obiecte se interpune o stare subiectivă ; iarna — stare de moarte a naturii în toate miturile lumii — semnifică o realitate afectivă. (Evident, unii vor spune că exagerez ; atrag atenția însă că Sădoveanu cunoștea bine simbolistica obiectelor).

Prinzul refuzat este, în structura mitică, întreruperea contactului cu viața („Ea însă se socotea moartă, ca și omul ei, care nu era lîngă dînsa.“) Există deci o bivalență a obiectelor : pe un plan, ele sînt funcționale ; pe altul, simbolice. Abstragerea Vitoriei, prin durere, din planul epic în cel mitic, stimulează capacitatea simbolică a obiectelor, prin întreruperea caracterului lor pur funcțional. (Ion Barbu va spune despre ou : „E dat acestui trist norod / Și oul sterp, ca de mîncare, / Dar viul ou, la vîrf cu plod, / Făcut e să-l privim la soare!“). Înfiorată de ceasul galben, necesar, Vitoria catalizează potențele simbolice ale lumii obiectale. Asistăm nu la izgonirea unei structuri (monografică) de către alta (mitică), dar la suprapunerea lor translucidă, complementară, în care cea de a doua creează adîncime primei, dă volum suprafeței.

Un alt prînz face să se miște cu putere acul busolei : Nechifor nu trecuse pe la crîșma domnului Iorgu Vasiliu ; urma lui fusese la Sabasa ; deci, între cele două puncte fusese pălit bărbatul ei. Domnul Iorgu Vasiliu e „om așezat“ și cu „plăcerea curățeniei“ ; în rafturile crîșmei lui se află „bucșite“ „toate bunătățile pămîntului“. Îi servește pe Vitoria și pe Gheorghită : „A scos muntencei dintr-o puțină

scrumbie bună, ținând-o atârnată de coadă cu cleștele delicat al degetelor. A așezat-o cu grijă pe o coală de hîrtie, pe o măsuță curată și bine frecată. A adus o pinișoară călduță încă. Dintr-un butoiăș a umplut cu bere spumată două pahare nălțuțe. „Bun lucru berea după trudă și cînd ți-i foame...” se gîndea femeia. Anchetatoarea află răspuns întrebării ei obsesive: „Amîndoi au descălecat și le-am dat o gustare — ca și dumneavoastră. Scrumbie, pîne și bere. La mine, aceste articole sînt de prima calitate. (...) — Nu erau doi, zise cu liniște Vitoria. Erau trei. — Ba erau doi. Vitoria clipi din ochi asupra unui întuneric care-i izbucnise înăuntru.“

Pe plan sensibil, notația e la fel de realistă. În afară de pîne, aliment fundamental dar mai caracteristic cîmpiei, bunătățile pămîntului cuprind berea, vestitoare a occidentului și scrumbia, semn al magmei lichide și al circuitului economic mondial. Am ieșit din nucleul pastoral. Dar și acum, planul simbolic reapare prin invazia vieții interioare, acel întuneric care izbucnește dinlăuntru, ce anunță prezența celeilalte structuri. O ușoară ironie, în plin tragic („La mine, aceste articole sînt de prima calitate.“), subțiază densitatea epicului sensibil. Desigur, analiza poate cuprinde și numeroase alte episoade ale cărții, socot însă că pentru utilul demonstrației, este de ajuns. Am observat că Baltagul nu conține o singură structură ci, deocamdată suficient, două complementare: una monografică, epică, realistă, cealaltă simbolică, mitică. Un dat trece dintr-o structură într-alta fără a se altera considerabil, dar manifestînd valențe noi. Un alt exemplu, totuși: am explicat la început (de fapt, mai de mult), crima ca o exacerbare a setei de a avea, fundament al lumii capitaliste. Observația e adevărată.

Se știe însă că Baltagul e o parafrază cultă, modernă, a Mioriței. Or, în baladă (situată pe plan mitic) capita-

lismul e o imposibilitate istorică. Deci, fără a infirma cauza socială (capitalismul), scriitorul trece și pe un plan anterior, urmărind setea de posesiune în germene. Altfel spus, explicația social istorică și cea general umană nu se completează. Aceeași observație despre moartea ca hazard (crima, în plan epic) și ca lege (plan liric), etern umană. Firește că analiza fiecărei structuri în parte și a co-funcționării lor e departe de a fi sfîrșită; am dorit doar să sugerez o idee.

Dialectica mitului

Leșinul obiectelor face posibilă, fie și momentan, manifestarea realității lor simbolice. Înainte de a continua analiza, însă, câteva precizări necesare. Critica noastră a lăudat de multe ori acțiunea de de-mitizare (confundată, uneori cu, vai, demistificarea...); dimpotrivă, eu cred că una din funcțiile literaturii este de a „mitiza“, adică de a depăși sensorialul concret, epica anecdotică, „redarea“ discursivă, spre a sugera generalul. Cum se știe, literatura e un anumit echilibru între concept și încărcătura sa sensibilă; dar primejdia, în concretul nostru literar, nu mi se pare a fi abstractizarea ei plenitudinea descriptivă. Critica „de-mitizantă“ își are rolul ei în ruperea ideii de manifestarea ei sensibilă. Mai întii, ce se înțelege prin de-mitizare? De fapt, demascarea socială. Clasele exploatare, secretîndu-și o suprastructură justificatoare și mai ales mistificatoare, scriitorul trebuie să meargă de la aparență la esență, să descopere realele cauze, ascunse. Foarte bine. Numai că niciodată, nici capitalismul, nici vînzarea cu ridicata, n-au putut constitui mituri, cum nici locurile comune burgheze, în materie de etică sau antropologie empirică și epidermatică, nu s-au putut constitui în mituri. A spune „mitul libertății burgheze“ e un mod de a vorbi ziaristic fiindcă demagogia rămîne expre-

sie fără acoperire și nu mit. Îmi poate cineva numi un mit crescut din demagogia burgheză și realizat într-o capodoperă artistică? Să nu confundăm deci mistificarea cu mitul, nici demagogia cu demografia, nici demascarea capitalismului, sau demontarea aparatului capitalist cu de-mitizarea.

Mitul este expresia concret sensibilă a unei caracteristici sau necesități fundamentale a naturii umane; de aici și posibilitatea de a-l deplasa în timp, mutînd concretizarea social-istorică, adaptîndu-l la realități noi. E ceea ce a făcut Sadoveanu, în Baltagul, cu mitul Mioriței. De aceea există două structuri ale cărții, ce-și corespund. Dar a discuta cele două variante ale mitului, ar însemna să ne angajăm într-o altă discuție decît cea implicată în discuția de față. Cîteva observații, totuși. Oare Sadoveanu, modernizînd mitul, de fapt modificînd formula concret-sensibilă, a dorit să marcheze o evoluție? Diferențele sînt totuși minime și ceea ce iese în evidență, mai ales, e permanența organismului social și a structurii psihologice; deci, mai degrabă o revitalizare prin sensibil a cadrului, altfel spus o dezabstractizare a ideii. Or, acesta e însuși modul de manifestare a prozei.

Pe de altă parte, e ușor de observat că în Baltagul, mitul e privit din altă perspectivă; nu, ca în Miorița, din unghiul celui ce trebuie să moară, ci a celui (celei) ce va suporta greul absenței. Contactul cu legea morții, în Miorița, privește pe cel ce-i suportă rigourile; depășirea tragicului prin înțelegerea necesității și contopirea atractivă în întreg, a fost interpretată de unii ca resemnare, prescriindu-se combativitatea, soluție inadecvată în cazul inevitabilului. Într-adevăr, atenția s-a concentrat asupra accidentului epic (asasinarea), pierzîndu-se din vedere planul mitic care cuprinde, după expresia lui Pascal, condiția de condamnat la moarte, adică o inevitabilitate biologică. Or, în Baltagul, nu cunoaștem nimic din

reacțiile lui Nechifor Lipan (dealtfel, moare fulgerător), atenția se îndreaptă spre înfruntarea morții ca absență. De aceea și spuneam că activitatea precisă și rapidă a Vitoriei, ce fascinează la prima lectură, se anulează în fața problemei reale. Rezolvarea durerii prin mit și înfăptuirea dreptății provoacă liniștea finală ce subînțelege totuși ieșirea din ciclu. După manifestarea de energie abilă de ordin detectiv, Vitoria rămîne totuși, cu o expresie a lui Sadoveanu din altă carte, „fără speranță și fără milă“, intrînd într-un alt regn, al necesității hieratice.

Poate fi înțeles Baltagul ca roman de dragoste? Într-un anume sens, da; fiindcă mobilul ascuns al acțiunii lui spectaculoase este iubirea, o iubire ce, în lumina tragicului, se manifestă ca durere. Or, tocmai acest mobil, cel mai puternic, al epicei Vitoriei, de natură pasională, este și cel mai ascuns: el este exprimat cu avarție, dar fără echi-voc: „Ea însă se socotea moartă, ca și omul ei, care nu era lîngă dînsa. Abia acum înțelegea că dragostea ei se păstrase ca-n tinerețe. Ar fi trebuit să-i fie rușine, căci avea copii mari; însă nu mărturisea asta nimănui, decît numai sieși, nopților și greierului din vatră.“ În ce măsură durerea s-a rezolvat prin ritul acțiunii, nu putem ști, fiindcă după pedepsirea criminalilor, cartea se curmă!

★

Pentru a urmări răspunsul, să trecem la o altă carte ce luminează și alte aspecte ale întrebărilor urmărite aici. Creanga de aur este cea mai, cred, tulburătoare și fermecătoare carte a lui Sadoveanu, deci, a prozei române. Ea este, după unghiul din care e privită, basm, roman istoric, parabolă, scrisoare „persană“ sau o poveste de iubire. Criticul poate înainta în cadrul unei ipoteze anumite, încercînd s-o epuizeze și ignorînd celelalte ipoteze, ceea ce înseamnă că, fiecare dintre ele a crista-

lizat autonom, dar nu și că nu ar exista o totalitate, o structură globală sau supra-structură de vreme ce, la lectură, polimorfia nu e resimțită. Planul real, concret sensibil e respectat cu strictete, critica socială e adîncă și evidentă; pe de altă parte, planul parabolic nu e mai puțin unitar. Multiplicitatea de structuri și suprapunerea de planuri nu tulbură limpezimea epică și cursivitatea lecturii, nu există nici un hermetism narativ sau expresiv și orice copil de zece ani poate ceti convins că a înțeles despre ce e vorba. Nu e mai puțin adevărat că privită prin șabloul balzacian, formulă la ale cărei moaște unii se mai închină chiar și azi, cartea iese mult împuținată, așa că s-a putut produce fenomenul uluitor ca în geniala Istoria literaturii române a miraculosului G. Călinescu, Creanga de aur să nu fie măcar receptată. Paradoxul stă în faptul că marele critic (am semnalat contradicția și în articolul despre Craii de Curtea Veche), deși a receptat fondul real al literaturii, aici, a lui Sadoveanu, nu s-a putut împiedeca de a-i filtra multe cărți prin canonul balzacian (canon pe care foarte mulți prozatori, de la Ghica și Odobescu, la Sadoveanu și Camil Petrescu nu l-au putut digera niciodată); desigur însă, tot G. Călinescu sugerează altă cale, fertilă cercetării: „Baltagul este prin repeziune și desăvîrșit echilibru al expresiei, una din cele mai bune scrieri ale lui M. Sadoveanu. Mulți prețuiesc această scurtă narațiune ca roman, vorbind de creația scriitorului, de posibilitatea psihologică a eroilor. În fond, nimic din toate acestea. Vitoria, eroina principală, nu e o individualitate ci un exponent al speței. Scrierea nu poate produce emoții estetice veritabile, decît aceleia care o reduce la noțiunea unei civilizații arhaice. Acum sîntem în Dacia (...). Intriga romanului e antropologică.“

Prin roman, G. Călinescu subînțelege formula balzaciană și e adevărat!, romane balzaciene, M. Sadoveanu n-a

scris. Criticul intuiește planul mitic (mod de a crea un mare spațiu temporal) și afirmă căarele prozator român nu era un analist, ceea ce e foarte adevărat fiindcă Sadoveanu era un comportamentist (comparația pe care am făcut-o odată cu Hemingway, evident i-a scandalizat pe unii care învățaseră la școală că Sadoveanu trebuie comparat numai cu Creangă, Neculce și Miron Costin). În concluzia capitolului respectiv, strălucita minte a lui G. Călinescu deschide această perspectivă: „Opera scriitorului e o arhivă a unui popor primitiv ireal: dragoste, moarte, viață pastorală, război și asceză, totul e reprezentat. Cu o inteligență de mare creator, scriitorul a fugit de document, ridicîndu-se la o idee generală“. Or, „arhivă“ și „idee generală“ se contrazic de nule-nțelegem dialectic, polistruktural: reflectarea realului, pe un plan, semnificațiile lui, pe un altul.

Unul dintre nucleele narrative ale cărții (ce poate fi privită, cu aceeași îndreptățire, drept romanul lui Kesarion Breb sau al Mariei), reia basmul Cenușăresei (cap. IX). Partea de pînă aici poate fi înțeleasă drept o pregătire a basmului ce, acum, se explicitează: Kesarion Breb vine cu un conducer pentru a găsi piciorul miressii Împăratului. Iubirea tainică dintre Cenușăreasă și Trimis avea să fie, pentru Kesarion Breb, cea mai grea, și ultima, dintre încercări. Basmul e și el ambiguu, pe un plan se desfășoară tragedia Cenușăresei devenită /mpărăteasă („Împărăția și tihna stau în hotare deosebite“), pe altul, basmul („Fii liniștită și frumoasă, îi zise Egipteanul. Mîni ți se alege destinul.“) Spun ambiguu, fiindcă cele două planuri nu sînt separate ci se întrepătrund într-un joc interpretativ permanent. Ceva mai mult: odată cu ambiguitatea basm-realitate, scriitorul explică și geneza basmului, adică a transformării realității în basm. Ca și visul, spune psihologia modernă, basmul reprezintă

realizarea unei dorinți. Iar mitul nu e decît o dorință fundamentală. Dar să-l ascultăm pe Sadoveanu :

„De ce trebuia să se găsească împărătița într-o colibă, nimenea n-ar fi putut spune. Măcar atita mîngiere se cuvenea să aibă noroadele în rîvna și-n visurile lor. Căci de veacuri se șileau să coboare din negură cătră lumină, să rupă farmecele, să dărime idolii, să spintece haznalele și să deschidă comorile. Neconținut bătuți de oștile Bizanțului își oblogeau rănile și-și sporeau îndrjirea. Astfel unii dădeau tîrcoale hotarului, admirînd și temîndu-se ; iar alții visau în sălașurile lor, amăgindu-se cu povești, pînă ce va veni vremea să se rupă înaintea lor zidurile îndoite de la Constantin Împărat și de la Atila și să li se deschidă Poarta-de-Aur.“ Săracii pămîntului, de asemeni, se alinau realizîndu-și dorințele pe planul basmului. Numai că soarta avea să fie nemiloasă cu biata Cenușăreasă, devenită împărătiță, norocul ei, o nefericire căci mărirea și tihna stau în hotare deosebite ; iar cei apropiați ei, mai întii atinși cu aur aveau să moară de asemenea atingere. De lăsăm de o parte introducerea naiv epică și de un etnicism morocănos, cu domnu Stamat, geolog și cetitor în zodii, și episodul Decheneu, dezvoltare a imaginii eminesciene („Pe jilțul lui de piatră înțepeneste drept / Cu cirja lui cea veche preotul cel păgîn“), Creanga de aur e un roman istoric al Bizanțului de la 787, cînd împărăteasa Irina avea de făcut față aceluiași probleme cu care s-a luptat imperiul de răsărit, pînă la căderea orașului lui Constantin : atacurile conjugate ale perșilor (apoi Seleucizilor) de la răsărit și ale barbarilor din Nord, conflictul ortodoxiei cu ereticii arieni, certurile, la Hipodrom, ale Albaștrilor cu Verzii, totul amestecat cu pretențiile generațiilor de la frontieră sau ale gărzii imperiale de a dicta politicii Bizanțului. După ce, prin răsturnarea lui

Mauriciu se renunță definitiv la încercarea reconstituirii imperiului roman universal, contradicțiile ce macină imperiul bizantin rămîn, în linii mari, aceleași. Evocarea sadoveniană e nu numai adevărată istoric ci și extrem de vie în sensibilul cotidian, mărturisind pe lingă geniala intuiție și acea documentare excepțională ce-l determina pe Tudor Vianu să vorbească de umanismul răsăritean al marelui prozator. Cît privește mitul ce dă titlul cărții, documentarea cuprinde mai puțin monumentală lucrare a lui Frazer (Creanga de aur) cît surse răsăritene ; dar despre acest aspect, în altă parte. Povestirea istorică nu a constituit niciodată, pentru Sadoveanu, prilej de evaziune în trecut, în fața problemelor contemporane. Totuși, înțimplări de la 787!

Spuneam că romanul pe care-l discut poate fi privit și ca o serisoare persană. Dar diferența de timp fiind foarte mare, este nevoie de demonstrație. Deci, Kesarion Breb se află în slăvitul oraș al lui Constantin. El are ochii „de culoarea cerului răsfînt în apa muntelui, o privire ascuțită, tare și statornică, pătrunzînd dincolo de fața lucrurilor“. Or, tocmai această capacitate de a pătrunde „dincolo de fața lucrurilor“, e caracteristică scriitorului autentic. Scriitorul mediocru nu are asemenea pătrundere, el rămîne la suprafața lucrurilor ; aceasta îi dă un avantaj momentan față de scriitorul autentic, pînă cînd, realitatea, răsturnînd, după obiceiul ei, aparența cu aspect de eternitate, răstoarnă și operele mediocre cu aspectul lor de realism ; de aceea, multe opere considerate realiste pentru servilismul lor orb față de aparențe, au fost zdrobite de istorie, care este tocmai manifestarea esențelor. O pagină cheie pentru înțelegerea cărții, și a realismului autentic, aflăm chiar de la început prin alăturarea aparentei și esenței, în mod explicit. Kesarion Breb se află deci în capitala imperiului roman de răsărit.

„În ziua a șaptea a luni, văzuse o clipă pe bine-credincioasa împărăteasă Irina, luptătoare pentru ortodoxie împotriva arienilor (iconoclastii P.G.). Ieșise de la Palatul sfânt împresurată de patricii și sfințici, purtată în literă, de slujitorii în purpură. În fruntea alaiului dregători măreți purtau semnele împărătești: sabia, varga și globul de aur. În preajma Vasilisei, teorii de varangi și maglabiți țineau strajă cu suliți și securi, cu zale și căști de aur. Poporul striga, se închina în pulbere, binecuvînta pe cea mai mare și mai slăvită Doamnă a tuturor lumilor și a tuturor timpurilor. Unii dintre sfințicii împărătești lăsau să curgă în urma convoiului, bănuți de argint; și cele din urmă străji călări treceau peste zvircolirile împletite ale cerșetorilor. Astfel, în purpura ei violetă, de trei ori mărita Vasilișă trecea pe sub paltinii înfloriți către Palatul Elefterion, unde se spunea că stau tainuite comorile sale.“

Am citat în întregime acest pasaj fiindcă e caracteristic; asemenea icoane de fală cu aur și arme revin, adesea, fie în sălile de marmură, fie în monumentala sfînta Sofia, fie în Hipodrom (Agoră, în care întrecerea dintre idei e înlocuită prin întrecerea dintre cai); pretutindeni, hieratismul faraonic și etalarea persienească de aur și bijuterii caută să inspire spaimă, ajutînd la aceasta și neostenitele arme ale gărzilor varenge. Dincolo de aparențe strălucitoare, ascuțita privire a dacului surprinde, la primul sfințic, Stavrikie, „semnul vulpei“. După obiceiul său, Breb căută să citească în înfățișarea femeii (Vasilisa Irina, P.G.) ceea ce nimene nu poate ascunde unui om care știe să străpungă învelișul lucrurilor. După același obicei, pe care el însuși nu-l socotea bun, căci era un fel de ris tăcut și lăuntric al său, călătorul văzu în împărăteasă o putere aspră și flămîndă. Părea întinsă cu toate unghiurile înainte, ca o lupoaică și ca o patimă vie a măririi“. **Atitu-**

dinea socială critică e permanentă; discutînd despre apropiatul conciliu ecumenic de la Niceea, ordonat de împărăteasă, Breb remarcă ironic: „În afară de asta stăpînul trebuie să aibe totdeauna dreptate“. Primul sfințic al împărăției, Stavrikie, gîndește evlavios această ticăloșie: „iar ca să îndeplinească tot binele între cele pămîntești are drept să întrebuițeze ori sabia, ori aurul, ori veninul, ori viclenia. Fericit cîrmuitorul care știe să minuiască toate acestea!“ **Recunoaștem ușor concepția reprezentanților politici ai claselor exploataatoare.**

Critica setei de putere nu e desprinsă însă de rolul ei social, nu apare drept entitate metafizică: „Cei mulți și săraci, Teosva — zice Kirie Filaret către soața sa — sînt sarea pămîntului, pe aceștia îi asupresc puterile lumii; mărire, munții și rîurile nu le-ar putea da cît li se cuvine“. În acelaș timp cu elogiul repetat și grav al celor „mulți și săraci“, scriitorul îndreaptă ironia subțire față de atitudinea filantropică a celor ce vor să-și cîștige loc îmbelșugat întru fericirea de apoi: „După cum vezi, doamnă, zîmbi Străinul, Kirie Filaret e un neguțător mai iscusit decît alții...“ **Credința spirituală a oamenilor e folosită aproape conștient ca instrument politic de clasă; discuția complicat filosofică de la Niceea, unde se stabilesc caracteristicile concrete ale Absolutului are concluzie politică directă: „Acuma se cuvine laudă dreptății biruitoare, care stă în fața lumii în tronul Bizanțului. Să se plece neamurile binecuvîntînd-o.“ Cu aparențe ceremonioase ce abia ascund acel ris tăcut și ascuns al său, scriitorul rezumă concluziile politice ale primului sfințic, la conciliul ecumenic: „După rînduiala spiritului, trebuie să numărăm rînduiala lumii. Dumnezeu a voit să fie împărați; dregătorii să împlinească; noroadele să asculte. Oșteanul să nu-și uite jurămîntul; robul să nu se schimbe din starea lui. Căci fără înțelepciunea celor mari, fără tă**

ria oștenilor și fără munca robilor nu se poate statornici nici o Împărăție. Împărăteasa a încuviințat cu fruntea asemenea vorbe...“ **De fapt, cu vorbele sale, scriitorul denunța raportul dintre structură și suprastructură în societatea bazată pe clase antagonice, în mecanismul său de reciprocitate dialectică. În atmosfera hieratică mirosind a eternitate, Străinul doar zîmbește fiindcă știe adevărul dialectic exprimat liric:** „sămînța nestatorniciei, care stă în lucruri va rodi.“

Și iarăși, icoanei hieratice a lumii îi e opusă viziunea socială și realistă: „În uliți lăturalnice fumegau leșuri și gunoaie; subt șandramale se coceau leprele; slujitorii marelui papias (ministru de interne, P.G.) mînau cu boldurile sulitelor oameni sărmani spre închisori; cuvioși monahi umblau ca să descopere eretici și binevoiau a-i bate cu toiașele în cap, rostogolindu-i în pulbere la marginea medeanurilor, pentru credința cea adevărată și în numele lui Iisus, domnul milei“; „Măriile lumii treceau cu fală; oștenii cu semeție; la liman veneau corăbiile Asiei și insulelor; dinspre Tracia, pe porțile cetății, intrau șiragurile de cară, cu grîu; hamalii purtau poveri din care n-aveau a se împărtași cei flămînzi și lipsiți; fructele și cîrnurile se purtau pe spinările catirilor cătră palate iar răspîntiile ulitelor și pridvoarele bisericilor erau înțesate de mișei și calici“. **E de subliniat grija scriitorului în a dubla realist imaginea de slavă hieratică; mai ales aspectele sociale, atenția sa îndurerată nu le scapă din vedere. Forța absolută, sau ce se vrea ca atare, folosește principiul hatîrului; familia săracă a Cenușăresei, Maria de la Amnia, (din pragul răsăritean al Imperiului, aproape de lacul Van și Persia), ca familie imperială, e căpătuită pe satureate cu averi și demnități, „găsindu-și ori soț, ori slujbă. Așa sînt rînduelile, că cel ce ajunge sub mila cea mare își spoște cîntea și belșugul și, pe lîngă**

ceea ce are, neconținut i se va mai da. Nu-i mai puțin adevărat că, dacă mila se împușinează, toate cad în risipă“. **Remarc că, de cele mai dese ori, s-a subliniat critica socială sado-venească în scrierile despre viața trudită a țărănimii de altădată, dar nu și în povestirile istorice; de asemeni, spiritul de dreptate socială trează al „scrisorilor persane“. Respectînd diferențele istorice între societatea bizantină și cea burgheză, ironia sa amară stabilește evident paralelisme.**

Idealurile democratice se manifestă cu tărie, rechizitoriul e aspru. „Fratele prigonește pe frate în numele lui Dumnezeu, însă în interesul patimilor lui... Cei mari se închină soarelui dreptății, blăstîmind dumnezeirea cu faptele fiecărui ceas al vieții lor. Cel sărac n-are decît mîngîierea lacrimilor; dregătorul îi răpește toate bunurile acestei vieți. Cînd pleacă dregătorul, se năpustesc asupra lui alți corbi ai lumii“. Creanga de aur apare în 1933, an însemnat, prevestitor al celui de al doilea război mondial, marcînd asprirea terorii antidemocratice și muncitorești atît la noi cît și peste hotare. Ecourile amenințătoare ale valului de sînge fascist va fi atins sensibilitatea excepțională a scriitorului: „Marele Papias are subt mîna lui străjerii cetății care se vād și iscoadele care nu se vād, și cerșetorii orbi care au ochi, și surzii care aud, și călugării care umbliă neconținut în preajma hipodromului și în bazaruri. Îndată ce-și adună veștile, se înfățișează în ceasul întâi al dimineții la stăpînul lor Stavrikie și-i arată toate. Intre străjile Palatului Sfînt se află de asemenea oameni care privesc și ascultă cu luare-amînte; și aceștia au ceasul lor cînd își leapădă știrile. Tot așa în încăperile dinlăuntru păreții au urechi și ochi“. Atmosfera este apăsătoare, bănuiala și spaima domnese în chiar familia imperială: „Amîndoi au tăcut și au ascultat prin ziduri pașii care se furișau în gang și-n tainiți“.Și: „însă

În acele palate tăcute nimene niciodată nu era singur. Dacă urechi nu puteau auzi șoaptele, atunci cel puțin ochi trebuiau să cerceteze din ascunzișuri“.

Intriga cărții stă pe violență și vicieșug. Impărăteasa își împrejmuște fiul cu spioni, îl bate cu vergi și, cind poate, îl ucide. Fiul, cu gloriosul nume de Constantin, e un bezmetic ahtiat de plăceri grosolane, un ușuratic crud, conspirând împotriva domniei mamei și, în zilele stăpînirii sale, îngrozindu-i pe toți prin sadism demențial; sau, cum îl caracterizează scriitorul, „face parte din acele vietăți în care întirzie formele fără conștiință“. Asemenea pagini de violență shakespeariană s-au scris puține în literatura noastră, de la neuitatul Alexandru Lăpușneanu la „Răscoala“ iată de ce, în fața insinuărilor de idilism strecurate de cei ce nici nu l-au citit ca lumea pe Sadoveanu, nu se poate decît să ridici din umeri. Cred că din citatele date se poate desprinde părerea unei „scrisori persane“, redactată în condiții concrete, cunoscute. Aș dori însă, aici, să remarc și o altă caracteristică a Crengii de aur, aș zice aspectul ei voltairian, de „conte philosophique“. Aparentele par să mă contrazică, știută fiind blîndețea scriitorului și atitudinea lui cuviincioasă față de toate formele constituite de credință. Am remarcat totuși cum dogma și instituția bisericească erau folosite de Imperiu; bilanțul negativ pe care-l face acest Huron care e dacul Kesarion Breb, are tonul unui pamflet voltairian; sau încă: „Au bătut clopotele în toate turnurile; soborurile sfintelor mînăstiri au pășit întru întîmpinare, binecuvîntînd săbiile, și securile, și buzduganele, și sulitele acestor și a celorlalte ce se vor aduna, pentru ca potrivnicii marelui Domn să cadă în pulbere, cu pieptul străpuns, cu gîtul deschis, cu fălcile sfărîmate. Măselele lor să fie grăunte pentru ogoarele Armeniei. În tidvele lor să se adune ploi și să-și potolească din ele

setea jivinele“. Sunetul de blestem biblic nu ascunde virulența pamfletarului voltairian. De altfel, să nu uităm că șederea Huronului în capitala lumii civilizate are drept scop efectuarea unei anchete complexe poruncite de Decheneu. Întrebarea este: oare noua credință — creștinismul — a adus în lume mai mult bine, a sporit dreptatea și înțelegerea între oameni ?

Iată răspunsul: „După cum mi-a fost porunca, am cercetat rînd pe rînd toate locurile cetății, de la palat pînă la colibe. La acestea din urmă numai, am cunoscut lacrimile fără nici un amestec de răutate. Căci acolo unde s-au adunat bunurile și puterea, stau stăpîni demonii lăcomiei, ai zavistiei, ai minciunii. Acolo oamenii se pleacă legii împăratului și legii lui Dumnezeu — însă cu viclenie, alcătuiindu-și dobîndă numai pentru poftă și patimi. Vorbele dulci și zîmbetele au în ele otravă. Pe meșteșugari și pe plugari îi istovește camăta; pe robi harapnicul; pe neguțători vistiria și mita. Flămînzii și calicii împărăției s-au adunat aici, cerșind pe toate căile cetății, răcnind la hipodrom, pîndind noaptea palatele, așteptînd căderea domnilor. Palatul autocoratorului e subt șabia străjerilor; aceștia stau la pîndă, rîvnind comorile. M-am îndreptat spre cuvioșii monahi din sfintele mînăstiri, nădăjduind să găsesc la ei altă lege. Am cunoscut și întrînșii cerșetorii vieții și zaravii rugăciunilor. Am socotit pe cei buni, ostenindu-mă a-i cerceta și la răsărit și la asfințit. De la unu — numărul lor nu l-am mai putut crește“. **Caracterul parabolic al povestirii sale istorice, marea prozator însuși îl mărturisește în cîteva rînduri. Un exemplu: asistînd la finalul victorios, de pompă hieratică, al conciliului ecumenic, Străinul, „așezat între privitori, a zîmbit incredîntat și el că în toate timpurile, pînă la istovirea veacurilor (aici e limita înțelegerii scriitorului P. G.), cu vorbe și forme nouă, stăpîni-**

rie se vor așeza totdeauna în asemenea chip“.

Am citat atât de amplu și fiind vorba de o carte mai puțin cercetată a lui Sadoveanu, și pentru a reliefa anume caracteristici aproape contestate ale scriitorului; violența, aspectul „persan“ al criticii sociale, dezamăgirea față de contribuția bisericii la îmbunătățirea reală a vieții morale și ineficiența ei socială, de unde voltairianismul ascuns. Am subliniat, de asemeni, caracterul parabolic al cărții; un alt exemplu: când al treizeci și doilea Decheneu află că noua religie se lățește în cimpia Dunării, nu dă sfat de împotrăvire, „căci o lege care pare nouă nu schimbă nici frica, nici nădejdea, nici viața, nici moartea“. Aici se manifestă aspectul dual al mitului fiindcă, pe de o parte, forța lui critică sporește prin generalizare, descrierea societății bizantine devine o crudă critică a societății capitaliste și anticipativ, a fascismului; pe de altă parte însă are și un aspect rigid, conservator prin concluzii fiindcă egalizează orînduirile, șterge progresele fie și mici, cucerite în timp de revolta maselor. Ar fi un nonsens să-i reproșăm lui Sadoveanu de a nu fi receptat importanța uriașă a revoluției socialiste: întreaga lui activitate a dovedit că marele scriitor a înțeles modul în care revoluția noastră soluționează probleme rămase veacuri fără răspuns. Dar dialectica mitului face astfel ca forța să-i fie și slăbiciunea: vrînd să semnifice prea mult, poate ajunge să atenueze, dacă nu să-și anuleze semnificațiile. În cazul dat, imobilitatea mitică reprezintă fie durerea adîncă a scriitorului în fața marelui val de sînge ce se azvîrle asupra noastră, în fața persistenței nedreptății sociale (Creanga de aur), fie necesitatea de a afla persistența unor valori, într-o lume — capitalistă — de degradare totală a valorilor. Dar dialectica mitului are o valoare funcțională generală, aplicabilă oricărei literaturi.

Critica pasiunilor

Am discutat despre setea de posesiune manifestată prin crimă (Baltagul) și setea de putere, manifestată în conflictul dintre împărăteasa Irina și fiul ei Constantin (Creanga de aur). Iubirea e însă și ea o pasiune, și ca atare dezordine afectivă. Care e atitudinea scriitorului? Ambiguă. Privită cu mîhnită simpatie, ea e o criză totală ce poate duce spre depășire sau tragic. Sentimentele Vitoriei pentru Nechifor nu intră în sfera artei decît în momentul definitivei despărțiri. Fiindcă, să nu ne-nșelăm, mobilul afectiv al extraordinarei acțiuni este iubirea: „Abia acum înțelegea că dragostea ei se păstrasese ca-n tinerețe. Ar fi trebuit să-i fie rușine, căci avea copii mari; însă nu mărturisea asta nimănui decît numai sieși, nopților și greierului din vatră“. Ceea ce o deosebește pe Vitoria de alte eroine sadoveniene este tragismul posterior, de unde și puterea ei de înfrinare, cumpătarea sub care ard toate flăcările patimii. Nebunia ei rămîne lăuntrică fără să altereze tiparul clasic al eroului pozitiv sadovenian, prin excelență omul ce-și domină forțele interioare. Pasiunea e însă tragică, fiindcă e ireversibilă.

S-ar putea spune multe despre înțeleptul sadovenian și o voi face odată, acum să ne menținem la suprafață. El e mai puțin intelectual decît Zadigul lui Voltaire, mai naționalist și realist decît Alioșa, Mișkin sau Kirilov, apropiat de înțeleptul goethean, dar mai instinctual ca el, mai apropiat de natură. Decheneu îi recomandă lui Kesarion Breb; „Să fii limpede și mlădios ca izvorul și tot așa de stăruitor“. Asta ne amintește de „le roseau pensant“ al lui Pascal, dar sporit cu o notă heraclidian orfică. Și remarcă subtilă: „fă totul cu bucurie a spiritului, nu a ființei“. E, deja, o condamnare a patimilor. De aceea, ceilalți „nu găseau blîndețe și prietenie în privirea omului“. Condamnarea deci a sentimentalismului. Trăi-

rea intensă a eroilor sadovenieni, de nu se devarsă în epică pasională, se concentrează interior; așa, alt înțelept, Platon de la Sakudion, „trecu întors în sine și străin de toate”. La fel Breb, la Hipodrom: „Părea singur în mulțime și ridicat deasupra ei. Părea într-un pustiu al propriului său suflet”. O întilnim ades și pe Vitoria întoarsă în sine, dar e o interiorizare ce nu tocește deloc eroilor sadovenieni simțul acut al realităților. De altfel, concentrarea spirituală e un bun al omului civilizat; iar însingurarea nu trebuie privită metaforic. Un critic marxist, gândind materialist dialectic, nu poate privi o valoare etică, o atitudine psihologică, în afara condițiilor social istorice concrete. Un scriitor populist, probabil, l-ar fi așezat pe Kesarion Breb în fruntea unei răscoale a sclavilor ateți și cu program politic radical; numai că Mihail Sadoveanu avea prea mult respect pentru realitatea istorică, știind, de asemenea, că fiecă adevăr își are ora sa.

Seninătatea lui Kesarion Breb e opusă pe de o parte crudelor intrigă de Palat, expresie a setei de putere în disprețul ei total față de nevoile adânci ale populației, pe de alta, zvircolirilor de pe Hipodrom, Agoră degenerată, unde înfruntarea furioasă a Verzilor și Albaștrilor, expresie a simplei diviziuni administrative, teritoriale, are labilitatea unor atitudini politice confuze. Peste veacuri, surisul ironic al marelui maestru o va fi identificat-o cumva cu agitația sterilă a parlamentului burghez. E în liniștea lui Kesarion Breb o critică implicită a pasiunilor: „Era în ei (ochii Străinului; P.G.) o liniște și o trăire în afară de patimile lumii; era ceva care se îmbina cu cerul și cu nesfârșita strălucire a zilei înflorite, pe când din spre Hipodrom veneau zvonurile zavistiei amestecate cu pulbere”. Cum spuneam, participarea, solidaritatea activă nu pot fi judecate în absolut. Vitoria Lipan, eroii din contextul social istoric, Străinul e spectator în Bizanț, fiindcă misiunea sa e să vadă și să judece.

Crezut mereu chiromanțian de oameni ce credeau în vrăji, demoni și sfinți, Breb e pur și simplu o minte pătrunzătoare, ce gindește adânc, interpretând semnele aperseceptute de o excepțională atenție. Asupra adevăratei sale puteri, păstrează o ambiguitate surizătoare: — „Poți cunoaște tainele oamenilor și dezvăului viitorul? — Am învățat, Doamnă, a ceti semnele pe care le-a pus Dumnezeu în lucruri și în oameni”. Apoi, trăgând cele două zeci și două de foi de fildes pe care sînt zugrăvite semnele hieroglifice, citește în ele ceea ce amănunțita sa anchetă socială și pătrunzătoarea interpretare a datelor problemei, i-a revelat. Aparența magică e păstrată dar substratul raționalist, ca și în ședința de chiromanție a babei cu Vitoria, e mărturisit cu zîmbet subțire.

Seninătatea lui Kesarion nu e însă desăvîrșită ci e cutremurată de crize. Iată un exemplu: „Kesarion coborî singur, împresurat de ceru-i de întuneric, fără să-și vadă slujitorul. Era într-un ceas de trudă lăuntrică și de răsucire pentru a domoli în el însuși o fiară. Obrazu-i trist era alb pentru lumea înconjurătoare”. De altfel, cunoașterea adîncă a realului, nu produce exultanță: „Era în toate o mîhnire dulce”. Într-adevăr, nu era nimic îmbucurător în rezultatele anchetei sale bizantine, nici anul 33 nu vestea, repede, decît suferință, sînge și umilire. Dar durerea nu e fără remisiune căci „Dacă n-ar fi întristarea, n-ar fi bucuria”. În dialectica pasiunilor, „Simbria stă în fața noastră, ca pulberea rodului în floare”, iar, „Viermii stau în fapte ca-n flori”. Cumpănirea suitoare a întristării și bucuriei, invită înțeleptul sadovenian la liniște interioară sintetică. Spunînd că Străinul e un simplu anchetator obiectiv, am greșit (intenționat) spre a simplifica. În realitate, Breb se implică, desigur, în felul său abstras, în miezul veninos al lucrurilor; era firește, un aspect al anchetei sale ce trebuia să cunoască și pe dinlăuntru stările im-

periale; totuși, implicația sa e mai adâncă decît intenționase, iar mobilul implicației este iubirea.

Fiindcă, evident, Creanga de aur este și o poveste de dragoste. Savin Bratu, în lucrarea sa monografică intitulată Mihail Sadoveanu, scrie în legătură cu acest aspect: „Iubirea lui, nemărturisită, deși în profunzime și tainic împărtășită, rămîne o valoare etică și estetică întipărită în istoria desprinderii sale de ceea ce e pieritor și zadarnic. În nefericirea tinerei împărătițe a Bizanțului, la care stă martor, el știe că iubirea lui e vinovată și mărturisirea acestei vini e unica lui confesie către cea iubită“ (pag. 407). Culpabilitatea nu stă însă numai în faptul că se află sub un jurămint ce nu-i îngăduie împlinirea naturală a sentimentului împărtășit, ci și, mai ales, în aceea că, fusese el, tocmai, instrumentul destinului ei tragic; or, tocmai obligația morală de a proteja pe cea pe care el o adusesese în palatul de venin și sînge, îl implică în viforul luptei pentru putere al celorlalți. Paza lui e însă ineficace, tinăra împărătiță avea să fie închisă în temnița minăstirii, părăsită, apoi văduvă.

Iubirea se declanșează la prima vedere, așa cum e, de obicei, la Sadoveanu, cu o violență ce, aici, va arde pe dinlăuntru: „O! vedenie a frumuseții eterne, suspină Kesarion în adîncul ființei sale“. „Și inima lui de pulbere îl umili, primind lovitura unei clipe, singură în veșnicie și nemuritoare“. Maria e întruparea frumuseții care e armonia sensibilului: „Era o armonie mlădioasă. Era un cîntec al mersului. Erau ochii plini de adîncimea plăcerilor“. Pasiunea lor e telepatică, vorbesc de la distanță, unei imagini: „Inima mea te-a găsit, îi zise Kesarion fără cuvinte. Clipa aceea zădarnică putem s-o lăsăm să se înalțe în soare ori să cadă în ropontida; avem înaintea noastră veșnicia întristării“. Între ei e o imposibilitate; tragismul posterior al iubirii Vitoriei se

completează aici cu separația inițială. Fiecare e pe orbita sa și ele s-au conjugat o singură dată. E frumusețea unei mihniri calme, bucuria pură a unei dovezi definitive: „Iată, ne vom despărți“, spune Kesarion. „Dar ceea ce e între noi, lămurit în foc, e o creangă de aur înflorit care va luci în sine, în afară de timp“. În desfășurarea destinului interior, despărțirea era implicită în punctul de pornire al fiecăruia. Mai larg privite lucrurile, bucuria și durerea sînt la Sadoveanu momente ale unei dialectici alternative; dar repetiția lor poate fi ruptă prin ridicarea la sinteză, libertatea prin cunoaștere, ce le conține modificate, contopite în aliajul unui nou metal, simbolizat prin creanga de aur, nesupus risipirii.

Am urmărit cîteva aspecte sub care poate fi analizată Creanga de aur: basm, roman istoric, „scrisoare persană“, poveste de dragoste, scriere parabolică. Oare fiecare, în parte, poate fi socotită o structură? Mă tem că aş exagera afirmînd aceasta. Se conturează însă, ea și la Baltagul, două structuri comunicante: una e a romanului istoric, monografic și realist, a doua, structura parabolică, mitică; ultima nu anulează, ci completează. Poate că, în loc de structură mitică am putea vorbi de semnificații, reverberații, sensuri, etc.? Asemenea semnificații pot apare pe solul unei structuri, dar cristalizează, ele însele, într-o structură proprie atunci cînd cartea poate fi citită și analizată coerent, de la un capăt la altul, fără a fi obligat să părăsești legile interne de organizare ale structurii respective. Deci, se poate vorbi de poli-structură atunci cînd unei cărți i se pot da două, sau mai multe interpretări coerente, independente. Cel mai adecvat ar fi însă dacă exegeza ar fi și ea polimorfică, urmărind adică atît fiecare plan al cărții cît și legăturile intime interstructurale. Existența poli-structurii dă profunzime textului și e unul din semnele capodoperei.

Obiectul și metoda criticii literare la G. Ibrăileanu

de Adrian Marino

Cine străbate cu oarecare atenție, și fără păreri preconcepute, toate textele importante în care G.

Ibrăileanu se pronunță asupra criticii literare, ajunge în mod inevitabil la o imagine oarecum diferită față de aceea admisă în unele studii și articole. Este mai întâi de observat că nu în fiecare compartiment al operei sale G. Ibrăileanu își aplică integral și cu fidelitate programul critic, de unde riscul pentru comentatori de a scoate concluzii generale din cazuri particulare. Apoi, acest program se dezvoltă succesiv, pe fragmente, mai mult din necesități polemice, decât strict teoretice. De aici, oarecare dificultate de a-l întâlni încheiat și sistematizat. În sfârșit, revelatoare nu poate fi urmărirea unei cronologii stricte, cât surprinderea articulațiilor unei gândiri, modul cum este definit în esență „actul critic”. După opinia noastră, orice analiză a concepției critice a lui G. Ibrăileanu ar trebui să înceapă de la clarificarea acestui punct decisiv.

Care este raportul real între estetic și științific în gândirea criticului de la Viața românească? Din împrejurarea că G. Ibrăileanu a profesat la noi o critică de tipul Taine (sociologico-psihologico-biografică), a purtat polemici cu E. Lovinescu, exponent al criticii „estetice”, s-a tras uneori concluzia că G. Ibrăileanu a repudiat categoric această critică, nedînd nici o importanță judecării estetice în critică, sau, cînd a făcut-o, acest fapt constituie o gravă abatere de la principiile critice științifice. În realitate, pentru G. Ibrăileanu cele două momente sînt riguros complementare, cu precizarea

că examenul literar prin judecata de valoare reprezintă, în concepția sa, condiția necesară prealabilă a oricărei critici, inclusiv științifice. Într-adevăr, cum poți analiza științific un obiect, dacă n-ai stabilit mai întâi realitatea, existența aceluși obiect? Și cum altfel se poate recunoaște existența unei valori literare, fără o judecată de valoare, deci estetică, aplicată la obiect? Se mai afirmă că Ibrăileanu a lunecat în „estetism” în ultima fază a activității sale. Dar încă

G. Ibrăileanu împreună cu Petru Bogdan



în primele sale articole teoretice, criticul enunțase această teză, fără a fi, nici atunci, nici mai târziu, cituși de puțin critic „estetic“ :

„Cînd studiezi... idealul unui scriitor, asta însemnează că prealabil ai admis valoarea estetică a operei; altmintrelea, despre o operă care nu e de artă nu se poate discuta nimic; ea nu există! Cel mult poți vorbi de intențiile omului, dar niciodată de semnificația operei, pentru că opera nu există“¹.

Ideea revine, în termeni aproape de bun simț :

„Dar nu se analizează decît realitatea, numai ea merită această trudă și onoare“².

Și care este „realitatea“ operei literare, prin ce cade ea sub „simțuri“, pentru a relua și noi acest limbaj? Evident, opera literară, orice operă de artă, este „reală“ în măsura în care are o existență estetică, este cu alte cuvinte „frumoasă“. Exact același lucru spune și Ibrăileanu :

„E drept, într-o operă literară, elementul „frumos“ este o „notă“ esențială pentru definirea și clasificarea literară, — și istoricul literar, mai ales criticul, nu poate face și nu trebuie să facă abstracție de acest element“³.

Asta nu înseamnă că, odată recunoscută realitatea „obiectului“ estetic, acest „obiect“ nu poate și nu trebuie supus unei analize științifice :

„Privită astfel, critica nu are a se ocupa de literatura neizbutită, ci numai de cea bună, adică de literatura propriu-zisă, — pentru că știința nu se ocupă decît de realități“⁴.

¹) G. Ibrăileanu, *Probleme literare*, în „Viața românească“, I, 8, 1906, p. 226.

²) Idem, *Spiritul critic în cultura românească*, ed. 2, Iași, V.R., 1922, p. 63.

³) Idem, *Cultură și literatură*, Buc., Alcalay (1933), p. 28.

⁴) Idem, *Note și impresii*, Iași, V.R., 1920, p. 152.

Prin urmare, și după Ibrăileanu și în bună logică, planurile nu se confundă. Punctele de vedere estetic și științific, desigur, pot și trebuie să colaboreze, să se armonizeze într-o sinteză critică superioară, așa cum recomandă și Ibrăileanu. Însă criticul înțelege să disocieze metodele și să le ierarhizeze în mod precis, una cite una, începînd cu însăși „critica estetică“, definită ca o primă etapă a oricărui proces critic :

„O operă se definește prin caracterele ei, și un scriitor prin caracterele tuturor operelor sale. Cercetarea acestor caractere e critica estetică. Pentru aceasta ajunge estetica. Cauza esteticii stă în psihologia scriitorului; așa dar, dacă voim să ne scoborim la cauză, trebuie să facem psihologie. La rîndul ei cauza psihologiei scriitorului stă în ereditatea lui și în mediul în care s-a dezvoltat. Așa dar, dacă voim să îl scoborîm și la această cauză, vom studia biografia scriitorului și mediul în care a trăit el. Abia acum, prin studierea mediului, ajungem la *sociologie*. Toate aceste îndeletniciri formează critica *complectă* a unui scriitor“⁵.

Ne grăbim să precizăm că acesta și nu altul este idealul critic al lui Ibrăileanu: nici „estetic“, nici „psihologic“, nici „sociologic“, ci total, ideal conceput și promovat din perspectiva unei critici totale, complete, cum vom vedea imediat. Dar în nici o împrejurare Ibrăileanu n-a recomandat abandonarea principului valorificării estetice, după cum el n-a putut admite nici un fel de exclusivism critic :

„Este posibil ca undeva să se dea o importanță exagerată unei părți a criticii pe socoteala alteia — criticii psihologice pe socoteala celei sociologice etc. (și cea mai condamnabilă parțialitate este, fără îndoială, aceea contra esteticii). Atunci, firește, trebuie

⁵) G. Ibrăileanu, *Complectări*, în „V.R.“, XVII, 4, 1925, p. 77.

reclamate drepturile criticii lăsate pe dinafară“ 6.

De ce criticul n-a rămas la primul stadiu (de fapt, nici un critic autentic nu poate fi exclusiv „estetic“), împrejurarea se explică prin întreaga sa formație ideologică, înriuriri critice directe, mărturisite, și, mai ales, prin temperament, factor care joacă, în întreaga concepție a criticului, un rol capital. La Ibrăileanu necesitatea cunoașterii depășește net pe cea estetic-contemplativă. Criticul simte nevoia organică să-și „explice“, să „înțeleagă“, să descopere „cauze“ și mai ales să judece, în baza unui înalt „ideal“ de viață. Unghiul său de percepție este predominant istoric, causal, funcțional, ideologic. De aceea, pentru critica dogmatic-estetică și „judecătorească“ a lui T. Maiorescu, Ibrăileanu nu poate avea nici o afinitate și o recunoaște deschis. Mai apropiat se simte de Gherea, pe care îl depășește totuși în puncte de esență :

„Critica lui Maiorescu... a adus foaie mari literaturii... dar și-a pierdut actualitatea. Critica literară nu poate trăi, nu poate înfrunța vremea, decât numai când este psihologică, când conține adevăruri asupra sufletului omnesc, ca și romanul sau poezia“ 7.

Între „artă“ și „viață“, evident viața artei, esteticul amor vitae, criticul optează definitiv pentru „viață“ :

„Co ridicul de mititicuță este literatura artistă... față cu bărbăteasca dominare și lămurire a vieții din opera lui Caragiale, viață care mă interesează pentru că este lumea mare a lui Dumnezeu, în care trăiesc“ 8).

De aici vine la Ibrăileanu marea sa pasiune de analiză socială și morală, tendința de a da note la purtare eroilor, scrutați în atitudinea lor uma-

nă față de viață. Totul examinat în lumina propriului său ideal de existență, criticul conjugând „înțelegerea“ cu „judecata“ din perspectiva „idealului“, după Ibrăileanu operație critică fundamentală :

„Ca estetician voi „admira“ talentul, ca critic voi studia opera lui Eminescu și din alte puncte de vedere și voi face rezerve în privința idealului (cum a făcut d. Gherea), apoi voi cerceta cauzele idealului lui Eminescu, influența sa, etc., întrebări care nu-s de domeniul estetic. Ba, mai mult, ca critic pot nici să nu studiez opera din punct de vedere estetic“ 9).

Această teorie a „idealului“ vine din Philosophie de l'art a lui Taine (de altfel citat), cu al său criteriu suprem de apreciere după „le degré d'importance du caractère“ și „le degré de bienfaisance du caractère“ (V-e partie, Espèces et degrés de l'idéal). Problema nu este însă chiar atât de simplă, căci așa cum este formulată ea dă naștere la confuzii. Mai întâi, propoziția că un critic se poate lipsi de analiza estetică vine în contradicție cu principiul admis mereu de Ibrăileanu, acela al recunoașterii „realității“ estetice, ca dat prim al oricărei operații de valorificare. În al doilea rând, se poate ajunge, nu odată, în situația următoare : între doi scriitori cu existență „reală“, care este de preferat, după Ibrăileanu ? Evident, acela ale cărui tendințe morale și ideologice coincid mai mult cu ale sale. Dar dacă scriitorul premiat moral are o valoare estetică mai scăzută, iar cel repudiat una mai mare ? Dar dacă repulsia morală și ideologică este uneori mai puternică decât satisfacția estetică ? În ce parte înclină atunci balanța ? Ori-cât ar sublinia criticul că în astfel de cazuri intervine o „varietate înfinită de nuanțe“, riscul de a amula judecata estetică nu este din cele mai mici. În

6) Idem, *Miscellanea : Greutățile criticii estetice*, în „V.R.“, XX, 1, 1928, p. 149.

7) G. Ibrăileanu, *Note și impresii*, p. 144.

8) Idem, *op. cit.* p. 228—229.

9) G. Ibrăileanu, *op. cit.* în „V.R.“, I, 8, 1906, p. 225.

realitate, neexistând niciodată în critică analize estetice pure, în sensul că de „aici“ încolo se sfîrșește judecata de valoare și de „aici“ înainte începe cea morală, în funcție de „ideal“, aprecierea finală va fi totdeauna o rezultantă, o unitate dialectică ideologicosensibilă. Însă nota dominantă a acestei rezultante, în planul criticii literare, nu poate fi decît cea estetică. Așa cum, de altfel, însuși G. Ibrăileanu pune lucrurile la punct, într-o polemică cu Paul Zarișopol:

„Eu nu spun nicăieri că lipsa de bunătate aduce o scădere artistică operei lui Caragiale. Eu nu utilizez această lipsă ca instrument de evaluare estetică a operei, cum face Gherea cu „idealul“. Eu n-am prețuit niciodată valoarea estetică a unui scriitor în măsura conformității dintre idealul lui și al meu. Eu am lăudat pe Eminescu atît de superlativ nu pentru că sînt și eu un... pesimist și pentru că am găsit în opera lui o „artă instructivă“ care să propage idealurile mele“¹⁰).

Dar cu aceasta obiectul propriu zis al criticii literare n-a fost încă bine definit, ci numai evocat, căci simpla judecată de valoare (estetică ori morală), sau de existență, reprezintă doar punctul de plecare al unui proces complex, despre care Ibrăileanu are, cum am văzut, o concepție „totală“. În ce scop mobilizarea generală de metode? În esență, criticul „definește și explică“¹¹) realitățile literare, individuale și colective, „personalitatea scriitorului, cea literară“, nu biografică¹²), curente, „evoluția literaturii“, „epocile literaturii“¹³). Operații-cheie și unele și altele, realizabile printr-o „situa-

re“¹⁴) de ordin istoric-literar, noțiune importantă, metoda lui Ibrăileanu avînd, înainte de orice, un caracter istoricist accentuat, de subliniat cu tărie. „Scientismul“ său nu este scop, ci mijloc de a lămuri prin situație în timp și spațiu, condițiile de apariție, și, implicit, esența însăși a fenomenelor literare, printr-o analiză a relațiilor și determinărilor istoric-obiective. În timp ce „Ghera face abstracție de punctul de vedere istorico-literar în judecarea scriitorilor“¹⁵), limitîndu-se la sociologism și psihologism, Ibrăileanu propune un program complet de studiu, care să includă nu numai „etiologia“, dar și „anatomia“ și „fiziologia“ operei de artă, sau, „ceea ce este același lucru, a spiritului unui scriitor“. „Acești termeni, împrumutați de la științele naturale, nu vor să fie decît niște metafore clarificatoare și nimic mai mult“¹⁶). Precizarea este importantă, căci acest citat, reprodus în genere trunchiat, și desprins din întregul context al concepției critice a lui Ibrăileanu, nu recomandă un program de cercetare de tip „naturalist“ decît în măsura în care „etiologia“, „anatomia“ și „fiziologia“ literară vin să explice „spiritul“ scriitorului. Și cum „spiritul“ evoluează pe anumite coordonate istorice, dezvăluindu-și o fizionomie istorică precisă, întreg acest aparat nu poate avea decît un singur obiectiv: definirea cadrelor în care o personalitate, sau un întreg curent literar, apare într-un anumit moment istoric, cu fizionomia sa proprie, de disecat „anatomic“ și „fiziologic“. În planul analizei, firește, momentele nu pot fi decît simultane, dar metodologic ele sînt, în fond, erarhizate, cu o anumită prioritate pentru stabilirea condiționărilor istorice. Nodul problemei stă prin urmare în „etiolo-

¹⁰) G. Ibrăileanu, Răspuns d-lui Zarișopol, în „V.R.“, XIV, 6, 1922, p. 438.

¹¹) Idem, Scriitori și curente, ed. II, Iași, V.R., 1930, p. 5.

¹²) Idem, Note și impresii, p. 194.

¹³) Idem, op. cit. în „V.R.“, 4, 1925, p. 77.

¹⁴) Idem, Scriitori români și străini, Iași, V.R., 1926, p. 104.

¹⁵) Idem, Note și impresii, p. 155.

¹⁶) G. Ibrăileanu, Spiritul critic...

gie", despre care Ibrăileanu are o noțiune complexă, derivată din teoria celor trei factori ai lui Taine: race, milieu, moment:

„Critica nu se ocupă numai cu „forma operei de artă, ea se ocupă și cu legătura între artist și rasa sa... și naționalitate... și concepția epocii sale și mediul natural, social, moral, etc“¹⁷⁾.

Dar în ce scop? Evident, în vederea unei „definiții“, „înțelegeri“ și „situații“ cât mai exacte a personalității individuale sau a curentului literar supus analizei. În acest sens, într-adevăr, critica trebuie să se transforme în „om de știință, care constată și explică“¹⁸⁾, așa cum însuși Ibrăileanu se definea: „Sînt om de știință, nu de literatură“:

„Opera literară este pentru mine un obiect de observație.

Privesc acest obiect cu atenție, îl întorc pe toate fețele, îl leg de cauzele lui, așa cum aș face cu o speță animală sau cu un fenomen fiziologic“¹⁹⁾.

Limbajul, neîndoielnic, este științific, depășind stadiul simplei „metafore clarificatoare“? În această privință cel mai bun răspuns îl dă tot Ibrăileanu, atunci cînd stabilește o foarte netă distincție între critica știință și critica științifică. Prin faptul că folosește rezultatele mai multor științe (psihologie, sociologie, istorie, etc.), critica devine „științifică“. „Altminterea ar fi o înșiruire de impresii“. Dar Știință (după Ibrăileanu) critică nu este, întrucît ea nu stabilește „legi“, nu experimentează fenomenele pe care însăși le produce, etc. De aceea, critica „poate fi științifică, dar nu o ști-

ință“²⁰⁾ Ibrăileanu mai numește critica științifică — interpretativă, — recunoscîndu-și drept maestri pe Sainte-Beuve, Taine, Faguet, Brunetière. Eclectism destul de semnificativ, căci a pune pe Taine, alături de semiimpresionistul Faguet, și pe ambii lingă dogmaticul Brunetière, reprezintă o viziune destul de elastică. Gherea însuși, prototip de critic „interpretativ“ a „explicat științificește, pe cît critica poate fi științifică“²¹⁾. Și, ca dovadă că științifică pentru Ibrăileanu este mai ales „etiologia“, și mai puțin „fiziologia“ și „anatomia“ literară, să-l mai cităm încă odată:

„Din diversele preocupări ale criticii științifice (Gherea) a dat un accent mai puternic cercetării cauzelor, de altmintelega cea mai „științifică“ dintre îndeletnicirile acestei critici“ (s. n.)²²⁾

Convingerile deterministe ale lui Ibrăileanu („Toate lucrurile au o cauză“²³⁾ sînt riguroase, inflexibile, și criticul le afirmă mereu (în ironie!):

„Cu primejdia de a fi învinuit de pedantism, de determinism desmățat, de clasificationism furios și de științifism à la Bouvard și Pécuchet...“²⁴⁾

La obiecția că legile științifice admit și un coeficient de excepții, avînd, matematic vorbind, un caracter statistic și probabilistic, Ibrăileanu răspunde în spiritul celui mai convins determinism posibil:

„Acum, desigur, dacă am lua în cercetare scriitor cu scriitor, am găsi și abateri, căci în lumea morală cea atît de complicată, determinismul nu poate fi, cel puțin în aparență, atît de riguros ca în lumea fizică... Dar

¹⁷⁾ Idem, op. cit. în „V.R.“, I, 8, 1906, p. 224.

¹⁸⁾ Idem, recenzie, E. Lovinescu, Pași pe nisip, în „V.R.“, I, 4, 1906, p. 174.

¹⁹⁾ Tudor Vianu, În amintirea lui G. Ibrăileanu, în „V.R.“, XXXVI, 12, 1944, p. 41.

²⁰⁾ G. Ibrăileanu, op. cit. în „V.R.“, I, 8, 1906, p. 226.

²¹⁾ Idem, recenzie, E. Lovinescu, Pași pe nisip, vol. II, în „V.R.“, I, 8, 1906, p. 297.

²²⁾ Idem, Note și impresii, p. 154.

²³⁾ Idem, Scriitori români și străini, p. 98.

²⁴⁾ G. Ibrăileanu, op. cit. p. 105.

abaterile, pe care le întrevăd, sînt atît de puține și atît de puțin contravin regulii, încît mai degrabă trebuie să ne surprindă regularitatea concomitenței scoase aici în relief — și să ne convingem încă odată că tot ce e omenesc e supus determinismului ca și restul universului“²⁵⁾

Fără îndoială, existența determinismelor și, mai ales, a indeterminismelor morale, multe-puține cîte sînt, trebuia să... determine pe Ibrăileanu să mediteze și asupra relației biografice-operă, foarte folosită în analizele critice propriu zise, dar cu unele incertitudini teoretice din cele mai semnificative. Se poate vorbi uneori chiar de contradicție? Intr-un loc, criticul elogiază metoda biografică:

„Biografia unui scriitor dă un ajutor apreciabil la explicarea cauzală a operei lui... Să ascundem biografia în fundul saltarului, de unde s-o scoatem cînd facem critică științifică, adică a cauzelor“²⁶⁾

Dar, în același timp, Ibrăileanu repudiază biografismul indiscret (vezi totuși recenzia cărții François (son valet de chambre). Souvenirs sur Guy de Maupassant)²⁷⁾, inoperant atunci cînd este vorba de portretul moral profilat în operă:

„Biografia aceasta ne poate satisface o curiozitate comună, explicabilă, legitimă chiar, cînd e vorba de scriitori scumpi nouă, dar nu ne explică nimic din opera lui Creangă... Biografia, cîtă ne trebuie, pentru explicarea operei lui, e în „Amintiri“²⁸⁾.

Ceea ce Ibrăileanu aduce efectiv nou în direcție deterministă, în cuprinsul criticii românești, este o accentuare a factorului temperamental, ereditar, „biologism“ la antipodul sociologismului gherist:

„Fără îndoială... Gherea a dat o importanță excesivă mediului social. El n-a ținut seamă îndeajuns de predispozițiile innăscute, predispoziții la pesimism sau optimism, la reacționarism sau revoluționarism, la egoism sau la altruism generos“²⁹⁾.

Că exaltarea factorilor biologici reprezintă și ea o exagerare, nimic mai adevărat. Trebuie însă reținut faptul că metoda critică a lui Ibrăileanu, depășind în acest punct atît determinismul lui Taine cît și teoria „eroilor“ a lui E. Hennequin, La critique scientifique (1888)³⁰⁾, pare a se consolida într-un fel de „fatalism“ temperamental, conform căruia „temperamentul omului este innăscut“. De unde concluzia că:

„Asupra naturilor prea puternice, asupra «oamenilor dintr-o bucată» (expresia aceasta nu e departe de cunoscuta „qualité maitresse“ a lui Taine), asupra unor asemenea oameni educația are puțină putere, cu alte cuvinte, asupra scriitorilor mari mediul are o minimă influență“³¹⁾.

Asupra acestui punct nodal, concepția lui Ibrăileanu este foarte limpede. Și faptul trebuie scos bine în relief, deoarece mai ales aici și nu în altă parte, metoda criticului de la Viața românească se desparte efectiv de determinismul tainian, de sociologism și, în același timp, de critica evolutiv estetică:

„Este scriitorul produsul mediului? Da și nu. Firește, cînd e vorba de talent, răspunsul este: nu! Scriitorul nu este produsul mediului. Este produsul fiziologiei, adică al eredității.

„Cînd e vorba însă de conținutul operei de artă, atunci răspunsul este: da și nu pentru că acest conținut e

²⁵⁾ Idem, *op. cit.* p. 108.

²⁶⁾ Idem, *Miscellanea: Biografia*, în „V.R.“, XVI, 11, 1924, p. 315, 317.

²⁷⁾ „V.R.“, VI, 5, 1911, p. 314—317.

²⁸⁾ G. Ibrăileanu, *Scriitori români și străini*, p. 155—156.

²⁹⁾ Idem, *Note și impresii*, p. 154.

³⁰⁾ G. Călinescu, *Hennequin și Ibrăileanu*, în „Lumea“, I, 4, 14. oct. 1945.

³¹⁾ G. Ibrăileanu, *Literatura și societatea*, în „V.R.“, VII, 7—8, 1912, p. 150—158.

determinat și de temperamentul înăscut și de mediu.

„Problema mediului este problema educației. Educația modifică pe individ, dar nu-l formează în întregime“³²).

De un „eclectism“ propriu zis nu se poate însă vorbi, căci ceea ce Ibrăileanu tinde să fundeze teoretic este o sinteză a tuturor metodelor practicate în critica europeană la sfârșitul secolului al XIX-lea. Științele ajutătoare criticii se conciliază, în spiritul său, unele prin altele, regroupându-se pe o linie mediană, supusă în permanență observației directe și verificării istorice. De unde temperarea rigidității metodologice printr-un relativism experimental, situat între determinismul mecanicist, ori metafizic, și empirism:

„A nega orice influență e a admite punctul de vedere al lui Schopenhauer; a admite totala putere educativă a mediului, ori a scriitorului, e punctul de vedere al lui Locke, concepția tabulei rase“³³).

Și poate și mai bine vom înțelege spiritul criticii lui Ibrăileanu, urmărind-o în aplicații. Dintre toți scriitorii români, Eminescu oferă criticului exemplul cel mai concludent. De aceea Ibrăileanu îl și citează adesea, ca ilustrație preferată a metodei sale: „Cauzele lui Eminescu (să se observe ordinea enumerării, n.n.) sînt, prin urmare: temperamentul înăscut, împrejurările de tot felul ale vieții sale materiale, morale, intelectuale, etc. și nefericirea claselor de mici producători agricoli și de breslași...“³⁴).

Că Ibrăileanu înțelegea să dea o replică științifică sociologismului, cu tăierea — unul cite unul — a tuturor pilonilor de susținere a concep-

ției lui Gherea nu mai poate fi, așa dar, nici o indoială. Căci, în ultimă analiză, Ibrăileanu dacă nu elimină total raportul de cauzalitate scriitor-mediul social, îl aruncă mult în umbră prin teoretizarea altui raport, pe care l-am putea numi de „exponență“. Este vorba, în esență, de problema scriitorilor și curentelor „reprezentative“ pentru anumite faze din evoluția societății, principiu derivat din teoria selecției naturale darviniste, prin William James și, mai ales, Brunetière, care o sistematizează în L'Évolution des genres dans l'histoire de la littérature și La doctrine évolutive et l'histoire de la littérature (Études critiques..., VI.). Anume scriitorii, curente, idei literare au succes, societatea îi recunoaște ca „reprezentativi“, iar alții vegetează în umbră. Valoarea lor estetică intrinsecă nu este pusă în discuție, ci numai aceea de circulație. Cum se explică acest lucru? Unii scriitorii sînt „selectați“ de mediu, iar alții nu:

„...Asta e toată teoria mediului; el își însușește, prin selecție, tipurile reprezentative“³⁵).

Răspunde scriitorul sensibilității, aspirațiilor, tendințelor publicului? El va fi imediat „selectat“, „adoptat“, „gustat“, devenind ipso facto „reprezentantul publicului“³⁶). „Cum era să fie gustat și selectat Macedonski într-o epocă care trebuia să fie „eminesciană“ chiar fără Eminescu?“³⁷). Există, desigur, și cazul (mereu foarte frecvent) al scriitorilor care se „conformează“³⁸) în scopul de a fi „selectați“, de a avea „succes“, suplețe cînd vorită, cînd „inconștientă“. Astfel de „pa-

³⁵) Idem, recenzie, E. Lovinescu, Pași pe nisip, I, în „V.R.“, I, 4, 1906, p. 174.

³⁶) G. Ibrăileanu, op. cit. în „V.R.“, VII, 7—8, 1912, p. 153; op. cit. în „V.R.“, XVII, 7, 1925, p. 79—80.

³⁷) Idem, Scriitori români și străini, p. 160.

³⁸) Idem, op. cit. în „V.R.“, VII, 7—8, 1912, p. 155.

³²) G. Ibrăileanu, Completări, în „V.R.“, XVII, 4, 1925, p. 78.

³³) Idem, Literatura și societatea, în „V.R.“, VII, 7—8, 1912, p. 150.

³⁴) G. Ibrăileanu, Scriitori și curente, p. 19.

ralelisme" (termenul este chiar al criticului³⁹) sînt frecvente în istoria literară. Dar, azi, se pune întrebarea: este aceasta o problemă specific istoric-literară? Nu cumva aceste fenomene ar trebui studiate, într-un cadru științific mai larg, într-o Sociologie a succesului, în genul lucrării lui M. Ralea și T. Herseni, studiu cu aparat bogat, din care tocmai... Ibrăileanu, inițiatorul la noi al acestor cercetări, lipsește? De altfel, criticul însuși precizează: „problema noastră este sociologică“⁴⁰. Și așa este și firesc să rămînă, istoria literară restrîngîndu-și obiectul la încadrarea, definierea și erarhizarea valorilor estetice. Succesul literar constituie un fapt eminent social, cu o cauzalitate specifică și deci cu o metodă de cercetare proprie.

Extinzîndu-și considerabil obiectul și sfera mijloacelor de cercetare, critica literară devine în concepția lui Ibrăileanu o investigație științifică totală. Și criticul chiar proclamă acest integralism ca ideal de urmat, efect neîndoielnic al marilor progrese înregistrate de științele pozitive, în a doua jumătate a secolului trecut. De unde o pronunțată conștiință științistă, mereu foarte vie la G. Ibrăileanu:

„Critica literară, așa cum s-a constituit de o sută de ani încoace, este un tot. Critica estetică, critica psihologică, critica științifică etc. sînt părțile acestui tot, critica literară cînd privește opera din toate punctele de vedere și este completă.

„Vom trece peste pretenția (justificată, credem noi) a unei întregi școli occidentale, care nu poate concepe nici estetica fără de sociologie. Vom admite că estetica nu are de a face de loc cu sociologia și, dacă voiți, nici cu psihologia (concesia e și mai absurdă). Dar neclintiți pe terenul nostru că, fenomen al vieții legat cu

³⁹) Idem. *Note și impresii*, p. 154.

⁴⁰) Idem, *op. cit.* în „V.R.“, VII, 7—8, 1912, p. 152.

și condiționat de întreaga viață, opera de artă, chiar dacă ar putea fi perfect înțeleasă sub aspectul ei tehnic fără ajutorul nici unei alte discipline decît estetica pură, nu poate fi înțeleasă complet fără psihologie, biologie, istorie etc. — vom reclama drepturile criticii complete...“⁴¹).

Lucrurile acestea s-au mai observat și, fără îndoială, sînt fundamentale pentru înțelegerea criticii lui Ibrăileanu. S-a dezvoltat ea și sub prestigiul unor mari exemple străine? Fără îndoială, Sainte-Beuve, Taine, și chiar Faguet, critic de un „vast eclectism“⁴²) sînt, în felul lor, astfel de critici „totali“, „compleți“, cum visa și Ibrăileanu să devină. Dar ceea ce nu s-a subliniat niciodată este faptul că acest critic, atît de receptiv, în direcția științifică, extinde raza vizuală a studiilor literare chiar și în sensul creației artistice, postulînd o critică efectiv totală, ce sintetizează între știință și artă, ceea ce ne pune în față un Ibrăileanu „nou“, neașteptat. Și cu toate acestea, încă din 1906, el scria negru pe alb:

„Critica, rămînînd științifică, are dreptul și datoria mai întîi de a judeca din punctul de vedere al unui anumit ideal, și al doilea de a fi și a rămîne o artă“ (s. n.).

Și explicația este destul de întemeiată, Croce însuși putînd-o subscrie:

„...Critica este și o artă, în acel sens că ea reconstituiește personalitatea artistului“ (s. n.)⁴³).

Iată-l, așa dar, pe Ibrăileanu teoretician și al criticii ca formă de creație, în spirit foarte modern, cu motivații din cele mai subtile:

„...O carte recitită, niciodată nu e aceeași. O operă literară e ceea ce

⁴¹) G. Ibrăileanu, *Miscellanea, Greutățile criticii estetice*, în „V.R.“, XX, 1, 1928, p. 142.

⁴²) Idem, recenzie, Emil Faguet (*Propos de théâtre*, IV-e serie, în „V. R.“, II, 12, 1907, p. 484.

⁴³) G. Ibrăileanu, *Probleme literare*, în „V.R.“, I, 8, 1906, p. 229.

vedem, sau mai bine, ceea ce punem noi în ea. De aceea, pentru fiecare din noi aceleași pagini conțin altceva.

Și cum nici noi nu sîntem neconținut aceași, și cartea recitită după o bucată de vreme e alta⁴⁴⁾.

O anchetă recentă întreprinsă de revista Steaua, pe tema Critică și creație, la care răspund în sens afirmativ o serie de critici, mai mult sau mai puțin „tineri”, ar fi putut revendica, așa dar, și pe G. Ibrăileanu printre marii săi precursori. După cum, foarte actual, este și obiectivul educativ, în sens estetic, prescris criticii literare, odată cu recomandarea celei mai severe selecții a valorilor:

⁴⁴⁾ Idem, *Note și impresii*, p. 25.

„Datoria criticii este să încurajeze numai ceea ce este de talent în această literatură nouă și să ia poziție hotărîită împotriva scriitorilor care nu au meritoriu decît intențiile. Și cu atît mai mult împotriva impostorilor, care contrafac și intențiile. ESTE O DATORIE PROFESIONALĂ A CRITICII ȘI ESTE O DATORIE PATRIOTICĂ A EI. GUSTUL ESTETIC AL PUBLICULUI ESTE O SUPERIORITATE NAȚIONALĂ, ȘI A FERI DE SCĂDERE ȘI DE PERVERTIRE GUSTUL POPORULUI TĂU ESTE UN ACT DE PATRIOTISM“⁴⁵⁾. (s. n.).

Critica lui G. Ibrăileanu este plină de idei și sensuri profunde.

⁴⁵⁾ G. Ibrăileanu, *Cultură și literatură*, p. 57.

G. Ibrăileanu despre destinul universal al culturii române

de Matei Călinescu



Nu de mult, uitîndu-mă prin bibliotecă după o carte de care aveam nevoie și care se afla, de fapt, chiar pe birou (avea dreptate Edgar Poe cînd spunea că locul cel mai evident este cea mai bună ascunzătoare), am dat întîmplător peste un mic volum îngălbenit de vreme: **După război** de G. Ibrăileanu, tipărit la Iași în 1921, în Editura, „Viața românească”, în cadrul colecției „Foi volante”. Eram convins că pierdusem această carte. Regăsind-o, am neglijat pentru o vreme (cum se întîmplă adeseori) scopul propriu-zis al căutării mele și am început să-i întorc paginile, cu un interes sporit. Firește, nu este vorba de una dintre cărțile importante ale lui Ibrăileanu, cum ar fi **Spiritul critic, Scriitori și curente, Stu-**

dii literare, Scriitori români și străini, și totuși, recitite azi, cele cîteva eseuri care o compun mi se par revelatorii pentru unele dintre trăsăturile personalității criticului de la **Viața românească**.

Profetismul, chiar în forme riguroase, bazat pe logica istoriei, e o atitudine relativ rară la un critic, cu atît mai mult la unul de formație științifică și obiectivă, ca Ibrăileanu. Și totuși, în atmosfera de efervescență din perioada imediat următoare primului război mondial, mentorul **Vieții românești** s-a simțit îndemnat să reflecteze (bineînțeles ținînd seama de datele și de lecțiile trecutului) asupra viitorului culturii noastre, formulînd cîteva previziuni, dintre care unele pot părea azi timide, întrucîtva desuete (previziunile se învechesc mult mai repede

decît retrospectiile istorice), dar altele sînt de o remarcabilă luciditate. Scrise în 1919 și publicate în **Însemnări literare** (suspendată în 1916, **Viața românească** reapare, într-o nouă serie și cu o nouă orientare, abia în 1920), articolele cuprinse în **După război** au, în tonul lor, un optimism, o vibrație a **speranței** care, deși discrete, îi vor fi părut sobrului Ibrăileanu exagerate de vreme ce, după numai doi ani, la adunarea lor în volum, autorul ținea să se scuze în **Prefață**: „**Dacă este ceva excesiv în optimismul acestor prevederi, să se țină seama de faptul că ele au fost făcute sub impresia, atunci recentă, a înfăptuirii celor două mari idealuri ale noastre, — idealul național și idealul democratic, — adică într-un moment cînd se putea spera totul**“. Trebuie să spunem că, dacă în ceea ce privește realizarea unității depline a statului român Ibrăileanu avea dreptate (Unirea principatelor din 1859 fusese doar un început pe această cale), atunci cînd se referă la împlinirea idealului democratic el este în bună măsură victima iluziei liberale care, politic vorbind, nuanța și activitatea **Vieții românești** de pînă în 1916 și pe aceea a noii serii a revistei. Dar nu acest aspect interesează acum, ci considerațiile asupra culturii române pe care le face Ibrăileanu, precum și perspectiva în care se situează el.

Încă din primul articol (**Înainte și după război**) ilustrul critic, analizînd cîtiva din factorii apăruiți în viața socială și intelectuală de după încheierea păcii, își exprimă credința că s-au „**înlăturat toate obstacolele dezvoltării normale și depline a întregului neam și a tuturor forțelor lui**“, ceea ce va da „**și literaturii noastre, ca și celorlalte manifestări ale energiei românești, un avînt nebănuit, care ne va așeza definitiv în rîndul popoarelor producătoare de cultură universală**“. Interesul lui Ibrăileanu, ca și al întregii grupări a **Vieții românești**, față de această problemă a integrării lite-

raturii noastre în marele circuit mondial este mai vechi și încă din 1906, în numărul prim al revistei, în chiar articolul-program, se vorbea de „**neîndestulătoarea noastră contribuție la cultura universală**“ ca de o situație ce ar trebui cit mai grabnic remediată. Împrejurările de după primul război mondial i se par prielnice pentru atingerea, de către literatura noastră, a condiției **maturității**. Între speranțele pe plan cultural, pe care le îngăduie noua conjunctură, — arată Ibrăileanu: „**Prima și cea mai însemnată e aceea că, în sfîrșit, vom avea o literatură matură. Pînă acum, am avut o literatură a copilăriei și, apoi, una a tinereții. Literatura copilăriei ar fi pînă la Eminescu, o literatură de încercări, de dibuiri, de gingureală. Literatura tinereții ar fi cea de după Eminescu, o literatură de sentimente, subiectivă, cam lipsită de reflexivitate. Cît despre Eminescu însuși, el e în afară de dimensiunile literaturii române. În toată această vreme, am avut talente mari, unele foarte mari, căci talentele se nasc. Dar simplitatea vieții sociale, gradul neîndestulător de cultură, lipsa de tradiție literară etc. au fost cauza pentru care, afară de unele excepții, chiar și talentele cele mai mari au dat opere de copilărie, ori de tinereță — de o copilărie și o tinereță uneori genială. Credem, sperăm, că de acum înainte, grație zdruncinărilor sociale, mării patriei, problemelor mai mari ce se vor pune, tradiției mai lungi literare, vom avea o literatură matură, preocupată de idei, de probleme, o literatură care să privească viața serios, din multele și variatele puncte de vedere din care ea poate și trebuie privită, o literatură care să fie transcripția artistică a considerării sociologice, psihologice și filozofice a vieții — în sfîrșit, ca să repetăm același cuvînt, o literatură a vârstei mature**“. Avea dreptate Ibrăileanu cînd scria, în 1919, aceste cuvinte străbătute de un duh profetic?

Creația strălucită a generației pe atunci tinere, care avea să se impună în anii imediat următori, avea să confirme speranța criticului. În ultima perioadă a vieții sale, întorcându-și privirea spre trecut, Tudor Vianu a caracterizat în câteva rânduri efortul generației intelectuale din care făcea parte ca pe un efort îndreptat spre realizarea **stilului major al culturii române**. G. Călinescu, Lucian Blaga, Liviu Rebreanu, Camil Petrescu, Vianu — pentru a stabili doar câteva puncte de reper — s-au manifestat, într-adevăr, ca personalități ale unei culturi de stil major, au exprimat într-adevăr, cum prevedea Ibrăileanu, **maturitatea ei deplină, conștiința matură a originalității ei**.

Pe plan literar, intrarea în ciclul maturității va duce la cultivarea unor genuri literare noi, între care Ibrăileanu situează marele roman social **„plin de probleme și de documente omenești“**. Comparând situația în care se afla România în acea vreme cu frământările din epoca marii revoluții franceze și de după ea (**„răsturnarea raporturilor dintre clase, desființarea feudalismului, crearea în locul lui a unei mărunte burghezii rurale și îmbogățirea subită a unei întregi categorii de oameni“... etc.**), criticul arată că literaturii române îi **„va trebui un Balzac, care probabil va apărea, dacă va fi cerut, — cum a apărut întotdeauna la noi, când i-a sosit epoca, scriitorul reprezentativ“**. Format în gustul realismului secolului al XIX-lea, bun cunoscător al tradițiilor lui în literatura europeană, Ibrăileanu consideră romanul social ca pe un „gen superior“, pentru care nu existaseră la noi nici condiții obiective de ordin social, nici condiții literare (pe de-o parte **„Literatura română nu era coaptă pentru acest gen superior“**, pe de altă parte nu exista un **„număr suficient de cititori care să facă posibilă scriitorului o viață liberă consacrată exclusiv literaturii“**). În genere, autorul

eseurilor din **După război** crede că triumful spiritului realist va face ca literatura să-și piardă **„acel caracter de propagandă“**, să depășească total **„tezismul“** mai vechi, care nu fusese, de altfel, nici el întâmplător, căci răspundea unor necesități ale momentului. Ibrăileanu este însă (deși idealul lui estetic rămâne cel realist) un partizan al diversității **școlilor literare**: **„...literatura română, continuând — ca orice literatură — să se influențeze de toate curentele literare din lume, va ajunge în sfârșit, ca orice literatură europeană, să fie națională, adică să poarte pecetea poporului român, să aibă un stil, cu toată diversitatea de școli literare“**, ceea ce va face ca **„literatura pur literară a poporanismului“** să-și piardă **„rațiunea de a exista“**. De altfel, criticul **Vieții românești** consideră, în 1919, că poporanismul și-a pierdut și celelalte sensuri, că **acea „stare de suflet va fi, și ea, un lucru al trecutului, odată cu dispariția cauzei care o producea“** (afirmație care pune în lumină caracterul reformist al poporanismului, adepții lui având iluzia că, odată cu reforma agrară liberală, problema țărănească ar fi primit soluția ei definitivă).

În articolul intitulat **Literatura momentului** e luată în discuție „seceta literară“ care bîntuia în acea perioadă (1919). Încercarea de a explica această situație readuce comparația cu marea revoluție franceză, scoțînd încă odată în relief **istorismul** gîndirii lui Ibrăileanu: **„...un popor, cînd trece prin convulsiile unor prefaceri adînci, cînd e cuprins de acele zguduiri care preced așezărilor nouă, nu are nici vremea, nici sufletul să facă literatură adevărată. În vremea marii revoluții, mișcarea literară propriu-zisă din Franța a fost ca și neexistentă“**. Literatura — susține Ibrăileanu — înfloreste în perioadele de **pregătire** a unei epoci noi și în cele de **consolidare**, căci **„În perioadele de dezagregare, care preced perioadelor de pregătire, nu poate**

exista forță creatoare și nici solidari-
zare — în termeni literari: nu poate
exista eflorescență literară, și nici cu-
rente“. (Marile epoci culturale sînt,
conform opiniilor criticului, acelea în
care se manifestă curente puternice).

Astfel de idei confirmă influența lui
Taine, ca și considerațiile formulate
în articolul următor (**Învățămintele is-
toriei literare**) cu privire la **rasă** și la
împrejurările sociale ca factori deter-
minanți ai unei literaturi. Problema
principală care-l preocupă aici pe
Ibrăileanu este însă alta: aceea a
universalității literaturii române, a
transformării ei într-o literatură de
valoare universală. „**Este poporul ro-
mân — se întreabă criticul — capabil
de a da o literatură la înălțimea celor
mai mari și frumoase literaturi euro-
pene?**“ După ce examinează condițiile
de dezvoltare ale literaturii noastre
artistice, pînă în momentul cînd scria
(condiții neprielnice, care au împie-
decat, cu cîteva strălucite excepții,
realizarea unui nivel european), după
ce încearcă a descifra semnele viito-
rului, Ibrăileanu dă un răspuns afir-
mativ care a primit, în epoca ulterio-
ară (culminînd cu ultimele două de-
cenii, cînd literatura română s-a
bucurat de posibilități de răspîndire
mondială mai mari ca oricînd), o con-
firmare de fapt. În spiritul distincțiilor
lui Taine, criticul stabilește mai întîi
gradul înzestrării artistice a „rasei“,
arătînd că: „**Pînă acum, poporul ro-
mân a creat o singură literatură în
aceleași condiții ca și alte popoare. E
literatura populară. Această literatură
populară e frumoasă. E dintre cele mai
frumoase literaturi populare. Așadar,
aptitudinile poetice, literare ale rasei
sînt probate**“. Condițiile istorice și so-
ciale vitrege au împiedecat însă valo-
rificarea deplină a unor asemenea în-
sușiri în literatura cultă. Și totuși,
scrie Ibrăileanu: „**În această vreme,
și cu toate condițiile neprielnice in-
dicate mai sus, noi am dat — ca să
numim numai pe morți — un poet de**

valoare europeană, pe Coșbuc, și un
poet de înaltă valoare europeană, pe
Eminescu. Apoi, într-un gen în care
nu era nevoie decît de talentul scriito-
rului și de calitățile rasei lui, am dat
pe Creangă care, ca talent, nu ce-
dează niciunui povestitor din lume. În
sfîrșit, am dat pe Caragiale și, mai
încoace, doi trei prozatori, care ar face
o figură onorabilă în orice literatură.
Desigur, opere de ultimă maturitate
ca romanul social și drama psiholo-
gică mare nu am dat, căci la această
maturitate nu aveam cînd să ajungem
într-un timp atît de scurt.“ Fenomenul
interesant și important pe care-l ilus-
trează aici Ibrăileanu — fiind în acest
sens unul dintre spiritele precursoare
ale vremurilor mai noi — este necesi-
tatea de a adopta asupra culturii ro-
mâne o **perspectivă a universalității**.
„**Esențialul e că, — scrie criticul în
continuarea pasajului citat —, în ge-
nurile care pot înflori în împrejurări
ca ale noastre, am dat opere de în-
țtia mină, judecate din punct de ve-
dere al literaturii universale**“. Con-
cluzia dezbaterii în care se anga-
jează Ibrăileanu în **Învățămintele is-
toriei literare** — păstrîndu-și mereu
luciditatea și ponderea, rămînînd me-
reu pe terenul unor argumente solide
— este una optimistă: „**Așadar, teza-
urul nostru literar e bogat și divers.
În el se găsește tot felul de elemente,
ca limbă, ca artă, ca mediu. Progresul
viitor al literaturii stă în sinteza tu-
turor acestor elemente. Combinînd, de
pildă, intelectualismul, curios de idei
și de probleme, al epocii de la 1880
cu exuberanța de viață a epocii de
la 1900 încoace și cu exigențele estetice
ale așa numitului modernism, care se
profilează de o bucată de vreme în
marginea literaturii noastre, putem
spera, în sfîrșit, ceva care să semene
cu operele popoarelor creatoare de li-
teratură „europeană**“.

Celelalte articole din volum (**Pro-
blema limbii literare, Ortografia și
unitatea limbii, etc.**), interesante desi-

gur pentru cine-l studiază pe Ibrăileanu, ridică alte probleme decât cele asupra cărora am insistat pînă acum și care par a proiecta o lumină nouă asupra figurii marelui critic. Evident, chiar în epoca de care vorbim, Ibrăileanu n-a fost singurul intelectual preocupat de ceea ce aș numi desti-nul universal al literaturii române. El exprimă — integrîndu-l în coordona-tele personalității sale — un „spirit

al timpului“, care avea să se dovedească, în deceniile următoare, de o mare rodnicie. Mărturia lui Ibrăileanu rămîne însă, după părerea mea, unul dintre cele mai elocvente documente asupra acestui moment însemnat în istoria conștiinței românești, moment în care adoptarea unui punct de vedere al universalității devine necesară și firească în considerarea fenomenului cultural național.

M. Ralea, călător

de I. Negoïtescu

Deoarece în literatura română, încă de la începuturi, jurnalul de călătorie a avut reprezentanți plini de personalitate, însemnările drumeției lor continuînd să intereseze pe amatorii de documente umane, în care spațiul și psihologia încearcă variate și curioase uneori sinteze, — acest gen literar s-a constituit la noi în forme ce îi asigură o adevărată tradiție, delimitînd însăși evoluția culturii noastre.

Precursorul tuturor călătorilor români, ce și-au immortalizat prin scris aventura geografică, rămîne aproape fabulosul personaj din Moldova secolului al 17-lea, Spătarul Nicolae Milescu, învățăcelul școlilor eline din Constantinopol, care a vizitat, ca trimis domnesc, Berlinul, Stockholmul și Parisul, dar ros de ambiții stăpînitoare, din nenorocire atît de frecvente în părțile acestea, s-a trezit cu nasul tăiat de gealații lui vodă. A trebuit însă necugetata întîmplare, pentru ca Milescu, părăsindu-și țara și așezîndu-se la Moscova, în slujba autocratului Rusiei, să întreprindă cea mai colosală călătorie făcută în acele vremuri de un locuitor al meleagurilor dunărene, pînă în împărăția de basm

a Chitailor. El vedea China cu ochi în care sticleau aceleași miragii ca în ai lui Marco Polo, ce ajunsese, cu sute de ani înainte, în imperiul de la Soare Răsare, pe alte căi, cu alte scopuri și cu rezultatul incredibilelor lui — atunci — relatări. Scris în aproximativa-i limbă rusă, jurnalul călătoriei la Pekin a Milescului, redescoperit de urmașii din țara de baștină abia în veacul trecut și tălmăcit în sfîrșit în strămoșească limbă, fie după copii grecești fie după o traducere engleză, deșteaptă în noi atîta nostalgie, fiindcă autorul său e premergătorul numeroșilor vizitatori români ai Chinei populare de astăzi.

După acest început de mare anvergură, urmează din păcate un imens și dureros gol, semnificativ pentru condițiile vitrege pe care le-a cunoscut civilizația moldo-valahă în răstimp, și tocmai la începutul secolului al 19-lea reapar, la noi, însemnările de călătorie. Noua serie, inagurată de luminile naive ale lui Dinicu Golescu, cel apetent de progres, ne oferă delectările lucidului Drăgușanu, care se orientează bine în caleidoscopul peisajelor și carnavalului omenesc, peregrinarea lui cuprinzînd toată Europa, din Rusia pînă în Anglia, — și apoi

reflecțiunile inteligentului, criticului Nicolae Filimon, „excursionistul“ Europei centrale, care privește străinătatea cu ochiul omului de cultură.

Dacă, spre deosebire de aceștia, clasicii Alecsandri și Bolintineanu au literaturizat, în memoriile ce cultivă pitorescul, drumeția lor în țările Asiei mici și ale Africii (lăsăm la o parte orizonturile îndepărtate atinse de marii noștri epistolieri, Kogălniceanu și Duiliu Zamfirescu), — un interesant tip de călător este Nicolae Iorga, cercetătorul pasionat al arhivelor europene, în căutarea trecutului istoric al românilor, cum nu mai puțin interesant călător va fi fost de bună seamă Timotei Cipariu, cel care pornea călare spre Constantinopol, după cărți rare și manuscrise arabe și turcești. Iorga nu și-a redat totuși impresiile de călătorie în formă de „jurnal“, de „memorial“, ci în relații pur culturale, instructive, în conferințe, pătrunse însă de personalitatea tumultuoasă a omului, favorizate de caracterul oral al întregii lui publicistici, încit unele pagini, precum cele asupra Veneției, au o căldură neobișnuită, păstrînd fascinația vie a monumentelor de mult apuse.

În veacul nostru, călătorul român cel mai cunoscut și cel mai remarcabil prin relatările scrise, rămîne în schimb Mihai Ralea. De o cultură mai rotunjită ca a tuturor celor enumerați pînă acum, căci informației geografice și istorice generale, ori celei literare și artistice i se adaugă pregătirea și interesul filozofic față de fenomenul uman și de civilizație, literat distins, Ralea se deosebește radical de ceilalți prin faptul de a fi un spirit angajat, un politic. Atunci cînd mărturisește, în paginile „Memorialului“ călătoriei sale în Grecia (1930): „Fericirea e pentru mine mereu un proiect și o speranță“, această atitudine sufletească desvăluie sensul viziunii lui sociale, mobilul său dialectic în aprecierea istoriei, și e în concordanță

cu raționalismul său funciar, sursă perpetuă a credinței sale în progresul omenirii. Adversar al pitorescului derivat din artă, căruia îi opune sentimentul naturii, puternic și limpede trăit, cu o materialitate ce e altceva decît sensualismul esteților („sentimentul panteistic și sensual al vieții, al densității și prospețimii aerului, al mișcării, al ritmului vîntului, al gradului de umiditate, al difuziunii luminii“), — contemplînd tonurile de galben și albastru în care îi apar țărmiile Eladei, el merge cu gîndul spre logica aristotelică, pe care o consideră un produs al acestei naturi cu forme clare și culori senine, silogismul fiind metafora geografică născută din combinația celor trei premise: marea, cerul și stîncă.

Om de gust și intelectual dotat cu o sagacitate de-a dreptul divinatorie care poartă cu sine, în călătorii, ironia poleită a lui Anatole France, disociația și asociația pasionată a lui Barrès și dorul depărtărilor lui J. Conrad, — Mihai Ralea nu relatează despre țările pe care le străbate, cît discută critic, interpretează, ia poziție fie că uzează de instrumentele filozofiei culturii în tinerețe, fie de cele ale gîndirii marxiste la maturitate, idealurile raționale constituind pentru el chemarea veșnică, iar omul apărîndu-i împlîntat adînc în social. Observațiile sale cu privire la țări și popoare, la momente istorice și la peisaje, se adună adeseori în formule extrem de concentrate și de scăpărătoare, tăioase prin puterea intuiției, aforistice, paradoxale. Vorbînd astfel despre modul claustrat în care se locuia în Europa medievală, remarcă: „perfidia și obscurantismul Evului Mediu sînt efecte ale locuinții“; despre declinul imperiilor din Orient: „Ceea ce a prăbușit Orientul e nepuțința de a crea vreo formă rațională de gîndire“; despre misticism: „Extazul mistic și lepra sînt surori bune“, despre Egiptul vechi, cu vestigiile cul-

tului său pentru morți: „O călătorie în Egipt e o cochetărie cu neantul și o meditație a neexistenței”; despre piramide: „Faraonii se ruinau să le construiască și să adune tezaure sfinte în ele. Bandiții le profanau, fără pic de remușcare. Adică se întilneau acolo credincioșii care mureau pentru iluzii și scepticii care le utilizau”; despre slăbiciunile istorice ale Spaniei: „Spania suferă de a nu fi trecut prin Renaștere și de a nu fi avut un Petru cel Mare”; despre pictorul El Greco: „un levantin orgolios și neurastenic trecut prin școala lui Tizian ca printr-o eroare”; despre noblete: „Nobletea are o teorie a cunoașterii specială, făcută din iluzionism și credință oarbă”; despre asceții spanioli: „Din desfrinate temperamente de războinici s-au confecționat, sub sordide cagule monahale, palide fantome de călugări”; despre fascism, întilnit întâia oară la Napoli: „patriotism de music-hall”; despre uniformitatea vieții americanilor: „urmăriți de milioane de „ei înșiși” — se exasperează de propria lor imagine, difuzată în nenumărate exemplare”; despre burghezii din Quebec: „un acvarium, în care o frîntură de viață, rămasă la caracterul epocii iluminismului, s-a păstrat nealterată”.

Fie că scrutează pompoasa amabilitate spaniolă, fie că, extaziindu-se de prodigiile vegetației din Jamaica, vede căzînd asupra lor umbra lui United Company, Ralea rămîne mereu acelaș judecător treaz al lucrurilor și mărturiilor istorice care i se perindă pe dinainte. Raportînd fapte și oameni la natura care, în fenomenalitatea sa, îi revelează adevăruri profunde, ca atunci cînd constată că linia orizontului a dat omului ideea empirică de infinit, ori descoperă că marea a sugerat chinezilor și japonezilor fabricarea mătăsii, iar pădurile, germanului nordic fabricarea catifelei, sau analizează feericul ca produs al Orientului. — ori recurge la subtile asociații, precum comparația între realismul lui Vé-

lasquez și cel al lui Zola și Gorki, sau la nu mai puțin atrăgătoare disociații, ca aceea asupra dualismului sufletesc spaniol: „Vélasquez, bucuros de viață, realist, normal, și Greco, chinuit, frîmțat de inchietație, epurat, întunecînd mereu accesele tizianești de culoare venețiană cu tonuri terne și contorsiuni lineare de epileptic în divin extaz”, acest moralist e urmărit fără întrerupere de o viziune salutară a omului, merit să se bucure în libertate de bunurile naturii și ale civilizației. Iată de ce, ochiul său se zădărește pretutindeni atentatul pe care lumea banului îl comite față de omul vrednic și îndreptățit la o soartă luminoasă. Atentat care poate să îmbrace deopotrivă forma mizeriei materiale și morale, ca în acest zguduitor tablou, de pe vasul ce îl transportă din Pireu spre Egipt: „Emigranți din Smirna care merg spre Creta. Au năvălit peste tot, culcați pe rogojini unii peste alții. Copii murdari și livizi se grupează animalic în jurul unor mame grase și despletite. Tații păzesc grupul cu ochi feroci de ciine devotat. Adulții mănîncă felii de harbuș, stupind simburii către noi; copiii au încremenit, abrutizați, cu gura flască, pe o sticlă din care se prelinge gălbui lapte de capră. Umanitate mizerabilă de Orient, care amintește aidoma o celebră pînză a lui Delacroix”, sau forma apatiei politice, ca în Spania oficială din vremea unei dictaturi: „popor modernizat și industrializat ca toate celelalte, cu edilitate perfectă, cu căi ferate confortabile și rapide, cu viață urbană înfiorată de neastîmpăr și de freamăt cu adevărat european. Numai viața politică pare moartă, deprimată, resemnată”; sau a marasmului burghez care naște plictiseală, neurastenie, imagine neorealistică, desprinsă parcă de pe o peliculă de Bardem: (Cordoba) „Pe trotuarul cafenelelor, ca în orașelele de provincie de pretutindeni, lume trîndavă, cu ochi spion și lacom, pîndește aproapele, îl descoase și-l distruge, ca

să-și combată neurastenia și exasperarea plictiselii“; (la Palm Beach, în Florida): „femeile, fără nici o treabă, fără nici o preocupare, rătăcesc pe străzi, imbecile și absente, îmbrăcate în „toalete“ care echivalează cu bugetul pe un an al unei familii de muncitori sau se adună către seară la ședințe de spiritism, de freudism sau la partide de bridge“; (în Anglia, unde petrecerea duminicală a londonizilor îi apare astfel din trenul cu care părăsește capitala, în drum spre Edinburg): „E o zi de sfârșit de septembrie. Aerul are nostalgii și voluptăți dulci, țesute parcă din regrete resemnate. E zi de duminică și excursioniștii tineri își acordă iluzia dezrobirii. O zi de rătăcire pe malurile înflorite ale Tamisei, o moleșeală de șopirlă într-o barcă la un soare anemic de Nord, o rătăcire fără scop cu capul gol prin brusa sălbatică, printre ierburi crescute nebun la statura călărețului, narcotic de o zi pentru meschine necazuri, care reîncep seara, la întoarcere, chinul lor exasperat, ca acela al reumatismului cronic“.

Farmecul însemnărilor de călătorie ale lui Mihai Ralea, din cele trei volume, care cuprind orizonturile Spaniei, Egiptului, Olandei, Angliei, Antilelor, Statelor Unite și Canadei, vine din arta de a zugrăvi entitățile geografice, de la peisajele Țărilor de Jos la viața de noapte din New Orléans, de la simțămîntul stenic al contactului cu pustiul african, la banalitatea rîncedă a vieții mecanizate din lumea nouă, — din intuițiile fine presărate în referiri la sfera culturii, pururi prezentă, ca un fundal văzut și nevăzut, dar fără încetare proiectat pe zarea geografiei lăuntrice, — iar pregnanța lor politică le dă o actualitate și un sens precis. Cînd, dincolo de praful și cenușa mormintelor, piramidelor și templelor de pe malurile Nilului, acest călător avertizat recunoaște doar eternitatea felahului, care leagă veacurile de la Herodot la Pierre Loti, el dă tribut

dragostei față de om, — omul, singura realitate în care crede și căreia i se închină. Acelaș înalt tribut e plătit de pateticele cuvinte care însoțesc scurtul său popas în Cuba și a căror semnificație nu poate scăpa nimănui: „Aici am înțeles, pentru experiența mea umană, mai bine ca oriunde, într-un tablou sinoptic și semnificativ, legea și esența colonialismului. Oriunde a fost un colț mai înzestrat pe lume, pe care l-au descoperit visătorii, clasele puternice s-au năpustit asupra lui și l-au stors pînă la ultima picătură, neimblînzite nici de surisul naturii, nici de curățenia populației, nici de răcnetul de agonie al victimelor“.

Martor al vremii în care eliberarea desăvîrșită a locuitorilor pămîntului s-a pregătit sau a început pretutindeni, chiar acolo unde starea de umilință pînă la treapta de animal de povară s-ar fi părut că-i mensește la o eternă înlăntuire, — Mihai Ralea a prins, în observațiile sale de călător atent și ferit de amăgiri, icoana acestui frămînt uneori tainic, alteori izbitor; în încrustația aforistică ce dă stilului o sclipire de tășuri de sabie, memorialul drumețiilor lui va rămîne în literatura noastră, pe linia tradiției la începutul acestor rînduri consemnată, ca un testimoniu de nobilele năzuințe hărăzite inteligenței. Curiozității omenești, ce încearcă să dea la o parte, în scrierea lui Milescu, pictele de aur ale mitului; mirărilor din sufletul auroral al lui Dinicu Golescu; maleabilității psihice umaniste a lui Codru Drăgușanu; romanticei fervori de cultură a lui Filimon; încîntărilor exotice ale lui Alexandri și Bolintineanu, care în seninul din sud topeau limpezimea cerului de-acasă; arderii elementare pe rugul spiritului, a lui Iorga — li s-a adăogat acum, în însemnările călătorului Ralea, o prudentă conștiință, perfect trează, care e ca o lamă translucidă ce se înfige cu precizie în rădăcina aripilor marei păsări a nopții.

Ion Botez, comentator al literaturii engleze

de Petru Comarneseu

I



În paginile Vieții românești s-a încheșat o bună parte din arta literară a vremii și s-a dezvoltat conștiința valorilor culturale și științifice de la noi. Atît creația literară cît și cercetările critice referitoare la faptele vieții și culturii noastre au fost promovate din perspective de largă cuprindere.

De la începuturile ei, revista a dat un mare loc cercetării fenomenelor sociale și culturale din alte țări. Spațiul ei spiritual nu a fost niciodată „provincial”, ci universal, cuprinzînd variate și relevante comentarii și informații privind nu numai pe marii scriitori ai lumii, dar și fenomenele sociale, de mai largă semnificație, din viața multor popoare. Uneori, comentariile s-au ridicat la considerații de filozofie a culturii unui popor, cu caracteristicile și notele ei specifice.

Confluența de probleme privind specificitatea culturii noastre și specificitatea altor culturi, corelațiile și confruntările dintre național și universal au constituit — mai ales datorită lui G. Ibrăileanu — una din trăsăturile spiritului critic de la Viața românească. Cu limitele cunoscute, revista a polarizat în jurul ei o seamă de cîrturari cu vaste preocupări sau specialiști în anumite domenii, mai toți avînd aspirații progresiste și conștiința valorilor universale. Nu a fost o simplă tribună, la care se accepta orice fel de literatură și orice fel de comentariu critic, cum nici magazin cosmopolit la care se răspîndea orice producție. Dimpotrivă, s-a promovat în mod organic valorile

patriei și ale lumii, cu conștiința că primele sînt și ale lumii, ale universului, de la care se pot primi și este necesar să se primească unele învățăminte și îmbolduri.

Colecția revistei este un monumental rezervoriu de idei și observații privind cultura noastră, ca și culturile foarte multor popoare. Dacă interpretarea creațiilor și mișcării de idei din viața poporului rus ori ale popoarelor francez și german a constituit preocuparea multor critici și oameni de cultură de la noi, față de fenomenele culturii și civilizației engleze un pionerat mai sistematic a început tocmai la Viața românească, și aceasta datorită unuia din stîlpii revistei și ai Iașului cultural, Ion Botez.



Ion Botez

Stimulat de spiritul de largă cunoaştere din redacţia revistei şi contribuind el însuşi la această lărgire, Ion Botez a făcut cunoscute o seamă din problemele civilizaţiei şi democraţiei burgheze din Anglia şi aceasta încă din primii ani de existenţă ai revistei, pentru ca, mai târziu, după primul război mondial, să se concentreze asupra creaţiei shakespeareiene. Recitite după atâtea decenii de la publicarea lor în revistă sau în volume, studiile şi articolele lui Ion Botez interesează nu numai documentar, dar unele dintre ele — mai ales studiile asupra lui Shakespeare — îşi păstrează valabilitatea, prezentând unele interpretări şi observaţii care sînt şi ale prezentului nostru.

II

Înainte însă de a desluşi poziţia şi valoarea contribuţiei sale la cunoaşterea culturii engleze, să dăm câteva elemente biografice. Ion sau Iancu Botez s-a născut în 1872, în comuna Măcăreşti, judeţul Iaşi, dintr-o familie care se aşezase acolo venind din ţinutul Neamţului. Prin mama, născută Vicol, era înrudit cu cărturarii Melhisedec, Dr. V. A. Urechia şi alţii. A urmat cursurile Facultăţii de Litere din Iaşi, fiind coleg şi prieten cu G. Ibrăileanu. A avut relaţii cu cercurile socialiste ieşene, fapt pentru care (fiind în învăţământul secundar) a fost mutat disciplinar cu catedra la Bacău (1899) şi apoi la Brăila (1900).

Revenit la Iaşi, Ion Botez este primul profesor care predă limba engleză la o şcoală medie de Stat şi anume la Liceul Naţional (1901—1915) şi apoi la Liceul Internat (1915—1924). Împreună cu C. Stere şi G. Ibrăileanu a fost printre fondatorii revistei *Viaţa românească*, unde, chiar de la primul număr, semnează recenzii ale unor publicaţii în limba engleză, continuînd pe această linie cu articole şi cronici. Printre revistele engleze şi americane de care care au luat cunoştinţă cititorii re-

vistei, datorită lui I. Botez sînt: *Contemporary Review*, *Nineteenth Century*, *Review of Review*, *North American Review*.

Între 1908—1911, Ion Botez şi-a îmbogăţit cunoştinţele de limbă şi literatură engleză, studiînd la *University College* din Londra în vederea obţinerii titlului de doctor în litere. A avut ca profesori cîteva personalităţi importante ale epocii: W. P. Karr, Q. W. Chambers, T. G. Foster, Gerald Gould şi F. C. Montague.

Contactul direct cu fenomenele vieţii engleze i-a prilejuit scrierea unor studii şi articole, publicate mai întîi în revista ieşană, apoi adunate, cu adaosuri şi îmbunătăţiri, în volumul *Aspecte din civilizaţia engleză (Iaşi, Editura Vieţii româneşti, 1912)*. Cartea şi-a păstrat interesul, apărînd cinci ediţii, ultima în 1945. Un al doilea volum reprezentativ pentru preocupările scriitorului a apărut în 1914: *Studii şi Observaţii*.

Dacă în cartea din 1912, un articol de încheiere „*Observaţiuni asupra raporturilor dintre ştiinţă, artă şi cultură*” depăşea comentariile civilizaţiei engleze, lămurind metoda folosită de autor şi care corespundea îndeaproape orientării celor de la *Viaţa românească*, în volumul din 1914, articolele de istorie şi critică literară se referă numai în parte la Anglia, multe privind probleme proprii culturii şi învăţămîntului de la noi.

Înfîinţindu-se în 1926 catedra de limba şi literatura engleză la *Universitatea din Iaşi*, I. Botez a fost conferenţiarul şi apoi profesorul titular al catedrei pînă la pensionarea sa în 1939. În anii 1925, 1927, 1928 şi 1932 a publicat studii asupra tragediilor shakespeareiene *Hamlet*, *Regele Lear* şi *Shylock*, care constituie fragmente dintr-un volum despre *Teatrul lui Shakespeare* la care a lucrat pînă în preajma morţii, adică pînă la 14 aprilie 1947. În anii 1923 şi 1924, a publicat în *Viaţa*

românească critica împotriva unor traduceri din Shakespeare și studiul „Priviri asupra limbii și literaturii engleze“.

III

Referindu-ne mai întâi la studiile și articolele publicate înainte de primul război mondial — atît la acelea privind civilizația engleză cît și la problemele culturii noastre — constatăm că, deși Ion Botez a fost un admirator al democratismului burghez de tip englezesc, adeseori observațiile sale depășesc acest democratism pentru idei mai înaintate.

Încă din prefața la cartea din 1912, autorul și-a mărturisit gîndul susținător al activității sale de istoric și critic literar, de sociolog și pedagog, de cercetător al culturilor și civilizațiilor și anume: „nu arareori s-a urmărit trezirea sugestiilor folositoare pentru propria noastră viață, odată cu silința de a face înțeleasă viața altora“. Autorul nu a fost niciodată un simplu înregistrator de fapte, ci un căutător al semnificației lor în cuprinsul vieții poporului respectiv, al condițiilor vremurilor respective.

Pentru a învedera poziția sa progresistă, curajul de a spune adevăruri, care erau critici aduse regimului de odinioară din țara noastră, vom da cîteva citate din articolele privitoare la unele stări de la noi, ca și unele critici aduse situației economice din Anglia. Vorbînd, într-un eseu referitor la Bergson, despre progresele științei și ale tehnicii, I. Botez arată că, în pofida progresului civilizatoriu, „...strigătele de suferință ale milioanele de asupriți se aud din toate părțile: din minele subpămîntului, ca și de pe ogoarele verzi din bătaia soarelui — singura notă deosebită e doar țipetul copiilor pentru copilăria căroră «munca națională» n-are milă. Sînt oameni — puțini — care au de mulțumit progresului științei, dar sînt atît de mulți care îl blasfemă. Știința le poate răspunde cu

«darwinismul social», cu teoria economică «laissez-faire», cu «fatalitatea progresului»... la urmă cu «rațiuni de stat».“ (Studii și Observații, 1914, p. 61).

Intr-un articol „Chestiunea rurală în Anglia“ (ib. p. 165), consideră cu totul justificată exproprierea silită a marii proprietăți, pe care o cerea pe atunci partidul liberal englez. „Atît din punct de vedere al nevoii de pămînt pentru muncitorii agricoli cît și din punctul de vedere superior al întăririi energiilor naționale ale poporului, partidul liberal din Anglia cere exproprierea silită a marii proprietăți... și sprijinit pe o opinie publică conștientă și liberă“. Autorul, care critică și în alte părți ideea de proprietate absolută asupra pămîntului, ca și pretenția fabricanților de a nu li se îngădi lăcomia de cîștig „în dauna existenței celor mulți“, s-a înșelat însă socotind că exproprierea marii proprietăți va deveni o realitate imediată în Anglia.

Situațiile sociale sînt adesea analizate pe baze de date statistice, spre a se învedera mizeria unor categorii din Anglia (p. 168) și tot pe statistici se bazează comentariile unui dezvoltat studiu despre „Analfabetismul rural la noi“, unde se amintesc statisticile oficiale din 1910, care precizau existența unui coeficient de 65% de analfabeți în pătura rurală, în unele județe atîngînd chiar cifra de aproape 75%. Sînt publicate și datele procentuale ale școlărilor din diferite țări ale lumii, criticîndu-se lipsa de școli, la noi, insuficiența numărului de învățători și însăși mentalitatea păturilor conducătoare. Firește că un asemenea articol cuprinde astăzi doar un trist document, ca și o bună parte din articolul privitor la învățămîntul secundar, deși aici supraviețuiesc încă unele probleme asupra metodelor de predare, astfel ca să se asigure cultura generală a elevilor. Autorul susține că și în pregătirea profesională trebuie să aibă precădere cultura generală (p. 217).

În Aspecte din civilizația engleză — a cărei ediție a V-a, 1945, am cercetat-o mai pe larg în numărul din iulie 1945 al Revistei Fundațiilor — documentația a rămas cam aceeași din prima ediție. (Ediția din 1945 are însă un capitol inedit despre democrația engleză). În poșida decalajului de timp al datelor și documentației, unele izvoare și observații ale autorului își continuă valabilitatea, în cuprinsul civilizației engleze, chiar dacă și acolo s-au petrecut atâtea schimbări de ordin politic și economic.

În primele trei capitole legate de problema educației, se găsesc și astăzi principii și metode, pe care organizatorii învățământului englez le susțin mai departe, cel puțin în linii mari. Teoretic, englezii au promovat și promovează educația și nu instrucția, adică formarea omului întreg și nu numai a cunoștințelor. Educația a fost consacrată omului sau vieții, precum și metodei ca omul să se poată forma singur, să fie nu atât magazie de cunoștințe memorizate absurd, cât caracter cu simțămîntul datoriei, cu simpatie socială, cu judecată sănătoasă, cu stăpînire-de-sine, cu credință în tîria sa și în puțința de a contribui la progresul lumii. Că, în practică, asemenea principii sau feluri nu au putut opera deplin, deoarece înseși bazele social-economice ale Angliei nu o permit, aceasta ne-a arătat mai puțin autorul. La data însă cînd au fost scrise, unele metode și feluri erau mult mai înaintate decît cele curente la noi, astfel că nu a fost deloc inutilă conturarea lor.

Fără a fi judecat marxist, autorul s-a situat îndeobște pe poziția intereselor mulțimii, iar aceasta se vede și în capitolele privind organizarea vieții sociale engleze și mai ales în acelea consacrate istoriei limbii și literaturii engleze. Citindu-le în prezent, ele își păstrează măcar parțial relevanța, în special cînd este vorba de mentalitatea și

psihologia engleză. Deși „aspectele“ cărții nu sînt sistematic alese și nici echilibrate metodic, lucrarea fiind o reunire de studii și cercetări consistente în sine, dar nescrise în vederea unui întreg, legătura dintre ele și sporul spre o cunoaștere temeinică a caracteristicilor engleze se încheagă satisfăcător.

Aceasta se datorește faptului că Ion Botez a avut lecturi temeinice, a dovedit un adînc spirit de observație și a știut să pună în contrast diferitele observații. Stilul său clar, simplu, fluent este indicat pentru comentariul viu și voit folositor. De asemenea, el a știut să aducă destule pilde și detalii concludente în tratirea coordonatelor civilizației engleze pentru ca lucrarea să intereseze și să stimuleze meditația. Este chiar remarcabil, pentru anii în care a fost scrisă cartea, cîte adînci și semnificative constatări cuprinde ea.

V

În capitolele privind literatura, Ion Botez, ca și mulți dintre criticii și oamenii de cultură ai revistei Viața românească — mai ales din perioada dinaintea primului război mondial — a avut o poziție de moralist, în sensul pe care-l avea noțiunea mai ales în secolul al XVIII-lea și care își prelungește existența și în Anglia de azi, unde se renunță la atîtea tradiții, prejudecăți, conservatorisme, iar altele se transformă mai logic sau mai puțin logic, ajungîndu-se pînă la „tinerii minioși“ și la Battles. Psiholog pătrunzător, Ion Botez a avut predilecții pentru analiza moravurilor și mentalităților — și aceasta se învederează din felul cum prezintă uneori pe Shakespeare, pe G. B. Shaw sau pe G. K. Chesterton.

Ni se arată, în capitolele de literatură din cartea Aspecte din civilizația engleză, fondul moral al englezilor, virtutea lor maximă de a înțelege viața, de a o exprima și stăpîni, calitate care uneori precumpănește asupra simfă-

mîntului artistic. Autorul arată că mișcarea literară din Anglia a fost mai legată de social, mai democratică, mai solidară cu viața decît cu teoria, ea nefiind privilegiul unor cercuri restrînse, cum s-a întîmplat în alte țări de veche cultură.

Arta, înțeleasă ca expresie a vieții și uneori ca o critică a ei, a înviorat nu numai climatul spirîtual al Angliei, dar și al lumii de pe unele continente. La data cînd și-a scris considerațiile, se cunoșteau prea puțin la noi marile contribuții ale literaturii și culturii engleze față de ale altor popoare. Autorul a avut grijă să citeze pe unii savanți și critici francezi sau germani, cînd a amintit prioritatea unor contribuții engleze la cultura lumii — de pildă apariția romanului (Richardson) și a romanului social, trezirea simțămîntului față de natură, a trăirii lirice în sinul naturii, ca și prioritatea în materie de revoluții sociale, de luptă pentru libertate, de respect al drepturilor individului.

Ce influențe au avut Locke și Richardson asupra lui J. J. Rousseau și în ce măsură literatura engleză a inspirat pe Voltaire, Bernardin de St. Pierre, Lamartine, Chateaubriand, Musset, Hugo și cît datorește întregul teatru romantic lui Shakespeare, astăzi se cunoaște la noi mult mai bine. Și tot la fel se știe că în marile creații, care sînt sinteze, influențele păstrează totuși un rol limitat, creațiile explicîndu-se acum în mod mai complex. Oricum, Ion Botez are meritul de a fi fost la noi un pionier în comentariul comparatist al literaturilor și culturilor.

Dacă la noi, și în alte părți ale lumii, cunoașterea mai temeinică a caracteristicilor literaturii și culturii engleze s-a făcut cu oarecare întîrziere și nu fără dificultăți de înțelegere, nici receptivitatea englezilor față de alte culturi și cea a noastră nu a fost prea cuprinzătoare și lesnicioasă. Unele dintre cele mai interesante articole din cărțile tipărite în 1912 și 1914 năzu-

iesc către o mai adecvată înțelegere reciprocă a fenomenelor sociale și artistice din Anglia și din țara noastră.

Volumul Studii și Observații se încheie cu articolul „O scurtă privire asupra neolatiniilor din Răsăritul Apropiat” și aflăm din prefață că el „a apărut mai întîi în limba engleză, cu scopul de a servi chestiunea noastră națională în împrejurări care făceau ca presa britanică să ne fie ostilă”. La data aceea, în presa britanică apăruseră unele aprecieri lipsite de înțelegere față de condițiile vitrege în care a trăit poporul nostru, față de „capacitatea noastră de a produce o civilizație originală superioară”.

Este interesant că în explicațiile sale istorice, sociale, economice, Ion Botez a folosit — în cazul acesta — numai constatări necontroversate și a pus accentul pe viața poporului, pe condițiile social-istorice în care a trăit și s-a dezvoltat, așa cum s-a putut, poporul, referindu-se mai puțin asupra valorilor individuale. Că astăzi unele din argumentele invocate de I. Botez (mai ales critica regimului fanariot, văzut în total dăunător) au fost revizuite și, în schimb, se cunosc altele mai vechi și mai temeinice, este adevărat. Dar este de admirat patriotismul său, bazat pe argumente serioase, fără nimic diti-rambic sau ostentativ, fără nimic șovin sau inechitabil.

În anii cît a studiat la Londra și apoi în bibliotecile noastre, Ion Botez a cercetat o seamă de izvoare, mai vechi și mai noi, asupra felului cum au fost priviți românii și țara lor de către diferiți scriitori și ziariști englezi, de către diferiți călători. Aceste consemnări nu au amploarea și legătura pe care le găsim în Istoria românilor prin călători a lui Nicolae Iorga sau în alte scrieri privind aceeași problemă, datorite marelui istoric și umanist. Dar în unele cazuri, Ion Botez a fost printre primii, uneori chiar primul care a semnalat aceste izvoare.

Dacă în articolul „Scriitori englezi despre români” — o bibliografie cu sumare indicații ale conținutului — găsim părerile unor călători sau rezidenți englezi la noi, de-a lungul citorva secole, în articolul „Părerile despre români în presa și literatura străină” referințele privesc unele surse pe atunci recente. Rezumatele și citatele pe care le face I. Botez din însemnările de călătorie ale englezilor sînt ale unui iubitor al poporului și al culturii lui, ale unui sociolog și critic literar.

Sînt scoase în evidență cumplita stare economică a maselor țărănești, împilările și jecmănelile suferite din partea claselor dominante, lăcomia turcilor, instabilele condiții de trai și contrastele între luxul boierimii și mizeria celor mulți.

Călătorii sînt impresionați că țărani din Transilvania, Muntenia și Moldova vorbesc „latina populară” și constată fertilitatea pămîntului, pe care trăiesc sau de pe care fug în munți cei împilați. W. Eton (1798) notează că „locuitorii Moldovei și Walachiei sînt mai apăsați decît oricare alt popor din imperiu; ei nu ar putea suporta așa stoarceri dacă pămîntul lor nu ar fi extraordinar de fertil”. La Galați, a fost martor la o panică a populației, la zvonul că „vin turcii”. Adam Neale (1818) notează că „moldovenii de astăzi au însușiri mai alese decît multe popoare bine înzestrate; totuși ei sînt apăsați de horde de mici tirani și blestemați cu cel mai rău dintre guverne”.

Un alt călător, Căpitanul Charles Colville Frankland (1829) a notat că „Valachii sînt un popor chipos, robust, muncitor și primitor, dar extrem de sărac... Bucureștii prezintă un straniu amestec de lux european și de murdărie orientală.” O călătoare, Mrs. Walker (1886), descrie monumentele feudale și zice despre biserica Trei Ierarhi din Iași: „aproape face să vii la Iași ca să vezi acest frumos monument de artă orientală”. Un alt călător, Edmund Chishull (1702) laudă pe

Constantin Cantacuzino Stolnicul și pe Constantin Brîncoveanu pentru inteligența și iubirea lor de cultură.

Textele acestea se cunosc astăzi, unele fuseseră traduse în limba franceză îndată după publicarea în limba engleză, dar din prezentarea autorului se poate reconstitui în mic o viziune englezească asupra țărilor noastre, în general destul de judicioasă față de popor, în condițiile de atunci.

În altă ordine de idei, Ion Botez a identificat pe un personaj român din comediiile unor celebri dramaturgi elizabetani. În comediiile Femeia care tace de Ben Jonson și Cavalerul Pilugului de Foc de Beaumont și Fletcher, jucate la Londra în 1609 și 1610, sînt referințe la „un prinț” sau „rege” al Moldovei. Minuțioșii cercetători ai istoriei literare engleze au contestat ori s-au îndoit de realitatea istorică a moldoveanului. Un singur istoric englez, John Nichols, stabilise, pe baza unui document, că un principe moldovean — nenumit — fusese la castelul din Windsor însoțit de Mustafa Pașa, ministrul Turciei la Londra. Cu ajutorul datelor din scrierile noastre istorice, prințul a fost identificat în persoana lui Ștefan Bogdan, nepotul lui Petru Rareș și fiul lui Iancu Sasul și al Mariei Paleologu din Rodos. În peregrinările și aventurile sale, Ștefan Bogdan, pretendent la tronul Moldovei, a fost și în Anglia, în două rînduri, odată la regina Elisabeta (1601), apoi la curtea lui James I, spre a obține ajutor și protecție. A avut un destin nefericit și un sfîrșit nedemn, pe care le-a relevat N. Iorga. Prezența la Londra a exoticalui prinț moldovean, apelînd la căpeteniile Angliei și Turciei, a stîrnit oarecare senzație și de aici menționarea lui în piesele numiților dramaturgi.

VI

Chiar în aceste articole din 1913 privitoare la prințul Moldovei și rețîrîte în cartea din 1914, se vădea o

bună cunoaștere a teatrului elizabetan și a epocii însăși, în care creaseră Shakespeare, Ben Jonson și ceilalți celebri dramaturgi. În aceeași carte Studii și Observații reapăreau și comentariile la piesele Shylock, Othello și Romeo și Julieta, precum și analiza cărții lui G. K. Chesterton despre „Epoca victoriană în literatură.“ *Spiritul scăpător, aprecierile paradoxale, dar adesea pline de tilc, umorul și stilul acestui eseist, care mai târziu s-a bucurat de o celebritate și mai mare în lumea anglo-saxonă și a fost tradus în multe limbi, sînt consemnate de I. Botez și exemplificate prin citate concludente. Probabil că recenzia aceasta este prima luare de contact la noi — oricum mai semnificativă — cu scrisul lui Chesterton.*

Chiar dacă orientarea filozofică și unele scrieri ulterioare ale acestuia nu corespundeau năzuințelor și perspectivelor de la revista *Viața românească*, judecățile lui Chesterton asupra unor mari creatori din epoca victoriană meritau a fi fost semnalate în felul în care a făcut-o I. Botez. Aprecierile lui Chesterton asupra lui Dickens, Thackeray și celorlalți scriitori ai epocii sînt ale unui umanist, ca și opoziția acestuia față de estetismul și „dandysmul“ — puternice atunci în Anglia. Botez reliefează, prin Chesterton, îndrumarea umanistă, iar citatul pe care-l dă din numita carte trebuie să fi găsit un adînc răsunset la noi: „Este fără nici un folos pentru estefi (ori altă specie de anarhiști) să se silească a găsi individualitatea izolată a artistului, despărțită de atitudinea lui față de epoca în care trăiește. Atitudinea lui e individualitatea lui. Oamenii nu sînt niciodată individuali, cînd sînt singuri.“

Probabil că și articolul — retipărit în cartea *Aspecte din civilizația engleză* — asupra lui George Bernard Shaw constituie la noi una din primele aprecieri mai largi și mai înțelegătoare față de marele dramaturg. În 1912, Shaw era deja celebru și își scri-

sesc o bună parte din operă. Celebritatea lui consta din admirația unora și vajnica opoziție și contestare a altora. I. Botez, care a văzut pe scena teatrului *Crîterion* de la Londra Om și supraom de Shaw, pornește de la această piesă pentru a contura poziția și personalitatea dramaturgului.

Îl vede just ca „un stegar al idealurilor omenirii“, simte în el „pe luptătorul revoluționar“ și pe reformator, îl descrie ca pe un reprezentant al tinereii generații intelectuale din Anglia, trăind conflictul dintre tradițiile și ideile moderne. Îi definește umorul, care pe atunci întărita pe mulți englezi, cum întăritase mai înainte Swift.

Multe din aprecierile asupra lui Shaw ar putea fi scrise la fel și astăzi. Doar într-o privință, părerile lui Botez nu ar mai fi acceptate în prezent, anume că Shaw „e slab și în compoziția dramatică, și în știința scenică“ (deși „neîntrecut în dialog, în spirit luminos și sugestiv — ce te captivează imediat și te prinde fără să vrei în discuția problemelor celor mai serioase ale vieții“). Astăzi, ne dăm seama că G. B. Shaw avea și o știință scenică, știa să compună pentru scenă, dar la el, ca și la Ibsen, Strindberg, Brecht, Ionesco și alții compoziția își găsește alte modalități, caracteristice teatrului de idei, teatrului în care eroul nu mai este pasiunea și nici chiar acțiunea, ci inteligența. Și Ibsen, și Shaw, și Strindberg au dovedit că puteau folosi și procedeele scenice mai vechi, chiar efectele melodramatice și provocarea lacrimilor, dar, intenționat, ei au refuzat să uzeze mai larg de aceste procedee emoționale, în favoarea apelului la inteligența spectatorului.

În mai toate considerațiile critice asupra literaturii engleze și în special în comentariile asupra lui Shaw și Chesterton, autorul român se dovedește un susținător al artei puse în slujba omului și a vieții, un apărător al valo-

rilor umaniste. Este potrivit teoriei „artei pentru artă“. În studiul de încheiere al cărții Aspecte din civilizația engleză — intitulat „Raporturile dintre știință, artă și cultură“ își exprimă limpede poziția care îl solidarizează cu cei de la Viața românească și totodată ne justifică preferințele sale față de anumiți scriitori și anumite fenomene din cuprinsul culturii engleze. Cităm următoarele: „Fără îndoială că din toate produsele minții nu este nici unul mai complex și mai cuprinzător al sufletului omenesc decât arta. Știința se adresează numai la puterile pur intelectuale ale conștiinței, arta la omul întreg. O creație atât de serioasă, care se naște din vibrația — de multe ori dureroasă, a tuturor coardelor sufletesti, în firile cele mai alese ale geniului omenesc — poate fi numai un simplu mijloc de distracție, o simplă «artă pentru artă»? ...Arta e creată în momentele de înălțare sufletească a omului și e un mijloc de a ridica omul; e pentru viață, pentru a civiliza și înnobila pe om...” (pp. 327—328).

VII

Nu-i de mirare că, după un contact cu valorile literare mai semnificative din cuprinsul literaturii noastre și al celei engleze și după ridicarea la o conștiință a ceea ce înseamnă real arta, Ion Botez a putut aduce merituose contribuții în interpretarea capodoperelor shakespeariene. Datorită îndeletnicirilor pedagogice și desfășurând și o activitate de economist, el nu a lucrat cu obișnuita intensitate și continuitatea istoricului și criticului de profesie. Nu a rămas însă un amator. Cărțile scrise înainte de primul război mondial își găsește o spornică depășire mai ales în cele două studii asupra lui Hamlet: unul intitulat Hamlet în tragedia shakespeariană (1925), celălalt Sentimentul răzbnării și supranaturalul în Hamlet (1928). Sînt, pre-

cum am și amintit, fragmente din lucrarea despre Shakespeare.

Studiile shakespeariene, mai ales acelea asupra tragediei Hamlet — dovedesc o îndelungată meditație asupra textelor dramaturgului cit și o temeinică documentare în cuprinsul vastei bibliografii shakespeariene. Concluziile lui Ion Botez asupra lui Hamlet sînt foarte apropiate de unele predominante în momentul de față și pe care le socotim cele mai îndreptățite și relevante.

Controversele și variatele modalități de interpretare ale personajului continuă și astăzi ca pe vremea cînd își scria studiile criticul ieșan, ba poate mai intens.

Tragedia Hamlet este atât de complexă și bogată încît nu-i de mirare că unii regizori, actori și spectatori o privesc doar ca o dramă polițistă (descoperirea de către fiu a criminalului, care i-a ucis tatăl), alții ca o tragedie a dragostei (Hamlet-Ofelia), alții ca o expresie emoțională a simțămintelor unui fiu față de o mamă vinovată (comentariile lui J. M. Robertson și T. S. Eliott), alții ca drama unui om deposedat pe nedrept de drepturile sale (comentariile lui Dover Wilson), alții ca o trăire a unor condiții ce depășesc puterile individuale, voința și rațiunea unui om, Hamlet cercetînd răul moral, boala de care suferă Danermaca, ajunsă temniță (comentariile Carolinei Spurgeon).

Interpretări mai noi pun accentul pe omul politic, văzînd în acțiunea lui Hamlet pregătirea unui complot pentru preluarea puterii și conferă lui Fortinbras un rol istoric precumpănit. Pe unele scene, Hamlet a fost recent interpretat ca un tînăr preocupat de politică, despuiat de iluzii, pasionat și brutal (informații în cartea lui Jan Kott.)

Ce departe s-a ajuns în interpretarea sensurilor acestei tragedii față de vechile concepții romantice ale secolului XVIII și XIX, care vedeau în

Hamlet un îndrăgostit, un fel de Werther sau Romeo, pus în situații tragice, deoarece, în loc de a se realiza ca om — ca ginditor și iubit al Ofeliei — el trebuie să răzbune uciderea tatălui! Insuși Goethe îl văzuse ca un Werther, ca un personaj însărcinat cu o acțiune mare și incapabil de a o săvârși. La această concepție se rezumase cîndva și Alexandru Davila, marele animator al scenei noastre, greșind în cazul acesta, tocmai simplificînd și sărăcînd problemele interpretării hamletiene, ridicate însă la o înțelegere de un nobil umanism de către strălucitul interpret al rolului, Aristide Demetriade.

Mai toate elementele și atribuțiile aici amintite există în textul shakespearian, în frunte cu dezbaterile dintre teorie și practică asupra rostului vieții, cu oglindirea raportului dintre cunoaștere și acțiune, între posibil și imposibil, dar — așa cum, pe bună dreptate arată alți comentatori, mai recent Francisc Fergusson — personajul Hamlet nu trebuie judecat izolat de contextul tragediei, care este o compoziție cu elemente multiple.

În studiile sale, Ion Botez a combătut în primul rînd teoriile polarizate în jurul ideii de răzbunare. Numeroși critici au dat întîietate sentimentului de răzbunare, pe care l-ar trăi Hamlet, interpretînd atitudinile eroului în funcție de evoluarea acestui sentiment. Comentatorul român argumentează împotriva teoriei că Hamlet ar fi lipsit de voință și chiar un abulic, deci incapabil să răzbune moartea tatălui (teoria lui Schlegel-Coleridge-Dowden), contestă predominanța melancoliei (A. C. Bradley) și pornirile incestuoase (atribuite de Freud). Găsește juste explicațiile lui H. N. Hudson și ale multor alora care văd în Hamlet „o concentrare a tuturor intereselor care aparțin umanității” sau, cum s-a spus încă mai bine de către alții, o conștiință a omenirii.

Autorul vede măreția lui Hamlet tocmai prin larga-i omenie, prin dificultatea de a fi un răzbunător de rînd. (Cercetători mai noi îl arată ca pe un justițiar.) Hamlet are voință — susține Ion Botez, pe linia lui H. N. Hudson — pentru a-i contura măreția personalitate și noblețea atitudinilor.

Comparîndu-l cu alte personaje shakesperiane, I. Botez combate teoriile care îl fac om deficitar pe Hamlet. „...Un Hamlet sufletește deficitar înseamnă o derogare de la procedeul artistic întrebuițat de Shakespeare în toate marile lui tragedii. Eroii tragici sînt normali, însă excepționali nu prin deficit, ci prin excedent sufletesc... Shakespeare a creat pe Hamlet după aceleași procedee artistice și sub aceleași inspirație a oamenilor gigantici ai Renașterii; l-a conceput însă mult mai înalt, mai complex și mai complicat decît pe ceilalți. A anticipat în el toate sensibilitățile omului modern, în diapason prometeic: precursor meteoric al sufletului modern, sub puterea de expansiune a energiilor Renașterii.”

Corelîndu-l și confruntîndu-l pe Hamlet cu celelalte personaje, autorul subliniază că în construcția piesei „Hamlet are privilegiul tuturor înălțimilor și distincțiilor sufletestești, iar societatea de la Elsinore al tuturor micimilor și ticăloșiilor”.

Urmărind desfășurarea atitudinilor lui Hamlet, criticul atinge, fără a desvolta, poate cea mai caracteristică atitudine, aceea de a transforma îndoiala în certitudine. (Studiul din 1925, pagina 24). Sînt și alte explicații ale aparentei lipse de voință (amînarea lovirii în capelă, unde regele este în rugăciune, aici Hamlet fiind preocupat să capete lămuririle mamei, înainte de a pedepsi). Uciderea lui Polonius, în locul regelui, are adînci urmări în sufletul lui Hamlet, ca și moartea Ofeliei și astfel pare a conchide autorul: „sentimentul ispășirii predomină: Hamlet e un penitent, nu un răzbunător”.

În explicațiile lui Ion Botez există unele dintre cele mai convingătoare analize ale măreției lui Hamlet, a modernității acestui caracter shakespearian. Așa cum s-a spus mai recent, eroiul modernității este inteligența și arta se modernizează, intră în modernitate când pasiunile, chiar și cele mărețe, sau instinctele oarbe, sînt înlocuite cu inteligența. Iar dintre toate explicațiile privind ființa și comportarea lui Hamlet, aceea pe care o socotim cea mai adecvată provine din însăși inteligența lui Hamlet, care, pentru a acționa, se simte mai întii dator să cunoască, să verifice adevărul. Hamlet întirzie, șovăie, își complică tragic viața și năzuințele pentru că la el cunoașterea are prioritate asupra acțiunii sau faptei. Aici stă măreția sa, modernitatea caracterului său, în care se prefigurează omul de știință și omul de răspundere al umanismului modern.

Ion Botez s-a apropiat mult de această viziune esențială, care nici azi nu se bucură de o unanimă recunoaștere în interpretările scenice ori în comentariile specialiștilor. Iar ideea sa că Hamlet ajunge la ispășire, nu la răzbunare poate fi dezvoltată în sensul filozofiei dostoievskiene. Studiile sale shakespeariane nu au o expunere foarte clară, dar sînt dense, au remarcabile pătrunderi logice și psihologice, iar încheierile lor par a fi lăsate deschise,

pentru a fi reluate de autor ori a servi drept stimulare cititorului. Menționăm că studiile sale hamletiene au fost cunoscute și apreciate de către valorosul director de scenă Ion Sava, care a ținut seama de ele, cînd a montat în 1937 la Teatrul ieșan Hamlet.

Precursor în valorificarea culturii engleze, unele studii și aprecieri ale lui Ion Botez își păstrează valabilitatea și astăzi. În materie de descriere a mișcării de idei din Anglia el a fost mult mai viu și mai relevant decît Nicolae Petrescu, care în lucrarea sa Anglia a prezentat obiectivist, de pe poziții democratic burgheze fenomenele sociale, politice, culturale ale societății engleze.

De asemenea, în comentariile asupra culturii engleze și mai ales ale teatrului shakespearian, Ion Botez rămîne nu numai ca un precursor, ci ca un izvor de observații și interpretări și astăzi stimulative. Teatrul shakespearian și literatura engleză și-au avut mai tîrziu și alți comentatori, ca Alice Voinescu, Ion Marin Sadoveanu, Ion Pillat, Dragoș Drotopopescu, iar în ultima vreme numărul comentatorilor e mult mai mare, ca și în domeniul altor mari literaturi.

A fost citit Ion Botez și cînd era aproape singur în comentarea culturii engleze. Va fi cîlit și consultat și în viitor, pentru că a rostit adevăruri și a formulat interpretări peste care nu se poate așterne praful vremii.

C. Hogaș la „Gimnasia centrală“

de Vladimir Streinu



ustînut prin cuvîntul scris al ispravnicului de Tecuci, Calistrat Hogaș se află în 1860—61 ca „stipendist“ al Gimnasiei Centrale din Academia Mihăileană. Localul școlii se afla, pe lingă biserica Tălpăları, în casele fos-

tului spătar Petrache Cazimir și în cele de peste drum ale lui Iorgu Voinescu, cumpărate de Epitropie și legate între ele, pe deasupra străzii, printr-un coridor arcuit, un neverosimil ponte dei sospiri (o „cavalcavia“ în term. arhit.), terminat în 1845 și rămas pină că-

tre sfârșitul veacului ca o ciudătenie arhitectonică a capitalei moldovene.

În această clădire neobișnuită și, pentru ochii unui copil din Tecuci, chiar măreață, intră și rămase „stipendistul” nostru. Repartizat secției divizionare B, înființată chiar atunci, a „clasului” I, Calistrat era un băiat mai mult scund, la vremea aceea, cu fruntea și templele cutropite pînă la anulare de părul castaniu, cu nasul oarecum strivit, deși nu lat, făptură de viitor om urît — s-ar fi zis — de n-ar fi iluminat-o, de sub sprincenele frunte malițios, ochii sclipitori ai protoiereului.

Totuși, directorul internatului, Zaharia Columb, îl va porecli pe drept cuvînt „momițoiul”, căci prima impresie pe care o lăsa chipul său era de puiantru pitecoid ieșind la lumină din hățiușul părului. Dar „momițoiul” acesta învăța cu tragere de inimă, așezîndu-se de cu vreme în rîndul premianților de clasă. Unele trăsături de personalitate îl semnalară atît colegilor cît și profesorilor. Învăța bine, citea mult în afară de ceea ce i se cerea și făcea versuri. Cele dintîi versuri îi fuseseră inspirate de o muză rămasă în Tecuci, soră a poetului Th. Șerbănescu, și — cum, de învățat, mai învățau și alții tot atît de bine — continuînd cu versurile, Calistrat dobîndi titlul de „pur și simplu poet al clasei”. Încă din clasa a IV-a, citea pe Volney „din scoarță în scoarță” precum și din Voltaire „o mare parte”. Dacă din Volney nu se va alege mai tîrziu decît cu gustul singurătății și un fel de lirism cam desuet încă de pe atunci, Voltaire în schimb îl va face cugetător grozav, „adept al credinții că toate religiunile au la bază frica de necunoscut, că Crist e o simplă născocire sau, cel mult, o copie searbădă a lui Crișna și că Fecioara Maria nu e decît o Minervă oarecare”. Feciorul protopopului din Tecuci își stabilise deci, între colegi și profesori, identitatea clară de poet și liber cugetător.

Colegi de liceu, i-au fost menționați A. D. Xenopol, viitorul istoric, M. Lam-

brior, filologul, poreclit de același director Columb „Scirliț-Basarab”, V. Conta, filozoful, C. Dimitrescu, devenit faimos om de școală ca Dimitrescu-Iași, zis „Coco” și G. Panu, temperamentosul ziarist și om politic (în școală, „motanul” fiindcă își gheruia preopinienții ca ultim argument). Dintre cei rămași azi mai fără nume, el însuși își va aminti de Aroneanu-Rops, Corivan, Enacovici și Vaian.

Nu toți însă îi erau colegi de clasă. Unii fiindu-i poate numai colegi de internat. Acesta va fi fost cazul lui Vasile Conta și al celor doi Enacovici (Șerban și Grigore). Cît privește pe A. D. Xenopol și Vaian, ei nici nu figurează între cei 3823 de absolvenți ai liceului, scotiți de la înființarea școlii pînă la 1935 (v. De la Academia Mihăileană la Liceul Național, 100 de ani 1936) Ei îi vor fi fost colegi întîmplători, plecați în orice caz la altă școală înaintea absolvirii.

Ultimul catalog, reconstituit*) după data absolvirii din miile de nume, cite se află în volumul comemorativ amintit, trebuie să fi se înfățișat astfel: Argente Nicolae, Aroneanu Teodor, Bejan Gh., Broșteanu Ioan, Budișteanu Gh., Chirian Ion, Chiru Vasile, Corivan Nicolae, Cristodulo Apostol, Dimitrescu Constantin, Dudescu Teodor, Galinescu Nicolai, Hogaș Calistrat, Hotnog Alexandru, Lambrior Alexandru, Mancaș Vasile, Milicescu Constantin, Pamfil Constantin, Pamfil Dimitrie, Panu George, Roiu Gh., Sabini Nicolai, Schelletti Constantin, Solomoneanu Alex., Stamatî Ion, Tuduriu Dimitrie, Urzică Ion.

Dar prietenia lui Hogaș, nuanțată de admirație oarecum emulativă, mergea neîndoielnic la deșirătura de Lambrior, la debilul Dimitrescu și, îndeosebi, la Panu fugosul. Căci Dimitrescu trecea în clasă drept „cel mai inteligent”, Lambrior „cel mai temeinic în cunoștinți”

*) Cf. și D. Pompeiu, *Monografia Liceului Național din Iași*, 1907.

generale, iar Panu „cel mai destoinic în literatură”. Ceasurile de răgaz și sărbătorile, în deosebi stipendiștii și le petreceau discutând interminabil probleme profunde, pe gustul de totdeauna al adolescenților. Ei își apărau cu violență „principiile științifice, filozofice, dar mai cu seamă religioase”, așa că nu odată „nemurirea sufletului, existența lui Dumnezeu, autenticitatea minunilor, învierea morților”, formau materia explozibilă de controversă a acestor cugetători, cărora abia le dăduseră tullele. Scientismul veacului sufla puternic și peste mințile lor. „Lambrior era cînd pentru, cînd contra nemuririi sufletului”; Panu, liber cugetător radical, „contesta cu desăvîrșire” existența lui Dumnezeu; Hogaș, voltaire-ian în felul lui, se declara totuși „partizan hotărît al învierii morților”; numai Dimitrescu, gălbejit și pîrpiriu la fire, se ținea de o parte, știind bine că în cele din urmă controversiștii deveneau dintr-odată combatanți și discuția filozofică se lăsa cu „păruială”, căreia el unul, nu i-ar fi putut face față. Mai de temut în ultima fază a controversei se vedeau întii Hogaș, din ale căruia mîini toți adversarii „eșeau... cu părul vilvoi și cu spetele darabană”, apoi Panu, care, ca să-i subvină la puterile fizice cam limitate, „își lăsa ca prevedere să-i crească unghiile nemăsurat de lungi și cînd la unghiile lui mai adăuga și iuteala extraordinară pe care o avea în toate mișcărilor... trebuiau numaidecît să tăgăduiești existența lui Dumnezeu”: dar nu era de trecut cu vederea nici Lambrior, căci „de cumva izbutea... să te înșface de mijloc în cleștele neînvins al mîinilor lui cioturoase și lungi, apoi se sfîrșea cu toate argumentele date și erai silit să admiti numaidecît sau eternitatea sau nimicirea sufletului după moarte”.

Anterioară agitației puberale și ideologice a acestor școlari se mai poate vorbi de o altă agitație, care, locală și politică, îi influența îndeajuns. Stările de după Unire izbutiseră să coalizeze

pe mai toți moldovenii împotriva subordonării politice, din ce în ce mai sensibilă, a Moldovei. În cadrul învățămîntului, mișcarea de protest ia forma unui conflict deschis între ministrul D. Cantacuzino și consiliul școlar al Moldovei, care urmînd un grup numeros de profesori demisionați, demisionează de asemenea. Ministrul profită de împrejurare și creează în 1862 organul bucareștean coordonator zis „consiliul superior de instrucție publică”. În același timp, ministerele moldovene sînt desființate, administrația toată centralizîndu-se în București. Elevii, bineînțele, sonorizează mișcarea ca însoțitori și, fără îndoială, instrumente ale profesorilor, stipendiștii din internat se revoltă, se bat cu jandarmii și pompierii, aduși de director și prefectul poliției. Școala e devastată de luptă. Cursurile se suspendă. În condica de prezență a școlii, la pagina memorabilei zile (18 Ianuar 1862), profesorii scriseră negru pe alb, cu înfocare regionalistă: „În această zi s-a întîmplat singeroasa luptă a elevilor interni cu armata română”. Schimbarea directorului nu e o soluție. Internii continuă să vocifereze împotriva autorității noului director, pe motive disimulat alimentare. Unii dintre ei ca Ștefan Vîrgolici și Andrei Vizanti, primul viitor profesor al școlii numai peste doi ani, iar al doilea chiar „provizor” al aceluiași internat peste șase, sînt capi de rebeliune. La redeschiderea școlii, toamna, profesorul de matematică Al. Grigoriu (poreclit „zero”, fiindcă, din ecuațiile cu care umplea tabla, finalul era cel mai clar, fapt pentru care elevii îi împodobeau spatele paltonului, în timpul lecțiilor, cu adevărate coloane de „zero”), profesorul de limba elenă A. Asteriadis și cel de franceză Ch. Malgouverné își țin cu greu cursurile sau nu le mai pot ține de loc. Directorul venit în anchetă, e huiduit și amenințat, iar după cîteva zile bătut pe întuneric, dimpreună cu soția lui și economul școlii. Numai numirea ca director a tinărului profe-

sor Tit-Liviu Maiorescu pare a mai potoli excitația ce cuprinsese întreaga școală. La începutul anului următor, generalul Tell, care preluase între timp ministerul instrucțiunii de la D. Cantacuzino, instituie un „comitet central de inspecțiune școlară din partea stângă a Milcovului“ alcătuit din moderați ca V. A. Ureche, Tit-Liviu Maiorescu, Gh. Mirzescu și Oct. Teodori. Se ceda, cu alte cuvinte, numai în aparență. Dar, spre surprinderea autorității de la București, după ce comitetul potolește în adevăr agitația profesorimii, își asumă însuși datoria de a protesta împotriva nedreptății învățămîntului din Moldova prin existența la București a acelui „consiliu superior de instrucție publică“. Și mișcarea protestatară moldoveană continuă astfel sub forme felurite, deși mai atenuate pînă în noiembrie 1864, cînd ministrul N. Crețulescu obține de la Domnitorul Cuza promulgarea legii „Instrucțiunii publice din Principatele-Unite“.

Se înțelege că dintre colegii cei mai apropiați ai lui Hogaș, nici unul și nici el însuși nu participase la tulburări. Ei își văzuseră cu toții de cartea, pentru care erau ținuți ca stipendiști. Mai focos din fire, cum era și cum avea să rămînă toată viața, chiar Panu izbutise să se strunească (încît nu trebuie confundat cu omonimul rebel, care cu o generație înainte, făgăduise, sub regimul legii Béranger, să nu mai repete un act similar de nesupunere). Nici în 1866, cînd regionalismul moldovean, după detronarea lui Cuza, luă la Iași forma acelei violente mișcări de stradă separatiste, numele lor nu apare printre turbulenți. De altfel, elevii, fie bursieri, fie platnici, se disociaseră cu toții de luptele politice. Așa că liniștea cea mai priincioasă învățaturii de carte domnea în școală. Va mai protesta o clasă a VI-a, în 1868, împotriva unor noi măsuri disciplinare, mergînd pînă la a se deda la oarecare necuviință față de conferința profesorilor, dar grupul

celor patru școli, care ne interesează, își și trecuse de un an absolvirea.

Neparticiparea sub nici o formă la frământările epocii nu înseamnă însă că îi ferise de orice influență a mediului. Ei respiraseră acea atmosferă de luptă, și, cel puțin întru atât, Hogaș și Panu vor rămîne cu un anume gust al politicii militante, mai accentuat la Panu decît la Hogaș, cu actul reflex al împotrivirii față de autoritatea constituită, mai viu acesta la Hogaș decît la Panu, și de asemenea cu sentimentul, tot atît de radical, la amîndoi, al independenței personale. Alt factor de aceeași putere formativă, care lucrase asupra amîndurora din nevăzutul atmosferei școlare, fusese orientarea fervent patriotică a profesorilor de limba, literatura și istoria națională. Aceștia fuseseră urmașii imediați ai marilor ardeleni Simion Bărnuțiu, Aug. Treb. Laurian și Papiu Ilarian, foști profesori ai școlaei. Numele lui B. P. Hașdeu, deși profesor numai răstimp de un an, nu fusese prin sine însuși și în același sens mai puțin exemplar. Fără a mai pomeni și de alții ca Neculai Ionescu, oratorul politic, sau Ion Ionescu (de la Brad — acesta înlăturat repede ca agitator), îndeosebi istoria patriei se preda și se învăța cu înfrigurarea caracteristică vîrstei de conturare a conștiinței românești, care, peste bărnuțienii urmași, peste Hașdeu și chiar peste Bărnuțiu și Laurian înșiși, se informa cu putere de la tradiția instituită de acea explozivă prelecțiune asupra istoriei naționale, din 1843, a lui Mihail Kogălniceanu. Însuflețirea de „cărvarari“ români se transmisese sigur învățăcelilor. Procesul formației lor morale devine astfel lîmpede: frământați de vîrstă, deci tulburi încă, fără a se manifesta ca turbulenți; orientați în problematica veacului, dar fără a părăsi interesul de literatură în schimbul celui științific, Panu și mai cu seamă Hogaș erau în sensibilitatea lor, cu privire la chestiunile românești, patrioți și moldovenizanți, cu alte cu-

vinte, dacă nu separatiști, cum evoluția istorică n-ar fi mai îngăduit, ori-cum regionaliști.

Spre deosebire de ceilalți și chiar de Panu, deși cu acesta se aseamnă mai mult, Calistrat Hogaș avea unele particularități, care îi vor specifica mai târziu profilul de personalitate. În chip firesc, cultura nu-i putea fi prea cuprinzătoare la această dată. Știm că se înfiorase de melancolia ireversibilă a ruinilor cu Volney, că voia, în cutezanța intelectuală, să calcă pe urmele lui Voltaire și, din mărturisiri glumețe, cum își va formula el totdeauna adevărurile, mai știm că încă de pe atunci nu va fi fost străin de sentimentalismul romantic al celebrelor perechi de îndrăgostiți ca Hero și Leandru, Romeo și Julieta, Werther și Lothe. În vreun fel, se poate să fi cunoscut în ultimul an de liceu și pe Young, dacă nu cumva jocul glumelor și amintirilor sale nu ne va fi înșelind. Citise din Dante, Cervantes și Racine și nu e cu neputință ca scientismul veacului să-l fi dus cumva către unele afirmații izolate sau chiar traduceri franceze întregi din Darwin și Spencer.

Dar oricâtă pasiune de lectură proprie i-am presupune, ce putea el citi peste cărțile de școală? Biblioteca școlai, după ce Gimnazia se desparte în 1860 de Academie, prin reorganizarea deosebită a acesteia, este inexistentă. Abia în 1863, cum aflăm din Anuarul al Gimnaziului și Internatului din Iasi pe anul școlastic 1862—1863, publicat de Directorul T. L. Maiorescu, noul director crează, pentru uzul elevilor, o colecție de cărți, privind însă și acestea numai materiile de studiu gimnazial. Din treizeci și șase de volume, cit cuprindea acest simbur de bibliotecă, douăzeci și nouă erau cărți „școlastice“, două — teza de licență în drept a directorului inițiator, iar restul de opt —

diverse. Până în 1867, când Hogaș absolvă liceul, biblioteca tot la începuturile ei se cheamă că se afla. Cît privește starea bibliotecii academice (universitară, acum), nici aceasta nu era mai înfloritoare. Înființată în 1839, când Domnitorul Mihail Sturza dă primele „600 de tomuri alese“; îmbogățită prin schimbul de cărți ce se hotărăște între Epitropia moldoveană și Eforia munteană, dar mai cu seamă prin cumpărarea directă de la Paris în limitele unui credit substanțial și, în aceeași măsură, prin obligația legală pusă asupra autorilor și editorilor naționali de a-i trimite câte cinci exemplare de fiecare tipăritură; devenită în 1840, prin hrisov domnesc, bibliotecă publică a Iașilor; predată departamentului școalelor în mare neregulă și mai cu seamă grav descompletată, după desființarea Epitropiei și pînă în 1849: reorganizată fără succes deplin și trecută în 1860 pe seama numai a Universității care devenea în acel an autonoma, biblioteca respectivă se afla încă necatalogată definitiv pînă către 1867, când Hogaș absolvă liceul. Prin urmare, dacă unii biografi ni-l arată devorînd marile capodopere universale încă din liceu, realitatea este că acești biografi se dedau la convenționalisme portretistice. Pe de o parte nullitatea bibliotecii liceale și dezorganizarea completă a celei universitare, iar pe de altă parte strictetea disciplinei școlare de internat și exigențele programei de învățămînt nu fac să se poată crede ca vreun elev intern să aibă prea mari inițiative de cultivare.

Programa de învățămînt era însă un instrument de cultură foarte serios. Predarea „umanioarelor“ (a clasicităților greco-latine, cum zicem azi) se făcea atît de temeinic, încît conforma-

ția literară a lui Calistrat Hogaș pri-meste de pe băncile școlii cuta identi-tății ei viitoare. Embrionul lui de per-sonalitate nu e de căutat în lecturi spontane, care nu puteau fi, din cauze obiective, decit întâmplătoare și pe apu-catele, ci într-un învățămînt de bază cuprinzător și bine articulat. În strînsă legătură cu tradiția patriotică, Aca-demia Mihăileană se organizase an cu an ca școală de „umanoare“, creindu-și astfel o tradiție de învățămînt clasice. Pînă la mijlocul secolului, diplomele de absolvire se eliberau în latinește. Limba și literatura română se predau conex cu limba și literatura latină, în cadrul aceleiași catedre, din clasa I-a. În primele patru clase, versiunea și retroversiunea (traducere din latină în română și din română în latină) dă-deau singure măsura suficientă a pre-gătirii „alumnilor“. Chiar la catedra de limba elenă, programa prevedea obli-gația tălmăcirilor din greacă în ro-mână, dar și în latină, precum și a întoarcerilor din română și latină în greacă. Elevii trebuiau dar să studieze, în ordinea claselor, Epitome historiae sacrae; De viris illustribus urbis Romae, Cornelius Nepos și Iulius Caesar; Crispus Sallustius, Quintus Curtius și Plinius; Cicero, Titus Livius și Ovidius; Titus Livius, Cicero și Vergilius; Cicero, Tacitus și Horatius; iar din gre-cește Xenophon, Demosthene, Herodot și Homer. Se înțelege de la sine că, în vederea pătrunderii depline a acestora, retorica, adică cea gramatică a stilu-lui pomenită de la Aristot, continuată de gramaticii alexandrini, însumată de Cicero și Quintilian și propusă fără în-trerupere ca instrument al științei lite-

rare din Renaștere pînă în epoca ro-mantică, nu putea lipsi. Ea trebuia să învețe pe elevi echilibrul compunerii, tainele elocinței, relieful exprimării sau meșteșugul expresivității, cu un cuvînt al programei, „sintetica ornantă“. Metonimia, sineedoca, metafora, cata-creza, solepsisul, aposopesisul, prozopo-peea, oximoronul, hysteron-proteronul etc..., etc... se predau cu conștiința că nu era posibilă o exprimare aleasă fără cunoașterea lor. Din obligațiile didac-tice, nu lipsea de asemeni, deși numai ca „studiu auxiliar“, nici Mitologia, după ce treizeci de ani se paradosise ca obicei principal, cuprinzînd chiar mitologiile egipteană, feniciană, indică etc. Mințile fragede se aprindeau de acele narațiuni fabuloase, religie și tot-odată metafizică naivă a popoarelor vechi, care amestecau pe zei, oameni și animale în corciturii fantastice, lume de simboluri ale naturii și spiritului omenesc, unificate în impresia - sumă de miraculos. Profesor de elină al școlii fusese Ioan Caragiani, cu care Hogaș-elevul se va mai întîlni în viață, iar profesori de latină (și totodată ro-mână) fuseseră Columb Zaharia și Di-mitrie Stoica. Se mai învățase limba și literatura franceză cu Ludvic Jordan și Ch. Fr. Malgouerné, după cum și, facultativ, limba italiană cu Luigi Ade-mollo. Dar predilecția lui Calistrat Hogaș, plină de urmări tîrzii, pe care le vom aminti la vremea lor, mersese îndeosebi la limba, literatura, retorica și mitologia latină, constituindu-i de pe acum germenele personalității lui viitoare.

Spiridon Popescu

de Cornelia Ștefănescu



Portretul fizic al lui Spiridon Popescu nu corespunde spiritului și temperamentul omului relevate în scris și în activitatea pe tărîm social. Fotografiiile, reprezentîndu-l la vîrste diferite, îl arată întotdeauna același, nici tînăr, nici bătrîn, un bărbat masiv, mai mult greoi, puțin adus din umeri, apăsat parcă de severitatea costumului, întotdeauna de culoare întunecată, corect închis pînă la ultimul nasture. Mustăți stufoase și țepoase îi acoperă zîmbetul presupus blajin după expresia de blîndețe întinsă pe toată fața. Dar omul era departe de a fi placid. Numai o anume privire dirză din fundul ochilor îi trădează robustețea spiritului, tenacitatea hotărîrilor.

Mulți l-au cunoscut profesor de matematici, director de liceu, funcționar superior în minister, făcîndu-și conștiincios datoria, fără infatuare. Era apreciat pentru activitatea didactică de Spiru Haret care propune, pentru premiul Academiei, în 1906, cartea *Contribuții la munca pentru ridicarea poporului*. Se înrudea prin alianță cu Const. Stere. A fost coleg cu G. Ibrăileanu la Școala Normală Superioară din Iași. Prin mijlocirea lui ajunge să publice în 1894 la *Evenimentul literar* suita de articole *Scrisori către vărul meu*, semnate N. Tofan.

Spiridon Popescu a respirat mult în atmosfera socializantă și mai ales poporanistă de la *Evenimentul literar*, a fost prieten cu Sofia și Ion Nădejde pe care îi întîlnește și la București, în redacția revistei *Comoara tinerimei*, în 1905. A stat mult în preajma lui Mihai Pastia, pe care-l cunoștea tot din cercul *Evenimentului literar*. Pastia era socialist. El lua parte la întrunirile din

casa lui Ion Nădejde din strada Sărării din Iași, unde veneau V. G. Morțun, C. Dobrgeanu-Gherea, N. Quinezu și alți tineri, recrutați mai ales dintre studenții Școalei Normale Superioare, anexa Universității din Iași, inflăcărâți de ideile progresiste ale ultimilor ani ai veacului trecut.

Din tot ce a scris, din mărturiile oamenilor care i-au înțeles firea lăuntrică, Spiridon Popescu ne apare ca un dezinteresat față de propria-i persoană, modest, sfios, nepriceput în convenții, entuziast, îndatoritor la culme, blajin, ceea ce nu exclude o cheltuire enormă de energie, disimulată însă.

Fiu de croitor rural și nepot de preot, de unde i se trage și numele Popescu (după tată și bunic chemîndu-se Dumitrașcu, așa cum arată catagrafia ținutului Covurlui) scriitorul, căruia i se zicea în sat Spiru al lui Constantin sin popa Dumitrașcu, este intelectualul ridicat dintr-un mediu țărănesc, avînd mereu vie în conștiință datoria față de oamenii și de locul de unde a pornit. Toată viața și-a dedicat-o muncii de luminare a satelor. Era abia în primii ani de universitate cînd a vorbit mulțimii, în 1892, la un congres al studenților la Roman despre „psihologia țaranului român”. Dîndu-și seama de gravitatea misiunii sale, o îndeplinește cu scrupulozitate, întocmind un adevărat raport științific din care cei interesați de viața de la țară să-și poată scoate elemente concludente. Pe aceeași temă ține conferințe la școala de adulți, înființată de Societatea „Datoria” în suburbia Tătărași din Iași.

Numit profesor la Vaslui, după ce a trecut mai întîi ca suplinitor pe la gimnaziul din Bîrlad și seminarul din Curtea de Argeș, reîntîlnește pe neobo-

situl și inimosul Mihai Pastia și pe scriitorul Ion Adam, care între anii 1897 și 1898 mai era încă învățător în satul Cursești de lângă Vaslui. Împreună inaugurează cele dintii biblioteci sătești, organizează în centrele de județ în care erau iarmaroace, șezători și cicluri de conferințe în folosul fondului cultural destinat cantinelor școlare de la sate. În vremea răscoalelor țărănești din Dolj, Olt, Teleorman, Vlasca și Romanați, care amenințau să se întindă în toată țara, agitația dascălilor entuziaști era o îndrăzneală bătaoare la ochi. Ziarele conservatoare *Epoca* și *Opinia* anunțau cu neliniște faptul că țărani cer pământ și că se întrunesc în cluburi sătești, despre care Bacalbașa de la *Dreptatea* spunea că sînt începuturi de organizare politică a sătenilor, după modelul cluburilor muncitorești.

Epoca și *Opinia* nu văd cu ochi buni activitatea lui Mihai Pastia și a lui Spiridon Popescu, ambii directori de școli, care ca funcționari ai statului, în loc să calmeze spiritele, înființează, așa cum susțin cele două gazete, „un club și o bibliotecă socialistă“. Articolul „Pericolul unei mișcări agrare. Agitațiile de la Vaslui“, apărut în *Epoca* în 1899, socotește că cei doi au provocat în județ „agitații criminale printre țărani“. Nu era vorba însă de niște dascăli mai mult sau mai puțin cunoscuți dintr-un oraș de provincie, ci important pentru presa timpului era să se găsească pretext pentru a putea justifica politica de represiune împotriva întregii mișcări socialiste. Cînd, peste doi ani, au venit conservatorii la putere, Pastia, pus în imposibilitate de a mai continua activitatea, pleacă la Galați. Lui Spiridon Popescu i s-a cerut să aleagă între înscrierea în partidul conservator sau părăsirea orașului. În aceste condiții ajunge profesor la Tulcea unde, după neînțelegeri cu localnicii, care-l învinuiesc în articolul *Vircolacii politici* din ziarul *Apărarea națională*, în 1901, că ar fi complotat împotriva ordinii de

stat, se transferă la Galați. Noua mutare îi prilejuește reîntîlnirea cu entuziastul Mihai Pastia care, după 1900, scoate la Galați o foaie de propagandă democratică *Avîntul* și este animatorul mișcării culturale în spirit progresist de la școala de adulți. În orașul de pe Dunăre, Pastia a intrat în legătură cu lucrătorii din port, din fabrici, din gară, majoritatea fiind membrii grupării socialiste care își aveau clubul la Galați, ia parte la întrunirile lor și hotărăsc împreună înființarea unei școli de adulți care ar fi avut două scopuri, unul cultural și altul politic Muncitorii, posesori ai unui certificat de absolvire al cursului primar, puteau fi înscriși în listele electorale cu vot direct.

Presa conservatoare se agita din nou în jurul „clubului de propagandă subversivă“ din Galați. Numele lui Pastia este în fruntea listei de acuzați, din care nici Spiridon Popescu nu lipsește, deoarece el preda muncitorilor aritmetica, alături de Jean Bart, care le ținea lecții de limbă și literatură română.

În toată această perioadă de absorbitoare și frenetică activitate pe tărîm social, Spiridon Popescu a scris mereu pentru a demonstra foloasele morale și materiale ale învățaturii, fiind unul din adepții acțiunii vagi de luminare a poporului prin școală, susținută îndeosebi de poporaniști. A debutat în 1890 cu sfaturi pentru învățătorii și țărani la *Arhiva* din Iași și a continuat cu articole fără pretenție literară, legate de școala rurală și de misiunea învățătorului, pe care le publică în 1891 la *Lupta*, ziarul radicalului Gh Panu, sub pseudonimul S. P. Rogojeanu. Abia pentru *Evenimentul literar* începe să se preocupe și de latura artistică a scrierilor sale. Mulțimea articolelor culturale și didactice mai puțin cunoscute, răspîndite prin revistele vremii sînt de un real interes pentru a înțelege mai bine ce este viabil în opera sa literară. Astfel, *Taifasuri cu Moș Gheorghe* de la rubrica „Educațiune și

instrucțiune“ din *Albina*, revistă patro-
nată în mare măsură de Spiru Haret,
și mai ales *Norocul lui Moș Toma*,
arată cât de sincer se poate devota po-
porului un intelectual ieșit din pătu-
rile de jos. Profesorul de științe exacte
scria pentru sate, dînd lecții simple, pe
înțelesul tuturor, despre originea uni-
versului, despre oala lui Papin, despre
istorie și scriere, despre rolul cărții și
al școlii, combătînd obscurantismul pe
linia *Contemporanului* și a *Evenimen-
tului literar*. Avea un program stenic,
dedus din concepția sa de viață, fiecare
articol publicat, fiecare scriere, chiar
acele cu caracter literar, reprezentînd
un moment al luptei sale ideologice. Ca
majoritatea scriitorilor din acea vreme,
interesată de probleme sociale și poli-
tice și devotați cauzei țărănimii, el a
crezut că vede în poporanism și în so-
luțiile propuse de acesta, curentul ideol-
gic care ar fi putut schimba condi-
țiile de viață ale țaranului, rob pe
moșia boierească, așa cum l-a cunoscut
autorul din vremea cînd satul de clă-
cași Rogojeni, locul său natal, era pro-
prietatea „măriei sale beizadé Alecu
Calimah“. Spiridon Popescu, socotit de
Lovinescu cel mai tipic reprezentat al
formulei poporaniste de realism tenden-
țios aplicat vieții rurale, a fost un adept
al poporanismului în sensul că a luat
drept bune cîteva din notele lui com-
ponente, fără să se limiteze la ele.
Chiar din aceste scrieri culturale și
didactice mai puțin cunoscute, apărute
la *Albina*, *Cultura tinerimei*, *Revista
generală a învățămîntului* se poate ur-
mări cum sînt depășite liniile generale
ale poporanismului în sensul, fie al
prezentării realiste a mizeriilor satu-
lui, fie al unei critici la adresa institu-
țiilor de stat din epoca respectivă.
Această trăsătură este și mai vizibilă în
opera sa beletristică, unde Spiridon
Popescu devine un comentator critic
al aspectelor economice, sociale și po-
litice, un denunțator aspru, fără un
ideal social definit. Căci scriitorul, ca
și socialiștii vremii, nu urmărea trans-

formări radicale, ci numai pregătirea
poporului în sensul moral, pînă la să-
virșirea procesului politic în Europa.

Spiridon Popescu nu are numai me-
ritul de a fi un entuziast pedagog și
semnatar de articole teoretice de ime-
diată utilitate. Dacă n-ar fi decît au-
torul lui *Moș Gheorghe la Expoziție* și
al nuvelei *Rătăcirea din Stobărani*,
ambele publicate la *Viața românească*,
și încă ar avea un loc în literatura
noastră ca realist observator al anilor
premergători răscoalei din 1907. Schi-
țele lui, multe ca număr, apărute pînă
în 1906, fie în reviste de provincie,
mai ales gălățene, ca *Votul universal*,
Avîntul, *Cuvîntul nou*, *Serbarea*, fie
în cele din Capitală, cum a fost *Cul-
tura tinerimei*, au constituit ulterior
două volume: *Din amintirile unui vi-
nător de lupi* și *Zori de iulie*. În scris
ca și în viață este sincer, direct, con-
secvent în devotamentul său față de
lumea satului. De aceea își și propune
să trateze problemele prezentului ime-
diat, soarta economică și culturală a
țaranului, atrăgînd în mod special
atenția asupra urmărilor alcoolismului,
superstițiilor, chestiunilor sanitare, mi-
zeriei fiziologice, toate puse în legătură
cu raporturile de clasă. El este acel tip
de scriitor care a înțeles literatura ca
mijloc de educație. Dar, cum se în-
tîmplă în asemenea cazuri, dacă scopul,
oricît de nobil ar fi, nu este deservit
de o putere confabulativă și expresivă
de talent, rezultatele duc la un com-
promis în defavoarea literaturii. Oricîte
lucruri a avut de spus, căci este de ne-
contestat bogăția informativă a scrisu-
lui său, oricît de bine a prins autenti-
citatea limbajului țărănesc, Spiridon
Popescu nu poate ieși din monotonia
pe care o dă simpla relatare a faptelor,
chiar dacă o anume dezinvoltură nu
lipsește narațiunii. Există la el tendințe
de aglomerare a impresiilor, fără o or-
ganizare în sens semnificativ artistic
care să poată da impresia unui lucru
într-adevăr revelator. El este un autor
simptomatic pentru o anumită ipostază

de evoluție a prozei noastre de la începutul secolului în planurile ei minore. În sensul acesta poate fi alăturat unor nuveliști ai universului rural, mai puțin realiști în viziunea lor, dar urmărind cam aceleași scopuri, cum a fost sâmbăntoristul Ion Adam, cu care am văzut că fusese și foarte apropiat în timpul șederii sale la Vaslui. Bineînțeles, Spiridon Popescu are și bucăți scrise cu duh pe alocuri, dar nu de puține ori amestecă arta povestitorului cu intelnicirea lui de autor didactic. El nu știe să descrie, nu vede pictural ca Sadoveanu și Hogaș, nu are sentimentul naturii. Nu inventează nimic, însă descoperă procese intime și îndelungi de gândire ale omului, fapt de mai multe ori relevat de Ibrăileanu, atunci când se referea în mod deosebit la cunoscuta nuvelă *Moș Gheorghe la Expoziție*. Când Spiridon Popescu povestește, compunerea este corectă, dar nu extraordinară. Când însă eroii săi încep să vorbească, atunci gesticulația și cuvintele suplinesc epicul. Monologul lui Moș Gheorghe, transformat uneori într-un fals dialog, cuprinde atitudinea față de viața de la oraș a unui țăran pentru prima oară trecut de hotarul satului său, descoperind noi universuri la fiecare pas. Gesturile, vorbele îi sînt notate cu exactitate. Din punct de vedere epic nu se petrece mai nimic. Un moș pleacă, din ordinul inspectorului comunal, la București, să vadă Expoziția din 1906. Toată substanța nuvelei este zgrăvirea, pe calea monologului, a unui anumit tip de țăran, mucalit, deștept, capabil să înțeleagă repede, sănătos și în limitele bunului simț o chestiune, oricît de complicată și neașteptată, simulînd toată vremea cu umor și viclenie propria lui prostie în care nu crede nici o clipă. Tipologic, există o asemănare cu Tulie Radu Teacă al lui I. I. Mironescu. Și tematic poate fi relevată, în cazul de față, o coincidență, la Mironescu fiind vorba de atitudinea ruralului față de civilizația occidentală, la Spiridon Popescu

de punerea în contact a unui personaj tot de proveniență rurală cu micul oraș cu pretenții de cosmopolitism, care era capitala noastră la vremea aceea. Prin atitudinea adeseori critică a lui Moș Gheorghe, nuvela, care are ca punct de plecare unele elemente poporaniste, devine un îndrăzneț protest împotriva ordinii statului. La adăpostul umorului eroului, aparent naiv și neindemnic, sînt dezvăluite nedreptățile și inegalitățile sociale. I. I. Mironescu rezolvă cu vervă umoristică și instinct al comicului neprevăzutele încurcături la Viena ale lui Tulie Radu Teacă, baciul de la Brețcu. Spiridon Popescu, vrînd să fie explicit și tendențios, ajunge adesea la un umor forțat și în consecință mai puțin sugestiv.

În *Rătăcirea din Stoborâni* este observată psihologia maselor, trecerea de la viața aparent liniștită a satului la tulburare și apoi la dezlănțuire. Aproximarea de Liviu Rebreanu a semnalat-o, ca posibilă, G. Călinescu, în *Istoria literaturii române*. Nuvela lui Spiridon Popescu precede *Răscoala* și cuprinde în embrion tema romanului. Scrisă în 1907 *Rătăcirea din Stoborâni* reflectă aspecte din timpul răscoalei, nevoia de pămînt a țăranilor, răfuiala lor cu arendașul, devastarea conacului, apoi represiunea sîngeroasă. Deși teoretic scriitorul susține că mișcarea țăranilor din Stoborâni este o „rătăcire” datorită beției și nevoii lor de a imita județele vecine răscolite, totuși desfășurarea evenimentelor și expunerea condițiilor de viață la sate fac din nuvelă un document pentru cunoașterea cauzei răscoalei și a urmărilor ei. Valoarea literară constă tocmai în pătrunderea sufletelor primitive, exasperate de suferință. Ritmica vieții ruralului, lipsită de idealism, de crispații și teorii inutile este bine cunoscută de autor. Nici un sentimentalism nu încapă în această lume în care cuvîntul decisiv îl are zbaterea în vederea hrănirii tuturor gurilor. Modul naturalist de tratare a anumitor scene duce, în

ÎNȚIUL NUMĂR DIN „VIAȚA ROMÂNEASCĂ“

Privesc cu nesfârșită uimire înțitul număr din **Viața Românească**, pe care mi l-a pus la dispoziție colaboratorul nostru, prof. Ion Crețu, fost discipol și prieten al lui G. Ibrăileanu. Spre deosebire de multe alte publicații periodice, — ca să nu spun toate, — revista și-a găsit și fixat din primul moment fizionomia. Și când spun fizionomia, mă refer atât la aspectul grafic (format, literă și mai ales copertă!), cât și la conținutul ei (literatură de imaginație, critică și istorie literară, rubrici permanente). În stînga, sus, anul, iar în dreapta, luna și numărul; sub titlu, directorii: C. Stere și P. Bujor; la sumar: un cuvînt **Cătră cetitori**, semnat **Viața Românească**, probabil redactat de cel dintîi dintre directori, amintiri despre traduceri ale lui Dante, de N. Gane, nuvele de A. Vlahuță și M. Sadoveanu, o poezie de Artur Stavri, un studiu despre istorie și critică literară de A. Philippide, un articol de C. Stere despre poezia lui O. Goga („Cîntarea pătimirii noastre“ de C. Șărcăleanu), un studiu critic de G. Ibrăileanu („De la M. Kogălniceanu la Dl. Maiorescu“), o contribuție de istorie literară a lui C. Botez („Poezii inedite de Conachi“), Cronici (literară, G. Ibrăileanu, științifică, P. B. — Paul Bujor — și Dr. P. Bogdan, pedagogică, I. Botez, internă, C. S. și de același, semnat în întregime, C. Stere, cronica externă; urmează un bogat sumar de recenzii, semnate cu inițiale, O. B. (Octav Botez), M. C. (Mihail Carp), C. S. (C. Stere), I. B. (I. Botez), Dr. P. B. (Dr. P. Bogdan) și P. B. (Paul Bujor), o compactă „revista revistelor“, din țară și din străinătate, filozofie, istorie, chestiuni sociale, critică literară, literatură, semnată „compilator“. Se anunță la urmă o rubrică de bibliografie. Sumarul figurează și pe copertă și la sfîrșitul numărului. Pe dosul primei coperte „condițiile de abonare“ și indicația că se va adresa corespondența care privește redacția pe numele lui G. Ibrăileanu, iar cea referitoare la administrație, lui I. Botez. Pe coperta a doua, în interior, se dau numele colaboratorilor viitori: „Jean Bart, Octavian Botez, I. Al. Brătescu-Voinești, Dr. I. Cantacuzino, M. Carp, I. Ciocîrlan, Evan (Isabela Sadoveanu), Dr. N. Lupu, V. G. Morțun, Dr. M. Manicatide, Șt. Morărescu, I. Nădejde, G. Pascu, D. D. Pătrășcanu, Spiridon Popescu, Dr. N. Quinez, I. Rusu-Șirianu, D. A. Teodoru și alții“. Gruparea era așadar constituită, iar colaboratorul cel mai statornic și mai abundent, încă de la primul număr, a rămas G. Ibrăileanu, stîlpul ei literar.

UN CUVÎNT DESPRE N. GANE

Decan de vîrstă al scriitorilor ieșeni, fost primar al Iașilor și fost ministru, în tinerețe luptător pentru Unire, N. Gane trecea, — înainte de consacrarea lui I. Al. Brătescu-Voinești și M. Sadoveanu, — drept cel mai de seamă nuvelist al

nostru. Pînă la întîiul război mondial, cîteva din nuvelele lui figurau în toate manualele școlare. Cea mai celebră, **Aliuță**, ne înduioșase în anii copilăriei. Chiar și traducerea **Infernului** dantesc, înainte de apariția **Divinei Comedii** în tălmăcirea lui Coșbuc, făcea autoritate. Memorialistul dăduse două cărți de amintiri, importante mai ales pentru momentul Unirii și acela al începuturilor Junimii. Așa se explică arborarea acestui veteran al literelor române, în fruntea sumarului, îndată după cuvîntul-program (care a fost comentat în corpul acestui număr).

SIMȚUL IERARHIEI

Ierarhia vîrstii și a valorii (sau mai bine zis a evaluării) a fost respectată și la Al. Vlahuță, care urmează în sumar îndată după N. Gane. Noua nuvelă a lui Vlahuță, — considerat de mulți ca primul poet în viață, deși contemporan cu Al. Macedonski și G. Coșbuc, — prin tehnica ei, ne revelează substratul moral al epiceii sale. Într-adevăr, scriitorul își începe povestirea cu considerații etice de gînditor moralist :

„Noroc. Spui vorba asta, și crezi c-ai dezlegat numaidecît taina atîtor izbînzii neînțelese, secretul atîtor averi grămădite în mîinile proștilor, și cîte succese nemeritate, și cîte triumfuri nedrepte, de cari-i plină lumea !... Tu vezi doar spuma asta de mulțumiri, ridicată la suprafața unei vieți, și nu știi cîte vînturi au bătut și cîte valuri s-au frămîntat, pentru ca s-o strîngă și s-o aducă acolo, și ce ușoară suflare poate s-o risipească iarăși“.

Vlahuță avea dreptate. Norocul e o noțiune a mentalității superstițioase sau a lenei de gîndire, la pretenșii intelectuali. Scriitorul realist este acela căruia-i incumbă rolul de a dezvălui, ca să spun așa, legitatea fenomenelor sociale, înlănțuirea lor cauzală, uneori tot atît de strictă ca și în domeniul științelor pozitive.

POEZIA

Poezia este mai slab reprezentată în acest număr de început. Arturi Stavri era însă un foarte prețuit poet ieșean, iar „balada“ de inspirație folclorică și de factură oarecum coșbuciană, cu sprinteneli metrice, se integra spiritului revistei. Semnificativă este și așezarea la loc de onoare, între poezia aceasta și nuvela lui M. Sadoveanu, a articolului închinat de Stere întîiului volum de versuri al lui Octavian Goga. Atît prin dimensiuni, — este cel mai întîns studiu din sumarul periodicului, — cît și prin timbrul patriotic și acela al admirației, articolul lui C. Șărcăleanu este foarte important, pentru că pune accentul pe funcția socială și națională a scriitorului. Polemizînd indirect cu H. Sanielevici, care făcuse cunoscuta statistică a crimelor și viciilor din povestirile sadoveniene, C. Stere răspunde dinainte eventualului „savant specialist“, care „ne va dovedi că și Octavian Goga e un bestial și un sărac cu duhul“ !...

Curioasă mi se pare însă acea „profeție“, cum însuși numește criticul literar ocazional anticipația, după care „Octavian Goga e merit să ajungă poetul favorit al **intelectualilor români**“ (ultimele cuvinte, subliniate de autor !).

Apreciat firește și de intelectualitatea noastră, mai cu seamă de cea progresistă, dar și de esteți intransigenți ca Titu Maiorescu care avea să facă raportul de premiere a volumului de **Poezii** apărut recent la Budapesta, Octavian Goga, cu această carte excepțională de debut, a fost unanim prețuit de publicul nostru din „țară“ și de peste hotare. Salutul lui Stere era acela al unui alt sol îndepărtat către cîntărețul pămîirii noastre de peste munți. Mesaj de un intens patriotism.

PREZENȚA LUI G. IBRĂILEANU

Figurînd pe contrapagina primei coperte numai ca un fel de secretar de redacție literară a revistei, G. Ibrăileanu și-a asumat din capul locului funcția umilă de **fac-totum** al noului periodic. Prezența sa este ubicuă : în sumar, la **miscellanea** (parte integrantă din sumar), la recenzii și desigur și la revista revistelor. Articolul „De la M. Kogălniceanu la d. Maiorescu“ își trădează prin subtitlul „Spiritul critic în cultura românească“, apartenența la această lucrare de bază a criticului și teoreticianului literar (de altfel nota din josul paginii anunță că articolul „și cele ce vor mai urma, fac parte dintr-un studiu mai lung, care va apare în volum și din care o parte s-a publicat și în revista **Curentul nou** nr. 1.“ Așadar G. Ibrăileanu își găsește timpul, printre grelele obligații redacționale, de bună voie asumate, să publice și lucrări fundamentale ca aceasta, de care va rămîne pentru mulți legat numele marelui critic. În nota respectivă, autorul rezumă ideile din fragmentul ce fusese publicat în revista lui H. Sanielevici. Considerentele sale depășesc caracterul unei recapitulări, conținînd și vederi ale unui adevărat filozof al culturii noastre. Împotriva detractorilor pașoptismului, criticul observă cu justete că cei ce condamnă influența occidentală din cultura secolului al XIX-lea românesc, ca să fie logici cu ei înșiși, ar trebui să respingă la fel totalitatea influențelor străine. Pasiunea dialectică a lui G. Ibrăileanu însufletește această substanțială notă teoretică și polemică. Criticul „Vieții românești“ iubea controversa nu de dragul ei, ci ca o armă a persuasiunii, aș spune ca pe un instrument de precizie.

MISCELLANEA

Celebra rubrică, de la început semnată cu memorabila formulă : **P. Nicanor & Co**, ascunde și ea prezența ubicuă a lui G. Ibrăileanu. Sau, mai precis : este menită să mascheze sentimentul gingaș de jenă al prea modestului **fac-totum**. Poate că totuși, începutul rubricii, în acest număr prim, a fost inaugurat de C. Stere, care explică sensul cuvîntului rusesc **porucie**, polemizînd cu „un **d. T. Porucic**“ (subliniat în text !) de la „Sămănătorul“.

Trecînd apoi la două romane recent apărute, în continuare, autorul rubricii, poate G. Ibrăileanu, ironizează atît un nou roman de prolificul prozator sămănătorist Vasile Pop, cît și romanul „Marin Gelea“ de N. Pătrașcu, precizînd că numai primul va fi recenzat în n-rul 2 al revistei. Dacă autorul acidulatei note a fost într-adevăr G. Ibrăileanu, aș fi înclinat să nu-i dau dreptate. „Domnița Viorica“ de Vasile Pop a fost o carte proastă, dar de succes, pe cînd „Marin Gelea“, fără a fi un roman foarte bun, merita o recenzie, pentru ascuțimea critice sociale și aluziile literaro-artistice contemporane : eroul principal era arhitectul Mîncu, iar printre ceilalți, figurau Caragiale și Delavrancea, în creionări foarte vii. De ce l-a trimis autorul notei pe N. Pătrașcu la slavistul Ilie Bărbulescu, de la **Arhiva**, nu înțeleg prea bine. Oricum ar fi, tonul persiflării este cuceritor, chiar cînd apare cam injust, la adresa **Arhivei** — „venerabila revistă — fostă — științifică și literară, din Iași...“ Conform însă dictonului francez: **ceci tuera cela**, „Viața românească“ a dat poate lovitura de moarte **Arhivei**, uitatei **Arhive** ieșene.

Pe atunci tînăr, slavistul Ilie Bărbulescu este nemilos ridiculizat în alte două note, care-i interzic junelui să se măsoare cu N. Iorga : „Multe obiecțiuni am putea formula și noi — și le vom face — d-lui Iorga. Dar d. Iorga e d. Iorga, care va rămînea o figură, în orice caz, impunătoare în viața noastră culturală. Și d. Bărbulescu?... **Ne sutor...**“

Cu această categorică respingere a „cîrpaçului“ științific, rubrica **Miscellanea** afirmă simțul valorilor și al ierarhiei lor, indiferent dacă cei vizați sînt prieteni sau dușmani. Opoziția față de N. Iorga, — în acel moment conducător, încă pentru puține luni, a revistei **Sămănătorul**, — este de asemenea relevantă. Ea va fi unul din punctele de program ale revistei și ale rubricii sale celei mai vii.

Într-adevăr, nota următoare este consacrată discursului de la 19 februarie al lui N. Iorga, la Teatrul Liric din București, cu ocazia azeziunii sale la „partidul junimist“. Ea pune în contradicție caracterul de „țărănist teribil“ al vorbitorului, cu luarea lui de atitudine, în același discurs, împotriva votului universal. Spre cinstea ei, „Viața românească“ a înțeles de la început să lupte pentru integrarea totală a muncitorilor de la sate și de la orașe în viața politică a țării, fără discriminări și tutelări.

Ultima notă din **Miscellanea** polemizează contra noii direcții a **Convorbirilor literare**, încredințată istoricului și slavistului Ion Bogdan, care-l atacase pe Paul Bujor. Totodată, cu o desăvîrșită curtoazie, autorul notei urează periodicului „din inimă viață îndelungată, măcar pentru că poartă faimicul nume al revistei **de altădată**“. Polemistul știe să mînuiască pana ca pe o armă cu două tăișuri, unul vătămător și altul vindecător, ca săgeata lui Achille.

CRONICA LITERARĂ

Semnînd cu inițiale, G. Ibrăileanu pune în subtitlul rubricii lui, în paranteză, titlul unui viitor volum al său: **Scriitori și curente**. Meritul principal al acestui debut este acela de a fi luptat de la primele rînduri pentru specificul național.

Poporanismul ar avea așadar ca scop principal o „infiltrare a spiritului românesc în literatura cultă“. De altfel, autorul articolului subliniază în modul cel mai just că o literatură particulară nu are acces la literatura universală decît tocmai prin specificul ei, reflectat de sufletul poporului respectiv. Sadoveanu și Goga sînt mai departe apărați contra acelei critici care strîmbă din nas față de povestirile „romantice“ ale celui dintîi și pentru că cel de al doilea „vorbește de țărani în numele țărănilor, în loc să cînte pleoapele străvezii ale unei clorotice castelane“. Ca și Stere, el salută în Goga pe un „mare cîntăreț al sufletului românesc“. Criticul exclude pe drept cuvînt din sfera poporanismului pe scriitorul care, zugrăvind „raporturile dintre țărani și exploatații lor“ și solicitînd cititorului „simpatia pentru exploatații“, îi va distruge lectorului impresia estetică. G. Ibrăileanu leagă strîns realizarea artistică de expresia unor sentimente morale înalte. Criticul dorește în scriitor „un om la înălțimea vremii și a idealurilor celor mai sfinte ale poporului său“. În acest sens, el continuă direcția gheristă în cultura noastră.

ȘERBAN CIOCULESCU

După șaizeci de ani

de Mihai Carp



Actuala conducere a „Vieții românești” mi-a făcut cinstea să-mi solicite câteva rânduri cu ocazia jubileului de șaizeci de ani de la apariția glorioasei reviste. Trebuie să mărturisesc însă că e greu de definit sentimentul pe care-l am când mă gîndesc la tovarășii cu care am pornit la drum acum șaizeci de ani. Ceea ce aș avea de spus mai deosebit despre începuturile „Vieții românești” am arătat mai bine și mai amănunțit acum treizeci de ani, în numărul 4 din 1936 al acestei reviste, într-un articol pe care l-am intitulat **Ibrăileanu în slujba „Vieții Românești”**. Căci trebuie să se știe că adevăratul inițiator și cel mai pasionat susținător al revistei a fost Ibrăileanu. Numai cei ce au luat parte la alcătuirea numerelor revistei își pot da seamă de munca titanică pe care a depus-o Ibrăileanu la „Viața românească”. Nimic nu se publica fără ca el să citească în prealabil. „Miscellanea” era mai mult a lui Ibrăileanu. Rar am scris și noi ceilalți cite ceva la această rubrică. Aici se desfășurau polemicele și se lua poziție. Ibrăileanu în polemică era **dur**, dar nu necuviincios.

Într-un cuvînt pot spune că Ibrăileanu s-a identificat cu revista. Trăia numai cu „Viața românească” în gînd și în inimă.

În privința activității mele la „Viața românească”, în afară de cîteva pagini de beletristică publicate cu pseudonimul **Radu Nour** (În drum — schiță — și **Eugenița**), pot spune că am scris mai mult recenzii de cărți românești și străine. Despre mine, ca recenzent, Ibrăileanu afirma că sînt **obiectiv**. Un articol al meu care a fost apreciat mult de Ibrăileanu este intitulat **Un poet al clipelor de îndoială... O. Carp (G. Procă)**, scris chiar în primul an al revistei. Necrologul scris de mine cu ocazia morții lui Gh. Kernbach (Gheorghe din Moldova) a plăcut de asemeni lui Ibrăileanu.

În redacția „Vieții românești”, Gheorghe din Moldova era foarte simpatizat pentru inteligența sa și pentru munca ce desfășura. Contribuția sa la stilizarea traducerii **Demonul** (după Lermontov), făcută de I. Rădulescu, a fost socotită în redacție ca o realizare de mare valoare literară. Ibrăileanu îl socotea pe Kernbach ca pe omul cel mai fin din redacție și cînd avea nevoie să ia avizul autorizat al cuiva privitor la valoarea artistică a unei scrieri mai deosebite, o dădea și lui Kernbach s-o citească.

Datorită tactului său, Ibrăileanu a reușit să aducă pe Caragiale de mai multe ori la Iași și în redacția „Vieții românești”. Îmi amintesc cum Caragiale s-a desco-

perit pentru mine ca un mare admirator al naturii, în contradicere cu unii care afirmă că marele dramaturg nu are dezvoltat sentimentul pentru natură. Și faptul s-a datorit lui Ibrăileanu, care a avut ideea ingenioasă de a opri carul în care mergeam, tocmai în momentul în care ajungeam la Poiana Țigăncii, din regiunea Văra-tecului. Peisajul în fața căruia a fost pus Caragiale era într-adevăr admirabil. Atunci, să-l fi auzit pe marele scriitor ce admirator al naturii s-a dovedit și cât de încântat a fost de ceea ce a văzut !!

Caragiale era și un admirabil cititor pentru public. A citit odată la teatru bucata lui Slavici **Popa Tanda**. Tonul, modulațiile vocii și accentul au făcut din **Popa Tanda** o capodoperă a genului.

Unul dintre scriitorii vremii, care se bucura în cercul „Vieții românești“ de mare faimă, era Gala Galaction. În unele nuvele acest scriitor dovedește că are o mare putere în redarea pasiunii din sufletul omenesc. N-am decît să citez **Copca Rădvanului** sau **De la noi la Cladova**. Ibrăileanu obișnuia să spună despre Galaction că e un mare scriitor mai ales în zugrăvirea pasiunilor care devastează sufletul omului.

Ibrăileanu, ca critic, avea puterea de a pătrunde adînc în psihologia scriitorilor, folosindu-se numai de scrierile lor. Pe Brătescu-Voinești nu l-a cunoscut, ca om, la început, și totuși a reușit să-i priceapă și să-i zugrăvească tipul său de boiarnăș, așa cum putem observa în studiul pe care l-a și intitulat în mod semnificativ **Ion Al. Brătescu-Voinești**.

Dar Ibrăileanu a scris pagini admirabile și fără să semneze și a contribuit mult la îmbunătățirea scrierilor altora. În vremea din urmă, prietenul I. Crețu s-a dedicat cercetărilor grele și ingenioase, care au de scop descoperirea atîtor articole și cronici anonime sau semnate cu diferite nume, intenționat folosite de Ibrăileanu pentru camuflare.

Pot spune că noi, la revistă, mai ales la început, cînd nu aveam corespondenți în toate provinciile românești, eram nevoiți să alcătuiam cronici pe baza informațiilor culese din ziarele de acolo, și pe care le semnam cu nume fictive. În fine, făceam totul pentru ca revista să îmbrățișeze întreaga viață românească.

Dar m-am întins la vorbă, ceea ce nu este în intenția mea.

Profit de prilej pentru a ura conducătorilor și colaboratorilor actuali ai revistei „Viața românească“ spor la lucru și mult succes în promovarea literaturii și culturii românești.

Mihai Carp

de Demostene Botez



*M*ihai Carp a fost profesor de română și latină din clasa a 4-a de liceu. A făcut și el parte din pleiada de mari dascăli care cinsteau catedrele Liceului Internat din Iași din prima decadă a acestui secol: Calistrat Hogaș, G. Ibrăileanu, I. Botez, Costică Botez, Axinte Frunză, I. Mironescu, Ion Paul, Petre Bogdan, Neculau, Ionescu (la franceză), Mihai Jakotă și alții care au ridicat generații de oameni întregi, de caractere ferme, de democrați nedesmînțiți, într-un Iași năpădit de cuzism și apoi de legionarism.



Pe-atunci, — prin 1911—1912, era cel mai tânăr dintre toți acești profesori ai noștri — acest nonogenar de astăzi. De la el, ca și de la toți ceilalți care nu mai sînt, ne-a rămas un fond sufletesc, educat de ei, care ne-a călăuzit fără greș, toată viața. Mulți dintre savanții noștri, mulți dintre democrații cei mai consecvenți, membri ai Partidului Comunist Român, sau atașați acestuia prin toate acțiunile lor publice ca și prin activitatea lor privată de oameni de știință, au fost elevi ai acestor profesori. Au fost și elevii lui Mihai Carp.

Nu este desigur doar o întimplare că aproape toți acei profesori au fost colaboratorii „Vieții românești” de la începuturile ei, — unii chiar fondatori, — iar alții, au devenit colaboratori mai târziu. Numele tuturor celor citați mai sus se găsesc în sumarele revistei; a unora sub opere de creație, a altora sub articole și recenzii, și în fine, a altora pe scriptele de conducere și administrare cerute de bumul mers al revistei. Căci revista „Viața românească” era în adevăratul sens al cuvîntului, revista unui grup

de intelectuali care o scoteau făcînd absolut toate treburile cerute de redactarea și administrarea revistei. Profesori universitari sau de liceu, oameni de cele mai multe ori la o anume vîrstă, considerau că este aceeași cinste să scrie azi o noulă pentru revistă, iar mîine să fină evidența abonaților, să lipească adresele și să facă expediția. Căruciorul-platformă, alcătuit pe măsura puterii de tracțiune a omului, era tras și împins, de la redacție pînă la poștă, încărcat cu teancurile noului număr al revistei, aproape totdeauna de profesori din redacție, sau de către amici ai revistei, profesori și ei. Nîmănu-i trecea prin mîinte să se simtă cituși de puțin umilit că face și o asemenea treabă.

Ibrăileanu purta toată corespondența redacțională cu colaboratorii, I. Botez profesor de engleză la facultate se ocupa cu procurarea fondurilor, a hirtiei, cu legăturile tipografice, Petre Bogdan, profesor de chimie la liceul internat și apoi la facultate, era casierul și platnicul colaborărilor, iar Mihai Carp, profesorul de latină și română ținea evidența abonaților. Dar toți erau și colaboratori permanenți ai revistei.

În ipostaza aceasta de mai sus l-am cunoscut în 1911 pe Mihai Carp. În sala redacției, prin toate clădirile prin care a trecut, în urma incendiilor care o urmăreau ca un blestem, totdeauna în preajma ușii de la intrare se afla un pupitru înalt, cu multe sertare suprapuse, și, deasupra, cu un capac înclinat pe care sta permanent un ceaslov gros și greu cu numele, adresele și situația plății tuturor abonaților. La acest pupitru, stînd în picioare ceasuri întregi, lucra Mihai Carp, tacticos, calm, ordonat. Mînuia cotoare de mandate poștale, scrisori de la noi abonați, banii veniți prin poștă, înscriind totul în marele catastif. Nu era o treabă ușoară și cerea mult timp și multă atenție și migală. Drept, cu mișcări măsurate, niciodată enervat,

Mihai Carp era magicianul care puneă totul în regulă pe capacul acela mic al pupîtrului.

Și o vreme, în același timp publica în revistă cîte o nuvelă. La un moment, nu a mai scris. A sinucis în el un foarte bun nuvelist. Cauza acestei drame înterioare ne-ă rămas tuturor necunoscută. Să fi fost o auto-exigență exagerată?! E greu de închipuii fiindcă nuvelele pe care le-a scris, mărturie materială în paginile revistei, sint dovadă că nu aceasta a putut fi cauza.

În grupul fondatorilor „Vieții românești“, din fotografia din 1906, în ultimul rînd se vede un tînăr înalt drept, cu o mică barbă neagră. Acela e Mihai Carp de-atunci, și e așa cum l-am cunoscut și cum vreau să-l păstrez în memoria mea. O siluetă dreaptă, poate puțin rigidă, perfect alcătuită, un chip de intelectual rafinat, o față smeadă, o barbă a cărei negreață contrasta cu albeața obrazului, o vorbă caldă dar hotărîtă, o severitate plină de justefe și de autoritate, un profesor care nu a jignit nici umilit vreodată un elev, care a muștrat întovărășind gluma cu aspri-meă adevărului, — așa mi-l amintesc.

Mai tirziu, — aproape neverosimil, — s-a mutat în București. Putea fi văzut, pînă dăunăzi, pînă în preajma celor 90 de ani ai săi, în fiecare zi pe calea Victoriei, ducîndu-se sau venînd de-acasă. Cei care au avut drum prin calea lui zilnică, nu se poate să nu-l fi remarcat, chiar dacă nu știau cine este. Și-a păstrat, aproape neatînsă de aripa vremii, finuta, silueta și frumusețea chipului. Doar bărbița lui ca pana corbului, ajunsese albă.

Cînd a dispărut Mihai Ralea, fost și el elev al lui Mihai Carp, i-am cerut acestuia cîteva rînduri, vre-o amintire, o apreciere. Știam cît de mult îl aprecia. Nu a mai putut să le scrie. În ultimul timp nu-l mai poate vedea nimeni pe Calea Victoriei. Universul nonagenarului s-a strîns.

Cei mai în vîrstă din corpul profesorilor de liceu de astăzi, îl știu desigur foarte bine. El doar a organizat, mi se pare, un sindicat al lor, pentru apărarea drepturilor în vechiul regim în care, măgurilor, profesorul era numit „apostol“, dat fiindcă apostolii sint protagoniști ai abstenenței și schivniciei.

Îl cunosc desigur și toți intelectualii așa ziși „de stînga“, numiți astfel în vechiul regim, căci Mihai Carp dacă n-a fost un om politic, a fost în schimb un democrat activ, membru, dacă nu chiar inițiator al întîiului partid muncitoresc din țara noastră.

Nici această activitate nu este lipsită de contingență cu revista „Viața românească“ din anii începutului ei, căci ea isvorăște direct din climatul spiritual și social al revistei.

Foștii elevi ai lui Mihai Carp trebuie să se numere cu mîile. Acum 10 ani, cînd el a împlinit 80 de ani, cîțiva din ei au luat inițiativa unei sărbătoriri. Au fost de față atunci peste 500 de foști elevi. Ațiția dintre ei erau acum savanți cu renume mondial și academicieni, de ai fi crezut că e o aniversare a Academiei. Ar fi putut prea bine să fie și asta. Munca de paznic acerb al gramaticii și limbii române, dusă cu o deosebită capacitate, ar fi putut să fie o justificare îndreptățită.

Dar rodul muncii sale multilaterale, dusă cu tenacitate și o mare puritate îl cîstește îndeajuns. Dragostea plină de stimă și de resepect a atîtor oameni de seamă din țara noastră, activi și celebri în specialitatea lor, e titlul cel mai de seamă care-i mîngîie anii bilanțului unei vieți, din care eu n-am să uit niciodată omul în picioare, în fața pupîtrului înalt, din localul revistei „Viața românească“ din anul 1906.

Diferența de vîrstă dintre noi, nu ne-a îngăduit o apropiere mai mare și prietenească, ci doar aceea pe care o leagă stima și prețuirea. Știu, de aceea, prea puțin din viața atît de bogată și pură a acestui om, prin a cărui prezență vie, fotografia fondatorilor „Vieții românești“ mai păstrează o legătură concretă cu zilele de astăzi. Sint sigur că acest unic supraviețuitor simte o mare bucurie de a ști revista de astăzi în serviciul construirii socialismului.

Ionel Teodoreanu

Dacă aș fi romancier și mi-aș propune să scriu un roman al tinereții, fără îndoială că modelul eroului meu, — poate chiar eroul însuși, — ar fi Ionel Teodoreanu. Nu aș putea scrie un rînd despre un asemenea erou fără să mă gîndesc la el, fără să încerc a-i evoca atmosfera, vioiciunea, dragostea lui deslănțuită de viață.

Și fără să mă gîndesc a scrie un asemenea roman, Ionel Teodoreanu trăiește în mine ca eroul unei astfel de creații, de parcă aș fi citit cîndva de mult o asemenea carte din care mi-a rămas nespus de viu personajul principal, ce mă urmărește, pe care-l văd mereu, ca pe-o jînță vie, travestită într-o amintire de lumină și bucurie de a trăi.

Odată, demult, cînd scriam și eu cîte un roman, stînd de vorbă într-o seară cu maestrul Sadoveanu despre un fenomen ciudat care mi se întîmpla, și nu mă puteam lipsi de el, îi spuneam: — „Știi, cucoane Mihai, că de cîte ori am de creiat un tip, în roman, îmi iau fără să vreau un model, un tip din viață, pe care îl am

bine în minte, și după el alcătuiesc și chipul fizic, și spusele, și caracterul, și tot felul lui de a fi...“ Și adăugam: „Sint foarte îngrijorat de asta. Înseamnă că-mi lipsește imaginația, puterea de creație, ingeniozitatea... Ce crezi mata, oare așa ar trebui să fie, să am un fel de ghid?“

— „Păi cum altfel, Demostene?“ — mi-a răspuns el cu un firesc care nu lăsa loc nici la îndoială, nici la presupunerea cumva a unui act de politețe sau de încurajare.

De multe ori m-am gîndit la această confirmare a maestrului, care, în fond, stabilea fundamentul de realitate vie, de ceva trăit, a oricărei opere literare realiste.

Acum, nu de mult, citînd viața lui Tolstoi, în voluminoasa carte a lui Henri Troyat (842 de pagini) am văzut că toate personajele lui Tolstoi, sint luate din viață, personaje din familia lui care parcă i-ar fi pozat, așa cum pozează un model în fața pinzei unui pictor.

Așa fiind, și cunoscînd viața lui Ionel Teodoreanu de la vîrsta de 13—14 ani, aș



Ionel Teodoreanu

putea spune că am gata esențialul unui roman al tinereții. Numai că nu mă încumet să pun în scris, specificul autentic, original, al tinereții lui Ionel Teodoreanu; o tinerețe, aceeași, cu aceeași exuberanță și dinamism, la orice vîrstă. Structura lui fizică, cea în deobște supusă vicisitudinilor și iredspectului anilor, era dominată de esența lui spirituală, de ființa veșnic tînără, căreia nu-i păsa de trecerea vremii, de încercările ei de a-l... insulta. El reușise parcă ceva faustian, asemănător cu oprirea trecerii timpului în loc. Reușise nu printr-o magie, nici prin cine știe ce droguri de alchimist, ci prin darul de a-și menține spiritul, judecata, dispoziția. Nu era nimic nebunatac în gesturi, în atitudini, nici ceva aventuros în stilul vieții sale, ci emanarea unui optimism sănătos, a unei exuberanțe de viață, egală. Și izbutea să creieze în jurul său aceeași atmosferă, un fel de aer de primăvară, de livadă de floare. Imagismul său nu era un exercițiu literar, o manifestare de performanță, ci viziunea proprie a vieții, a unui joc permanent, cu jucării ireale, fanteziste și totuși ca o înfrumusețare a vieții însăși.

Zecii de ani de prietenie, — de frățietate, — în care ne-am văzut ceasuri întregi în fiecare zi, nu l-au schimbat, nu i-au înmulțit anii. Viața lui nu a fost de multe ori ușoară; au trecut și pe fruntea lui valuri de înmouări, dar prin ele a străbătut totdeauna un fel de bucurie luminoasă de viață.

Nici munca lui grea și hărțuită de avocat nu-l biruia. Pe unde trecea pe sălile triste ale tribunalului, îi răsuna glasul vioi, cu o glumă, cu un cuvînt tare și neobișnuit, lăsînd în urmă ca un parfum, o bună dispoziție măcar trecătoare și celor mai necăjiți împlicinați ce-și așteptau judecata.

Această perpetuă stare sufletească izvora dintr-o sănătate, totdeauna tinerescă și ea, dintr-o vigoare ce se cerea cheltuită cu frenezie.

Oricît de bine l-am cunoscut și oricît de mult am trecut zile și nopți împreună, simt că-mi este cu neputință să-i prind exact în cuvînte acest caracter unic. Mă tem să nu lunec înspre prezentarea unui caracter copilăresc sau spre unul în care să se amestece vre-o doză de nepăsare, de lipsă de control. Nimic nu s-ar potrivi mai puțin cu el decît aceste ipoteze. Un dinamism neseecat al vitalității, asta poate ar caracteriza mai mult realitatea vie a ființei sale.

Acest suflu al tinereții a străbătut de altfel în cea mai mare parte din opera sa. În timpul cînd a scris-o, Ionel Teodoreanu a fost fără putință de dubiu, scriitorul tineretului. A avut acea generație de tineri, un scriitor al lor. Găseau în el neașteptatul, surpriza, bucuria, energia gratuită și inepuizabilă a tinereții. Găseau în el o înfățișare înflorată a vieții, sentimente pure și aprige, adeseori chiar atitudini copilărești din acele care stau bine tinerilor și ajută fantezia lor fără opreliști.

Mie mi se pare că a fost singurul nostru scriitor pentru tineret. De asta l-a și iubit atît. Bucuria firească de a trăi a tineretului își găsea expresia deplină în cărțile lui Ionel, în care pătrundea dominant firea lui, de contemporan reprezentativ al tuturor tinerilor. Băieții și fetele din opera lui Ionel Teodoreanu fac parte din multimea de fete și băieți ai timpului.

Ionel Teodoreanu e Alain Fournier al literaturii noastre. În cărțile lui plutește mai puțin fantezia de basm și real din „Le grand Meaulnes“, dar aceasta, fiindcă ele corespundeau mai exact psihologiei și vieții interioare a tineretului nostru, rezultat din nenumărate determinante.

O anumită critică a fost severă și nejust severă cu această operă, la apariția ei. Dar criticii uitau că Ionel Teodoreanu nu și-a propus să scrie o operă cum o concep ei, ci așa cum o concepea el. Și dovadă că viziunea lui era cea justă, este faptul necontestat, că tineretul s-a găsit în ea și a iubit-o, așa cum puțin

opere literare au fost iubite de cititorii cărora le era adresată. Imaginea lui e o expresie a fanteziei, un aspect al unui joc, iar fantezia și jocul sînt prerogative ale tinereții. Maturii sau îmbătrîniții înainte de vreme, ca și acei care din memorie scurtă sau din lipsă de aptitudini și vitalitate, nu puteau reinvia propria lor tinerețe, nu aveau de cît să citească altceva. Acelora le scapă probabil și farmecul din „Le grand Meaulnes“.

Ionel Teodoreanu a izbucnit în literatura noastră, în acest chip autentic, prin imagismul său plastic, surprinzător și plin de farmec, prin acele „Jucării pentru Lili“ publicat prin 1911, — mi se pare, în revista Însemnări literare de la Iași, acea „Viață românească“ de război, redusă la tăcerea impusă de vuetul armelor.

Mi-l aduc aminte cînd a venit prima oară, o dată cu Alexandru Philippide, în mica mea odăiță din strada Ralet nr. 7, unde revista își avea și redacția și administrația, și expediția și..retururile. A fost un an bun, acel an de la începutul literaturii dintre cele două războaie, care va rămîne pentru totdeauna în istoria literaturii noastre.

De-atunci, odată cu reparația „Vieții românești“, după primul război mondial, Ionel Teodoreanu a intrat în „familia“, în paginile revistei, în prietenia domnului Ibrăileanu, și permanent în sfatul redacției unde aducea tonicitatea ineputabilă a tinereții și spiritului său.

Acest „creion“ cu prilejul trecerii în revistă a trecutului „Vieții românești“ și a oamenilor de-atunci — dintre care prea puțini au rămas — a vroit să dea doar schița celui mai viu chip dintre noi toți.

Mai mult despre viața lui, în care a irosit în sălile de ședințe ale Curții cu juri și ale tribunalelor frumuseți literare fără seamăn, altădată, dacă memoria care le mai ține încă în saltarul ei cu cele mai scumpe lucruri, nu se va face, mai înainte, cenușă.

Mihai Sevastos

Atît timp cit „Viața românească“ a apărut sub îngrijirea directă și permanentă a lui Ibrăileanu, acesta a avut, după 1912 (mi se pare), un ajutor prețios în persoana lui Mihai Sevastos, autorul unui volum ce va cuprinde nenumărate aspecte din redacția revistei și chiar din afara ei: un fel de schiță de roman al „Vieții românești“, cu eroi și fapte.

El a fost, însă, nu numai un atent observator al vieții redacționale, un adnotator pe marginea biografiei redactorilor obișnuiți, ci și un factor activ în procesul de apariție a revistei. Preluase asupra sa o sumedenie de treburi mărunte, cu nimic mai puțin importante în ansamblul vieții cotidiene a unei reviste, fie ea și lunară; totodată și atribuția de a interveni cu observații, de cele mai multe ori întemeiate, asupra materialelor ce urmau a fi publicate. Un bun simț și un bun gust literar, o judecată sănătoasă nealterată de mode efemere, l-au determinat să fie nu numai un auxiliar prețios în vederea trierii și îmbunătățirii colaborărilor la „Viața românească“, dar și, în nenumărate rînduri, director și conducător sigur și priceput al multor reviste literare. Conducerea de către el a revistei „Ade-

vărul Literar“ i-a dat acesteia în acel timp o autoritate incontestabilă și un conținut ales care va trebui să constituie odată și odată, cu folos, obiectul de studiu al unui istoric literar.

A avut totdeauna un punct de vedere sigur în aprecierile sale și a avut dăruul să adune, drept colaboratori permanenți ai revistelor pe care le-a condus, o seamă de scriitori reprezentativi, pe care de altfel îi unea un punct de vedere comun asupra literaturii, — căruia i-aș spune (fără a-i da un caracter pretențios) „clasic“.

Poate că acest punct de vedere, care constituia și baza criteriului de apreciere literară a lui Sevastos, era cam static, ancorat într-o formulă artistică ce nu era alta decât a marilor noștri clasici. De aceea revistele conduse de Sevastos nu au germinat nici una din școlile așa zis „moderniste“.

Fire puțin cam închisă, păstrînd de cele mai multe ori o tăcere de observator care vrea să rămînă neobservat, pentru a nu stînjiți adevărul nealterat al mărturiilor, el a trecut pe nedrept mereu uitat prin viața noastră literară, în ciuda faptului că a jucat, — așa, cu modestia lui, — un rol foarte important în desfășurarea ei timp de două decade ale acestui secol 20.

A scris și cîteva cărți de versuri, de cronici rimate și de proză, pe care publicul le-a apreciat, dar critica nu s-a oprit suficient asupra lor. Poate și din pricină că s-a menținut într-o izolare plină de devoțiune, fără compromisuri, servind cu o tenacitate aproape bigotă o anumită concepție literară autohtonă, — cea în care se oglindește mai fidel specificul național al literaturii noastre.

Ca autor și conducător de reviste literare, Sevastos a desfășurat o activitate literară prețioasă, de cel puțin o jumătate de veac. Și aceasta s-a integrat, cu discreție, fără prezumțiozitate, în istoria literaturii noastre, pentru judecata senină și liniștită a timpului.

Așa, tăcut, închis în el, zgîrcit la vorbă cînd își însiră cuvintele rar, cu pauze între ele, de parcă, de-ar fi să le transcrii, ar trebui să pui virgulă după fiecare, a fost egal și cu prietenii și cu cei pe care i-a cunoscut.

Nu aș putea spune de unde și cum vine aceasta. Poate din timiditate, din sfîciune; poate dintr-o neplăcută experiență cu oamenii, poate dintr-o instinctivă neîncredere în ei.

La „Viața românească“ veche nu se obișnuiau ierarhii și titluri. Dacă vroiești, drept „secretar“, trecea și Ibrăileanu; dar tot secretar și Topîrceanu și, tot secretar, Sevastos. Ierarhia nu stătea în titulatură. Fiecare, în mod egal, își avea doar atribuțiile lui, dar nici acelea nu erau diferențiate, ci cu încălcări destul de frecvente.

Sevastos primea manuscrisele, le citea, își da și el cu părerea asupra lor, cu aceeași șansă de a fi luată în seamă, dar făcea și corecturile pînă în pagină și în mașină, — cultura sa ajutîndu-l să o facă fără stîlciri de nume citate din cultura universală. De multe ori colabora, ținea permanent legătura cu tipografia, totdeauna foarte atent să nu scape cumva vreo greșală.

Firea lui tăcută și modestă, atitudinea lui de critic ascuțit și fără menajamente pentru nimeni, poate și pușină sau chiar multă mizantropie, înclinarea spre o disecție necruțătoare a faptelor omenești și a mobilelor lor l-au izolat și fără vrere, iar asupra muncii sale literare de-o viață întreagă, ca și asupra operei sale, au aruncat ca o perdea de tiul prin care fondul lor se vede estompat, abia ghicit. De aici o ipostază de nedreptățit, care este o realitate.

Și totuși istoria vieții literare din prima jumătate a acestui veac va fi greu să-i ocolească numele, să nu-i fixeze aportul, afară doar dacă vrea să emită o simplă opinie lipsită de onestitatea adevărului istoric.

Nu se va putea vorbi despre „Viața românească” sau „Adevărul literar”, care reprezintă o anumită epocă în cultura românească, fără a i se pomeni numele. Numai că, sînt sigur, el nu crede în iluzia deșartă și naivă a nici unui fel de nemurire.

De-aceea poate, calm, egal, discret, la vîrsta lui înaintată continuă să scrie cu aceeași perfectă onestitate profesională, în tăcere.

Amintiri

de Otilia Cazimir

VIZIUNEA



George Topîrceanu își iubea mama așa cum puțini oameni știu să și-o iubească. De altfel, cred că de la ea moștenise multe din trăsăturile lui sufletești.

După războiul din 1916—1918, bătrîna, care ieșise la pensie prin 1920, era mereu bolnavă. George Topîrceanu fusese de cîteva ori s-o vadă. Cînd mi-a adus, ultima oară, o fotografie de-a ei, m-am înspăimîntat. Dar el n-o vedea decît cu ochii dragostei lui și i se părea că încă ar mai putea să se vindece. „Cînd am să mă mai duc s-c vadă”... „Cînd s-o face bine”... „Așa de mult dorește să vadă Iașul! Am s-o aduc, cînd s-o-ncâlzi”...

Iarnă. Lucram amîndoi în redacția Lumii-Bazar. Triam manuscrisele sosite în utimele zile. Era o după-amiază mohorîtă. George Topîrceanu părea mai obosit ca oricînd.

— Continuă singură, te rog. Vreau să mă odihnesc puțin. Nu știu ce am. Sînt așa de obosit, așa de obosit...

M-am uitat la el nedumerită. De obicei, cea obosită eram eu, el rămînînd mereu viu, neastîmpărat, gata de observații neașteptate și ascuțite.

S-a lăsat pe speteaza fotoliului, fără să închidă ochii. Îl supravegheam, ușor neliniștită.

Deodată, îl aud :

— Ce frumos bate vîntul în brazi !...

M-am întors spre el. Stătea tot cu ochii deschiși și se uita la peretele gol, pe care stătea, strîmb, un calendar pe sfîrșite.

A repetat, cu același glas care nu era glasul lui de fiecare zi :

— Ce frumos bate vîntul în brazi !...

George Topîrceanu era un om care trăia în plină realitate. Nimeni nu l-ar fi putut bănui vreodată de misticism, de influențe supranaturale... M-am speriat

— Ce spui ?

S-a întors spre mine

— Curios... Vedeam o fereastră cu patru ochiuri. Și-n dreptul ei, cițiva brazi tineri care se legănau în vînt... Era așa de frumos!

Peste puțin timp, a primit vestea că mama murise. A plecat în grabă cu fratele lui mai mare, sculptorul Ion Mateescu. Au ajuns după ce cortegiul pornise spre cîmîtirul din deal. Bătrînul și surorile credeau că „băieții“ nici nu vor mai veni.

După înmormintare, s-au întors în altă casă decît aceea pe care o știa el, — o casă mai mică, în care familia se mutase în ultimul timp. Peste măsură de abătut, George Topîrceanu n-a putut sta cu ceilalți și a rugat-o pe Titi să-l ducă în odaia în care zăcuse și murise mama. Era o cămăruță lungă, cu două ferestre spre grădină. În fața lor, patul. S-a așezat pe marginea patului.

— Biata mama, îmi povestea la întoarcere. — Stătea între perne și se uita afară pe ferestrele mici, cu cîte patru ochiuri... Se uita cum se legănau brăduții în vînt și se gindea la noi, băieții ei care eram departe...

M-am uitat la el. Nu-și aducea aminte de nimic.

— Dar ferestrele acelea, brazii aceia, tu i-ai văzut! Nu-ți aduci aminte „ce frumos bătea vîntul în brazi?“...

A tresărit.

— Ai dreptate. Cum am putut să uit? Peretele gol, calendarul strîmb — și dincolo de toate, foarte departe, o fereastră cu patru ochiuri, în cadrul căreia se legănau în vînt cițiva brazi tineri... Era gîndul mamei, sărăcuța, era dorul ei care mă urmărea, suav, pînă în redacția plină cu manuscrise proaste și cu fum vînat de tutun răcit...

CREPUSCUL

Nu știu cine a inventat, mai tirziu, o scenă „de efect“, povestind-o și chiar publicînd-o. În ultimele lui zile, George Topîrceanu s-ar fi întors către fereastra sub care înflorea, inconștient, liliacul lui favorit și ar fi ridicat spre el un pumn blasfemator:

— Înflorești!...

Cine a repetat această falsă informație nu l-a cunoscut pe George Topîrceanu — cel mai discret și mai puțin declamator dintre oameni și, mai ales, dintre poeți.

Mi-aduc aminte... Eram la Viena. Coborisem de la pensiunea unde locuiam, pe Bauernmarkt, ca să ne ducem la Blutambulanzklinik, pentru controlul de fiecare zi. Trecusem pe sub vechiul Ankeruhr, pe frontispiciul căruia defilau din oră în oră, sfîngaci, în mers sacadat, ațiția apostoli cîte ceasuri bătea ornicul de deasupra lor.

Deodată, ne-a întîmpinat o făptură ciudată, o jumătate de om fără amîndouă picioarele și cu un singur braț, mîinînd din greu un fel de cărucior cu pîrghie: două scînduri pe patru roți inegale. S-a oprit în fața noastră, fără un cuvînt. Era tinăr și foarte corect îmbrăcat. Mi-aduc aminte că purta chiar și cravată.

Mi-a fost milă. N-aveam bani la mine și i-am cerut lui George Topîrceanu. În Viena de atunci, noi, străinii, eram foarte bogați. Mi-a dat un pumn de șilingi. Estropiatul a întîns, lacom, singura lui mină, i-a vîrît în buzunar și a șoptit ceva, — probabil o mulțumire.

— Sărăcul! — am spus, întorcîndu-mă lingă prietenul meu.

— Da, săracul... mi-a răspuns el, simplu, urmărind căruciorul care se depărta, grăbit și cam hurducat. — Da, dar „sărăcul“ acesta o să trăiască!...

La sfârșitul primului deceniu de apariție a „Vieții românești“, ne-am făcut intrarea în paginile revistei cinci tineri scriitori: frații Ionel și Alexandru O. Teodoreanu, Demostene Botez, A. Al. Philippide și Otilia Cazimir. Eu am bătut la ușă direct, cu îndrăzneală, — dar anonim. Numele pe care-l port astăzi mi l-au dăruit cei doi uriași ai revistei: „domnul“ Ibrăileanu și Mihail Sadoveanu.

(Trebuie să mărturisesc, după atîta amar de ani, că numele acesta, pe care totuși cred că l-am purtat cu cinste, nu mi-a plăcut atunci. N-aveam nimic comun cu eroinele vechilor legende germane, iar cea dintîi „Otilie“ pe care o cunoscusem în viață, vecina mea de bancă din prima clasă primară, era proastă, grasă și buboasă... De drept, pe mine ar fi trebuit să mă cheme, după bunicul dinspre tată, preotul Gavriil Casian, Alexandra Casian — cum am și iscălit uneori. Astăzi, debutanta fără nume de atunci „ține minte de demult“, cum zicea mama. Amintirile ei vin, cum venea „Cocostîrcul albastru“, „din depărtări și din trecut“. Și, de dragul celor care mi-au dăruit atunci numele acesta, străin, îl port acum cu mîndrie, ca pe un blazon de aleasă și înaltă nobleță...).

Eram cinci, eram foarte tineri, nu semănăm de loc unul cu altul (nici chiar cei doi frați) și eram plini de încredere în puterile noastre proaspete. Încă nu ne cunoșteam bine, deși Teodorenii mă pîndiseră uneori, în copilărie, printre scîndurile gardului... Ne urmăream „operele“, așteptam fiecare colaborările celorlalți și ni se părea că facem parte, în cercul acela sever, dintr-un fel de conspirație, — conspirația tinereții. E drept că nu „conspiram“ împotriva nimănui și că eram plini de un profund respect și de admirație pentru mai marii noștri, atît de mari. Abia după ce mi se publicase prima „operă“ în revistă (trei strofe !) l-am cunoscut și pe George Topîrceanu.

Deși ceva mai mare decît noi, și deși venit de aiurea, George Topîrceanu a fost de la început un fel de căpetenie a noastră, de dragul tinereții noastre, probabil, — gata oricînd să ne ajute cu sfatul și să pună un cuvînt bun pentru noi acolo unde trebuia.

Într-o zi, după multe încercări zadarnice, George Topîrceanu m-a convins să merg și eu la redacție.

— Vin și băieții ? l-am întrebat.

— Care băieți ?

Apoi a rîs.

— Poate, nu știu. Dar tu mergi cu mine, să te vadă domnul Ibrăileanu.

Propunerea era măgulitoare : să mă duc cu el, cu George Topîrceanu, ca să mă prezinte — cui ? Domnului Ibrăileanu !

Intrarea prin gangul atît de cunoscut din Cuza-Vodă 42. O curte în penumbră, plină cu lăzi și cu fel de fel de obiecte despre care n-ai fi putut spune ce fuseseră pe vremea lor. Știam că acolo împușca George Topîrceanu guzgani. M-a trecut un fior.

Am intrat. În odaia afumată, lungă și îngustă, în fund, sub un bec cu abajur verde, un singur om cufundat în hîrtii. Nici n-a ridicat ochii. Iar cînd i-a ridicat, ochii aceia mobili, cu o viață ciudată, care parcă trăiau aparte de stăpînul lor, m-au înspăimîntat.

— Uite, domnule Ibrăileanu, v-am adus, cu arcanul, pe cea mai tinără și mai sălbatică dintre colaboratoarele revistei, pe fina dumneavoastră... a început George Topîrceanu.

Dar cea mai tinără colaboratoare a revistei se strecurase pe ușa rămasă întredeschisă. După ce nimerise în tipografie, o luase repegior spre gang, călcînd prudent din piatră în piatră, de frica guzganilor...

— M-ai făcut de rîs! a zis Topîrceanu ajungîndu-mă din urmă. Acum, ce-o să creadă domnul Ibrăileanu?

La redacție mă duceam foarte rar și totdeauna tăceam. N-aveam nici exuberanța lui Ionel, nici entuziasmul cald al lui Demostene, nici spiritul subțire al lui Păstorel, nici cumințenia lui Al. Al. Philippide. Nu vorbeam decît cînd eram întrebată, iar atunci mă simțeam ca un școlar care nu și-a învățat lecția.

Chiar „ai noștri“ mă intimidau. Cînd îl întîlneam pe Al. Al. Philippide, alături de băiatul serios și palid vedeam parcă făptura mică, neastîmpărată și zburlită a tatălui său, profesorul Al. Philippide.

De altfel, lui Al. Al. Philippide îi datoresc primul — și ultimul — meu eșec literar: o poezie nepublicată. Una singură. Cînd am trimis-o, la un sfîrșit de vacanță, se afla sub tipar alta, avînd același motiv (vara la minăstire) și chiar vreo două imagini aproape identice... Ajunsesem prea tîrziu. Dar nu mi-a părut rău. Sint convinsă și astăzi că poezia tinărului meu confrate era mai bună.

Cît despre Ionel, sârșise de multe ori „capra“ în curtea bisericii în cîntecul meu și a celor două colege cu care mă duceam totdeauna la școală. Odăta, cînd înșirase vreo patru-cinci tovarăși de joacă, să sară deodată peste toți, ca să ne dea gata, a aruncat spre noi o privire cuceritoare, apoi și-a făcut vînt... Dar efortul a fost exagerat, iar pantalonașii, prea strîmți, n-au rezistat. Și bietul copil a rămas pe loc, călare fără cal — „caprele“ se grăbiseră s-o șteargă — cu pantalonașii plesniți și cu ochii plini de lacrimi. Fetele au făcut haz, dar mie, mărturisesc, și i-am mărturisit-o și lui mai tîrziu, mi-a venit să-l sărut.

Cu Demostene Botez am fost și am rămas prieteni. Cînd mă duceam la București, era poate primul pe listă căruia îi telefonam. Și în biroul sobru, plin de cărți și de manuscrise, am avut multe ceasuri odihnitoare de caldă și aleasă prietenie.

De la Păstorel, cu care mă întepam uneori cu vorbe, nu păstrez decît o amintire, cea din urmă: patru versuri pe care mi le-a trimis de la București, puțin înainte de a cădea doborît:

Doamnei Otilia Cazimir

În sumbrul tîrg shakespearian,
La Iași, trimit domniei tale,
Ieșene gînduri, cordiale,
Printr-un Romeo *) — tot ieșan.

București 1963, Mai 4.



Vara, la minăstire.

Alegeam, cu sora mea, smeură pentru dulceți, în „chilia“ noastră de la „Adormirea“. Deodată, în marginea pădurii s-a ivit pelerina vastă a domnului Ibrăileanu

*) Muzicologul Romeo Drăghici.



Demostene Botez

și pălărioara înaltă a lui George Topîrceanu. Apoi scîndurile podețului din față au sunat sub pașii inegali ai celor doi. Am scăpat din mîna cănița cu smeură.

— Vă rog să nu vă deranjați de loc. Ba, dacă vreți, vă ajutăm și noi — cu vorba — ca să avem drept la celebrul șerbet al maicii Tecla...

Și ne-au ajutat — cu vorba. Am vorbit și eu, ca acasă la mine. Am ris. Am ridicat și glasul, la un moment dat.

— Curată ședință redacțională! — a zîmbit domnul Ibrăileanu. De ce nu rizi așa și acolo? Știi cum ne-ar întineri risul dumitale?...

★


Din cei cinci care făceam parte din tacita și inofensiva „conspirație a tinereții“, nu mai sîntem astăzi decît trei. Cel dintîi s-a dus „șeful“ nostru, George Topîrceanu. S-a dus apoi, neașteptat și brutal, Ionel Teodoreanu, iar la urmă Păstorel. Cei trei care am rămas ne vom mai întîlni odată în paginile acestui număr festiv al „Vieții Românești“. Pe urmă, cine știe? „Conspirația“ noastră n-a fost niciodată cons-

piratie.

Dar tinerețea noastră a fost tinereță — și nu mai este...

Amintiri

de Iorgu Iordan

 egăturile mele cu „Viața românească“ datează, într-un anumit sens, dintr-o perioadă anterioară apariției revistei. În toamna anului 1904 am avut norocul să fiu, la Liceul Internat din Iași, elevul lui G. Ibrăileanu, cel mai reprezentativ, ca spirit, dintre conducătorii acestei publicații periodice, care avea să ocupe, încă de la primele ei numere și pentru vreme foarte îndelungată, locul cu mult cel mai important printre semenele ei în viața culturală a țării și a poporului nostru pe atunci încă trunchiat din punct de vedere statal. Ca profesor, Ibrăileanu nu se deosebea esențial de redactorul cu același nume al revistei, așa cum am avut prilejul să-l cunosc, cîțiva ani mai tîrziu, în această ultimă calitate. Același exigență, bineînțeles la nivelul corespunzător al unor elevi de liceu, fie și din cursul superior, aceeași apreciere și încurajare pentru originalitate, pentru aportul personal al celor supuși jurisdicției sale, aceeași mare și irezistibilă apropiere spirituală față de ceea ce există cu adevărat uman în orice ființă omenească.

Unul dintre colegii mei de clasă, care se distingea printr-un talent remarcabil la așa zisa compoziție liberă, fiind recomandat, datorită acestei calități, de altfel nu unica, de către Ibrăileanu lui Constantin Stere ca tovarăș de studiu și de joacă al copiilor acestuia, se bucura de privilegiul, pentru noi de invidiat, de a petrece week-endul, cum i-am putea spune astăzi (de simbătă după masă pînă duminică seară), în casa pontifului ieșean, și aceasta tocmai în vremea cînd se duceau acolo discuțiile cu privire la întemeierea „Vieții românești“. Relatările copioase ale colegului despre cele văzute, auzite și mai ales „simțite“ de el despre aceste conciliabule, la care participau, de obicei, și prietenii din alte orașe ai lui Ibrăileanu (D. D. Pătrășcanu, Isabela Sadoveanu, Dr. Chinezu etc.), ne entuziasmau în cel mai înalt grad și totodată serveau ca un fel de inițiere în atmosfera spirituală a viitoarei reviste.

Ibrăileanu mi-a fost profesor timp de șapte ani (cu unele întreruperi în epoca liceului, cînd își lua concediu pentru terminarea primei sale lucrări mari „**Spiritul critic în cultura românească**“), șansă, cred, unică printre contemporanii mei de vîrstă aflați încă în viață, căreia îi datoresc o parte foarte însemnată din formația mea spirituală. Nu-i vorba de cunoștințe sau de metodă, cum se vorbește, de obicei (după mine fără dreptate), cînd își amintește cineva de foștii săi profesori. Lucrurile acestea se învață și ele, fără îndoială, dar cu timpul se uită, fiind înlocuite prin altele, întrucît și știința și metoda se înnoiesc neconținut. De la Ibrăileanu am învățat, pentru viața mea întreagă, să fiu bun, cînd trebuie, ferm în apărarea opiniilor, drept în toate împrejurările, să iubesc oamenii, viața și frumosul sub toate aspectele lui, să fiu atent la ceea ce se petrece în jurul meu și să particip activ la frământările sociale în vederea ameliorării condițiilor de trai ale maselor. Într-un cuvînt, am fost ajutat de exemplul lui să mă apropiez într-o măsură cît mai mare de idealul uman, așa cum și-l imaginau el și, la fel cu dinsul, toate mințile mari și luminate de pretutindeni.

Pe Ibrăileanu l-am cunoscut bine și ca om, începînd încă din anii studenției mele, cînd mă considera deja prieten, și continuînd după aceea, mai cu seamă cînd i-am devenit coleg la Facultatea de Litere a Universității din Iași. Între profesorul Ibrăileanu și omul Ibrăileanu n-am constatat absolut nici o deosebire. Sinceritatea, de obicei extrem de caldă și atrăgătoare, care constituia, cred, calitatea lui principală, a fost, pentru mine, cu siguranță însă și pentru alții, totdeauna perfect aceeași în ambele lui ipostaze. La aceasta se adăuga o blîndețe, care se manifesta vizibil și în timbrul „surdinat“ al glasului și care izvoră, de fapt, dintr-o delicatețe aproape feminină. Chiar cînd se supăra, ceea ce se întimpla adesea și la școală și, mai ales, la redacție, izbucnirile sale erau aș zice potolite ca formă de manifestare atît în vorbe, cît și în gesturi. Recurgea, în mod obișnuit, la ironie, care nu atenuează de loc, dimpotrivă întărea, cînd era cazul, severitatea de conținut a aprecierii. În unele dintre polemicele sale, în care atacurile — căci era vorba de adevărate atacuri — venite de la diverșii adversari, adesea pătimași, dacă nu și de rea credință, tonul devenea, se înțelege, altul, deși urbanitatea nu suferea nici o atingere. Amintesc, cu titlul de exemplu, răspunsul dat lui N. Iorga, care a publicat un articol cu totul nedrept imediat după numirea lui Ibrăileanu (1 aprilie 1909) ca suplinitor al catedrei, atunci create, de Istorie a literaturii române moderne la Universitatea din Iași.

Adevăratul Ibrăileanu, privit în special sub aspectul afectiv al personalității sale — după mine cel mai profund și mai statornic al ființei umane în general —

apare în **Adela**, capodoperă de analiză delicată și discretă a dragostei în general, nu a unui bărbat matur pentru o fată mult mai tânără decât el. Sint convins că autorul și-a ales în mod intenționat partenerii acestei admirabile aventuri amoroase ca inapți de a se căsători (nu numai, dar în primul rînd din cauza diferenței mari de vîrstă), pentru a putea descrie iubirea așa cum o concepea el : o adorație fără țel și fără scop practic din partea bărbatului pentru femeia iubită. Din punct de vedere pur intelectual, personalitatea lui Ibrăileanu poate fi completată cu ajutorul volumului de cugetări **Privind viața**, unde problema raporturilor dintre cele două sexe ocupă un loc foarte important, dar este tratată pe baze oarecum filozofice, în bună parte de împrumut și adaptate, în fond, la trăsăturile fundamentale ale psihologiei sale, schițată de mine aici mai sus. O paranteză în legătură cu **Adela**. Ibrăileanu avea manuscrisul gata și se temea să-l publice. Avea sentimentul că ar putea fi privit, cel puțin de o bună parte dintre viitorii lui cititori, ca „neserios“ dacă nu puținel... ridicul. De aceea a făcut să circule manuscrisul pe la numeroși prieteni, bărbați și femei (se pare că îl interesa în mai mare măsură părerea acestora din urmă). Bineînțeles, toți s-au arătat încîntați, în mod sincer, unii dintre ei propunînd ori sugerînd diverse modificări, de altfel neînsemnate. M-am bucurat și eu de această mare favoare și am avut satisfacția că o serie de observații privitoare la stil au fost acceptate de Ibrăileanu.

Profesor l-am avut și pe celălalt conducător al „Vieții românești“, Constantin Stere, pe care l-am cunoscut numai în calitatea mea de student. Preda Dreptul constituțional și Dreptul administrativ la Universitatea din Iași înainte de primul război mondial. În multe privințe se deosebea fundamental de Ibrăileanu, atît prin temperament, cît și prin mentalitate. Era patetic, agitat, veșnic în luptă nu numai cu alții (sau cu doctrina altora), ci și cu sine însuși, cel puțin în sensul că, din cauza culturii făcute în limba rusă și în școală și ca deportat în Siberia, găsea greu vorbele și construcțiile românești, pe care făcea adesea impresia că le traducea din rusește. Pronunțarea însăși a graiului său matern, căci era moldovean get-beget, se trăda de la primele cuvinte a fi puternic influențată de „accentul“ limbii ruse. Pentru unii dintre auditorii lui, această particularitate de vorbire constituia un element de atracție în plus, mai ales că frămîntarea permanentă care-l stăpînea de-a lungul celor două ore fără pauză, cît dura cursul, o cauza într-o măsură la fel de mare efortul de a pune ordine logică și „pedagogică“ în mulțimea enormă și extrem de variată a cunoștințelor și ideilor menite să alcătuiască tema prelegerii. De altfel nu folosea nici un fel de note, cu atît mai puțin părți de curs redactate, și tot timpul expunerii se plimba în fața băncilor.

Cele mai multe probleme ale disciplinelor pe care le predă se legau, prin însăși natura lor, în mod direct de actualitatea noastră politică. Omul politic din Stere le potența în măsură maximă acest caracter prin critica foarte temeinică și aspră adusă legislației vremii și organelor însărcinate cu aplicarea dispozițiilor legale. La Dreptul administrativ, o bună parte a lecțiilor erau consacrate problemei agrare, care, cum știm, îl preocupa și ca publicist, în primul rînd ca colaborator al „Vieții românești“. Între articolele de revistă și prelegerile corespunzătoare ca temă exista, în ce privește virulența criticii, o singură deosebire, în favoarea prelegerilor, care erau mai emoționante grație tocmai patosului greu de imaginat la lectură, chiar pentru un cititor avizat. La Dreptul constituțional, posibilitățile de a face educație cetățenească studenților — căci sint sigur că avea în vedere și, dacă nu mai ales, acest lucru — erau extrem de numeroase. Deosebirea flagrantă dintre dispozițiile legii fundamentale a statului, democratice în sine, și aplicarea lor în viața politică a țării, deosebire exprimată lapidar prin formula din

Scrisoarea pierdută : curat anticonstituțional, da'umflați-l, băieți !, îi oferea lui Stere prilejul unor observații pline de indignare și de amărăciune în legătură cu lipsa de scrupule a guvernanților și a uneltelor lor pe de o parte și cu lipsa de conștiință cetățenească a celor mai mulți dintre locuitorii țării pe de alta. Îl intereseau în mod special drepturile și libertățile înscrise... foarte frumos în constituție, dar nu și în conștiința oamenilor, și, păstrînd, bineînțeles, proporțiile, afirma, pe un plan foarte general, că președintele Franței, de exemplu, avea, de fapt, mai multe drepturi decît regele Angliei, deși după constituția franceză toate drepturile emanau de la națiune, pe cînd după cea engleză ele emanau de la rege. Formația mea ca cetățean conștient, capabil să disting, în domeniul vieții social-politice, între legalitate și ilegalitate și totodată să mă ridic, pe măsura forțelor mele, împotriva arbitrarului și abuzurilor regimurilor trecute o datoresc, în cea mai mare măsură, profesorului și publicistului Constantin Stere.

Ca om, el părea și, cu siguranță, era realmente distant, autoritar și puțin apropiat, chiar față de unii dintre colaboratorii sau amicii săi. Chestiune de temperament sau, mult mai probabil, rezultat al unor vicisitudini din vremea adolescenței și a tinereței petrecute în condiții cu totul nefirești, cel puțin din punctul nostru de vedere ? Nu pot cita cazuri concrete, dar indirect pot invoca reflectarea literară a acestei atitudini în unul dintre ultimele volume ale vastei sale fresce (de fapt, o imensă autobiografie transpusă pe plan politic general) **În preajma revoluției**, unde cititorii inițiați de pe vremuri au putut identifica, cu destulă ușurință, sub înfățișarea mai mult ori mai puțin deghizată în forma ironiei și a satirei, pe mulți dintre membrii anturajului său intim.

A treia mare personalitate legată de apariția „Vieții românești“ a fost bine cunoscutul lingvist și filolog Alexandru Philippide, căruia eu îi datoresc, în cea mai mare măsură, așa cum am arătat și cu alte prilejuri, îmbrățișarea profesiei mele. Nu știu care erau relațiile dintre Philippide și Stere înainte de 1906. Date fiind deosebirile, multe esențiale, dintre dinșii, sint inclinat să cred că de-abia se cunoșteau, în calitatea lor comună de profesori ai aceleiași universități. În schimb, Ibrăileanu a fost elevul lui Philippide în sensul oficial al termenului, cel puțin în ultimii ani sau în ultimul an de studii. (Marele filolog fusese numit profesor, deocamdată suplinitor, la catedra special creată pentru el, în toamna anului 1892, cînd Ibrăileanu, judecînd după vîrsta sa — avea atunci 21 de ani — trebuia să fie încă student și, intrucît materia de bază a studiilor sale erau limba și literatura română, este exclus ca el să nu fi urmat cursurile de lingvistică românească, o noutate de mult așteptată la Universitatea din Iași.) În orice caz, Ibrăileanu a devenit colaboratorul lui Philippide, cînd acesta a fost însărcinat (în 1898) de Academia Română cu redactarea Dicționarului, la care renunțase Hașdeu. Afară de asta sau, mai degrabă, tocmai pentru asta, viitorul conducător al „Vieții românești“ avea o admirație nelimitată pentru Philippide, în care vedea nu numai un mare filolog, ci și un cunoscător și un interpret excelent al literaturii grecești și latine. Foarte probabil, admirația aceasta i-a insuflat-o, cel puțin într-o anumită măsură, și lui Stere. Fapt este că într-o fotografie colectivă, care datează, cu siguranță, din anul apariției „Vieții românești“, Philippide ocupă locul de cinste, la mijloc, avînd în dreapta pe Stere și Ibrăileanu, iar în stînga pe N. Gane și Paul Bujor (acesta, codirector, împreună cu Stere).¹

¹ În aceeași fotografie apar Al. N. Gane, I. Botez (administratorul revistei), C. Botez, G. Pascu, G. Kernbach (=Gheorghe din Moldova), Octav Botez, M. Carp, I. I. Mironescu și C. Iliescu (acesta, tipograful revistei).

Atragerea lui Philippide în cercul „Vieții românești“ a contribuit, din capul locului, la prestigiul științific al acestei reviste, care era, în fond, una de cultură generală. De altfel prezența ca codirector al ei a unui naturalist (P. Bujor), înlocuit curînd printr-un biolog (I. Cantacuzino), dovedește că Ibrăileanu și Stere, adevărații creatori ai acestei publicații, au înțeles că nu poate fi vorba de o revistă pur literară, care, oricît de strălucită ar fi fost, nu se putea menține multă vreme la înălțimea cuvenită, dovadă atîtea exemple din istoria periodicelor românești, care vorbesc în acest sens. Cine cunoaște volumele de pînă la izbucnirea războiului din 1916—1918, își amintește ușor că contribuțiile științifice apărute în „Viața românească“ au fost, în acea epocă, nu numai importante, ci și foarte numeroase, chiar în domeniul disciplinelor umanistice.

Nu pot spune dacă Philippide frecventa redacția revistei. Așa cum l-am cunoscut eu, începînd din toamna anului 1908, cînd i-am devenit student, sînt inclinat să răspund negativ la această chestiune. Ținea prea mult la timpul cerut de preocupările sale științifice și era prea sceptic în ce privește rostul contactului cu oamenii, ca să participe, fie și foarte rar, la discuții despre manuscrisele cu conținut literar trimise spre publicare. Căci aceasta constituia tema principală a așa ziselor ședințe, care, cu toată autoritatea lui Ibrăileanu (de altfel „neutilizată“ de el), decurgeau, cum era mai mult ori mai puțin inevitabil, destul de nedisciplinat, dat fiind numărul, de obicei mare, al participanților. Afară de asta, Philippide exagera, în general cu intenție (ca rezultat al unor deprinderi vechi, dezvoltate și cultivate în continuare), grija de a-și menaja timpul. Este adevărat că de-a lungul celor șapte ani cît a lucrat la Dicționar n-a avut o singură zi de odihnă. O dată spusese colaboratorilor săi că-și va lua o vacanță de... trei zile, dar nu și-a luat-o. Iar unui prieten, fost coleg de universitate, venit să-l vadă și refuzat, destul de politicoș, la întrebarea cînd poate încerca din nou să-l viziteze, i-a răspuns nu serios, ci aproape tragic: „Peste zece ani!“ (Era data, aproximativă la care credea să-și poată termina munca la opera începută nu de mult.) A venit după aceea hotărîrea de a întocmi marea sa lucrare **Originea românilor** (2 volume, cca. 2.000 de pagini), pentru care a trebuit să citească și să interpreteze o cantitate enormă de izvoare istorice, de studii istorice, filologice și lingvistice, cu meticulozitatea lui bine cunoscută. De astă dată n-a mai participat de loc la ședințele Academiei Române, ba vreme de 19 ani înainte de moarte nu s-a deplasat nici pînă la... gară, fiindcă n-a simțit nevoia să facă vreo călătorie, oricît de scurtă, măcar pînă la Birlad, orașul său natal, de pildă. A fost un adevărat monument, viu, al muncii, considerate în sine, ca noțiune abstractă.

În intimitate, Philippide era cu totul altul, mai cu seamă după ce a renunțat la sarcina de a alcătui Dicționarul Academiei (din care, de altfel, redactase aproape o treime, ca să nu mai amintesc faptul că citatele din texte vechi le-a adunat el însuși pe fișe). Îi plăcea să stea de vorbă, să glumească și să asculte glume, să-și amintească de oameni și întîmplări de altădată, să povestească, cu humor, despre vizița făcută în satul grecesc Miliés, de unde-și trăgea originea familia sa (cu trei generații în urmă) ș. a. Foarte numeroșii lui elevi, din 50 de serii (10 la liceu și 40 la universitate) au putut să-l cunoască bine, datorită sincerității cu care acționa în toate împrejurările, și nu cunosc unul singur care să nu-și fi manifestat, ori de cîte ori i s-a ivit prilejul, nu numai admirația pentru savantul, ci și dragostea pentru omul Philippide.

Colaborarea mea la „Viața românească“ a început, la îndemnul și cu încurajarea lui Ibrăileanu, încă din anul 1911, cînd eram student. A constat, la început de tot, exclusiv din recenzii, și numai după primul război mondial (1920) am pu-

blicat articole și studii, nici acestea prea numeroase. Slaba activitate ca colaborator al revistei se explică, în primii ani, prin lipsa de încredere în propriile-mi forțe. Aveam despre toți cei ce publicau în acest periodic de mare prestigiu o părere așa de favorabilă, prin însuși faptul că le apărea numele în ea, încît mi se părea o îndrăzneală prea mare să mă număr și eu printre ei, mai ales cu niște simple dări de seamă. (La început nici nu eram în stare să fac altceva vrednic de a vedea lumina tiparului. Afară de asta, contribuții filologice, singurele pe care le-aș fi putut da eu, veneau de la Al. Philippide ș. a.). Aceeași stare de spirit mă împiedica să frecventez prea des redacția, unde mă simțeam și mai „mic“ decît ca colaborator... de la distanță. Ibrăileanu mă ironiza pe această temă, dînd a înțelege, fără să creadă totuși, ci numai spre a mă încuraja, că nu prea eram atașat de revistă. Atmosfera care domnea în redacție mă interesa însă, fiindcă era instructivă și adesea atrăgătoare. Domina, totdeauna, spiritul redactorului responsabil, pe care acolo aveam prilejul să-l cunosc sub alt aspect decît acela de profesor, deși manifestările exterioare, atitudinea propriu-zisă față de partenerii discuției nu erau esențial diferite, în sensul că îi „trata“ aproape la fel ca pe elevii de la liceu, mai exact spus, față de aceștia din urmă comportarea lui era, în fond, identică. Dar se aprindea mai ușor și, adesea, mai violent, prin ridicarea tonului, din cauză că tovarășii de redacție „îndrăzneau“ să-l contrazică, de obicei, fără dreptate, sau nu-și îndeplineau îndatoririle (prezentau tîrziu recenziile, notele pentru „Miscellanea“, nu urmăreau atent corespondența cu colaboratorii externi etc.).

Printre personalitățile foarte apreciate și ca prieteni ai revistei, dar și datorită marii lor valori intelectuale (în sens larg), am avut ocazia să cunosc pe Radu Rosetti, autorul celebrelor lucrări de istorie agrară românească: **Pămîntul, sătenii și stăpîinii în Moldova și Pentru ce s-au răscolat țărani ?**, cărui „Viața românească“ i-a publicat, după primul război mondial, cîteva volume de **Amintiri** și romanul istoric **Cu paloșul**. Pentru cine nu știe, și marea majoritate a cititorilor, cu siguranță, nu știu ce origine socială avea acest om, socot interesant să-i informez că era nepot de fiică al domnitorului moldovean Grigore Ghica din timpul războiului Crimeii, fapt care nu l-a împiedicat să susțină, științific, pe bază de cercetări minuțioase, ideea, justă, că la început proprietatea de pămînt a fost în țările noastre colectivă și cu vremea, prin abuzurile clasei boierești, ea a devenit individuală, cu excluderea treptată și aproape totală a țărănilor muncitori, spre deosebire de micul burghez „radical“ Gheorghe Panu, de pildă, care a luat apărarea moșierilor.

Aș mai aminti, în partea finală a acestor amintiri, pe doi dintre colaboratorii contemporani cu mine ai „Vieții românești“: Ernest Triandafil și Constantin Alexandrescu. Ambii au fost elevii lui Ibrăileanu la Liceul Internat, iar ultimul și la Universitate, și erau apreciați în cel mai înalt grad de redactorul șef al revistei. Cel dintîi, ajuns profesor la Facultatea de Drept, unde strălucea prin talent și erudiție (își luase doctoratul la Paris), s-a prăpădit cîteva ani după primul război mondial. Moartea lui prematură l-a emoționat profund pe Ibrăileanu, care a redactat însuși, la rubrica „Miscellanea“, necrologul, unde spunea — îmi aduc aminte și acum, fără să fi recitat textul — că Triandafil simboliza primăvara și tinerețea. Pe Alexandrescu l-a „lansat“ (folosesc acest termen, consacrat, cu nuanța lui cea mai favorabilă) încă din primul an al studenției, cînd i-a publicat un bun articol despre I. Păun-Pincio. Au urmat apoi altele, unul, cred, despre Spiridon Popescu, la fel de apreciat. Era discipolul favorit al lui Ibrăileanu și reprezenta una dintre marile lui speranțe în ce privește continuarea, cu succes, a muncii începute de el în domeniul istoriei literare românești. Din păcate, înainte de toate, pentru aceasta din urmă, lucrurile nu s-au desfășurat potrivit așteptărilor; mai

mult decît întemeiate, și nu numai ale lui Ibrăileanu. Numit după primul război mondial profesor la un liceu din provincie, Alexandrescu s-a lăsat, ca atîția alți oameni valoroși în împrejurări asemănătoare, influențat de atmosfera așa de puțin favorabilă muncii intelectuale de creație din orașele noastre provinciale de altădată. Pierzînd contactul direct cu Iașii, cu „Viața românească“ și cu Ibrăileanu însuși, acest tînăr înzestrat s-a pierdut în marasmul vieții mic burgheze, lipsind astfel istoria și critica literară românească de o forță autentică. De altfel a murit relativ tînăr, și aceasta, datorită, cu siguranță, tot condițiilor de viață din România provincială de odinioară.

Deși în paginile precedente am schițat, cum lesne poate observa cititorul, cîteva amintiri despre vechea „Viața românească“, concretizate mai cu seamă prin prezentarea unor personalități, cele mai multe de mare valoare, o concluzie mi se pare necesară, sub forma unui răspuns la întrebarea: Ce-am folosit eu pentru întreaga mea viață din contactul cu revista și mai ales cu atmosfera creată în cercul ei de Ibrăileanu, Stere și colaboratorii lor imediați? Folosul permanent și cel mai important a fost de natură social-politică. Am învățat de la conducătorii acestei reviste — multă vreme fruntașă între semenele ei — să înțeleg mai bine și să apăr, după puterile mele, dreptatea, omenia, conștiința cetățenească, într-un cuvînt m-am dezvoltat și m-am apropiat într-o mare măsură de ceea ce trebuie să fie omul adevărat, în primul rînd, ca membru al colectivității din care face parte, sensibil la idealurile și la suferințele ei, gata să lupte, chiar cu riscuri personale, pentru apărarea celor dintii și înlăturarea celor de-al doilea. „Viața românească“ a fost, înainte de toate, o școală de democrație social-politică, pe baze burgheze, e adevărat, dar foarte înaintate. Dovada concretă o constituie numeroșii fii ai țării noastre, mulți dispăruți, mulți alții în viață, care au frecventat, direct sau indirect, această înaltă școală.

Stîlpi ai „Vieții românești“

de Laurențiu Preușescu

— Et in Arcadia ego —



i eu am fost în Arcadia... în țara fericirii și a lipsei de griji, în țara iluziilor și a idealului, în oaza bucuriei din deșertul deșertăciunilor, pe pămîntul tare și fecund în insula din marea vieții.

Cînd, la sfîrșitul clasei a 4-a, la Liceul Internat din Iași, în ultima zi de curs, elevul preferat al profesorului, colegul și cel mai bun prieten al meu —, de toată viața —, i-a dus la catedră buchetul de trandafiri de la „Grabovesky“ și i-a spus, în numele clasei, cuvintele de despărțire, Vasile Bogrea, îndemnîndu-ne să învățăm și să adunăm cultură, ne răspundea emoționat cu cîteva idei și sentimente, în care folosea imaginea lui Jean-Jacques Rousseau. Călătorul ostenit urcă muntele sîngerînd prin spini și pietre, cade și se ridică, face ultimele eforturi, ajunge greu, istovît, în virf. Cînd privește înapoi, în vale, vede că drumul urcușului său chinuit era un minunat covor de trandafiri. În jocul acestui proces de magie și de farmec ne întoarcem în trecut, care este singurul real, timp consumat, viață zidită în lucruri și întîmplări, — și îl idealizăm, — purtîndu-ne gîndul în Arcadia fericită.

Din câteva episoade și crimpele de amintiri vreau să închipui acel „detaliu“ din icoana Arcadiei mele, care se leagă direct și mai mult indirect de „Viața românească“. În vacanțele primelor 4 clase de la Internat și în cei 2 ani de război, când școala noastră era spital pentru răniți și noi elevii ne pregăteam cum puteam, pe unde ne aflam și dădeam examene în particular, am citit și eu întreaga colecție a „Vieții românești“... sărind însă unele rubrici. Cu fiecare zi de lectură se infripa în sufletul meu un sentiment de admirație și de nețârmurit respect pentru ce însemna această revistă.

După ce am revenit la Internat, după război, într-un an deveneam student. Nu-l cunoșteam pe Ibrăileanu și când a intrat în sală am fost parcă înfiorat de omul la care mă uitam. Mă pironeam în cărbunii aprinși care-i luminau fața galbenă umbrită din toate părțile de părul aproape negru, mult, mare și vilvoi, — și în cap și în barbă, — figura și înfățișarea întregă mă impresionau și mă fascinau. Își ținea cursul totdeauna seara la ora 7 și iarăși totdeauna în clădirea mică de la vale de Universitate, dinspre colțul cu strada Toma Cosma, unde erau sala și biblioteca seminarului Facultății de Litere. Parcă anume nu într-un amfiteatru, cu locul profesorului mai sus — pe catedră. Studenții mulți, nu aveau decât puțini locuri pe scaune în jurul celor două mese lungi, mulți stăteau în picioare. Nici un zgomot, nici o mișcare în toată înghesuiala, o tăcere de biserică și de mister. Ibrăileanu, iarna păstrând paltonul pe umeri..., se așeza în fotoliul de piele de la capătul unei mese și... vorbea. Încet, fără nici un artificiu retoric, fără nici un gest, vorbea înșirind gândurile care se rînduiau atunci înaintea noastră și exprimarea lor era ușoară, obișnuită și calmă, ca o apă de șes strînsă între maluri înguste, a cărei curgere nu o auzi și nici nu o vezi, a cărei frumusețe ți se impune, nu de la suprafața pinzei lucii, ci de la adîncimea bănuită, care îți solicită gîndirea și emoția. Nu era profesorul unei prelegeri, ci un om învățat și un înțelept care... primea acasă pe ucenicii și admiratorii lui, cu care stătea de vorbă... vorbind numai el. Cu dragoste și cu sinceritate, urmărind firul de la timiditatea și naivitatea duioasă a începuturilor pînă la perioadele de avînt eroic, pînă la culmile dinspre sfîrșitul veacului trecut. Ca să ajungă, vorbind despre Alecsandri, să ne spună într-o imensă abstragere, relevînd puterea de abstracție a poporului care a găsit exprimarea cea mai fericită a conținutului sentimentului de iubire, înconjurîndu-l total și exclusiv de neant... „chiar dacă din Alecsandri nu ne-ar fi rămas decât aceste 2 versuri din Steluța : „Pe cînd eram în lume, Tu singură și eu“, încă marele poet ar fi fost considerat atîngînd geniul“. Ca să ajungă la Eminescu, despre care spunea : „Dacă nu ar fi avut numai 10 ani de creație, dacă ar fi scris într-o limbă pe care nu era nevoit să o construiască singur, dacă limba în care a scris ar fi fost o limbă de circulație universală... Luceafărul nostru ar fi fost cel mai mare poet al lumii din tot secolul al 19-lea“. Iubind cu discreție, dar cu cea mai mare pasiune pămîntul și peisajul românesc, poporul și multele lui virtuți și frumuseți, Ibrăileanu comunica ascultă-



D. D. Pătrășcanu

torului dragostea și admirația pentru operele de artă care împodobesc istoria literaturii române. Și nu urmărea cu sistem și metode didactice gândirea și învățătura sa, ci vroia și încerca să sădească în inima studenților entuziasmul și dragostea pentru literatura și arta unui popor de țărani, către care trebuia să se îndrepte toată atenția și pentru care trebuiau să se facă toate eforturile de a-l ridica pe o treaptă superioară de viață din punct de vedere economic și cultural.

Alții au chemarea și competența de a întreprinde studii și a formula concluzii de ansamblu asupra operei acestei mari reviste și în diversele ei etape și stadii. Mă socotesc dator a face și eu o reflecție de ordin general. „Viața românească“ a răspuns unor condiții sociale și istorice, la începutul secolului, în care opera pe care a întreprins-o a fost de o reală eficacitate, nu de aparență ci de esență. Mentorul adevărat, spiritus rector, de-a lungul timpului, pînă la transferarea revistei la București, în 1933, a fost Ibrăileanu, care s-a bucurat în permanență de un prestigiu și de o autoritate incontestabile. Învățătura lui profundă, forța de pătrundere și înțelegere a fenomenului literar în toate implicațiile lui sociale și utilitare, în urmărirea unui țel de care nu se poate lipsi nici o acțiune umană și deci nici fenomenul literar în ansamblul său, puterea extraordinară de abstracție și în același timp de fantezie creatoare, amîndouă îmbinate și controlate de un sigur echilibru interior și de un rar simț al proporțiilor și armoniei, forța spiritului său critic și desăvîrșita lui probitate și bună credință, totdeauna reale și actuale în discutarea ideilor, luciditatea permanentă, — i-au impus totdeauna sfatul și directivele. „Viața românească“ era cea mai răspîdită și citită revistă din toată țara.



Înspre primăvara anului 1924, după ce lipsisem din Universitate un an pentru a-mi face stagiul militar, cînd îmi pregăteam examenele de licență la Filosofie, cineva mi-a transmis invitația de a-l vizita pe Octav Botez. Îl cunoșteam din articolele de critică literară pe care le scria la „Viața românească“, îl avusesem cîteva luni și profesor de psihologie și logică la „Internat“, fără să fi avut contacte personale. Mă ruga să-i suplinesc catedra la „Liceul Național“ pînă la sfîrșitul anului, el aflîndu-se în concediu în vederea susținerii tezei sale de doctorat. Am stat atunci mult de vorbă cu el, în casa modestă din strada Albineț, în biblioteca lui bogată, de filosofie și literatură. L-am vizitat pe urmă în mai multe rînduri, făcîndu-mi mare plăcere gândirea serioasă și totdeauna atentă și documentată, pînă la limita dificilă a exprimării, din cauza controlului permanent asupra afirmațiilor, pe care se trudea să le lipsească de erori. Îmi împrumuta cărți foarte bune și odată mi-a dăruit un volum de sociologie al lui Bouglé, — el avea 2 exemplare, — pe care îl am și acum și-mi amintește de omul bun și modest, de învățatul critic și filosof care era Octav Botez.

La Liceul Național, elevii erau obraznici și nedisciplinați, nu ca „la noi la Internat“. Profesorii trebuiau să aibă multă autoritate personală ca să nu sufere neplăceri. Eu eram suplinitor la o mulțime de obiecte: filosofie, franceză, latină, germană, — și la cursul superior. Vroiam să-mi fac un rînd de haine noi, era inflație, moneda se devaloriza, și mă luptam cu ore în toate zilele, slab, obosit și enervat pentru că acasă nu-mi pregăteam lecțiile ci... licența mea. Nu înțelegeam să fiu „suplinitorul“ gîndit de elevi, care le... „îndrepta“ notele, la care puteau să nu învețe. Eram ostentiv, dar concentrat asupra temelor și asupra elevilor, explicînd, ascultînd.

— „Domnule profesor, îmi formula... „ajutorul“ într-o zi un elev din clasa a 8-a, vă rog să ne explicați lecția în franțuzește, știți... trebuie să ne deprindem,

noi dăm bacalaureatul și ni se cere..." Clasa murmură, unii rideau pe înfundate. Eu eram, desigur, în incurcătură, nu vorbeam franțuzește, nu făcusem exerciții destule și nu aveam uzajul, dar... le-am răspuns aproape imediat că au dreptate și am început a vorbi despre Emile Augier și opera lui în franțuzește, cred că aproximativ corect și oarecum curgător, dar traducind mereu în minte ceea ce gîndeam cu mai multe „îi-uri“ intrruptive ca de obicei și conducîndu-mă cu destulă abilitate de textul manualului. Elevii s-au astimpărat și au devenit serioși, dar după cîteva zile mă huiduiau la ieșire, în recreație. În cancelarie „colegii“ discutau cazul.

— „Ascultă, dragă, fii mai domol, nu te aprinde și nu exagera rîvna, nu-i bine să fii prea sever. Nu se face așa cariera de profesor, ai să-ți distrugi plămîinii, ai să te îmbolnăvești. Mai multă îngăduință cu elevii și mai multă grijă de dumneata, ești la început și drumul e lung și greu“. Colegul care îmi dădea aceste sfaturi din toată inima și cu blîndețe, impresionat de figura mea palidă, era Costache Botez, învățatul profesor de limba și literatura română, și el colaborator de temelie în redacția „Vieții românești“. Mă cunoștea de la Seminarul pedagogic unde făcea lecții model pentru studenți și unde, într-un timp, aveam funcția de bibliotecar. Era frate cu fostul decan al Facultății de litere, profesorul Ioan Botez, care pe lîngă volumele sale de studii și aspecte din civilizația engleză a publicat în „Viața românească“ articole referitoare la opera lui Shakespeare, unul deosebit de valoros asupra caracterului de „justițiar“ al lui Hamlet. Amîndoi făceau parte din generația fondatorilor revistei. Eram coleg și prieten — în liceu și la Facultate — cu fiul lui Ioan Botez și am avut deseori prilejul de a-l vedea pe profesor, bucurîndu-mă nu numai de anume „tratații“ dar și de hazul și spiritul vorbei lui.



De mult, de cînd intrasem în liceu, știam că „cercul“ de la „Viața românească“ își făcea vilegiatura la minăstirile din județul Neamț. Într-o vară, ducîndu-mă la Varatec, plimbare aproape de fiecare zi, — am văzut într-o trăsură în care vizitiul era... o femeie din satul meu, pe Ibrăileanu și pe D. D. Patrașcanu, ieșind din minăstire pe „Total“, adică pe drumul care ducea în Valea Seacă și mai departe pînă la „Coșere“ în Soseaua mare dintre Piatra și Tîrgul Neamț. Nu știu de ce îi spuneam noi, băstinașii... „total“ părții dinspre minăstire a aceluși drum. De o parte și de alta a lui, cum ai spune pe „trotuar“, erau cireși mulți și bătrîni, cei mai mulți amari; cu cîreșe de acolo, mari și negre ca ochii negri, făceau măcuțele vestitele șerbeturi și dulcețuri de cîreșe amare. „Coșerele“ erau răs_pintia drumurilor și locul unde se aflau înainte magaziile și grajdurile mîșierului. Pe această alee de cîreși i-am văzut pe cei doi scriitori, amîndoi în straie albe și veseli. I-am petrecut pînă departe cu ochii și mă bucuram, erau deci în minăstire. Rideau, rideau aproape zgomotos. Patrașcanu povestea și ridea, Ibrăileanu tăcea și ridea. „Cumătra Ileana“... vizitiul, fusese de mult cununată de părinții mei, era acum văduvă, vrednică tare și bărbătoasă, avea grijă de gospodărie și de copii și în lunile de vară făcea și birjărie improvizată, — între minăstiri, la băile Băltățești, pînă la tîrg. Ridea și-mi povestea mai tîrziu că „s-a împrietenit“ cu cei doi boieri, care vin de multe ori în poarta minăstirii, unde ea așteaptă pe capra trăsurii și ei o roagă să-i plimbe pe Total pînă la Coșere. — „Da... rîd și povestesc boerii ca și noi țărani, mai ales cel cu barba ascuțită și roșie ridea și povestea într-o zi, da... am auzit și eu asta în poartă... de la maici, — că celălalt boer a cumpărat toți cucoșii maicilor, dimprejur, că nu putea dormi de ei, da eu nu cred... ca să ridă așa de cucoși“. Și Ibrăileanu și Patrașcanu erau cu familia, eu eram coleg și prieten cu băieții și cu fetele lor. Făceam aproape în fiecare seară plimbarea pînă la fineața minăstirii, de

o parte și de alta a „Totalului“, întâi pe cărările din întinsul covor de „ochiul bou-lui“, mai târziu, după coasă, printre căpițele de fin. Cintece și glume, miros de flori ori de fin cosit, răsărea luna, ne întorceam. De câteva ori am ieșit și cu Ibrăileanu, nu așa departe. Și acasă la maica Evlampia. „la Schimbare“, în ceardacul larg, cu scîndurile mari și late, podite de-a lungul, totdeauna spălate, aproape albe, — și la plimbarea cu noi, Ibrăileanu vorbea, ... mai mult el, ... de frumusețea locurilor, de Ceahlău, pe care-l urcase în tinerete, de țărani și de obiceiurile lor, de tristețea pierderii inevitabile a portului țărănesc : „...e antieconomic și nepractic, ... pînză albă, se murdărește repede, podoabele, cusăturile cer mult timp, pieptarele nu se pot spăla..., viață patriarhală, timp mult, ... trecut și amintire.“

Mă duceam acasă la Ibrăileanu, pe urmă și la Iași, de cîte ori înțelegeam că dorește să nu-l deranjez. Îmi recomanda lectură, era încîntat de Anatole France, de Kipling, îi plăcea peisajul exotic, își realiza în imaginația sa, — deopotrivă crudă și controlată de marea lui putere de abstracție, — jungla cu toată flora luxuriantă și cu fauna de lei și de tigri. Într-un rînd mi-a povestit rîzînd că a înfîlînit pe Sadoveanu și pe Costache Botez; veneau de undeva pe Lăpușneanu, ducîndu-se acasă. Erau îmbrăcați curios, cu pălării verzi și cu cizme, cu surtuțe închise și cu cătărămi și cingători late, cu tuburi multe, unul lingă altul, cu puști în spate.

— „De unde veniți, bre, în echipamentul acesta așa de înfricoșător?“ i-a întrebat Ibrăileanu.

— De la vînătoare, ... vînătoare de lupi, au răspuns ei.

— Și ați prins, ați împușcat vre-un lup ?

— Nu, nici n-am văzut măcar.

„Bine, dar atunci de ce nu spuneți că ați fost la vînătoare de lei, ori de tigri?“ a glumit fără să ridă Ibrăileanu, pentru care golul din ceea ce era esențial în expediție, se putea umple imaginativ și abstract, ca orice schemă, fără consecința nici unei alterări, cu oricare din stăpînii junglei. Mai târziu, Ibrăileanu m-a îndemnat să scriu, să public ceva în „Viața românească“, să încep cu recenzii asupra cărților mai noi pe care le citeam. Așa se explică faptul că din 1926 pînă târziu în timpul războiului, am devenit și eu un modest și sporadic colaborator al revistei, pe coperta căreia, de mic, citeam cu evlavie, formulînd cumva și pentru mine un ideal vag, — numele... scriitorilor, — publicînd recenzii, note pe marginea cărților și cîteva studii de filozofie juridică.

L-am văzut pe Ibrăileanu de două ori în patul său de la Sanatoriul St. Vincent de Paul din București, slăbit, nu atît de durerile fizice cît de suferințele morale, pe care indiscreția boalei și a spitalului le imprima unei inimi așa de ingenui, așa de delicate, așa de duioase. Era pentru ultima oară.



Fusesem numit magistrat supleant în Tribunalul Iași din 1924 și în urma examenului de capacitate am fost înaintat, în toamna anului 1927, judecător de ședință în Tribunalul Ilfov. Eram de mai mult de o lună în București, locuind provizoriu la un prieten, nu găseam locuință, o odaie mobilată cît de sumar, la un preț moderat. Căutam mereu și întîrziam. Într-o duminică la amiază vizitam o expoziție de pictură la Ateneu. După ora 1 intrau de-odată în sală multe persoane. Am recunoscut imediat pe D. D. Patrașcanu, care fusese la concertul simfonic cu cucoana

Lucreția și cu Zizica, atunci studentă. Zîmbete, îmbrățișări și felicitări pentru „meritata înaintare”, — informații... „unde locuiesc... vină pe la noi” și, — după ce află de provizoratul meu și de dificultățile ce aveam, — scriitorul stătu o clipă gîndind ceva și spuse tare... „Lucreție, să-l luăm la noi în odăița de sus, ce părere ai, vorbește cu Cornélie”. Femeia distinsă și fină, grațioasă dar pornită spre haz și veselie, care era Cucoana Lucreția, avu părere bună și o însoți bucurată cu o explozie de ris pentru spontana alungare a necazului de care mă plîngeam. A doua zi eram instalat în casa lor din actualul bulevard G. Coșbuc, la Rond. Casa era frumoasă și încăpătoare, construită dinaintea primului război. Într-un interviu publicat în „Adevărul literar”, scriitorul, care acum trăia cu familia dintr-un buget foarte modest, alimentat de veniturile ce-i aduceau lucrările literare și manualele de istorie, la care lucra continuu, spunea că și-a făcut-o „încurcîndu-se și descurcîndu-se”. În prima fază a încurcăturilor, a zidit-o și s-a așezat în ea, în cea de a doua, care a ținut mai mult, s-a descurcat plătind mereu datorii, capete și dobînzi, devenind proprietar liber de orice servituții... Cămăruța mea era izolată, mai sus decît etajul casei cu scară directă întunecoasă și îngustă, răsucită în loc, care dădea într-o frîntură de curte. Nu încăpeau decît patul, un dulap de haine, o măsuță și un scaun. Aveam și o chiuveță între dulap și pat. Mă... autogospodăream. Dudaia Cornélie era sora scriitorului, delicată și blajină ca și el; mi-a cerut bani puțini, cămăruța de la mansardă era venitul ei... moșia ei. Luam masa la un restaurant în cartier și seara, cînd veneam acasă, îl întîlneam afară pe „Domnu Patrașcanu” sau pe altcineva din familie, intram în holul cu scară la etaj, unde erau biroul și dormitoarele, — parcă văd pe trepte, la cotitură vasele mari chinezești și pe balustrada de stejar frumosul șal oriental, — și treceam apoi într-o odaie largă, spațioasă, drept pe colțul dintre Rond și strada Albă, unde aveau loc întîlniri de familie, de prieteni, unde adeseori ascultam muzică bună, executată la pian. Uneori stăteam cu toții de vorbă acolo și scriitorul se cobora din birou numai ca să ne întrebă de vreun cuvînt sau vreo expresie care s-ar potrivi mai bine pentru o anumită replică, rîzînd și făcînd haz de imaginea care-l preocupa. Risul era contagios și ne prindea pe toți; scriitorul avea înțelegere și simpatie pentru eroii săi, pe care „nu-i făcea de risul lumii”. Spiritul de observație al lui Patrașcanu era afectat de slăbiciunile omenești care creau situații comice, dar risul său era însoțit de milă și de bună-tate. Eram încîntat cînd auzeam pași pe scări, știam că mă poțeste careva din băieți la vreo reuniune ori îmi aduce biletul pentru concert. Mă duceam cu ei în fiecare duminică, în ultima bancă din sală, acolo erau mai ieftine biletele, dar se găseau greu. Îmi părea rău că venea vremea să-i părăsesc, era o atmosferă caldă, prietenească și în același timp aleasă, distinsă, intelectuală. Domnu Patrașcanu se interesa de întîmplările din Palatul Justiției, avea prieteni avocați, îi plăcea să povestească. Mă poțtea citeodată și pe mine spre seară, la ceai, în sufrageria împodobită cu faianță și ceramică atîrnată pe pereți, deasupra lambriului de stejar. Îi plăcea să pregătească singur ceaiul și cafeaua, susținînd în aceasta o „știință și o artă”, pe care eu nu le-am priceput și apreciat niciodată. — „Domn Preuțăscu”, mi se adresa cu puțin timp înaintea mutării mele și-mi pronunța numele căutîndu-i sonorități și armonii pe care le găsea indulcînd și vocala și... consoana din temă, „spune-mi și mic întîmplarea pe care i-ai povestit-o Lucreției, că ea nu reușește să mi-o spună, o apucă risul dinainte”. În adevăr le povestisem la toți ceva de haz și am însoțit povestirea și cu anume exhibiții... coregrafice.

Era vorba de o vizită neobișnuită pe care o primisem sus în odăița mea. Se apropia un an de când venisem în București, eram judecător sindic și într-o seară rece de octombrie, după orele de tribunal, m-am dus cu grefierul la magazinul din Calea Griviței, al unui negustor de manufactură, care fusese declarat în stare de faliment. Trebuia să aplic sigilii, să iau registrele și cheile, să închei un proces-verbal. Acolo am avut un incident penibil cu proprietarul firmei, un tânăr voinic, foarte nervos și aparent revoltat, deși poate că era numai surescitat și necăjit că eșuase în încercarea lui. Drept răspuns întrebărilor ce i le puneam, m-a ofensat grav prin atitudine și chiar prin cuvintele sale. I-am atras atenția că se face vinovat de ultraj, și i-am pretins scuze, dar el a refuzat. Am scris procesul-verbal de ultraj, pe care l-am trimis la Comisariat prin grefier. Pedepsa prevăzută de lege era serioasă și comisarul îi comunicase desigur că trebuie să-l înainteze la tribunal sub stare de arest. A doua zi dimineața stăteam la măsuța mea și citeam, cum făceam în fiecare zi, câteva ore, înaintea prînzului, după care mă duceam la tribunal. Am auzit pași grei și nesiguri pe scări. Deschid ușa și văd o cucoană plăcută la înfățișare, de vîrstă mijlocie, îmbrăcată corect în negru, cu pardesiu și cu o pălărie simplă. N-am avut răgazul de a o întreba nimic și femeia a intrat gîfîind în odaie, izbucnind în plîns. Era mama aceluia negustor, mă ruga, mă implora să-l iert. Nu-i puteam explica nimic, plîngea. Nu știam ce să fac, îi spuneam că am să văd, că fusesem insultat, că... La un moment dat îmi cade în genunchi și-mi cuprinde picioarele, intonînd egal și monoton, după răstimpuri întretăiate de plîns, cuvinte puține, repetate, de iertare. Mă impresiona și mă durea, prăbușită în fața mea în genunchi o femeie care..., mama... vai, dar cum m-a găsit, cît a umblat și pe unde, pe cine a întrebat..., plînsul ei monoton îmi sfredelea urechile. Nu vroiam să aud, mi le-am astupat cu mîinile amîndouă. „Doamnă, am protestat, nu se poate, vă rog ridicați-vă, vă rog.“ Femeia stătea jos cu capul pe picioarele mele. M-am aplecat și am ridicat-o cu greu, am încercat explicații. Din nou s-a prăbușit pe podea îngîmînd câteva vorbe, încet, printre suspine. Atunci, ...de milă..., de rușine, m-am lăsat și eu în genunchi, ca să-și dea seama că nu-i accept umilînța, că nu trebuie să stea în genunchi, că fusesem insultat, că eu reprezentam statul și autoritatea, că am să văd, poate... Am rugat-o să se scoale, adică să ne sculăm, amîndoi, și eu... și ne-am ridicat împreună tot încet, încet. Dar iar s-a lăsat jos, iar m-am lăsat și eu. Îmi dădeam seama de ridicolul scenei, nu puteam nici rîde, nici plînge, nici vorbi. De vreo 3—4 ori s-a repetat scena aceasta de litanie într-o casă ciudată de rugăciune. Ne plecam în genunchi amîndoi în același timp și ne ridicam iarăși amîndoi în același timp și în ritmul lent pe care-l condiționau atmosfera și suspi-nele psalmodiate ale femeii, ca în fața chipului cioplit al vreunui zeu păgîn, nu-mi imaginam cum și unde, așezat în odăița mea. Am reușit s-o liniștesc numai primindu-i ruga și a plecat mulțumindu-mi cu lacrimi vărsate pe mîinile mele pentru făgăduiala ce-i făceam că voi retrage procesul-verbal și că voi telefona comisarului imediat ce ajung la tribunal.

Scriitorul a ascultat povestirea mea, a rîs și s-a amuzat închipuindu-și scena îngenunchierii mele și a acelei doamne, — cum ne aplecam și ne ridicam amîndoi unul în fața altuia, — dar la sfîrșit, în ochii lui mici s-a strivit o lacrimă. M-a îmbrățișat și m-a sărutat, făgăduindu-mi că va scrie povestirea: „Bine ai făcut, domn' Preuțescu, ofensa pe care ți-a făcut-o fiul a fost spălată de lacrimile mamei.“

Amintiri de la „Viața românească“

de D. I. Suchianu



spune că numai literatura realistă are valoare de artă, nu-i numai o opinie ci și o constatare. A spune că originalitatea în competiția internațională se măsoară cu gradul de specificitate națională —, iarăși nu-i numai o judecată, ci și o observație. A fi antirasist, a fi democrat, a iubi pe cei mici nu înseamnă numai a avea păreri, înseamnă a fi om. A crede că e firesc să descrii în romane țărani într-o țară unde 95% din locuitori erau țărani, nu-i o concluzie ci un fapt. Dacă vrei o definiție exactă a „doctrinei“ grupării de la „Viața românească“ cred că cea mai precisă ar fi aceasta: „n-a existat o singură idee frumoasă și morală, o singură idee progresistă, căreia ea să-i fi rămas în urmă“. Un exemplu. În plin fascism, în vremea prigoanei anti-comuniste, „Viața românească“ a avut o fază de marcată simpatie comunistă, o lungă epocă de aproape zece ani în care ea a fost singura publicație net progresistă din România. Peste douăzeci din colaboratorii permanenți erau comuniști, iar ajutorul meu direct, omul înțelept cu care la fiecare pas mă consultam în tot ce făceam, era Alexandru Graur. Trebuie să adaug că acestei perioade îi corespunde calitativ, ca nivel artistic și intelectual, unul din momentele cele mai bune din istoria revistei. În fine, mai amintesc ceva. Eram pe atunci consilier la Consiliul Legislativ. În localul Consiliului, în orele când nu era serviciu, țineam uneori reuniuni mai ample cu colaboratorii revistei, așa că aprozii erau obișnuiți cu asemenea ședințe largi și nu le dădeau nici-o atenție specială. La rugămintea tovarășului Voitinovici, am pus acest local la dispoziția celor două celule clandestine ale magistraților. Un mod concret, pentru „Viața românească“, de a-și arăta simpatiile ei democratice.

Ralea, Ibrăileanu și cu mine am discutat cândva, foarte pe larg, foarte aprins și foarte sever „Cazul Stere“. Am reușit să-l convingem pe domnu' Ibrăileanu în sensul concluziei noastre. Să presupunem (ziceam noi) că ar fi fost oportună, pentru un scurt moment, varianta poporanistă, în așteptarea creării unei industrii consistente și unui proletariat urban mai numeros; oricât de utilă cauzei marxiste finale o asemenea tactică ar putea să fie —, totuși, a te înscrie la liberali, rămîne un act inadmisibil; *necondiționat inadmisibil*. A face acest lucru, de capul tău, fiind după tine o seamă de foști socialiști, așa ceva aruncă pe viața unui om o pată indelebilă. Stere nu și-a dat poate seama. Dar odată ce a făcut asta, trebuia să se aștepte de atunci înainte la insuccese pe toate liniile. În ciuda pătrunzătoarei, profetice sale inteligențe politice; în ciuda eroicului său curaj personal în atâtea împrejurări dificile, acest om admirabil s-a stigmatizat singur, și și-a prefăcut singur viața într-un viitor calvar. Adăugați și faptul că el, când și când, mai făcea cite o gafă uriașă, ca de pildă osteneala pe care și-a dat-o pentru fuziunea țărăniștilor cu naționalii ardeleni. E de altfel caracteristic cum „Viața românească“, la rubrica *Miscellanea*, care angaja revista, a dezaprobat sută la sută această morganică împerechere; ceva mai mult: a considerat-o chiar ca semi-ne-făcută. Cum și era. Și e picant de amintit că tocmai grupul Stere avea să producă sciziunea...

În anii când Ostrovski era ambasador al Uniunii Sovietice în România, Ralea și cu mine întrețineam cu el relații. Ne duceam uneori cu mașinile la Oltenița să petrecem pe malul Dunării. Stere, care știa de aceasta, m-a rugat să-l conving pe Ostrovski să vină să-i facă o vizită la Bucov (o casă cu grădină, lângă Ploești,

ermitajul lui Stere). Astfel, am ajuns acolo, împreună cu Ostrovski, la 10 dimineața și am plecat la 11 noaptea. În timpul meselor se vorbea franțuzește. Restul timpului, adică vreo 9 ore din 14, Stere și Ostrovski au vorbit numai rusește, în doi. Nu știu ce și-au spus. Știu însă ce a declarat Stere pe franțuzește, de față cu d-na Stere, cu tânărul Ioni (fiul lui Stere) și Silvia (fiica d-nei Stere). A spus așa: „Acum se poate purcede la o politică muncitorească pur marxistă. În consecință, în expunerea de motive a noului proiect de Constituție a țării elaborat de mine pentru partidul țărănesc, explic toate acestea și atribui clasei muncitorești un loc egal cu acel al țărănimii, ba chiar un fel de prioritate. Programul meu din trecut a murit.

„Ceva mai mult. În revista „Viața românească“ am scris un lung studiu în mai multe numere asupra Revoluției din Octombrie. Duc narația pînă la preluarea puterii de maximaliști și declar mereu, de-a lungul lucrării, că numai *bolșevicii* puteau duce la bun sfîrșit revoluția și chiar salva țara pur și simplu. Așa că singurul adjectiv pe care e just să-l folosească despre mine dicționarele dv. este acela de bolșevic. Acest epitet pe care dușmanii mi-l dau fără să-i rog, prietenii să mi-l dea măcar cînd îi rog...”

Aceste declarații le cunosc nu numai cele cinci persoane de față, dar și altele, între altele diplomații sovietici care au venit după plecarea lui Ostrovski. Pe semne Ostrovski, sau cancelaria, i-a pus pe aceștia în curent, căci din conversațiile mele cu ei reieșea așa. Cu acești noi diplomați sovietici am fost în raporturi încă și mai strînse. Devenisem directorul general al Cinematografiei, la același minister unde era și Direcția Presei; și șeful misiunii sovietice Kokulev venea aproape săptămînal, fie la minister, fie la „Viața românească“ să se consulte cu mine pentru a dejuca felurite mizerii care se făceau gazetelor și filmelor sovietice. Nici nu-i venea să creadă cînd i-am înmînat un număr vechi al „Vietii românești“ închinat Revoluției din Octombrie și realizărilor sovietice. Dar numărul într-adevăr senzațional avea să fie acela din decembrie 1939. Tânărul comunist care sub pseudonimul V. Nicolau scria cronică militară, făcea o analiză a războiului din Finlanda demascînd monopolurile interesate ale Angliei în această afacere. Reușisem să adorm vigilența cenzurii. Imediat ce a apărut numărul, l-am sfătuit pe Kokulev să cumpere un mare număr de exemplare, căci cu siguranță numărul avea să fie confiscat. Ceea ce s-a și întîmplat. Astfel, revista noastră se poate mindri de a fi fost singura publicație din acea vreme care să fi spus adevărul în această chestiune.

În perioada 1937—1940, tot ce era de seamă în intelectualitatea comunistă sau simpatizantă a ideilor partidului se număra printre colaboratorii permanenți. Cu Ștefan Voicu a avut loc o întîmplare mai specială. Fusese implicat într-un proces și arestat. În calitate de colaborator al revistei noastre, a cerut să se admită mărturia directorului revistei. Eu îmi rupsesem piciorul și ședeam, imobilizat, în gips. Îmi era deci, după toate aparențele, imposibil să vin la tribunalul militar. Cum însă chestiunea era gravă și aveam impresia că intervenția mea ar putea avea oarecare eficacitate, mi-am procurat o pereche de cîrji și m-am dus să vorbesc la Tribunal cu colonelul Dumitru, președintele instanței. Am depus și mărturie în ședință. Nu țin minte precis ce am spus. Știu doar că prestigiul revistei a avut efect asupra instanței și Voicu a fost achitat.

Ca să ne dăm seama de nivelul revistei în acea perioadă, e suficient să citez numele titularilor rubricilor fixe: G. Oprescu, pentru cronica plastică; G. Călinescu, cronica literară; Al. Graur, cronica lingvistică; P. Vencov, cronica științifică; Stanciu Stoian, cronica pedagogică; Dr. Marius Nasta, cronica medicală; Vera Pamfil, cronica evenimentelor din Uniunea Sovietică (soțul ei, el însuși colaborator la revista noastră, avea să fie mai târziu comandant de partizani). Sadoveanu, care iubea revista ca pe copilul lui, spunea că acea perioadă fusese una dintre cele mai bune ale ei. În deosebi era încântat că redeșteptasem tonul viu de polemică culturală. Atunci au apărut cele mai caustice observații despre Nicolae Iorga, personaj *tabu*. În legătură cu aceasta, trebuie să relatez o foarte curioasă situație. „Viața românească” l-a atacat adesea pe Iorga (care nu se „înjoase” să răspundă), dar niciodată nu a avut relații personale cu el. Pare straniu, căci cei de la „Viața românească” aveau o imensă admirație pentru Iorga, îl considerau genial, iar din punct de vedere literar îl socoteau un mare scriitor. Pe Caragiale, pe Vlahuță, pe Panait Istrati, pe Arghezi, „Viața românească” îi chema și se desfăta în compania lor. A avea însă relații directe cu Iorga, cei de la „Viața românească” socoteau că este o imposibilitate morală. Iorga nu concepea relațiile cu oamenii decât ca niște raporturi de la Demiurg la slugă. Într-o seară, la Iași, Ralea, Ibrăileanu și cu mine am discutat îndelung „cazul Iorga”, așa cum odată făcusem cu „cazul Stere”. Acest om era un paradoxal amestec de conduite meschine și idei generoase. Cred că este un lucru unic în istoria ideilor politice ca cineva să fi debutat, ca el, cot la cot cu sinistrul A. C. Cuza, și, ulterior, cu o admirabilă umilitate, să se fi căit și să fi devenit colaborator al gazetelor „Dimineața” și „Adevărul”. De asemenea neuitate în veci vor rămâne vorbele spuse de el în timpul răscoalelor din 1907. Ibrăileanu n-a apucat să asiste la o altă eroică atitudine a lui Iorga, care de altfel avea să-l coste viața: atitudinea lui față de hitleriști. La acea discuție de la Iași am povestit eu următoarele. Începuse primul război mondial, începuseră dezastrea, bejenia, zăpăceala, dezolarea. Mă aflam la Iași unde îmi făceam școala militară (Ralea și cu mine eram în aceeași baterie). Ne așteptam ca nemții să ocupe și Moldova. Eram disperăți, abătuți, nemîncați, înfrigurați. Aflăm că Iorga vorbește în ziua aceea la Teatrul Național. Ne ducem și noi, convinși că vom auzi acolo câteva lucruri care să ne ridice puțin moralul. Discursul a ținut două ore. Habar n-am despre ce a vorbit. Aș fi fost incapabil să reconstitui vreuna măcar din „teme”. Știu doar atât: că tot ce spunea Iorga mergea la inimă. Două sentimente, și numai două, vagi și generale animau tot discursul: ura împotriva dușmanului și dragostea pentru țară; două idei care la fiecare întorsătură de discurs, acel magician le îmbrăca în fapte noi, în vorbe, imagini, decoruri noi, în alte și mereu alte asociații, sectoare și constelații de idei. Un discurs este, prin definiție, o pledoarie care, prin argumente logice, convinge, demonstrează. Iorga în viața lui nu a demonstrat nimic. Gîndirea logică i-a fost străină. Folosea ideile, dar nu ca să clădească silogisme, ci ca să picteze cu ele situații, priveliști morale. Profesorul nostru de la Internat, Jacotă, îl definea foarte pitoresc: „Iorga, bre, este trei lucruri: poet, orator și muiere”. Iorga nu raționa, nu dovedea. Pleca de la o afirmație, pe care o împodobește cu zece, douăzeci de haine una mai fascinantă decât alta. Procedeu este în fond o mistificare. În loc de dovezi, se aduc simple întruchipări poetice. În mintea ascultătorului se produce confuzie. Dacă — își spune el — ideea aceasta se poate exprima într-atitea feluri, e semn că ideea e adevărată...

Acesta era secretul fascinației exercitată de omul acesta unic. Misiunea lui pe acest pământ fusese să înflăcăreze inimile, să nască în suflete plăcerea de a trăi

intens lucruri frumoase. Dacă el, în ciuda firii sale personale, a optat întotdeauna pentru ideile nobile, generoase, a fost pentru că numai acelea fascinează. Era oarecum silit. Profesiunea de mag aducător de fericire spirituală îl obliga la aceasta. În această categorie foarte specială de genii, Iorga a fost un exemplar neîntrecut. Savanți istorici există destui. Dar un om care, de îndată ce deschide gura, să dea ascultătorului impresia că aude exact lucrurile după care inima lui de mult rivnește; un om care să-i pună instantaneu pe ceilalți în stare de încântare, fără însă ca să se fi ales măcar cu o singură cunoștință în plus, acest miracol de galantomie bazat pe neant și pe extaz, acest mod cu totul special de a aduce fericirea a avut un mag neîntrecut: pe Nicolae Iorga, omul pe care, pe de altă parte, un elementar simț al „self-respect“-ului îți interzicea să-l frecvențezi. Și într-adevăr, nimeni de la „Viața românească“ n-a avut relații personale cu Iorga (de altfel omul acesta n-a avut în toată viața lui nici un prieten).

De mult voiam să explic această ciudată și amfibie atitudine față de el a celor de la „Viața românească“. De ce le-a repugnat întotdeauna să aibă raporturi amicale sau măcar colegiale cu acest titan pe care îl admirau, în fond, mult mai mult decît fusese el admirat de devoțiații săi „iorghști“.

Tot în legătură cu Iorga îmi aduc aminte un amănunt tulburător. Ralea și cu mine ne dusesem să-l vedem pe Stere. Atunci ne-a povestit acesta cum concepute el finalul romanului său. Cînd ne-a spus că Vania Răutu va muri ucis de un discipol al lui Arghiropol (adică Iorga), eu l-am întrerupt. „Nu, domnu Stere. Pe Vania Răutu îl poți omori cum vrei. Cu Arghiropol, este altă socoteală. Nu pe Răutu, ci pe însuși Arghiropol trebuie să-l ucidă acel discipol al lui... Arghiropol.“

Avusesem această intuiție bazată pe vaga idee că Iorga se lepădase de barbarele lui cuzisme de la început și că cimpanzeii nu iartă asemenea evoluții. Abia tîrziu, în 1940, mi-am dat seama cît sinistru adevăr fusese în propunerea mea.

Îmi aduc aminte o altă întîmplare, de astă dată veselă. Scrisesem în *Miscelanea* cîteva mici observații cu privire la gîndirea d-lui Iorga. Acesta sosește la parlament încă furios și foarte dispus să-i găsească nod în papură lui Ralea care tocmai trebuia să țină un discurs. În cursul cuvîntării, Ralea vorbea dezaprobator de un anumit fel de politică bazată pe lovituri de stat, *pronunciamentos*, revoluții de palat etc. El numea asta *politică iberică*. Dl. Iorga, din bancă întrerupe: „Mă rog, eu știu că Iberia este o peninsulă... în Europa... Ce caută aici republicile din America latină?... Ar fi bine ca d-l ministru de instrucție să nu mai admită în învățămînt persoane agramate care ignorează chiar geografia elementară...“

Ralea, la tribună continuă: „Adjectivul *iberic* se folosește și pentru republicile din America Latină. Dacă d-l Iorga ar fi citit jurnalele, ar fi văzut acum cîteva săptămîni anunțat un *Congres pan-iberic*, unde, bine înțeles, cei mai mulți din participanți erau republici din America Latină. Pe de altă parte mă îndoiesc că dl ministru al Instrucțiunii publice va lua în serios sugestiile d-lui Iorga în materie de geografie spaniolă, deoarece d-sa, într-o carte recentă, spunea că Murcia, care se află la 250 de kilometri departe de coastă, este port la mare! În asemenea condiții Piteștii noștri sînt și ei un chipeș port la Marea Neagră...“

Dl. Iorga, din nou, întrerupe, cu aceeași superioritate de demiurg:

„Prost eu că stau de vorbă cu fite-cine!“

La care Ralea îi răspunde: „Nu, domnule Iorga, problema nu este dacă dv. sînteți sau nu sînteți prost... că stați de vorbă cu fite-cine, ci dacă Murcia este sau nu este port la mare...“

Toate acestea se găsesc în stenograma Monitorului Oficial al acelei ședințe. După cum, pe de altă parte, toate aceste „mici mizerii“ pălesc în fața cumplitei tragedii a lui Arghiropol asasinat de o bandă de discipoli ai lui... Arghiropol. Destin

tot atât de dramatic ca și al lui Stere, acest intelectual de talie ciclopeană care a plătit cu o viață întreagă de suferință o singură mare, impardonabilă greșeală. Ori ce lucru pe lumea aceasta își poate găsi o justificare, o scuză, o explicație. Dar a fi marxist și a te înscrie la național-liberali, aceasta nu. A plătit-o de altfel foarte scump. A plătit-o cu aceeași monedă ca aceea a păcatului însuși. Osînda lui avea să fie ca toată viața să se vadă acuzat de lucruri pe care nu le-a făcut, acțiunile lui bune fiindu-i interpretate ca vinovății, și fiecare silabă care se va profera la adresa lui să fie o calomnie. Întreaga sa existență va fi un șir de nedreptăți făcute lui. Tragică biografie, bazată pe o singură culpă inițială care aruncă nefericire peste tot restul vieții.

Pe Ibrăileanu l-am cunoscut de abia după întoarcerea mea de la doctorat, de la Paris; Ralea îl cunoscuse mai de mult: dăduse licența cu el în 1916. Dar pe Stere noi l-am cunoscut încă din 1915, la București. Senzaționalul său discurs la Camera împotriva lui Take Ionescu și a partizanilor intrării noastre în război, discurs apărut în extenso în „Viața românească“, noi îl citisem cu mare atenție. Totuși nu aveam o idee complet limpede despre semnificația aceluia război. Ralea era din Huși, ca și doctorul Lupu, prietenul devotat al lui Stere. L-am rugat pe doctor să ne ducă la Stere, care ne-a explicat războiul așa:

„Este un duel între două bande de țilhari; țilhari fără ideologie, ci doar cu interese de jaf ouse. Fiecare vrea coloniile celuilalt, fiecare vrea să aibă monopolul mărilor. Francezii acuză de barbarie pe binecunoscutul *Volk der Dichter und der Denker*, nemții afirmă că harnicul, cumintele, deșteptul popor francez este un neam de degenerați, junkerii zic că luptă pentru libertate, francezii și englezii zic că apără drepturile omului, avînd ca aliat de nădejde cea mai odioasă dictatură, tirania țaristă... Totul e absurd, ridicol, neserios. Serios e doar instinctul de pradă, lăcomia de cucerire. Adică mai este ceva serios, ba chiar dramatic, ascuns în cutele Istoriei. Este Rusia. În Rusia acum, ca și după războiul ruso-japonez, va izbucni o revoluție. Această țară *eminamente agricolă* nu are mîncare destulă pentru toată populația. Un sfert cel puțin moare de foame. Asta nu se observă, căci formal oamenii mor de diferite mici boli (răceală, gripă, gălbîinare, bronșită, etc.), boli pe care omul normal le face pe picioare, dar care pe inanițiat îlucid. Și treaba merge. Dar asta numai în timp de pace. Dacă izbucnește un război (și războaiele de azi mobilizează nația întreagă), peste un timp mai lung sau mai scurt, se ajunge la foamete. De data asta înfometatul însă e soldat. Dacă are stomacul gol, are în schimb cartușiera plină. Pușca nu mai apără patria ci servește la vînătoare după hrană. Așa cum corpurile cad după legea lui Newton, așa de inevitabilă este revoluția care se va declanșa în Rusia în cursul acestui război. Revoluție care pentru România are o importanță națională enormă. Noi avem provincii de revendicat în Austro-Ungaria. Acest imperiu bizar, acest organism hibrid și artificial dăinuiește totuși. *Din cauza Rusiei*. Căci cele mai multe popoare din împărăția lui Frantz Iosef sint slave. Ele de bună voie își amînă politica iredentistă atîta vreme cît în Rusia va persista un regim feroce de dictatură și de imperialism cuceritor. Ei cunosc bine cîntecul de sirenă al țarului, „părinte, tată iubitor“ al tuturor popoarelor slave. Ei știu că deocamdată iredentism ar însemna panslavism. Și deocamdată preferă un trai liniștit și civilizată sub stăpînirea relativ blindă și politicoasă a acvilei bicefale, mai bună deocamdată decît „fraternizarea“ cu cnutul Ohranei. Iată de ce conducătorii minorităților slave din Austro-Ungaria fac deocamdată politică de înțelegere cu „drăguțul de împărat“. Chestia lor se rezolvă nu la Viena, ci la Petersburg. De îndată ce o revoluție va democratiza Rusia, imperiul habsburgic, imediat și automat, se dezagregă. Independent de orice alte împrejurări. Chiar dacă s-ar găsi în acel moment în culmile unui triumf militar“.

Noi, cei doi tineri studenți ieșiți de pe băncile Liceului Internat și din atmosfera ieșană de cult pentru *Viața românească*, am rămas impresionați de logica de fier a demonstrației lui Stere și ardeam de dorința să o difuzăm mai departe. Tocmai avea loc, la Universitate, o mare adunare studențească în care se discuta intrarea noastră în război. Ne-am dus și noi acolo. Iar Ralea a luat cuvântul, începând să explice ideile dezvoltate de Stere. Am zis începând, căci președintele asociației, viitorul Doctor Banu (și chiar viitor ministru), om cu simț practic și mai ales cu simțul viitorului, a fost probabil impresionat de inteligența și curajul tânărului student Ralea, căci în timp ce acesta încă mai vorbea și băncile începeau să vibreze ostil, Banu se apropie de mine, mă roagă să viu nițel după dînsul, deschide o ușă în fundul sălii și-mi arată locul pe unde noi va trebui să ne strecurăm, în momentul cînd va începe bătaia...

Aventura noastră de la adunarea studențească a fost a doua zi semnalată într-o gazetă. Iar în Camera deputaților Petre Carp și-a exprimat aprobarea față de curajosul gest al tânărului student.

Revenind la demonstrația lui Stere. Felul cum în mod spontan s-a lichidat imperiul habsburgic repede după izbucnirea revoluției rusești arată că vorbele lui fuseseră profetice. Cît despre studiul său asupra revoluției din 1917, cred că este ceea ce s-a scris mai interesant și mai dramatic asupra acestui subiect. Este patetic ca un roman de Tolstoi. Numai că aici, fiecare vorbă spusă de personaje e și istoricește adevărată. Culeasă nu din mărturii, ci din acele cîteva zeci de volume ale Arhivei contra-revoluției, documente prețioase, pe care Stere le avea toate, în biblioteca lui de la Bucov, și care au servit, volum cu volum la întreținerea focului din sobă pentru încălzirea armatelor hitleriste care se retrăgeau după 23 August.

Ar fi, cred, de un mare și multiplu interes să reedităm în volum această admirabilă lucrare.

În perioada cînd conduceam această revistă, dorind să folosesc toate formele posibile de manifestare democratică, m-am gîndit să consacru un număr celei de a 150-a aniversări a marelui revoluții franceze. M-am pus în legătură cu ce avea mai distins intelectualitatea franceză, și am obținut cîte un articol dela următoarele persoane: H. Focillon, marele istoriograf al artelor, Alain, autorul celebrelor „Propos“, Julien Benda, Emile Henriot, André Thérive, Ed. Pilon, André Chamson, viitorul președinte al PEN-clubului, celebrul romancier Henri Bordeaux, Jean Zay, Edouard Bourdet, dramaturg vestit și director al Comediei franceze, Maurice Constantin Weyer, Jacques Dedubridel, Jean Perrin, faimosul savant atomist.

Nu pot să termin aceste amintiri, decît reamintind, încă odată, că cea mai bună perioadă a revistei a fost perioada Ibrăileanu-Sevastos-Topîrceanu. Acești trei oameni munceau cot la cot, zi și noapte, nu numai studiind cu lupa fiecare manuscris, dar îndreptîndu-l, stilizîndu-l, aproape refăcîndu-l. Această operație și-o făceau de altfel și reciproc, cenzurîndu-se unul pe altul. Întreaga lor vlagă au închinat-o educării „unei țări întregi: educarea gustului liber, dezvoltarea gustului pentru frumusețea morală, pentru tot ce e delicatete, curaj, bunătate“. Și Ralea și eu, fiecare în perioada lui, am muncit la întreținerea acestui înalt nivel. Dar eforturile noastre nu se pot compara cu silințele celor trei către care merg toate gîndurile noastre astăzi.

Cum nu l-am cunoscut pe G. Ibrăileanu

de Henriette Yvonne Stahl



sunt întâmplări care, cu cât trece timpul, cu atât amintirea lor devine mai pură și mai pregnantă. Timpul, în loc să le estompeze, le conferă importanța lor esențială, sensul lor simbolic. Potențialul cuprins în sămânță, rodește.

Patruzeci de ani, peste patruzeci de ani au trecut... Intr-adevăr ani suficienți ca întâmplările de atunci — în 1924 — să poată fi judecate în adevărata lor semnificație.

1924... Dar mai bine să povestesc de-a rindul totul, așa cum s-au întâmplat faptele.

În 1924, deci, părinții mei au fost chemați la școala unde căutam să-mi termin liceul ca să li spună că sînt repetentă; dar tot în acel an, părinții mei au fost chemați și la ziarul „Dimineața” ca să li se spună că romanul „Voica”, pe care îl predasem acolo spre lectură, este un roman bun care desigur va conta în literatura românească. Amintesc aceste fapte nu pentru comicul lor savuros și nici pentru a învinui cadrele didactice ale acelor vremuri, sau a mă dezvinovăți pe mine, sau a mă lăuda, nu, ci pentru a demonstra acum, abia după ce a trecut timpul necesar, un sens ce îmi pare de o mare importanță și nu numai pentru mine care am beneficiat de el, ci unul important în sine.

Intr-adevăr, aș dori din inimă, povestind acele întâmplări petrecute atunci, să subliniez că oamenii care au apreciat paginile scrise de mine erau oamenii „Vieții românești”, și anume: Garabet Ibrăileanu, Mihail Sadoveanu, Mihai Ralea, Demostene Botez, Otilia Cazimir, Topîrceanu, Lucia Mantu etc... etc... și că acești oameni au avut prospețimea de suflet, libertatea față de prejudecăți, curajul în luări de responsabilități și, totodată și priceperea necesară ca să promoveze o adolescentă care nu prezenta nici o garanție de seriozitate decît acele pagini, puține, oferite lor cu destulă înconștiență și indiferență.

Cred că dorința entuziastă, generoasă a cercului „Vieții românești” în a descoperi și promova un talent nou care le părea real a fost încă o dată cu prisosință demonstrată tocmai prin atitudinea luată de ei în cazul meu, „Cazul Voica”, cum l-a denumit însuși Ibrăileanu.

Eu, acum, aș dori prin aceste rînduri mărunte, să pot demonstra la rîndu-mi toată recunoștința ce o port celor ce au constituit valoarea „Vieții românești” și mi-au dat posibilitatea de a mă manifesta ca scriitoare, și nu cred că aș putea-o face altfel decît încercînd a spune și altora ce am simțit și ce simt pentru Ibrăileanu și centrul de ideologie și cultură creat și condus de el. Fie-mi deci îngăduit a vorbi tot despre mine.

1924...

Îmi amintesc perfect și oricine își poate închipui uluirea mea cînd, după ce fusesem certată că am rămas repetentă, m-am trezit că maestrul Mihail Sadoveanu — pentru mine de pe atunci făptură legendară — vine la mine acasă ca să vadă și să cunoască personal „adolescenta” care scrisese „Voica”.

In odaia în care fusese poftit Mihaïl Sadoveanu, am intrat firavă și intimidată. Am stat nemișcată în fața lui. M-a privit lung. L-am privit și eu. Mă emoționa liniștea lui caldă, maestosă. Mi-a spus:

— Vasăzică mata ai scris „Voica“.

— Da.

— Apăi să știi că lucrul scris acolo e limpede și spus cu milă și pricepere despre țărani. Vezi numa, nu cumva să te pierzi. Să nu strîmbi nimic în dumneata și să te ții de lucru. Ca să fii scriitor, trebuie trudit...

Atunci „adolescenta“, într-un elan neprecupețit de sinceritate și umilință temătoare, i-a spus marelui Sadoveanu, amarul ei păs, adică cum că este repetentă și că părinții sînt supărați pe ea.

Rîsul sonor a lui Mihaïl Sadoveanu a umplut încăperea. A spus printre hohote:

— Da' cum așa duduică! Nu ai învățat? Ai fi și la limba românească repetentă!

— Da. Trei și la română.

Hohotele de rîs nu conteneau.

— Tamen la limba românească! Da' se poate! N-ai cetit mata?

— Am cetit eu... cîte ceva... dar nu am cetit manualul de școală.

— Rău... rău! Ce o să ne facem cu școala și repetenția? Cum o s-o dregem! D-apăi, spune mata, pe țărani de unde îi cunoști așa de bine?

— Am stat cu ei... Stau mereu cu ei... la țară... în sat... Ne-am împrietenit...

— Va să zică nu ai cetit manualul de școală, da' pe țărani i-ai înțeles!

Și alte hohote de rîs au răsunit în odaie.

Îată însă, că risul și întrebările marelui Sadoveanu în loc să mă umilească îmi dau o împăcare cu mine însămi. Incep să rîd și eu și rîdem cu poftă amîndoi. Printre hohote îi povestesc:

— Și tocmai despre dezrobirea țărănilor și împămîntenirea lor era teza la examen... teza cu nota trei...

— Rău... rău... duduică! Altădată să cetești și manualul de școală!

— Da, da...

Și așa, pe negîndite, repetenția și nota trei la limba română se află minimizezate, iar eu mîngîiată de rușinea pățită; dar totodată, în mod miraculos, iau cunoștință de faptul că într-adevăr sînt o scriitoare și conștientă și de importanța acestui fapt. Prezența lui Sadoveanu la mine acasă îmi conferă o certitudine și un sens nou al responsabilității, grav, poate greu de dus, dar dulce inimii mele. Înfelesesem că trebuia să devin demnă de laudele — neașteptat prinos — ce mi se aduceau.

Mihaïl Sadoveanu îmi mai spune:

— Domnul Garabet Ibrăileanu m-a rugat să-i duc la Ieși, romanul dumitale. Dorește a-l publica în „Viața românească“.

E prima dată că aud numele de Garabet Ibrăileanu. Nu bănuiam atunci că omul care purta acest nume va juca un rol atît de mare în viața mea.

Intr-adevăr, foarte curînd micul roman „Voica“ apare în „Viața românească“ (Octombrie 1924) cu o notă de prezentare alcătuită de Garabet Ibrăileanu. După ce am cetit rîndurile scrise de el, mi-am dat seama că fusesem atît de atentă, încît îmi rămăseseră întipărite în minte cîteva fraze: „(...) Cazul Voica(...) Voica este una din cele mai bune bucăți din literatura românească cu subiect din viața de la țară (...) Romanul acesta țărănesc este o noutate în genul lui, prin lipsa de idealizare, prin lipsa de ponegrire, prin cruzimea cu care e redată „sălbăticia“

făranului alături cu înțelegerea ei, deci cu iertarea ei (...) Iată atâtea calități de prim rang ale acestui mic roman (...)”

Acest articol scris de Ibrăileanu a constituit, de fapt, actul meu de naștere ca scriitoare.

Pe Garabet Ibrăileanu însă, pe acest om, omul care mi-a făcut cel mai mare bine al vieții mele de scriitoare, nu l-am întâlnit și nu l-am văzut niciodată. Din clișa aceea însă prezența lui morală și intelectuală mă înconjoară. Am simțit-o vie mereu. Și azi o simt. Și desigur așa va fi până la sfârșitul zilelor mele.

El l-a trimis pe maestrul Sadoveanu la mine, tot el, ceva mai târziu, pe Mihai Ralea, deci prin el am putut beneficia apoi, o viață întreagă, de ajutorul și prietenia acestor oameni. Tot Ibrăileanu este cel care îmi publica imediat tot ce trimeteam „Vieții românești“, nuvele ca „Bătălia dela Port-Arthur“, „Mătușa Matilda“, „Casa Albă“, „Plumb“ etc. și tot datorită aperecerilor lui Ibrăileanu, în 1925 am câștigat premiul de proză al S.S.R.-ului.

Astfel, prin Ibrăileanu m-am simțit legată de cercul „Vieții românești“, de mentalitatea lui, și evitând instinctiv orice curente străine i-am păstrat o fidelitate artistică niciodată desmănițită și niciodată destăinuită până acum.

Cu toate că nu l-am cunoscut, sau poate tocmai de aceea, figura lui Ibrăileanu, în mintea mea, capătă un contur imaginar puternic. Fantasc dar viu. Mi se vorbește de el, culesc ce scrie el și așa mi l-am putut clădi atît de viu, încît mie însămi îmi este greu cîteodată să cred că nu l-am văzut niciodată.

Contrastul flagrant, izbitor, între însetarea lui excesivă de vis romantic și în acelaș timp uluitoarea lui putere de muncă creatoare, mă încînta. Am urmărit cu admirație amețitoarea lui luptă dusă între vis și concretizarea visului. Din vis romantic a scris „Adela“, din luptă concretă a catalizat curentul vital-fecund al „Vieții românești“.

Și, gîndesc acum, cînd el s-a stîns iar viața mea a ajuns la un punct care în mod natural mă încîtă să accept și sfîrșitul ei, poate că acestui om atît de romantic și hrănit de vis i-ar fi plăcut să știe că „adolescenta“ care scrisese „Voica“, atît de lăudată de el, îi purta în imaginația ei o elevată recunoștință. Dar iată că niciodată nu am căutat să-l văd. Sentimentul meu de recunoștință, și el romantic, era desigur prea în sine satisfăcut, ca să mai fi cerut vre-o exterioară afirmare. Poate...

Fapt este că Ibrăileanu a rămas dintre cei mai vii prieteni ai mei. Iar pentru că nu l-am văzut niciodată, mi-l pot și acum imagina tot atît de viu ca întotdeauna. Cîndînd la el, pot crede că nu a murit. În „Cazul Ibrăileanu“, pentru mine, între „atunci“ și „acum“ nu există diferență.

Paloarea sidefată a feții lui, catifelarea adîncă și strălucitoare a ochilor lui, fragilitatea miinilor lui transparente, le văd aveau.

Omul acesta nu poate îndura nici lumina crudă, nici zgomotele stridente. Odaia îi era adîncită în întunec, izolată de zgomot. Pe geamuri, perdelele groase sînt trase. Zilele s-au făcut nopti. Deîndată ce se lasă seara, cînd arșița soarelui s-a domolit, pleacă cu trăsura prin Iași ca să respire aerul molcom al orașului patriarhal. Cînd se întunecă de tot, în orașul care își caută odihna și somnul, el abea începe să trăiască. Pentru el, a trăi înseamnă a lucra. Toată noaptea, în odaia lui tăcută el rămîne de veghe și viu ca o inimă într-un trup. Lucrează.

Dar ca să poată lucra, nervii lui suprasensibili l-au forțat la această claustrare în întuneric și liniște. O claustrare plină de activitate dar necesară lui, tocmai pentru a desăvîrși o operă pe care în alte condiții, nu ar putea-o duce. De aceea, în această claustrare, nimic morbid. Numai astfel reușește să fie victorios

în apriga luptă dusă împotriva nervilor lui prea sensibili care îl torturează. Astfel susține cu luciditate o muncă de titan.

Prietenii, colaboratorii, naturală selecție, știu, respectă și se conformă felului de viață a acestui neobișnuit șef de școală realistă. Se conformă și disciplinei lui mintale care, cu toată bolnăvicioasa lui hipersensibilitate, s-a arătat a fi bună, durabilă și sănătoasă.

Evidența acestei afirmări ciudate se susține prin exemplificarea adusă de fapte, căci în trupul lui bolnav, sănătatea gândirii lui a fost într-adevăr deplină. Numai așa se explică pentru ce oamenii „Vieții românești” au rămas valabili și au putut fi folositori pînă în ziua de azi, încadrîndu-se cu folos vieții revoluționare ce a luat ființă în țara noastră.

Aceasta este desigur lauda cea mai mare ce i se poate aduce lui Ibrăileanu și celor ce au ajutat și continuat tradiția, de la sine reinnoită, a disciplinei „Vieții românești”.

Iar acum, cînd atîția și dintre cei mai de seamă colaboratori ai ei nu mai sînt printre noi, nu putem decît să dorim ca spiritul „Vieții românești” să rămînă mereu viu și fecund.

Figuri de la „Viața românească”

de Mihail Sevastos

COSTICĂ BOTEZ



ntemeietorii revistei „Viața românească” au fost C. Stere, G. Ibrăileanu, M. Carp și frații Ion (Iancu) și Constantin (Costică) Botez. Aceștia erau fiii unui agricultor scăpătat din satul Măcărăști, județul Iași. Iancu ne povestea că familia lor s-ar trage dintr-un străbun de origine albaneză, musulman, și care — botezîndu-se — a căpătat numele de Botez, după obiceiul pămîntului. Plecînd dela această explicație, Stere a dat numele de „Turcu” personajului din romanul „În preajma revoluției” sub care se ascunde Ion Botez.

Iancu avea caracterul mamei sale — o femeie voluntară, practică, ambițioasă, aprigă; iar Costică semăna leit cu tatăl său — un sentimental blajîn, duios, bun la inimă, muncitor, dar fără spirit de întreprindere și lipsit de orice ambiție.

Gh. Haralamb, modest funcționar al Primăriei din Iași, vecinul și prietenul meu din Str. Săvescu, mi-a povestit că fusese coleg la Liceul național cu Costică Botez.

— Era un băiat cuminte și silitor, — îmi spuse Haralamb. Iubea animalele și păsările, ba chiar toate gingăniile pămîntului. În pupitrul lui punea cite un braț de iarbă, în care adăpostea lăcuste, greeri, fluturi... Văzîndu-l veșnic cu iarbă dinainte, colegii îl numiseră: „Iepurașul”, și ca omagiu pentru predilecția sa pentru limba latină îi ziceau: „Lepus”...

Costică avea un suflet de-o rară delicateță. În campaniile noastre vînătorești, făcute de cele mai multe ori numai între noi doi sau împreună cu Mihail Sadoveanu, Costică Botez mi-a povestit multe intimități din viața sa. Astfel mi-a spus

odată că logodna lui a durat doi ani, timp în care el n-a avut nici o legătură, chiar pasageră, cu vreo femeie, — socotind acest lucru ca o trădare, ca o profanare.

Costică Botez era foarte generos. Făcînd contract cu editura „Cultura Națională” împreună cu Ibrăileanu pentru ediția critică a Poeziilor lui Eminescu, Costică Botez luă aconto de la editură 25.000 lei ca și colaboratorul său. Din pricina bolii, Ibrăileanu se retrase din combinație, lăsînd sarcina lucrării pe seama lui Costică Botez, făgăduindu-i restituirea acontului, pe care prietenul său îl refuză.

Costică Botez îmi povestî multe din greutățile pe care le întîmpina el, om de-o corectitudine exemplară, la examenele de capacitate :

— Astfel, într-un rînd, la examenul de limbă română, cel mai bine a răspuns J. Byck. Numai la proba practică s-a intimidat puțin. L-am scos întîiul la clasificație. Președintele comisiei sări ars. — „Cum se poate avea ca asta, — izbucni el, — ca în actuala atmosferă de antisemitism din țară să scoatem întîiul la definitivare pentru limba română pe un evreu ?” — „Dar dacă-i cel mai bun ?” — „Chiar așa, eu nu semnez procesul verbal”. — „Atunci ce-i de făcut, zic, să-i micșorez nota ? Asta n-o fac pentru nimic în lume”. — „Dar se poate găsi altă soluție”, spuse președintele logician. „Ridică de pildă nota celui de-al doilea și să-i promovăm pe amîndoi cu aceeași medie clasificați întîi, dar trecînd pe tablou în frunte pe român”. Așa s-a rezolvat chestiunea, — isprăvi cu desgust prietenul meu.

Costică Botez era foarte omenos. Avînd un elev evreu foarte bun în ultimele clase ale Liceului național, dar care căpătase un accent oribil, el făcu exerciții de pronunțare cu dînsul cîte cinci minute la sfîrșitul fiecărei lecții de română, explicînd elevilor cum trebuie să rostească fiecare cuvînt, utilizînd corect limba, laringele, dinții, respirația... Peste jumătate de an, evreul vorbea ca un român neaoș.

În primul război mondial, Costică Botez veni de la Berlin în mare grabă, lăsîndu-și acolo manuscrisul tezei de doctorat în filologie care se pierdu. Comanda pe front o companie, cu gradul de căpitan.

— Aveam aghiotant pe un plutonier cu termen redus, — îmi povestî Botez. — Era un băiat foarte bun, dar cu nervii slabi. De aceea nu-i luam niciodată la atac. — „Dămnule căpitan, îmi spuse plutonierul într-o zi, d-voastră mă credeți laș și nu mă luați la atac. Asta mă jignește. Vă rog să mă luați și pe mine la atacul de mîine”. L-am luat. A doua zi cînd înaintam pe cîmp prin șuer de gloanțe, auzeam în urmă un clămpănit permanent ca cel făcut de cocostire cînd toacă, dîndu-și pliscul pe spinare. Cînd mi-am întors odată capul, l-am văzut pe plutonier alb ca varul, clănțănînd din dinți. A doua oară nu l-am mai luat. — „Aici nu-i chestie de curaj, ci de nervi, — i-am spus. — Nu-ți rezistă nervii și poți să răspîndești panică printre soldați”. Am găsit un prilej să-l trimit în spatele frontului și nu mai știu ce s-a făcut cu el.

Pe front a căzut un obuz tocmai deasupra tranșei unde era Costică Botez, năruindu-se asupra lui. A suferit o contuzie și a fost evacuat la Iași.

Într-o permisie venînd la Iași, l-am vizitat pe Costică Botez care mi-a arătat în zidul de lingă ușorul ușii de la intrare o gaură în tencuială.

— Într-o seară ieșii din casă să văd ce vreme este, — zise el. Am stat exact în punctul acesta. Pe-atunci soldații, toată noaptea, trăgeau focuri în bobote. După cîteva minute, cînd am făcut un pas înapoi, a răsunat o împuşcătură și am auzit izbitura glontelui în perete. Dacă întirziam o fracțiune de secundă, glonte mi-ar fi străpuns de-a curmezișul toracele dela dreapta la stînga, trecînd prin inimă. Uite, urma se află la înălțimea inimii. Vezi de ce puțin depinde viața omului !

Colaborarea lui Constantin Botez la „Viața românească” de la începuturile ei din 1906 și pînă în 1930, cînd revista s-a mutat din Iași, a fost amplă și variată.

A susținut regulat rubricile informative ale acestei publicații pînă la primul război mondial, scriind recenzii și făcînd darea de seamă a revistelor germane, pe lîngă articole de istoriografie literară care dovedesc erudiție, conștiinciozitate și gust artistic (ca studiul „Poezii inedite de Costache Conachi”, 1906), precum și articole de critică.

În articolul „Faust în românește” (1907), Costică Botez analizează traducerea lui I. Gorun din punctul de vedere al versificației, cu o competență desăvîrșită atît ca tehnică, cît și ca artă poetică. El arată greșelile traducătorului în toate domeniile.

„În vorbirea omenească, spune C. Botez, precum accentele silabelor se subordonează accentului cuvîntului, tot așa accentele diferitelor cuvinte se subordonează accentului propoziției și la rîndul său accentele diferitelor propoziții se subordonează unui accent mai puternic, accentul retoric care stă pe cuvîntul care are cea mai mare importanță, pe cuvîntul pe care sentimentul vorbitorului îl colorează mai intens. În versuri, cuvîntul care poartă accentul retoric, trebuie să cadă totdeauna sub un accent principal al versului, nici vorbă că nu trebuie să cadă în partea slabă, neaccentuată a tactului. În privința aceasta adevărații poeți nu se-nșală niciodată; la I. Gorun însă, cuvîntul important din vers, acel care poartă accentul retoric, cade cele de mai multe ori tocmai în partea neaccentuată a tactului”.

Traducătorul nu ține seamă de aceste cerințe ale versificației. „Și chiar dacă el ar fi reușit să imiteze perfect schema versurilor germane, ce-ar însemna? Parcă schema face poezia? Schema este partea externă, fizică a ritmului, care se poate măsura și număra, dar adevăratul ritm îl dă poezia care se află în sufletul poetului, care este incomensurabilă și pe care nici un tratat de metrică nu ți-o poate arăta”.

De aici încheerea criticului: „traducerea lui I. Gorun este o monstrozitate”.

Dar C. Botez analizează și o traducere bună: „Iliada în românește” (1907), opera lui George Murnu. Deși „pentru o traducere rămîne totdeauna adevărată comparația cu partea dindărăt a unui gobelin”, cum își începe studiul criticul, dar — din compararea tălmăcirii românești cu lucrările similare în limbile: germană, engleză și franceză, precum și prin sublinierea fidelității față de textul grecesc — rezultă că George Murnu a realizat o operă remarcabilă”.

Autorul remarcă fericitele epitețe ornante, ca „Zeus, de scut purtătorul”, „înzelatul”, „împlătoșatul”... „Foibos, departe din arc țîntitorul”, „meșter țîntaș”... „Ahile cel bun de picior”, „șoimarul”, „cel iute ca șoimul”, „...Nestor, cel din Neleus născut”... „Meges, un fulger în luptă”... „Vinteșa Iris”, etc.

Mai departe sînt citate cuvinte și expresii plastice izbutite, ca: „cetăți surpate”, „Ahei cu frumoase pulpăre”, „marea în veci mișcătoare”, Ahile merse pe țărnul „mării cărunte, privind pustiul întinselor ape”.

Sau aiurea:

„Zei la sfaturi cu Zeus ședeau pe podele de aur.
Hebe slăvita la mijloc pășind îi cîntea cu nectarul;
Ei închinau laolaltă și beau din potire de aur”

Constantin Botez își încheie astfel aprecierile:

„Ceea ce te farmecă mai cu deosebire în această traducere este limba întrebuințată. Rareori poți ceti undeva o limbă mai curată și mai românească și în același timp mai lipsită de asprime ca în traducerea lui George Murnu; este limba baladelor și a cronicarilor noștri. Întrebuințînd această limbă, bătrînul Omer

capătă un aer de familie cu vechile noastre legende populare, și în cazul de față această mică „localizare“ nu strică întru nimic“.

Costică Botez, fost profesor de română la Liceul Național din Iași, a fost și dascălul lui Mihail Sadoveanu care a scris despre dînsul în „Anii de ucenicie“ următoarele rînduri: „Constantin Botez, prietenul meu bun de mai tîrziu, mi-a fost profesor de română. El a fost colaboratorul lui Philippide la începuturile Dicționarului Academiei și a îngrijit o bună ediție a poeziilor lui Mihail Eminescu. Cursurile lui îmi erau foarte dragi, pentrucă la literatura română modernă adăoga excursii extrem de interesante în literatura europeană. Astfel mi-a fost mentor în alegerea lecturilor mele în acea epocă“.

Constantin Botez a făcut și excelente manuale de limba română pentru elevii claselor inferioare și superioare de liceu. Ele au fost recomandate cu elogii de referenții Ministerului Instrucțiunii Publice, care le lăuda pentru „materialul de lectură de mîna întîia, bucăți din cei mai buni scriitori (ținînd seamă și de literatura mai nouă), cu gust alese și cu multă metodă și discernămint tratate. Locul lor e între cele mai bune manuale de limba română“.

Dar opera de căpetenie a lui Constantin Botez este ediția critică a Poeziilor lui Mihail Eminescu, la care a lucrat asiduu, singur, timp de patru ani, — căci G. Ibrăileanu, coautorul contractului cu editura „Cultura Națională“, îmbolnăvindu-se, s-a retras, lăsînd întreaga muncă și răspundere asupra lui.

„Cine a văzut cele 43 caete ale lui Eminescu, — scrie Constantin Botez în postfața acestei opere, — cu 7588 de foi sau 15176 de pagini, din fericire nu chiar toate scrise, și cine a văzut și cum sînt scrise cele mai multe din aceste pagini, va înțelege că această muncă nu poate fi așa de repede terminată“.

În redacția revistei „Viața românească“, Constantin Botez — acest poliglot care cunoștea unsprezece limbi, istoriograf și critic literar, îndrăgostit în special de poezie, avînd o vastă cultură generală și un gust artistic egalat doar de G. Ibrăileanu, — alfit prin consultarea manuscriselor ce i se încredințau de direcția publicației, cît mai ales în discuțiile redacționale, făcea ca părerile sale întemeiate și expuse cu o strălucită vervă spirituală să fie cel mai de preț aport în activitatea colectivă a colaboratorilor „Vieții românești“.

Citînd prima ediție a volumului meu de „Amintiri de la Viața românească“, Mihail Sadoveanu mi-a spus că a fost cel mai profund impresionat de actul de dreptate făcut de mine memoriei lui Constantin Botez, schișîndu-i personalitatea și scoțînd în relief rolul său predominant, după G. Ibrăileanu, în redacția „Vieții românești“.

I. AL. BRĂTESCU-VOINEȘTI

Unul dintre cei mai valoroși colaboratori ai revistei „Viața românească“ a fost, fără îndoială, I. Al. Brătescu-Voinești.

G. Ibrăileanu a fost acela care, prin studiile sale, a fixat locul lui Al. Brătescu-Voinești în primele rînduri ale literaturii române.

Într-o scrisoare din 26 ianuarie 1928, criticul îi spunea :

„Iubite și vechi prieten,

...Primul schimb de scrisori dintre noi, fericirea simțită cînd ai primit să te îmbarci în acea expediție către necunoscut care a fost întemeierea „Vieții românești“, bucuriile repetate cînd poșta îmi aducea manuscrisul dumitale“, etc.

Cînd citești cele mai multe cărți ți se pare că autorii, din primul moment, parcă ne recomandă personagiile din operele lor de artă și, luîndu-ne de mînă,

avem impresia că sîntem conduși de scriitor din casă în casă, pe drum și în cîmpii, ca și cum ne-ar arăta cu degetul priveliști de natură și pe oamenii care își deschid sufletul înaintea lui.

Brătescu-Voinești însă parcă s-a retras din opera-i de artă, lăsîndu-ne singuri în fața personajilor și a întîmplărilor. Ne amestecăm din întîmplare în lumea schițelor și a nuvelilor sale, rămînînd noi în de noi : cititori și eroi. Luăm parte la dramă dintr-o simplă coincidență : s-a prăbușit un zăplaz... s-a ridicat un perete în aer. În lipsa autorului, simțim mai intens viața. Poate de aceea, cînd deschidem un volum de Brătescu-Voinești, avem în ochi lacrimi. Nu-i nimeni de față, ca să ne rușinăm. Sîntem singuri și îndurerăți.

Unii literateri fandosiți strîmbă înaintea prozei lui Brătescu-Voinești, fiindcă ei caută în literatură numai floricele de stil și gesturi de fandare. Iar în scrisul său nu găsești nici degete date cu oja, strînse grațios în jurul unei codițe de mîmoză, nici mîna înmănușată a duelgiului...

Dar autorul unde-i ? La vînătoare și, mai degrabă, la pescuit.

Pasiunea pescuitului l-a alarmat pe criticul Ibrăileanu care nu s-a putut stăpîni și și-a comunicat astfel panica însuși undițarului Brătescu-Voinești :

„Cînd te-am văzut pentru ultima oară la dumneata acasă, vorbindu-mi cu atîta pasiune (și cu ce știință !) de undițele moderne, de păstrăvi, de lostrițe, de apele limpezi ale munților, — eu, biet scrib, te-am invidiat. Dar — tot biet scrib — mă gîndeam cu melancolie : „l-am pierdut !“ și mi-erău antipatici păstrăvii, mai ales că-i descriai răi și voraci (se vede bine : au mîncat pînă și pe un mare scriitor“).

Pe omul Brătescu-Voinești l-am cunoscut la pescuit și mai cu seamă pe culoarele Camerei, al cărei director general era, unde ne întîlneam foarte des și stăteam de vorbă ceasuri întregi.

La pescuit, în barcă, pe lacul Snagovului, undițarul căuta să prindă o știucă „la firiitoare“ — adică desfăcîndu-și de pe mulinet struna în cap cu o nadă : o linguriță în chip de pește, argintie sau aurie, după timp — însorit ori neguros, prevăzută cu cîrlige insidioase... Cînd ajunge ața la capăt, pescarul începe s-o depene la loc pe morișcă — dînd știucii iluzia că nada nu-i o ticăloasă vîelenie omenească, cu un peștișor sortit să cadă pradă gurii sale cu dinții, ca cei ai pieptenului de dărăcit, după o străveche lege de la începuturile lumii...

În timpul acestor operații Brătescu-Voinești tăcea, ca și pe mal, cînd ședea fix — urmărind atent legănările plutei... sau la riurile de munte, cînd sărea din stîncă în stîncă, cu pași ușori pentru a nu trezi atenția peștelui, mai sensibil la trepidațiile mersului pe pămînt, transmis apei, decît la zgomotul vocii omenești.

Pescarii își dau drumul glasului la popasuri, ca Brătescu-Voinești, în satul pitit pe celălalt mal al Snagovului, mi se pare Dobroșeștii, unde avea o gazdă prietenoasă. La un asemenea popas, vorbărețul Brătescu-Voinești, în compania taci-turnului Sadoveanu și a mea (care nu excelez prin retorică), povestea cu vervă întîmplări interesante și, din cîteva trăsături caracteristice, zugrăvea personajii vii care vorbeau în limba lor aparte. Iar iazul, stuful și pădurea de peste apă, — într-un cuvînt natura, care lipsește din opera lui, — puneau un cadru pitoresc povestirilor inedite, rostite de dînsul pe malul Snagovului.

La un astfel de popas, Brătescu-Voinești făcu apologia pescuitului : Pe malul unei ape curgătoare, într-un loc singuratic, undițarul așteaptă clipa emoționantă deasupra valurilor limpezi și pururi murmurătoare, avînd răgazul să-și treacă prin sită gîndurile. Are prilejul să facă și puțină filozofie. Ba eternele

peisagii de natură și cîntecul de leagăn al stufărișurilor îi trezește uneori în suflet chiar un fior de poezie — chiar de dragoste...

Și Brătescu-Voinești ne destăinuie că săvîrșise și versuri de amor în viață. Avea chiar un caet întreg de poezii, legat frumos cu un tartaj colorat. (Îmi dădu o poezie, al cărei manuscris — original — l-am predat Bibliotecii de pe lângă Academia Republicii Socialiste România). Poezia cuprindea o imprecuație împotriva iubitei trădătoare. În ultima strofă însă poetul se dădea învins :

Căci simț și cu rușine și cu teamă
Cum ticăloasa-mi inimă te cheamă.

Pe cînd aiuri oamenii profită de orice clipă de răgaz pentru o partidă de pescuit, își depănă mai departe undițarul gîndurile, sau pentru o excursiune ori o simplă primblare pe cîmp printre flori, la noi „cetățenii“ nu cunosc în deobște, ca loc de refugiu sufleteș și intelectual, decît cafeneaua și bodega. De aceea du-minicile sînt pentru mulți zile lungi de plictiseală.

Oamenii nu pot și nici nu știu cum să-și întrebuițeze timpul liber. N-am ajuns la suprema satisfacție — cînd nu poți evada din oraș — de a visa treaz pe o canapea, citind o carte, ori necitind nimic... bînd un ceai sau o cafea cu aromă și cu gust plăcut. Asta ceasuri întregi tolănit pe spate sau rezemat în cot cu pisica țorcînd alături, cu botul ciinelui de vînătoare pe genunchi, în preajma unei ființe dragi care citește sau meditează și ea, undeva pe aproape, — iață cea mai delicată petrecere, de pildă, de sărbători, cînd are omul la dispoziție citeva zile de odihnă. Pentru acest sport al minții și al sufletului n-ai nevoie nici de pușcă cu extractor automat, nici de undiță cu muște artificiale sau cu peștișori de plumb.

Brătescu-Voinești, stăpînit de patima pescuitului, atribuia acestui sport nu numai calități distractive. Îl socotea cel mai bun auxiliar al Ministerului de Externe în opera de propagandă națională peste graniță. Directorul Camerei părăsea fără regret incinta parlamentului, cînd se urca la tribună un strălucit orator — pentru a schimba cu un prieten pe culoar impresii de la o partidă de pescuit loștrită la Vișnița sau păstrăvi la Întorsătura Buzăului. El credea cu toată seriozitatea că marii bărbați de stat și iscusiții gazetari din apus, care determină curente de opinie publică și contribuie la rezolvarea problemelor de politică internațională, erau aproape toți pasionați pescari și vînători.

Strălucitul nostru scriitor și undițar spunea că satisfacerea patimii vînătorului, înrădăcinată de milenii în străfundurile sufletului omenesc, procură străinului venit pe aceste meleaguri pitorești o plăcere și o bucurie care nu se uită. Rămîni vii în amintirea lor, pentru totdeauna, frăția legată de dinșii cu pescarii și cu vînătorii noștri primitivi, niște fapte aproape mitologice, încadrate în natură ca dinaintea potopului, prietene cu păstrăvii și cu veverițele.

Într-un rînd, așezîndu-ne pe o canapea de pe culoarele Camerei, Brătescu-Voinești porni șarjă împotriva politicianismului de pe atunci. La un moment dat, el mă întrebă :

— Ai o bucată de hirtie și un creion ?

— Cum să n-am ? Doar sînt vechi gazetar.

— Și uitasem, bată-te să te bată ! Pentru mine ești literat, căci nu scrii ca adevărații ziariști : „Spurca-m-aș în beregățile mătii !“

Brătescu-Voinești desenă o circumferință, iar în afara ei făcu un punct negru ; apoi adăugă :

— Vezi cercul ăsta? Să zicem că el cuprinde toată viața țării noastre: politică, socială, financiară, economică, culturală și așa mai departe. Iar punctul negru e omul politic. L-am desenat în afara cercului — deci în opoziție. Atunci politicianul, când se uită la elementele din cerc, le vede pe toate concav: instituții, probleme, persoane — orice. Poate ai și o radieră?

— Cum nu? Profesorul Andreescu-Cale, prietenul meu, mi-a spus că un inginer trebuie să aibă neapărat în buzunar creion și radieră.

— Dar dumneata ești inginer?

— Inginer al sufletului omenesc...

Scriitorul făcu o schimă de îndoială. Șterse cu radiera punctul din afara circumferinței și făcu alt punct negru înlăuntrul cercului.

— Acum politicianul este la putere. Când își întoarce el ochii de jur împrejur, vede aceleași lucruri, dar sub cu totul alt unghi — unul diametral opus: adică convex... Iată de ce omul politic spune în opoziție una, iar la putere face alta.

Dar să-ți mai dau un exemplu: călătoria cu trenul, — urmă Brătescu-Voinești. Călătorii din compartiment fac o tabără, iar cei de pe culoar — alta. Cașicum unii ar fi la putere, iar ceilalți în opoziție — jinduind însă poziția celor dinții. Un pasager vede două locuri libere într-un compartiment, deschide timid ușa și întreabă cu o extremă politeță:

— Este vre-un loc liber?

— Nu-i nici un loc, răspund în cor șase glasuri.

— Dar locurile acestea?

— Ocupate! Titularii sint la vagon-restaurant!

— Bine, mă așez provizoriu pe-un loc. Când va veni stăpînul, mă retrag iarăși în culoar. Mi se taie picioarele: am varice, lumbago și un început de flebită...

Călătorii miră ceva printre dinți, se foesc pe canapeaua lor; iar noul pasager se așează tacticos pe locul liber.

Într-o gară se urcă multă lume: o femeie însărcinată, alta cu un copil în brațe, o moșnegărie care, piș-piș, abia își tîrșește picioarele. Toți întredeschid ușa, își bagă jumătate de față în compartiment și întreabă cu glas rugător:

— Este vre-un loc liber?

— Nu-i! zbiară ultimul pasager, cel de-al șaptelea, susținut de ceilalți colegi. Nu ne mai plictisiți atîta! S-a dus omul la restaurant sau la privată. Nu ne mai bateți la cap. Închideți mai repede ușa că ne trage curentul și am gilci...

Pasagerul din culoar, urmă Brătescu-Voinești, este politicianul în opoziție, care îi înjură pe cei din compartiment, îi înfruntă și dă buzna să ocupe un loc — adică să ajungă la putere. Îndată ce s-a procopsit, el leapădă instantaneu psihologia opozantului și îmbracă imediat psihologia guvernamentalului. Așa-i și cu opoziția și cu puterea în politică.

Putem merge și mai departe în aceeași ordine de idei. Nu zîmbi, că am dreptate. Să luăm de pildă pe un pieton necăjit, un mic slujbaş, cu gîndul la chirie, la încălțările copiilor, la slujba pe care se teme să n-o piardă, căci șeful și-a măritat fata; iar ginere-su, un tîrîie-brîu fără nici un rost, trebuie plasat... Nenorocitul ăsta dă să traverseze strada și, nebăgînd de seamă, cît pe ce era să fie călcat de o mașină. Amarul din sufletul trecătorului explodează: — „Criminabililor, ce umblați ca nebunii? Să vă fie rușine ritului, porcilor“. Automobilul trece mai departe, pufăind în nori de benzină. Victima vociferează și face gesturi largi de indignare și de revoltă. Între timp se oprește drept în fața lui o mașină. Automobilistul coboară geamul și-i strigă:

— Ce mai faci „Lascarache”? Sui în mașină lângă mine. Să mai vorbim de-ale școlii, că am făcut liceul împreună.

Slujbașul se urcă repede lângă fostul său coleg de bancă, Iorgulescu. Amîndoi încep să-și depeze amintiri din liceu. Lascarache fusese premiant în toate clasele, iar Iorgulescu — coada cozii. Azi demnitar politic, cu casă, cu moșie...

Cum zboară ei cu mașina, depănîndu-și întîmplări cu colegii și cu profesorii, automobilul — la o cotitură — era cît pe ce să calce pe un pieton zgribulit. Lascarache se înfurie. Își scoate capul pe geam și zbiară la trecător: — „Ești chiar vită? Ce nu te ferești? Trebuia să trec peste tine, boue!”

Aceeași situație: pietonul este politicianul în opoziție care, cînd se urcă în automobil, deci cînd vine la putere — își părăsește ca prin farmec psihologia pedestră și și-o însușește automat pe cea automobilistică“

Dar cel care trăise „în lumea dreptății“ și care în urmă își ducea veacul în lumea legilor, nu înțelegea un lucru:

— Nu-i pricep de loc pe oamenii noștri politici, care vor să intereseze la viața publică mare cît mai largi pături de cetățeni, să dea drepturi femeilor (idealul fiind ca și țincul să țină într-o mînă biberonul, iar în cealaltă buletinul de vot), de parcă politica ar fi treapta cea mai înaltă a activității obștești, — iar pe de altă parte aceiași bărbați de stat își dau toate silințele să apere de politică școala, magistratura, armata, etc., ca de cea mai mare calamitate“.

Ascultîndu-l, aveam impresia că Brătescu-Voinești își juca pe culoarele Camerei niște opere nescrise, pline de dramatism și de umor, innăbușite de ru-moarea culiselor politice.

Am văzut pe mulți colegi din bresla scriitorilor invidiîndu-l. Spuneau: Brătescu are leafă... Brătescu are casă... Parcă scriitorul, chiar la șazeci de ani, neputînd trăi din produsul operelor sale, trebuie neapărat să ducă viață de boem.

Dar „leafa“ și „casa“ erau plătite scump de Brătescu-Voinești, care trebuia să suporte ofensa de a primi ordine de la un chestor à la Condruș și de la un ministru à la generalul Văleanu.

În 1928, împlinind vîrsta de 60 de ani, I. Al. Brătescu-Voinești a fost sərbă-torit. A avut loc o sărbătorire sobră și duioasă. Peste cîteva zile l-am întîlnit pe Brătescu-Voinești prin culoarele Camerei. Retrași într-o secție a Parlamentului, unde venea surd pînă la noi vacarmul din incintă, — am îndrăznit, după un proiect de expediție cu undița, să-i pun lui Brătescu-Voinești cîteva întrebări:

— Iertați-mi indiscreția, dar grozav aș dori să cunosc impresiile d-voastră de la această strălucită sărbătoare.

— Dragul meu, mi-e greu să-ți răspund... Mi-ar trebui cîtăva vreme de reculegere... Gîndurile și sentimentele, năvălîte în minte și în inima mea în zilele din urmă, joacă încă, se încrucicează, se învîlmășesc; nu le pot desluși; și știu că nu le voi putea desluși decît după ce voi fi petrecut cîteva ceasuri pe malul unei ape limpezi. Sînt încă prea adînc mișcat de valurile de caldă simpatie, ce din toate părțile s-au revărsat peste mine. Un lucru însă pot să-ți răspund, — și-mi pare bine că, prin întrebarea dumitale, îmi dai prilejul să-l spun. Anume că eu, fiind un om măsurat, și — iartă-mă — înțelept, știu cîtă parte mi se cuvine mie din marea sărbătoare și cîtă revine întregii bresle a scriitorilor“.

În timpul solemnităților, eu mă gîndeam numai la autor. N-am avut intenția nici eu și, desigur, nici ceilalți spectatori să împărțim omagiile între Brătescu-Voinești și bresla scriitoricească.

Dar dacă, din mîrînimie, el vrea să le dea, în parte, și altă destinație, — n-avem nimic de zis...

Amintirea lui Octav Botez

de Elena Piru



Personalitatea lui Octav Botez se reconstituie, în amintirea celor ce l-au cunoscut, din componentele ei principale, constând în forța caracterului, superioritatea culturii, respectul față de valorile autentice, fiinețea în relațiile cu semenii, generozitatea și inegalabila noblețe sufletească.

L-am văzut pentru prima oară în 1936, la Iași, cu prilejul comemorării lui Garabet Ibrăileanu, dispărut de curînd. Evoca, alături de alți vorbitori, figura marelui critic în care recunoștea, ca și întreaga sa generație, un „spiritus rector“. Vorbea încet și rar, cu voce joasă, melodioasă, vibrînd din cînd în cînd de accente de patetism tulburător, revelatoare ale unei prețuiri fără limite.

Mai tîrziu mi-a fost profesor de Istoria literaturii române moderne la Universitatea din Iași. Am avut prilejul de a mă bucura de afecțiunea sa intelectuală, ceea ce mi-a înlesnit trăirea în preajma sa spirituală pînă în momentul în care inima a încetat să-i mai bată, la 25 septembrie 1953.

S-a născut la 15 ianuarie 1884 și este fiul generalului Panait Botez și al Ecaterinei, născută Mihail, fiică a Catincăi Sion, sora poetului moldovean George Sion.

Rădăcinile cărturărești explică, desigur, în bună măsură, nu numai aplecarea spre studiu profund a lui Octav Botez ci și talentul literar al fratelui său — scriitorul Jean Bart (Eugen Botez).

Profesor eminent, de o erudiție rară, străbătînd cu seriozitate mai multe domenii ale culturii, ca filozofia și literaturile franceză, germană și română, Octav Botez a fost de o modestie și un spirit autocritic deosebite, cu sentimentul precis al ierarhiei valorilor față de care s-a considerat întotdeauna prin comparație, niciodată în competiție. Aceasta explică, de altfel, de ce opera sa scrisă este atît de restrînsă.

Studiile sale temeinice de filozofie au avut drept rezultat teza de doctorat „*Alexandru Xenopol, teoretician și filozof al istoriei*“¹⁾, lucrare de o vastă informație științifică și analiză atentă, constituind pînă nu de mult unicul studiu monografic asupra gîndirii marelui istoric român.

Activitatea de istoric și critic literar a lui Octav Botez s-a concentrat, în afara cursurilor ținute la catedră, în două volume: „*Pe marginea cărților, Scriitori români și străini*“²⁾ și „*Figuri și note istorico-literare*“ apărut postum³⁾, precum și în peste două sute de cronici, recenzii și note publicate din 1906, și în alte publicații periodice ca: „*Arhiva*“ lui A. D. Xenopol, unde a și debutat, „*Curentul nou*“ de la Galați, „*Insemnări ieșene*“, etc.

Adept al „criticii complete“, după concepția lui Ibrăileanu, Octav Botez a adus contribuții însemnate în istoria și critica literară românească prin articole și studii pertinente privitoare la scriitorii români și străini. Trebuie readuse în interesul cercetătorilor de specialitate articolele sale despre Delavrancea, al cărui „naturalism“ îl definește cu competență, despre Titu Maiorescu, căruia încearcă a-i

¹⁾ București, 1928.

²⁾ Iași, Ed. „Viața Românească“, 1944.

³⁾ București, „Casa Școalelor“, 1944.

fixa locul în cultura românească, despre „Sărmanul Dionis“, despre Ibrăileanu ca romancier, despre Hogaș, Rebreanu, Sadoveanu, Jean Bart; de asemeni subliniem analiza fină și pătrunzătoare pe care o face piesei „Rosmersholm“ de Ibsen, ca și observațiile judicioase din micile studii consacrate unor scriitori străini ca Alfred de Vigny, Remy de Gourmont, Romain Rolland.

Prezintă interes și astăzi multe din numeroasele recenzii cu care a populat paginile „Vieții românești“, pe o perioadă destul de lungă a revistei.

Dar în egală măsură cu savantul, eruditul, gânditorul, însușiri care incontestabil îl definesc pe intelectualul Octav Botez, ne stăruie în amintire omul. A fost unul din cei mai iubiți profesori, pentru că era nobil și bun și se poate spune că vocația de dascăl s-a desfășurat, mai mult chiar decât la catedră, în discuțiile particulare cu tinerii și în locuința sa din Iași, de pe strada care astăzi îi poartă numele, și în care duminica profesorul primea cu regularitate un număr de intelectuali, conducând cu eleganță și discreție discuții literare de elevație spirituală. Căldura cu care vorbea, respectul indicibil față de câteva personalități în preajma cărora el însuși se dezvoltase, ca G. Ibrăileanu și Stere, nepuizabilele amintiri în legătură cu aceștia și cu întreaga redacție a vechii „Vieți românești“, justețea observațiilor critice, dese informații din istoria culturii universale răspândite pe nesimțite în cursul conversațiilor, modul unic în care știa să trezească încrederea în sine a unui tânăr, situându-l dintr-o dată în planul atenției generale dacă acesta emitea o idee interesantă, toate acestea au lăsat în conștiința celor ce i-au fost alături o prezență de neuitat.

Acest om fin, timid, modest, de o structură fizică delicată, și o sănătate, în ultimii ani ai vieții, șovăielnică, ne-a rămas în memorie și prin eroismul de care a dat dovadă în momente istorice dificile, eroism țîșnit din ideile sale umanitariste care l-au călăuzit întreaga viață.

Mihai Codreanu

de Al. Al. Leontescu

Revista „Viața românească“ împlinește 60 de ani de existență, iar semnatarul acestor rânduri o citește din tinereță, de 53 de ani.

Am urmărit, cu predilecție, cinci poeți care au scris la această revistă. Și anume: Pe Mihai Codreanu și G. Topîrceanu, înainte de primul război mondial; iar după război, pe Otilia Cazimir, pe Demostene Botez și pe Al. Philippide, cu cel de al doilea fiind aproape de aceeași vîrstă și aproape vecin prin satele noastre natale.

Din tinereță, am avut pasiune pentru sonet și de aceea sonetele lui Mihai Codreanu, cînd apăreau în revista ieșeană, noi le memorizam și le recitam cu patos. Datorită lui Mihai Codreanu am citit, în franțuzește, sonetele lui Petrarca, Dante, Michel-Angelo, Shakespeare și sonetele poezilor francezi Heredia, Mallarmé și alții. Tot datorită lui, am scris primul sonet în 1914. Eram elev de liceu. Mă dusesem, pe la sfîrșitul lunii mai, la Ipotestii lui Eminescu, însoțit de bunul meu prieten și coleg, decedat nu demult, profesorul inginer Mihaîl Hangan, și de nefericitul poet Artur Enășescu, care-și dădea pe atunci, în particular, clasa a opta de liceu, după ce-l lăsase baltă cîțiva ani, hoinărind, cu banii rămași dintr-o moștenire părin-

tească, prin Franța, Spania și Italia. Aici, la Ipotești, am scris primul sonet închinat lui Mihail Eminescu. Citindu-l, Artur Enășescu a făcut constatarea că nu e numai sonet, ci un sonet-acrostih, lucru pe care eu nu-l remarcasem. Mai târziu, peste opt ani, când l-am cunoscut pe Mihai Codreanu, i-am spus această întâmplare și i-am declamat sonetul-acrostih. El mi-a făcut două observații bine venite de care am ținut seamă. Sonetul se află și astăzi între manuscrisele mele.

Mihai Codreanu s-a născut în Iași la începutul ultimului pătrar din veacul trecut. Dacă ar fi trăit, în acest an, la 25 iulie, ar fi împlinit 90 de ani. A reușit, totuși, să biruiască opt decenii, așa cum spune el într-un sonet :

Eu m-am luptat pe rînd cu opt decenii ;
N-a fost ușor, dar tot le-am dovedit.

În tinerețe, a crezut că va îmbrățișa meseria de doctor și a urmat doi ani medicina, pe care, apoi, a părăsit-o. Nu aceasta îi era vocația, ci literele. Il găsim prin anul 1900 absolvent al facultății de litere și filozofie și absolvent al facultății juridice din Iași. A profesat cîțiva ani avocatura. O părăsește însă curînd din cauza unei afecțiuni a ochilor, afecțiune care treptat-treptat avea să-l ducă la orbire.

Debutază, ca poet, în reviste literare încă de pe băncile liceului. În 1901, publică un volum de poezii, „Diafane“, apoi peste cîțiva ani volumul „Din cînd în cînd“. Se împune însă definitiv în literatură, în 1914, cu volumul de sonete „Statui“. Și seria de volume, cuprinzînd sonete, continuă. În 1921, apare volumul „Cîntecul deșertăciunii“, iar în 1929, „Turnul de fildeș“. Mihai Codreanu a fost și un admirabil traducător din limba franceză. Între altele a tradus, la înălțimea originalului, din Edmond Rostand, două piese de teatru: „Prințesa îndepărtată“ și „Cyrano de Bergerac“.

Dar Mihai Codreanu a fost și absolvent al Conservatorului din Iași, clasa de declamație, ca mai târziu, prin preajma primului război mondial, să fie numit profesor la Academia de muzică și apoi din 1932 rector al acestei Academii. Între anii 1919—1923, îl aflăm director al Teatrului Național din Iași și între anii 1923—1928 inspector general al teatrelor. În anul 1925, i se acordă premiul național de poezie. Toată viața a fost un colaborator permanent al revistei „Viața românească“.

Cînd în 1914 a apărut volumul de sonete „Statui“ în vitrina librăriei Saidman din Botoșani, noi, elevii liceului Laurian, care adorăm sonetele lui Mihai Codreanu, am trăit clipe de mare entuziasm și de nețărmită bucurie. În două zile, cele vreo douăzeci de volume aflate în librărie, au dispărut ca prin farmec. Îmi amintesc și acum factura grafică a acestui volum, a acestei ediții princeps. De format mic, — carte de buzunar, aș putea spune, — era alcătuită din hîrtie groasă cretată, care friza cartea poștală. Tipografia „Viața românească“, în editura căreia apăruse, fusese la înălțime, dînd o lucrare de artă. Volumul părea o bijuterie. Presa și critica au primit apariția acestor sonete cu multă admirație și cu multe elogii. Și pe bună dreptate. Insuși autorul le recomandă în prefață printr-un sonet, al cărui sfîrșit îl reproducem :

Statui aș vrea sonetele să-i fie,
Căci nu le-a scris cu pîna pe hîrtie,
Ci le-a sculptat în marmură cu dalta.

Într-adevăr, toate sonetele lui Mihai Codreanu din cele trei volume: „Statui“, „Cîntecul deșertăciunii“ și „Turnul de fildeș“, par dăltuite în marmură și nu scrise în cuvinte. În 1914, într-un ziar bucureștean, Tudor Arghezi, pe atunci poet al „Aga-telor negre“, la apariția „Statui“-lor, le elogiază la superlativ, neputîndu-și stăpîni entuziasmul și admirația.

În volumul de sonete — alese din cele trei volume amintite mai sus — apărut în 1957, Al. O. Teodoreanu scrie o postfață intitulată: „Sonetul românesc și meșterul său“. N-a greșit. Mihai Codreanu a fost și va rămâne pînă la sfîrșit cititorul, părintele sonetului românesc. Au scris și alți poeți sonete, înainte și după el, — amintesc de „Sigiliu de aur“ de Ionel Pavelescu, publicate în preajma primului război mondial, — dar nimeni nu l-a egalat. Poetul Al. Philippide avea dreptate în 1932, cînd scria: „Dacă sonetul n-ar fi existat, Mihai Codreanu l-ar fi inventat ca să se poată exprima“. Al. O. Teodoreanu, în aceeași postfață, afirmă că „sonetul e fracul lirismului“. Acest frac nu l-a purtat nimeni mai bine și mai elegant de cum l-a purtat autorul „Statui-lor. Numai pe el l-a prins așa cum trebuie, îmbrăcîndu-l, deși au încercat atîția să-l poarte, dar n-au reușit. „Cine ar cuteza să afirme că această haină de gală nu e pe măsura poetului și că n-a purtat-o cu eleganța cu care Petronius își purta toga quiritară?“ spune același autor în postfață. Da, Mihai Codreanu rămîne un Petronius al sonetului românesc, cu toate că s-au găsit unii care să contesteze valoarea literară a sonetelor poetului ieșean, acest Milton al poeziei românești din prima jumătate a acestui veac.

Mihai Codreanu n-a aparținut nici unei școli literare. O spune el singur :

*Nu țin de nici o școală literară ;
Nici nu imit, nici n-am imitatori.*

E adevărat. Dar în sonetele poetului ieșean, găsim și romantism și parnassianism și poate și simbolism, nefiind, totuși, tributar nici unui curent din toate cele trei. Cum se explică faptul ? Mihai Codreanu practică în sonet un singur model, un model original, care-i aparține și care seamănă și nu seamănă nici unui alt model străin sau autohton. Haina ce-i îmbracă sonetul e a lui și numai a lui. La prima citire, sonetul îți pare simplu, ori chiar naiv. Recitîndu-l, părerea se schimbă. Sonetul apare de data asta grav, deși uneori prea liniar, și adînc, furîndu-te prin ideie și disciplină logice. Sonetele lui Codreanu sînt de o limpezime de cristal și de o perfecție clasică, nimic confuz în ele, nimic care să nu fie bine exprimat și bine justificat.

Trecînd, în tinerețe, ca student prin disciplina filozofiei, această disciplină pe care și-a însușit-o, o păstrează și în sonete. Și poate aceasta le dă și farmecul, calitatea lor, calitate care, după G. Ibrăileanu, constă în „combinație de măsură și delicatețe în imaginație, de distincție în sentiment și de armonie discretă în expresie“. Hotărît lucru, sonetele lui Mihai Codreanu au o distincție, distincția fracului în care sînt îmbrăcate și care frizează, în mare măsură, clasicismul. În general, ele sînt odihnitoare și au parcă un timbru patriarhal. Trezesc în sufletul cititorului o nostalgie, îndeamnă la visare, o întoarcere spre trecut, acolo unde dorm amintirile sub ocrotirea unui evantai care a cunoscut, cîndva, lumina nopților de bal.

Sonetele de dragoste sînt răscolitoare de simțiri și totuși discrete, delicate ca un buchet de flori, exalînd un parfum imperceptibil. A fost Mihai Codreanu un adept al lui Epicur în sensul plăcerilor carnale ? Și da și nu. I-a plăcut, într-adevăr, o femeie frumoasă, — dar cui nu-i place ? — și un pahar de vin bun, de predilecție Cotnar, fiind un admirabil conviv, dînd astfel trupului ce este al trupului. Dar mai virtos a rîvnit plăcerile spiritului, la care, de fapt, s-a referit anticul filozof ; urmașii numai fiind aceia care i-au denaturat concepția filozofică, reducînd-o la plăcerile cărnii. Mihai Codreanu a avut un cult pentru idee, ispîtirea lui cea mare fiind spiritul și nu carnea, oricît s-ar crede altfel. Cum ochii trupești aproape îi lipseau și el nu mai putea vedea frumusețea lumii din afară, normal a fost ca el să fie tributar ochilor spirituali, cu care nu putea vedea decît lumea dinlăuntru,

acel univers interior pe care-l avem fiecare dintre noi, — la el însă fiind mult mai dezvoltat, întrucît acel univers nu cunoștea altă lumină decît aceea a ideilor. Pentru el, răsăritul, lumina soarelui însemna nașterea unui gând, a unei idei care-l lumina și-l încălzea ca o rază de soare. Soarele se afla în el și nu în afara lui. Și el știa că această lumină spirituală este superioară celei astrale. Era poet și el n-avea nevoie de altă lumină decît de aceea a spiritului, care se stinge numai atunci cînd vine moartea.

N-aș putea spune că Mihai Codreanu, din cauza infirmității, a fost un resemnat. Mai de grabă aș afirma că a fost un stoic. A știut să înfrunte demn boala de care suferea. Nu știu de ce, dar multe din sonetele care conțin idei, îmi amintesc de aforismele lui Marc Aureliu și de preceptele din „Manualul” lui Epictet, filozoful șchiop. Resemnat, sceptic, stoic, — oricum ar fi caracterizat de critici și de istoricii literari, — Mihai Codreanu a avut o ținută demnă în viață și a fost un olimpian, chiar cînd infirmitatea îi întrista sufletul uneori. Citez ultimele terține de la două sonete :

N-am vrut să gem în jalnice cuplete,
Cîi vrut-am să rămînă după mine
O rece armonie de sonete.

sau :

Sonet, eu te-am iubit ca un fanatic,
Dar n-am putut să-ți dau un alt atribut
Decît doar stropi de ghiasă pe jărătic.

De la volumele de poezii din tinerețe, „Diafane” și „Din cînd în cînd”, Mihai Codreanu a făcut un salt la volumul „Statui”, care cuprinde o sută de sonete. Acest salt a fost un summum la care creația lui poetică a putut ajunge. Asta s-a întimplat în anul 1914, cînd poetul se afla în preajma vîrstei de 40 de ani. Pe această culme din „Statui” a rămas ferm și în cele două volume, care au urmat : „Cîntecul deșertăciunii” și „Turnul de fildeș” și în tot ce a mai scris pînă la moarte. Diagrama poetică, a sonetelor mai bine zis, n-a mai cunoscut, pînă la sfîrșit, nici creștere, nici descreștere.

Sonetele lui Mihai Codreanu n-au ținut de nici o școală, cum o afirmă el însuși și n-au fost la modă și n-au stîrnit o vilvă repede trecătoare, cum s-a întimplat cu poeziile altor poeți din preajma primului război mondial și chiar în răstimpul dintre cele două războaie. Nu citez nume. Mă întreb însă : unde sînt acei poeți care au fulgerat atunci cerul literaturii românești, ca stelele căzătoare ce fulgeră cerul nopților de august ? Parafrarez cuvintele Ecclesiastului : poetul e ca iarba, poeziile lui — ca florile cîmpului. Poezia acelor poeți, la modă cîndva, ca iarba și ca florile cîmpului s-a vestejit la cea dintîi brumă de toamnă. Sonetele lui Mihai Codreanu n-au fost poate niciodată la modă și, totuși, au rămas, ele au înfruntat cinci decenii și credem că vor înfrunta încă zeci și zeci și de azi înainte, cum înfruntă veacurile sonetele lui Petrarca. Poartă în ele spiritul clasic și îmbrăcămîntea la fel. Și o operă clasică e numai aceia care a fost valabilă ieri, e valabilă azi și va fi valabilă și mâine. Și sonetele lui Mihai Codreanu, chiar cînd par romantice, ori prea sentimentale, prea lirice, sînt totuși de factură clasică. Așa se explică faptul de ce ele au rezistat, nefiind niciodată la modă și, totuși, fiind la modă mereu.

Intr-o prestigioasă istorie a literaturii române, apărută în timpul celui de-al doilea război mondial, sonetele lui Mihai Codreanu, numai în vre-o zece fraze, au fost aspru criticate. Se negau, astfel, elogiile lui Tudor Arghezi din 1914 și criti-

cele obiective și juste, care menționau valoarea artistică a sonetelor, de către critici de prestigiu ca: G. Ibrăileanu, E. Lovinescu, T. Vianu, M. Ralea și alți critici aflați încă în viață. Când un prieten l-a întrebat ce părere are despre această critică, Mihai Codreanu a răspuns liniștit că judecățile critice în materie de valoare literară și artistică, indiferent dacă sînt pozitive sau negative, îl lasă rece. Eu merg, — a continuat el, — pe drumul meu de la început, așa orb cum sînt. Și să crezi că văd foarte bine prin întuneric. Mai tîrziu, peste ani și ani, el avea să răspundă acestei asprimi critice printr-un sonet intitulat: „Unui critic“. Reproduc ultimul terțin:

Cîi despre critic, zică tot ce-o vrea...
Cînd eu cioplesc granit în carieră,
El bate-n toba lui cu truda mea.

Înainte de a încheia aceste rînduri, găsesc de cuvîntă să spun în ce an și în ce împrejurări l-am cunoscut pe Mihai Codreanu, iertîndu-mi-se faptul că va trebui să vorbesc despre mine. N-aș vrea să se creadă că am pierdut măsura modestiei. În anul 1922, el era director al Teatrului Național din Iași. Pe la începutul lunii martie a aceluși an, a avut loc la teatru un festival artistic. Artistul Grigoriu, mort în 1940, în blocul Carlton, în timpul cutremurului din noaptea de 9 noiembrie, era în 1922 angajatul Naționalului din Iași. La acest festival, el a declamat o baladă a mea, „Sonata Lunei“, apărută în revista „Gîndul nostru“. Lui Mihai Codreanu i-a plăcut balada și a vrut să mă cunoască. Însoțit de Grigoriu, m-am dus la el acasă. Ne-a făcut o primire foarte amicală. Și în loc să fie o vizită de etichetă, a fost o vizită care s-a prelungit, după dorința amfitrionului, la aproape trei ore. N-au lipsit nici pîhărelele de Cotnar. Mihai Codreanu ne-a declamat foarte frumos cîteva sonete, iar Grigoriu a declamat două balade orientale de-ale mele, „Sephora“ și „Amîtăla“. În atmosfera aceasta de vrajă și de poezie, însufleții de cele cîteva pîhărele de vin bun, Mihai Codreanu m-a întrebat, zîmbind, dacă am scris trei balade orientale pentru trei femei. Nu, — am replicat, — trei balade pentru o singură femeie.

L-am mai vizitat în cîteva rînduri, însoțit tot de artistul Grigoriu. Devenisem aproape familiar. El îmi spunea „baladistule“ și eu îi spuneam „coane Mihai“. Îi făcea plăcere această familiaritate. Pe strada Lăpușneanu sau în piața Unirii, ori de cîte ori îl întîlneam, îl salutam vorbindu-i și el se oprea întotdeauna, ca să mă întrebe ce fac și ce mai scriu.

A fost iubit și respectat de ieșeni. A fost un poet al Iașului de care nu s-a despărțit pînă la moarte.

Ultima dată l-am văzut în primăvara anului 1928, cînd venisem de la București la Iași cu niște treburi. Vedea din ce în ce mai prost. Am stat puțin de vorbă. Ne-am despărțit, eu urîndu-i sănătate, el urîndu-mi succes în poezie. Nu l-am văzut din 1928, dar activitatea lui literară am urmărit-o pînă în anul 1957, cînd a pornit-o pe drumul cel lung, fără soroc de întoarcere.

**PRIVIRE RETROSPECTIVĂ ASUPRA
„VIEȚII ROMÂNEȘTI“ ÎN ETAPA
SA IESĂNĂ**

Revista „Viața românească“ a pornit la drum (întii martie 1906) cu un program bine precizat de către inițiatorii săi și urmărit cu perseverență, ba chiar controlat din cînd în cînd prin bilanțuri periodice, întocmite cu un vădit simț al răspunderii. Asemenea bilanțuri erau de obicei priviri retrospective în care se subliniau greutățile întâmpinate, realizările efectuate și confruntarea lor cu scopul inițial. Ele se datoresc aceluși „spiritus rector“, adevăratul și neobositul conducător al revistei, care a fost, după părerea unanimă, G. Ibrăileanu, deși nu le semna niciodată.

Precum rezultă din **Primul an** („V. R.“ nr. 2, anul 1907) revista a pornit cu mijloacele modeste ale membrilor de redacție și cu nădejdea că se va bucura de simpatiile cititorilor. Ca scop ea își propusese crearea unei culturi naționale, care avea să dea în armonia culturii europene răsunetul sufletului românesc. Iar pentru a reuși, „Viața românească“ trebuia să devie o revistă nu numai pentru Moldova, în capitala căreia se afla sediul redacției, nici măcar pentru România, ci **pentru toată România**. Ea avea de luptat deci pentru triumful ideilor de-

mocratice și al înaltelor idealuri ale omenirii.

În fruntea luptei aveau să se afle scriitorii, a căror muncă istovitoare trebuia răsplătită: „Munca literară cere încordarea tuturor puterilor sufletești; o dezvoltare normală a literaturii și în consecință, a culturii naționale, nu e cu puțință, cită vreme, pentru a-și asigura pînea zilnică, un Brătescu-Voinești e silit să facă advocatură, un Vlăhuță, Coșbuc sau Sadoveanu să zgîrie hîrtia, șese sau opt ceasuri pe zi într-o cancelarie oarecare, un Caragiale sau Gherea să se apuce de negustorie, — în loc ca, în mod firesc, și fără sfortare în direcție străină, să-și găsească ei în îndeplinirea misiunii lor proprii, și răsplata muncii, atît de necesară neamului...“

Intr-o altă privire retrospectivă, de data aceasta „După opt ani“ („V. R.“ nr. 2, anul 1914), bilanțul nota că în jurul „Vieții românești“ se adunaseră cei mai buni scriitori ai țării. Dar revista era călăuzită de „lumina unui ideal... conform cu nevoile țării: un ideal social și cultural“, care era socotit mai înalt decît idealul literar. Acel ideal era ridicarea țărănimii la o nouă viață. Pentru scriitorii grupați în jurul „Vieții românești“, o adevărată cultură națională în România nu se putea realiza fără răspîndirea în prealabil a culturii în masele populare, fără ridicarea economică a țără-

nimii și fără o viață politică democratică.

Izbucnind însă războiul din 1916, „Viața românească” a trebuit să-și suspende activitatea. Timp de aproape patru ani, Ibrăileanu nu-și regăsea echilibrul său moral și nu-și potolea pasiunea din perioada „Vieții românești”, cu toate că a încercat o activitate intensă la ziarul **Momentul** (cîteva luni în 1918) și la **Însemnări literare** (în 1919). El se gîdea permanent la reapariția „Vieții românești”. Ca un general înaintea unei mari bătălii, el plănui timp de mai multe luni de zile în 1919 reapariția revistei sale dragi, și fu cu adevărat fericit să anunțe că „Viața românească” apare, prin **Cîteva cuvinte către public**, publicate sub forma unui prospect (Iași, Institutul de arte grafice și editură, „Viața românească”, 1920), în care textul e ilustrat cu figurile (în medalion), ale scriitorilor care își dăduseră concursul lor dela apariția revistei pînă la 1916, precum și ale scriitorilor care promiteau colaborarea pentru viitor.

Iată aceste figuri în ordinea așezării lor în broșură : P. Poni, Duiliu Zamfirescu, A. Philippide, Artur Gorovei, Dr. N. Leon, Ana Conta-Kernbach, I. Brătescu-Voinești, Dr. Fr. Rainer, Zamfir Arbore, I. Simionescu, P. Gore, Hortensia Papadat-Bengescu, D. D. Patrașcanu, Dr. Gr. Antipa, Matilda Poni, Otilia Cazimir, Dr. A. Slătineanu, D. Călugăreanu, I. Botez, P. Bogdan, I. A. Basarabescu, Dr. M. Manicatlă, Al. A. Philippide, Eugen Herovanu, Jean Bart, G. Topîrceanu, I. Petrovici, Cincinat Pavelescu, General Scarlat Panaitescu, E. Filoti, Radu Rossetti, Marg. Miller Verghy, Ing. C. Hoișescu, Dr. C. Parhon, I. Minulescu, Alexis Nour, C. Botez, Dr. N. Lupu, M. Codreanu, M. Carp, G. Galaction, M. Sevastos, Dr. I. Bordea, Ștefan Popescu, A. Corteanu, M. Chirițescu, Traian Bratu, N. N. Beldiceanu, A. Frunză, Ing. I. Lupașcu, Al. Tzigara-

Samurcaș, Ernest Triandafil, D. Caracostea, Romulus Cioflec, Apostol Culea, Ing. Teodor Lecca, Pan Halipa, N. Davidescu, Tudor Pamfile, Ionel Teodoreanu, C. Alexandrescu, I. Teodorescu, Demostene Botez, ing. Emil Triandafil, G. Pascu, Aureliu Weiss, A. Braniste, Dr. Ștefănescu-Galați, I. C. Filitti, Octav Botez, A. Toma, Liviu Rebreanu, Pompiliu Pîrvescu, C. Stere, Dr. P. Cazacu, I. Miromescu, M. Jacotă, Luca I. Caragiale, T. A. Bădărău, M. Sadoveanu, Spiridon Popescu, Ștefan Ciobanu, Eugen Crăciun, Olga Vrabie, G. Ibrăileanu.

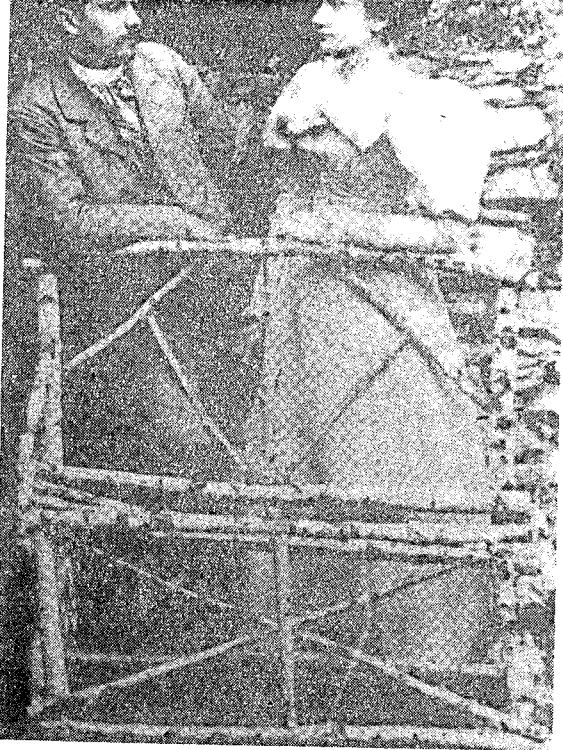
Menționăm că pentru a arăta că în așezarea portretelor n-a urmărit nici o preferință, portretul său l-a pus autorul prospectului la sfîrșit.

În rîndul celor dispăruți figurează : I. L. Caragiale, A. Vlahuță, B. Delavrancea, G. Coșbuc, N. Gane, C. Hoșgaș, Gheorghe din Moldova (Gh. Kernbach), Spiru Haret, D. Anghel, Șt. O. Iosif, I. Russu-Șirianu, A. Baltazar.

Dar cit de neconsolat a fost Ibrăileanu că nu și-a putut procura fotografiile tuturor celor pe care i-a avut colaboratori, ca Goga, Agîrbiceanu, Argezi și mulți alți scriitori care au dat prestigiu revistei prin numele și colaborarea lor.

De un interes deosebit se prezintă unele pasaje din expunerea „prospectului” : „Acum, cînd revendicările noastre naționale s-au realizat iar cele sociale sînt aproape de realizare, cînd rănile războiului sînt pe cale de vindecare, — nu poate fi datorie mai sîntă și necesitate mai urgentă pentru consolidarea unirii și pentru în-săși afirmarea dreptului la viață în rîndul popoarelor civilizate, decît creșterea culturii românești și răspîndirea luminii pînă în cele mai depărtate colțuri ale României Mari și pînă în cele mai adînci straturi ale poporului român.

Sub impulsul acestei datorii și mulțumită împrejurărilor istorice care i-au



mărit posibilitatea de răspîndire a luminii, făcînd să cadă de jur-împrejur hotarele nefirești care despărțeau pe Români de Români, ca și barierele orizontale care rupeau poporul nostru în cele două clase vrăjmașe — „Viața românească, întemeiată pe trecutul ei și pe experiența unui întreg deceniu de muncă încordată, își reîncepe apariția“.

Chiar în primul număr al reapariției sale (martie 1920), conducătorul „Vieții românești“ ținea să precizeze concepția cu care a pornit la drum și reafirmarea acesteia: „Concepția, care a străbătut din întreaga noastră atitudine față de curentele politice din țară, față de problema electorală, de problema agrară, de problema reorganizării administrative, școlare etc. — a fost „poporanismul“ nostru politic...“

În literatură „poporanismul“ nostru a fost punctul de vedere democratic și moral, din care am privit acea parte a literaturii care tratează despre țaran. Tendinței reacționare și tradițio-

naliste de a zugrăvi pe țaran ca o măturie vie și venerabilă a trecutului, sădînd în sufletul cititorului dorința imorală de a vedea pe țaran veșnic rămas în urmă — i-am oșus tendința progresistă și umanitară de a zugrăvi pe țaran în chip realist, așa cum este, mizer și dezarmat, spre a sădi în sufletul cetitorului nemulțumirea de realitatea prezentă și dorința de a contribui la ridicarea țărănimii...“

Dar pe lângă programul său ideologic, care a fost formulat în dese rânduri, „Viața românească“ ținea să precizeze că a urmărit și un scop practic care privea înjgheburile unei publicații cu caracter european prin felul de a alcătui numărul.

Iată cum este formulat acest lucru nou, cu ocazia Anului XV („V. R.“ nr. 1, din 1923): „Pînă atunci“ (adică pînă la apariția „Vieții românești“), „existaseră în România cîteva publicații mari foarte bune — „Convorbirile literare“, mai ales cîtă vreme au apărut în Iași, „Contemporanul“, în primii ani și pînă la un punct, „Revista Nouă“, („Literatură și Știință“ a lui Gherea, din care n-au apărut decît două volume, nu era propriu zis o „revistă“, ci un album periodic), — dar, afară de „Contemporanul“, aceste reviste erau aproape numai literare, iar „Contemporanul“ era foarte puțin literar. Caracterul lor era, cu destule deosebiri dela una la alta, un compromis între antologie și între revistă de curent.

„Viața românească“ a înțeles să aibă și acest caracter al înaintașelor sale, lărgînd pe cît cu putință sfera antologiei, dînd acces în coloanele ei tuturor „științelor“, — dar să fie în același timp și o revistă, care să țină în curent pe cetitor cu mișcarea literară din țară și din străinătate. De aici rubrici inexistente pînă atunci în publicistica noastră: Cronică cu privire la toate aspectele vieții naționale și externe, Recenzia cărților românești și străine, Revista Revistelor, națio-

nale și europene și Mișcarea intelectuală în străinătate... Apoi Miscellanea, în care analizăm mai pe scurt faptele caracteristice, fie sociale, fie literare, fie de altă natură, și în care făceam ceea ce se chiamă polemică...

Un titlu de glorie și-a făcut însă „Viața românească” din faptul că cei mai buni scriitori români au devenit colaboratori ai ei. În mare parte această legătură a scriitorilor buni cu „Viața românească” se datorează insistențelor depuse de G. Ibrăileanu. Multimea scrisorilor schimbate între acesta și diferiții scriitori stau dovadă în acest sens. Pe unii dintre ei Ibrăileanu i-a îndrumat și pe alții i-a îndemnat să scrie, determinându-i să reia creația literară, i-a scos din toropeală, cum se spune. „Sint unii, și dintre cei mai talentați, pe care i-am torturat ca să scrie... Cîteva volume din cele mai prețioase ale literaturii noastre din ultimii cincisprezece ani se datoresc teribilului „vircolac” și crampon, care a fost secretarul de redacție al acestei reviste”.

Dacă n-am cita decît cazul Calistrat Hogaș și Brătescu-Voinesti, și tot am fi îndreptățiți să subscriem șirurile de mai sus.

Să nu se creadă însă că ascensiunea „Vieții românești” a avut loc fără luptă, fără adversități acerbe. Unii i-au contestat orice merit, i-au negat orice valoare. Alții au acuzat-o de mercantilism și de americanism literar, mai ales prin introducerea răsplătirii muncii scriitorilor. Iar cei care nu înțelegeau termenul de poporanism o acuzau că reduce literatura la subiecte rurale, la „oierism” sau la „opin-cărism”. Cum a răspuns „V. R.”, recte Ibrăileanu, e greu de redat numai prin cîteva cuvinte, dar noi vom indica cititorului de astăzi, în mod special, două articole mai cuprinzătoare publicate în anul 1925, adică tocmai în vremea cînd adversarii „V. R.” afirmau că poporanismul literar s-a prăbușit defi-

nitiv. Este vorba de articolele **Ce-a făcut „Viața românească” pentru literatură?** („V. R.” nr. 3, anul 1925) și **„Ce este poporanismul?”** („V. R.”, nr. 1, anul 1925). În acesta din urmă se subliniază că poporanismul „E accentuarea ideii banale (dar care mereu trebuie amintită), că literatura română, ca oricare alta, nu poate să fie decît națională — și nu importatie străină; că scriitorul român are să întrupeze în opera sa spiritul specific al poporului său și că acest spirit specific, din cauze istorice bine cunoscute, există mai ales la poporul de la țară, întrupat și concentrat în poezia populară... Amintim, pentru cei care n-au învățat bine în liceu, următoarele: Toată activitatea lui A. Russo se reduce la argumentarea ideii, că literatura populară trebuie să fie izvorul și îndreptarul literaturii culte. Alecsandri a pus în practică teoria. Poezia lui personală a crescut din literatura populară. El a început să scrie poezii numai după ce a călătorit în munți și a cules poezia populară. Primele sale poezii originale abia sint o culturalizare a poeziei populare. Un necunoscător ar putea să le ia drept o colecție de poezii populare, — Kogălniceanu își începe activitatea sa de îndrumător cultural prin recomandarea literaturii populare ca izvor de inspirație pentru literatura cultă, — Eminescu a făcut pe larg teoria... spiritului specific în literatură, a cules literatură populară, a colindat în toate ținuturile românești și — vezi în Maiorescu ce legătură este între poeziile lui Eminescu și literatura populară...”

Tot ceea ce s-a spus în diferitele articole rememorative (după un an, după opt, după doisprezece, după cincisprezece) s-a reafirmat cu mai multă tărie în articolul „Ce este poporanismul?” Iar Ibrăileanu, înainte de a depune din mîini condejul, despărțindu-se pentru totdeauna de revista lui, „Viața românească”, a ținut să motiveze pen-

tru ce a susținut poporanismul și pentru ce a luptat pentru înfăptuirea acestei ideologii, scriind acel memorabil articol cu titlul „După 27 de ani“, care este cîntecul lui de lebedă.

„Cînd a apărut „Viața românească“, cultura românească era dominată de tradiționalism: concepția reacționară în politică, țărănismul în literatură. Se criticau formele nouă introduse în veacul trecut, se regreta vechiul regim — și se admira țăranul patriarhal ca o rămășiță a vremurilor lui Mihai și Ștefan. Și se idealiza acest țăran tocmai pentru că era atît de rămas în urmă, cu totul în afară de viața civilizată europeană.

„Viața românească“ vedea în țăran altceva. Țăranul social, țăranul sărac, țăranul care are nevoie de reforme, de ridicare, de transformare. Iar această transformare presupunea totala occidentalizare a țării, distrugerea pe de-a-ntregul a formelor vechi.

Așa dar împotriva conservatorilor și a țărăniștilor literari — împotriva „Convorbirilor“ și a „Sămănătorului“ trebuia să apere formele nouă, să ceară împrăștierea și introducerea votului universal (Țărănismul literar, cu tot „țărănismul“ lui, era împotriva votului universal).

„Viața românească“ cerea transformarea plăeșilor lui Ștefan cel Mare în cetățeni. Idealul „Vieții românești“ n-a fost țăranul pitoresc cu plețe, cu chimir, care nu știe să cetească și stă în poeticul bordei, cîntînd din trișcă. Idealul „Vieții românești“ a fost țăranul îmbrăcat europeaneste, care are casă de cărămidă, a cărui fiică cetește romane și poezii; țăranul alegător, membru într-un club, țăranul trăind într-un sat luminat cu electricitate, lucrînd ogorul cu mașini perfecționate, ori lucrînd în fabricile create în preajma satului, în legătură cu agricultura.

Tradiționaliștii (conservatorii și țărăniștii literari) au strigat: Blasfemie! Impietate! Socialism! Nihilism! Anar-

hism! (Pe atunci nu exista cuvîntul „bolșevism“).

„Întotdeauna acei care și-au simțit privilegiile atinse de reformă, au strigat: anarhism! În anii care au precedat împrăștierea din 1864, Kogălniceanu a fost taxat de comunist și proudhonist...“

În problema culturii, „Viața românească“ a susținut necesitatea unui contact strîns cu întreaga cultură umană, cu condiția însă ca această cultură străină să fie asimilată. Și în această privință Ibrăileanu adaugă: „Un exemplu strălucit de bogată cultură străină, asimilată perfect de un robust organism național, este poezia lui Eminescu“.

Dar pentru dezvoltarea culturii românești era necesară stîrpirea analfabetismului, un punct important prevăzut în programul „Vieții românești“.

În problema națională, „Viața românească“ a cerut prăbușirea barierelor care despărțeau pe Români de Români.

Privitor la literatură, care este un factor important al culturii unui popor, „ultima ei eflorescență“, „Viața românească“ a preconizat ca literatura românească, fără a înceta să se afle în legătură cu literaturile europene, să devină tot mai autonomă și mai originală. „Viața românească“ a fost de părere, continuă Ibrăileanu, „că a căuta să transplantezi forme literare imposibile la noi este risipă zădarnică de forțe, mai mult decît zădarnică, primejdioasă, pentru că inutilizează energii care ar putea să fie cheltuite aiurea spre folosul culturii naționale“.

Încheindu-și privirea sa retrospectivă după 27 de ani („V. R.“ 1933, vol. 92, pg. 5—9), Ibrăileanu adaugă următoarele cuvinte: „Viața românească“ trece de azi înainte sub conducerea unei generații mai tinere. Tinerii sînt mai în stare să-și dea seama ce este și ce nu este posibil“.

Cu aceasta se termină etapa ieșană a „Vieții românești”. Prin rîndurile de mai sus am încercat să dăm o idee măcar cît de sumară asupra programului acestei reviste, desfășurat în primele trei decenii ale veacului nostru și să aducem totodată un pios omagiu memoriei aceluia care a fost cel mai devotat colaborator al ei, criticului literar G. Ibrăileanu, mort la București, în Sanatoriul Diaconeselor, în ziua de zece martie 1936, la ora șapte și jumătate seara, cum este însemnat de către cineva din familie în volumul „Note și Impresii”, exemplarul pe care l-a avut scriitorul la capătii și asupra căruia făcuse unele modificări și adnotări în vederea unei eventuale retipăriri. Pentru cine nu cunoaște cuprinsul acestui volum, ținem să precizăm că el este închinat „Memoriei lui Raicu Ionescu, mort în anul 1895”, prietenul neuitat, luptător socialist, dispărut la vîrsta de douăzeci și cinci de ani, ca profesor în Tîrgoviște.

I. CREȚU

IBRĂILEANU DESPRE GALA GALACTION ȘI TUDOR ARGHEZI

Provoacă nedumeriri faptul că G. Ibrăileanu, care a publicat numeroase studii despre scriitorii români și curentele literare dintre 1900 și 1930, n-a destinat nici un articol critic celor doi scriitori de seamă bucureșteni Gala Galaction și Tudor Arghezi, a căror activitate s-a desfășurat în mare parte sub ochii lui și o bună bucată de vreme au fost chiar colaboratori ai Vieții românești. Pentru Ibrăileanu, s-ar părea deci că scriitori mari români în vremea sa n-au fost decît M. Sadoveanu, Oct. Goga, Brătescu-Voinești, Panait Cerna, D. D. Pătrășcanu, G. Topîrceanu și cei cîțiva poeți moldoveni din jurul revistei ieșene, căroro criticul le-a rezervat capitole speciale în cuprinsul volumelor sale de

critică literară. Dar lucrurile nu stau așa decît în aparență, căci dacă urmărim rubricile permanente, neseemate ori semnate cu pseudonime, ale revistei ieșene: „Miscellanea” și „Revista Revistelor”, constatăm că atît Gala Galaction cît și Tudor Arghezi s-au bucurat de prețuirea criticului Vieții românești din chiar momentul afirmării lor pe arena literaturii noastre. Putem spune că Ibrăileanu i-a urmărit tot timpul cît a condus revista ieșană și cît a avut astfel la dispoziție o tribună de la înălțimea căreia putea vorbi, cu sinceritatea care-l caracteriza, despre acești doi mari scriitori, care s-au dezvoltat sub ochii săi.

Să ne fie îngăduit dar, ca în rîndurile ce urmează să documentăm afirmația noastră cu cîteva citate din care sperăm să reiasă atît receptivitatea criticului cît și linia ascendentă a modului său de prețuire spontană a artei literare în plină evoluție a celor doi scriitori amintiți.

În Viața românească nr. 2, din 1910, la rubrica „Revista Revistelor” este recenzată Viața Socială. Cu această ocazie, autorul recenziei, după părerea noastră G. Ibrăileanu, semnalează apariția unui poet nou, atît de nou încît provoacă nedumerirea sinceră a recenzentului: „Revista (Viața Socială) se începe cu o poezie de Tudor Arghezi — Rugă de seară — despre care nu voim să spunem nimic. Nu voim, ca să nu ne facem de ris”. (Fiind un document al vremii îl reproducem fără nici o modificare). „Să ne explicăm: poezia aceasta, sau este de domeniul psihiatricii, sau amunța un geniu. Și cum nu avem destulă putere de pătrundere, preferăm să așteptăm și alte producții ale acestui nou poet, pentru a ne pronunța — dacă vom reuși vreodată”.

În același gen se exprimă criticul anonim în numărul 4 al Vieții românești: „Literatura e reprezentată, în acest număr (al Vieții Sociale), prin d. Galaction, care nu e lipsit de talent,

prin d. Tudor Arghezi, care, cu siguranță putem spune acuma, e ceva, și ar putea deveni cineva, dacă n-ar avea curioasa plăcere de a se exprima sibilin... E de remarcant că în această revistă și-au dat întâlnire mai toți acei ce reprezintă la noi ceea ce s-ar putea numi literatură decadentă“...

Iar în numărul 5, de data aceasta la rubrica „Micellanea“, sub titlul Literatura absconsă, criticul își propune să lămurească pe cititorii revistei asupra acestui gen de poezie nouă, care a rupt cu formele tradiționale în dauna poeziei clare, înțelese de toată lumea, asupra poeziei care se izolează și deci nu-și mai ajunge scopul de a fi o poezie socială. „Există la noi un început de literatură — un ecou întirziat al unei literaturi străine, — pe care o vom numi „absconsă“, cu un cuvânt întrebuințat în Franța de înșiși reprezentanții acestui fel de literatură. Acestei literaturi nu-i putem aduce aplauzele noastre“, zice criticul.

Credem că nu vom abuza de răbdarea cititorului dacă-i vom pune sub ochi câteva pasaje din acest articol publicat acum mai bine de cincizeci de ani și care conține unele idei referitoare la arta literară, idei ce pot interesa și pe scriitorii de astăzi, fiindcă printre ei sint unii — fie-ne permis a o spune — care obișnuiesc a-și exprima stările lor sufletești prin cuvinte și figuri de stil neînțelese sau neaccepate de cititorii lor, ceea ce îi face izolați și singulari, lucru care este în dauna ambelor părți. Critica din acel articol de acum o jumătate de veac și ceva privea și pe poetul, nou pe atunci, Tudor Arghezi, căruia autorul avea dorința de a-i face unele recomandări și de a-i da unele sugestii socotite foarte necesare. Pentru a justifica susținerile sale, criticul dădea cazul unui poet „abscons“, care ar vedea între lucruri niște raporturi imposibile pentru mintea normală omească. El zicea că „dacă unui asemenea poet clipele i s-ar părea, cine știe

din ce cauză, triumphiulare, pe care le-ar opune altor clipe din trecut, când era fericit și care i se par romboidale, ar putea fi el înțeles de cititorii săi? „Sau dacă, făcând comparații, ne va spune că ochii iubitei sale sint ca două gituri de girafe și mîinile ca două patrafire? Știm noi, bieți cetitori, ce va să zică clipe triumphiulare și cum sint mîinile ca două patrafire? Poetul poate știe. Cine știe ce asociații bizare de idei l-au condus la aceste comparații? Cine știe ce și cîți termeni intermediari fac legătura între clipe și triumphiulare, între mîini și patrafire... Dar noi?!

Nu e așa că această poezie, — oricît de frumoasă o fi fiind în felul ei, „în sine“, — trece pe lângă noi, nu există pentru noi?“

Și, în continuare criticul pune în evidență rolul limbii în poezie. El zice că limba are ca funcțiune transmiterea stărilor sufletești de la un individ la altul. „Ea e un instrument, și nu un scop... Avînd această menire, limba va fi cu atît un instrument mai perfect, cu cît își va îndeplini mai ușor, mai repede și mai exact funcțiunea. Idealul, cum s-a zis de-atîtea ori, e să exprimi gîndiri cît mai complexe într-o formă cît mai simplă.

Dealtmîntrelea, istoria literaturii întregi, de la Homer pînă azi, e martoră că nici un scriitor „abscons“ n-a trăit. Rămas-a vreunul — c-au fost întotdeauna? În lupta pentru trai, au învins numai scriitorii clari, care pot fi pricepuți în toate vremurile, pentru că vorbesc tuturor oamenilor.

Aceasta, însă, nu însemnează claritate cu orice preț.

Ceea ce trebuie să urmărească poetul, e toată claritatea cîtă comportă subiectul său, sentimentalitatea sa. Este evident că unei poezii simboliste, — prin definiție flotantă și vapoasă, pentru că vrea mai ales să sugereze, — nu i se poate cere claritatea unui sonet de Hérédia.

Dar această „neclaritate“ inerentă poeziei simboliste, neclaritate care, dacă întrece necesitatea, devine primejdioasă, — tocmai ea trebuie să facă pe poetul simbolist să se exprime cu toată claritatea câtă e posibilă, câtă comportă felul acesta de poezie. — Sînt unia însă, care caută anume să fie cît mai neclari, pentru a fi cît mai... simbolişti!

Şi e păcat de unii, prin versurile cărora, ca printr-o ceaţă desfăcută îşi şi colo, zăreşti adesea bucăţi de cer albastru. D. Tudor Arghezi e unul dintre aceştia...“

În final, criticul citează cazul lui I. Minulescu, din versurile cărui „ceaţă“ s-a împrăştiat cu totul, aşa încît era acceptat printre colaboratorii revistei ieşene, vrînd să facă astfel dovada că el, (criticul), nu este împotriva poeziei simboliste, ci împotriva poeziei neclare. Chiar în numărul în care apărea comentarul asupra literaturii absconse, criticul făcea să se publice o poezie a lui I. Minulescu, intitulată Romanţa soarelui.

După aceste luări de contact, criticul Vieţii româneşti notează, tot sub anonim sau sub pseudonim, părerile sale privitoare la manifestările literare din ce în ce mai bogate ale unuia sau ale altuia din cei doi scriitori amintiţi, scoţîndu-le în evidenţă calităţile artistice, dar semnalîndu-le, fără menajamente, şi imperfecţiunile. Astfel, în nr. 8 din 1910 al Vieţii româneşti, la rubrica „Revista Revistelor“, sub Viaţa Socială, el face următoarea constatare pe care o exprimă sentenţios şi lapidar: „Un remarcabil talent de novelist are d. Galaction. E şi descriptiv şi dramatic. Păcat că, pe lângă expresii originale şi sugestive, întrebuiţează adesea şi fraze gazetăreşti. Ii atragem atenţia asupra acestui mic neajuns, aşa de uşor de înlăturat“. Iar în numărul 9 al revistei, tot la aceeaşi rubrică, criticul afirmă fără rezerve: „De o deosebită frumuseţe e bucata d-lui Galaction Moara lui Călifar“ pentru ca în numărul 11 elogiile să meargă crescînd,

ca pentru a încuraja o producţie literară care s-a dovedit, într-un interval destul de scurt, fecundă şi valoroasă: „Remarcăm bucăţile d-lui Galaction, Dionis Grecoteiul şi mai ales Copca Rădvanului. Totul e original şi puternic la acest scriitor, cel mai însemnat care a apărut în Regat de la Sadoveanu încoace. Ce păcat că uneori (numai în unele bucăţi) întrebuiţează neologisme inutile şi (aceasta mult mai rar) întorsături de frază gazetăreşti“.

Foarte curînd după aceasta, în nr. 3 din 1911, criticul îşi fixează atenţia în mod special asupra lui Arghezi, care se manifestă deopotrivă în versuri şi în proză la Viaţa Socială:

„D. Tudor Arghezi începe să vorbească pe înţelesul tuturor. D. Tudor Arghezi are un spirit original, în mintea cărui lumea nu se stinge, cum ar zice Anatole France, accident care li se întîmplă la atîţia versificatori ai noştri, care ne întreţin cu banalitatea impresiilor lor căpătate penibil din... poeziile altora. În Tîrziu de toamnă d. Arghezi scrie această frumoasă strofă, pe care ne facem o plăcere s-o transcriem aici.

Intr-un peisaj melancolic:

„Cîţiva molifşti s-au întîlnit departe
Pe cînd în jur, prin murmurul
ce roagă
Se-nchide inserarea ca o carte
Şi sufletul în foi ca o zoloagă.“

Dar criticul nu se limitează la simple constatări, juste de altfel, ci ţine să adauge cîteva rînduri de sugestivă îndrumare literară: „Dacă d. Arghezi n-ar căuta să fie şi mai original decît e, l-am aplauda şi mai mult. De ce nu se convinge d-sa că simplitatea şi claritatea sînt cele două mari virtuţi ale oricărui scriitor, din orice vreme?“

Trecînd îndată la un articol în proză despre Th. Cornel, semnat tot Tudor Arghezi, criticul evidenţiază cîteva expresii poetice deosebit de frumoase şi-şi

exprimă regretul că poetul acesta nou „nu-și scutură zgura ce au depus-o pe talentul său, „școlile” exasperate literare din apus“.

Urmărirea aceasta paralelă a activității literare a celor doi scriitori de către criticul Vieții românești dovedește o egală prețuire pentru amândoi, cu ocazia afirmării cînd a unuia, cînd a altuia în domeniul publicisticii. Astfel, apariția volumului Biseriçuța din Răzoare dă prilej criticului de a vorbi mai pe larg despre Galaction, publicînd în nr. 1 din 1914 al revistei sale o „cronică literară”, pe care o semnează P. Nicanor et Co. Este singurul caz în care pseudonimul acesta apare sub o altă rubrică decît cea obișnuită și care era de regulă „Miscellanea”.

Prezentînd în cronică ca pe Galaction ca pe o personalitate literară plină de contraste, criticul, deghizat sub pseudonim, spune că deși venit după scriitori de seamă ca Sadoveanu și Brătescu, Galaction ne apare în volumul Biseriçuța din Răzoare cu un temperament nou în literatura noastră, avînd predilecție pentru natură și iubire. „Natura pe care o zugrăvește sau, mai bine zis, pe care o utilizează d. Galaction, e personală în cel mai înalt grad, e colorată cu temperamentul și e îmbinată cu tot sufletul lui. El o cîntă cu un sentiment de pietate estatică uneori și cu o imaginație a cărei supremă delicatete nu o împiedică de a fi viguroasă. E firesc deci ca natura din opera lui să fie cu totul diferită de aceea din operele emulilor săi.

Și această natură servește drept cadru, adesea înviat și prosopopeic, unor amoruri totdeauna înfringurate și totdeauna nenorocite. Nicăieri nu e vorba de acel sentiment blajin și eterat, care se mulțumește cu flori și cu suspine. D. Galaction zugrăvește, ca nimene altul la noi, violența extremă a acestei pasiuni care devastează sufletele...”

Deși scrisă la apariția primului volum al lui Galaction, această cronică literară pune toate problemele ce se

leagă de literatura scriitorului: concepția lui de viață, subiectivismul lui, puterea lui de viziune, natura subiectelor, vibrația stilului și vocabularul, care păcătuiește prin excesul de neologisme, aspect pe care îl mai relevase criticul în părerile sale anterioare, precum am amintit în rîndurile de mai sus.

Incheierea cronicii este demnă de subliniat: „...d. Galaction rămîne un scriitor foarte original, capabil să satisfacă multe exigențe, și pe care-l putem clasa de pe acum printre pușinii scriitori buni ai țării și ai decențului în care trăim”.

Putem spune că pușini prozatori romîni moderni, autori de ficțiuni literare s-au bucurat de la întîile lor manifestări de o apreciere critică atît de elogiasă ca G. Galaction din partea criticului Vieții românești.

Problema limbii lui Galaction, pe care am întîlnit-o și în aprecierile anterioare, îl preocupă și mai tîrziu pe criticul Vieții românești și devine obiectul unor polemici ale revistei ieșene cu Viața Nouă a lui Ovid Densusianu, precum se constată la rubrica „Revista Revistelor” din n-rele 3, și 4—5 din 1914 ale celei dintîi. Abuzul de neologisme, în acele nuvele în care scriitorul urmărește să creeze o atmosferă de rusticitate, este o piedică în realizarea scopului estetic. Dar aceasta nu îndreptățește pe cineva să afirme că Galaction „nu știe” românește. Din contra, criticul Vieții românești în „Miscellanea” din n-rele 7—8 ale anului 1915, observă că Galaction „ajunge uneori pînă la prestidigitație în mînuirea limbii românești. D-sa este unul dintre pușinii noștri scriitori, care cunosc secretele limbii așa încît să-și poată exprima precis și conturat cele mai subtile senzații și cele mai fine nuanțe de gîndire și de simțire”.

De o prețuire asemănătoare se bucură la rîndul său și Tudor Arghezi din partea aceluiași critic, căci iată ce scrie

acesta la „Revista Revistelor“ din nrele 1—3, anul 1915, cu ocazia recenzării revistei Cronică, de curînd apărută sub conducerea poetului bucureștean : „...Noi l-am întîlnit întîia oară la Viața Socială, ca poet straniu, care-și notează cu stîngăcie voită impresiile din timpul unui extaz contemplativ și intim. Neglijența formei și alte amănunte ne dădeau impresia că avem aface cu niște improvizații, asupra cărora autorul nu a vrut să mai revină, — ca asupra unor revelații mistice de care nu trebuie să te atingi... Burzuluiit pe lume și în sfadă cu estetica curentă, poetul Arghezi era, de pe atunci, o figură simpatcă și originală. Versurile lui, stridente adeseori și obscure în sens și în intenție, se topeau uneori într-o muzicalitate pătrunzătoare ori se precizau în cîteva imagini de o frumusețe rară“.

Iată acum și cîteva rînduri de apreciere a prozei ziaristice a lui Arghezi :

„L-am cunoscut apoi, la Facla, pe celălalt Arghezi, — pamfletarul, — care sta să se ia de piept cu toată lumea. Talentul său formidabil de batjocură și sinceritatea tonului i-au atras aplauzele tuturor celor neinteresaji. El n-a avut întotdeauna dreptate, dar întotdeauna scatografia lui abundentă, proza lui vehementă și colorată ne dăruia două-trei imagini de o vigoare unică în literatura noastră. Expresiile de trei ori scabroase, aveau un început de scuză: ele cădeau, cu fatalitatea unor funcțiuni organice, din rezervoriul celui mai naiv și mai plastic idealism“.

Cu simțul lui pătrunzător, criticul Vieții românești a caracterizat și a condamnat pe imitatorii lui Arghezi, socotîndu-l unic și neîmitabil : „...Ceilalți? Ceilalți imită pe d. Arghezi. Îi imită pînă și greșelile, voite, de sintaxă, pe lângă particularitățile de vocabular..., îl imită cu o furie care trebuie să fi dezgustat de mult pe însuși Arghezi. Și vor, mai ales, să injure ca el! Neavînd nici scuza obiectivă a talentului, nici pe aceea subiectivă a revoltei sincere, ei au ajuns să aștearnă uneori

pe hîrtie niște platitudini care te înmărmuresc...“

Urmărind o linie mereu ascendentă a prețuirilor sale, Ibrăileanu scria mai tîrziu, tot sub anonim, la adresa lui Tudor Arghezi, fraze ca acestea : „Reintrat în publicistica militantă, d. Tudor Arghezi ne-a dat, printre altele, o bucată de antologie : „Pamfletul“. Cîtînd bucățile acestui mare scriitor ne gîndim la revoluția pe care a făcut-o în istoria scrisului românesc. Cînd se va face istoria literară a timpului se va vedea decisiva sa contribuție. N-am putea caracteriza pentru moment maniera d-sale, dar știm că înainte se scria într-un fel și că de la d. Tudor Arghezi incoace se scrie altfel“. Asemenea caracterizări succinte dar cuprinzătoare se pot citi la „Revista Revistelor“ din nr. 1 al anului 1925, consacrate deci încă de acum patruzeci de ani, în seria veche a Vieții românești, ceea ce pentru ea poate constitui încă un titlu de mîndrie, pe care-l datorează conducătorului ei literar.

Intr-un articol de mai tîrziu, cu titlul În jurul limbii literare publicat sub semnătură în nr. 1 din 1926 al Vieții românești, Ibrăileanu afirmă că adevăratul creator al stilului de idei în literatura noastră a fost Maiorescu. Ei bine, iată ce poziție îi stabilește criticul ieșan, în această problemă, lui Tudor Arghezi : „Un scriitor care, în limba publicistică, a ieșit din cercul tras de Maiorescu și se mișcă cu succes estetic pe registrul cel mai întins al graiului românesc, ni se pare a fi d. Arghezi, un adevărat revoluționar în limba noastră literară“.

Vrea cineva să spună că putea fi folosit un timbru mai înalt, pe vremea aceea, într-un elogiu adus lui Tudor Arghezi ?

Pe scurt, se poate spune că Ibrăileanu și-a precizat moment cu moment și din ce în ce mai lămurit prețuirea și entuziasmul său pentru opera celor doi scriitori bucureșteni, Gala Galaction și

Tudor Arghezi, cărora totuși criticul nu le-a destinat capitole speciale în volumele sale de critică și istorie literară. Pentru cititorii de astăzi, neinițiați, acești scriitori s-ar părea că au fost lipsiți de atenția celui mai de seamă interpret literar al vremii.

Dar n-am terminat, fiindcă într-un articol intitulat Bilete de papagal (de la rubrica „Miscellanea” din nr. 2, anul 1928 al Vieții românești, același critic declară că Tudor Arghezi este „un artist al expresiei, cum nu ne putem închipui altul mai strălucit și — să spunem cuvântul exact — mai mare”. Aceasta o spunea după ce în aceeași situație de anonim, într-un acces de revoltă împotriva criticii estetice dogmatice și formaliste, acuzase pe criticii bucureșteni M. Dragomirescu și E. Lovinescu pentru faptul de a fi ridicat dîtirambe atîtor scriitori minori, ignorînd ori insultînd pe Galaction, care a creat o proză strălucitoare și pe Arghezi, care a creat poezia vremii noastre, precum citim în studiul Greutățile criticii estetice, publicat la „Miscellanea” din nr. 1, anul 1928 al Vieții românești.

Și socotim că nu putem încheia expunerea noastră despre părerile lui G. Ibrăileanu referitoare la scriitorii menționați, fără să amintim câteva, cuvinte ale criticului, care semnează cu numele său propriu un articol cu titlul Modă și originalitate din nr. 1, anul 1928, în care, alături de Creangă și de Sadoveanu, Arghezi este citat ca un scriitor reprezentativ, care aduce o notă originală în literatura lumii: „Luceferii plini de voce și de har ai d-lui Arghezi ne dau splendoarea cerului atît de românește văzută și simțită de veacuri de pe vreun picior de plai de păstorii evlavioși, care au lăsat în urmașul lor sariicile pline de oseminte. Și ar fi păcat să nu existe și acest cer în literatura universală”.

Avem aci supremul elogiu ce poate fi adus unui poet, iar Arghezi s-a bu-

curat de o asemenea prețuire din partea lui Ibrăileanu.

Post scriptum. Pentru cine n-a observat înrudirile de idei, de expresiuni stilistice și de ton, precum și înlăntuirea psihologică dintre notele de la „Revista Revistelor” și „Miscellanea” și articolele semnate de Ibrăileanu, invocate de noi mai sus, ceea ce se explică prin faptul apartenenței lor unuia și aceluiași autor, poate că sînt necesare cîteva cuvinte privitoare la atribuirea ce am făcut.

Spre a se manifesta o atitudine unitară față de revistele literare recenzate în Viața românească, seria de la Iași, Ibrăileanu citea singur aceste publicații și tot el redacta recenziile asupra lor. O confirmare a acestui fapt o găsim într-o scrisoare a criticului, adresată lui Brătescu-Voinești în august 1906, în care se plîngea de sarcinile grele ce avea pentru întocmirea unui număr de revistă: „Revista Revistelor e o greutate... căci cele 16 pagini presupun cîtirea a 30 de reviste. Adesea cetești revista degeaba; adesea o recenză și nu încapă”. (Secția de autografe a Bibliotecii Academiei R.P.R.).

Lucrul acesta mai rezultă și din cîteva scrisori prin care Sanielevici, locuitorul său temporar la secretariatul de redacție, îl presa să-i trimită „Revista Revistelor”.

Articolul Literatura absconsă se poate atribui lui Ibrăileanu pentru mai multe motive, între altele pentru că el conține idei susținute de criticul ieșan și în articole semnate cu numele său propriu, cum sînt Poezia nouă din nr. 6, anul 1922 și Influențe străine și realități naționale din nr. 2, anul 1925. Pentru atribuirea cronicii literare „G. Galaction: Cu prilejul volumului Biserica din Răzoare”, se pot invoca numeroase idei și expresii care se regăsesc și în Influențe străine și realități naționale, cum este spre exemplu atitudinea ostilă a criticului față de „plăpînzii cîntăreți ai etajerelor” sau de „versificatorii cei cu

etajere...”, ceea ce întâlnim și în adnotările marginale autografe ale lui Ibrăileanu la volumul Cuvinte potrivite de Tudor Arghezi, adnotări publicate postum de Savin Bratu în Contemporanul din 19 aprilie 1957.

Cît privește articolul Greutățile criticii estetice, nu mai stăruim asupra atribuirii lui fiindcă am făcut-o cu suficiente dovezi prin nota intitulată Cîteva cuvinte într-o problemă de atribuire, publicată în nr. 5/1965 al „Vieții românești”.

I. CREȚU

„VIAȚA ROMÂNEASCĂ” DUPĂ AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL

Interzisă la șase septembrie 1940, de regimul fascist, Viața românească a reapărut după al doilea război mondial, în toamna anului 1944, în noiembrie. Pe anul 1945, afară de un număr triplu, celelalte sînt duble.

Viața românească se subintitula „revistă de literatură, știință și ideologie”, avea ca directori pe M. Ralea și D. I. Suchianu și adopta formatul vechii reviste. Sumarul era anunțat pe coperta exterioară și redacția crează numeroase rubrici fixe: cronică externă, literară — apare numai în 1944, semnate de Petru Comarnescu —, cronică plastică, lingvistică, socială, științifică. În numerele următoare, unele din acestea nu mai revin. Cu numărul triplu, 7—8—9 din 1945, este inaugurată rubrica intitulată Scrisori unde sînt inserate corespondențe din Franța, Anglîtera, S.U.A., U.R.S.S. Reține atenția „scrisoarea” din Paris a lui Eugen Ionescu (V. R. nr. 3/946) în care dramaturgul precizează motivele pentru care părăsise țara (prigoana fascistă). Miscellanea, iscălită Nicanor & co., dezvăluie în general problemele de politică internă. În fine, o rubrică de recenzii mai completa sumarul.

Redacția afirma răspicat din primul număr prin semnătura lui M. Ralea că înțelege să facă din Viața românească o „publicație de atitudini”: „Tot ce triumfă acum face parte din crezurile noastre. Ca și altădată ne alăturăm luptei dusă de toți acei care voiesc omenie, dreptate, libertate”.

În literatură, la noua serie a Vieții românești, colaborează cu versuri Al. Philippide, Demostene Botez, Geo Dumitrescu, Miron Paraschivescu, Maria Banuș. În proză sînt publicate schițe, nuvele și fragmente de roman iscălite de Mihail Sadoveanu, Geo Bogza, Cela Serghi, un act din drama Focurile de E. Camilar și Magda Isanos etc.

Un interes deosebit suscită rubrica Recenzii. Cu foarte puține excepții, recenziile sînt semnate de Adrian Marino și Al. Piru. Rubrica este un caleidoscop al vieții literare românești din anii 1945—1946 și o retrospectivă critică a literaturii apărute în timpul războiului, recenziții reținînd din maculatura epocii, scrierile fundamentale. Așa, în numărul pe noiembrie, 1944, Adrian Marino elogiază — după „campania penibilă, vulgară, cu desăvîrșire balcanică”, a anilor 1941—1942 —, Istoria literaturii române a lui Călinescu. În ajutorul ei, Marino vedea o personalitate critică „emițînd inspirat verdicte, judecări, respingînd sever la examen, dînd din belșug note slabe, pe care d-sa le vedea definitive, săpate în bronzul eternității”. Al. Piru salută entuziasmat prima ediție din Istoria literaturii române, Compendium, 1945 a lui G. Călinescu (V. R. nr. 3—4, martie, aprilie, 1945). După ce arată că „la fiecare scriitor s-a pus în evidență numai ceea ce este realmente valabil artisticeste”, Al. Piru analizează învinuirea de subiectivitate adusă criticului și încheie: „Pentru dl. Călinescu literatura română constituie aria unei spiritualități, care prin vechimea, adîncimea și varietatea ei, îndreptățește existența unui popor. Și din acest punct de vedere opera sa reprezintă un act de patriotism pur”.

În mai multe rânduri, Al. Piru semnează niște siluete critice despre Radu Tudoran (V. R. nr. 1; iunie, 1946); Mihai Beniuc (V. R. nr. 2, februarie 1946); Poetul Dimitrie Stelaru (V. R. nr. 3 martie, 1946) ș.a. Studiile se impun prin seriozitate și informație.

Prin recenziile la cartea străină, semnate de D. I. Suchianu, prin studiile despre scriitori universali (Tudor Vianu: Marcel Proust — V. R. nr. 1, iunie, 1946, —; Silvian Iosifescu: John Priestley — V. R. nr. 11—12, noiembrie-decembrie 1945 — etc., etc.) revista năzuia să analizeze din perspectiva epocii fenomenul literar apusean.

ION BALU

ANATOLE FRANCE ȘI PĂSTOREL



Am citit traducerea lui Păstorel Teodoreanu a primelor 2 volume din „Histoire contemporaine” de Anatole France. Am citit confruntând-o pe alocuri cu originalul și nu

voi ascunde că mult m-am bucurat. Am întâlnit în sfârșit o traducere întocmită de un om care se pricepe cu adevărat și care nu s-a mărginit să transpună în grabă și într-o limbă informală ce s-ar putea mai curînd numi jargon, cele ce a înțeles după o lectură sumară. Și cred că oricît și-ar da răuvoitorii osteneală, ei nu vor putea descoperi nici cel mai mic cusur traducerii lui Păstorel.

Lucrul nu e de altfel surprinzător. Încă din tinerețea lui, Păstorel nutrește pentru Anatole France un cult pe care anii destul de mulți ce s-au adunat de atunci nu l-au desmințit. Pe lîngă aceasta, el este și un scriitor plin de talent și mai este totodată unul din foarte rarii oameni din această țară care-și cunosc cu adevărat limba, atît sub aspectul literar cît și sub acela direct și instinctiv. Iar vocabularul său, fără a fi nicidecum artificial și căutat, e totuși din cele mai bogate. Cu toate aceste calități la care se pare că s-a mai adăugat și dorința nestrămutată de a face un lucru perfect, la înălțimea modelului reprodus, nu e de mirare că Păstorel a reușit să ne ofere o traducere de o asemenea calitate.

Meseria de traducător e în genere o meserie ingrătă. Ea ne procură totuși uneori, — cînd e cu adevărat bine făcută, — satisfacții ce nu sînt de neglijat. Pentru a da o idee plastică de ce pot fi aceste satisfacții, voi spune că deși nu se aseamănă de loc cu jocul de șah, traducerea este și ea, într-un fel, un sport, un sport care din punctul de vedere ce ne interesează

aci se înrudește cu acela numit „tir” (dare la semn). Senzația pe care ne-o dă glonțul trimis de noi, cînd se înfige exact în centrul țintei, se aseamănă întocmai cu aceea pe care ne-o oferă într-o traducere subtilă, cuvîntul unic cînd l-am descoperit, sau expresia, adeseori diferită dar totuși per-

Al. O. (Păstorel) Teodoreanu



fect echivalentă, pe care o substituim unei propozițiuni, intraductibile direct. Întocmai ca atunci cînd scrii și cînd nimic nu poate înlocui un anumit cuvînt, cînd traduci, cuvîntul unic se așează parcă singur la locul său, ca și cum ar fi aspirat de un vid pe care numai el îl poate împlini. Asemenea satisfacții trebuie să fi gustat Păstorel din belșug.

Dacă ar fi totuși să-i aduc o critică, — și aceasta mai mult spre a salva caracterul obiectiv al acestor rînduri, — cu multă prudență și nesfîrșite rezerve aș îndrăzni să formulez o sugestie. Nu cumva singurul cuser al operei sale izvorăște din prea marea sa strădanie către perfecțiune? Nu cumva păcătuiește ea printr-un exces de calitate?

Să mă explic. Ceea ce caracterizează pentru mine fermecătorul stil al lui Anatole France este în primul rînd extraordinara sa fluiditate și, alături de ea, grația nemaipomenită a legăturilor frazei, care pare să sugereze că de-a lungul întîlnirilor sale cu ideile, gîndirea lui France se mișcă tot atît de grațios și ușor. Din acest punct de vedere să-mi fie îngăduit a întreba, — nici o clipă nu m-aș încumeta să afirm, — bine a făcut oare Păstorel cînd, în dorința de a oferi gîndirii lui France, transpusă în românește, vestmintul cel mai adecvat și bogat, a extras din prodigioasa sa memorie cuvintele cele mai potrivite, dar nu și cele mai uzitate, pe care limba românească le posedă? Nu cumva aceste cuvinte prea rar întrebuițate se rostogolesc mai greoi și mult prea sonor în auzul nostru, trăgînd după ele o atenție ce s-ar fi convenit să însoțească fraza, sau poate chiar mișcarea gîndirii, în ansamblul ei? Nu cumva spre a reda fluiditatea stilului lui France ar fi fost mai bine să se folosească cuvintele uzate, rodite de o lungă și cotidiană întrebuițare?

Repet, e vorba aci de o întrebare pe care n-aș îndrăzni s-o convertesc în afirmație. Cu atît mai puțin se poate vedea într-însa o acuzație. Nu critic, ci mă-ntreb.

Cu aceasta am terminat cu Păstorel. Nu însă și cu Anatole, mai bine zis cu discuția care are de obiect posibilitatea de a se traduce acest mare scriitor într-o altă limbă. Deși nu cred în destin, cînd fac teorie, de nenumărate ori în viață am avut impresia că există ceva ce i-ar putea semăna. Din acest punct de vedere, să-mi fie îngăduit a observa că strania coincidență în virtutea căreia acest mare scriitor, care a minuit limba sa cu mai multă strălucire decît oricare altul, purta însuși numele țării sale, — dar nu în mod abuziv, sau drept pseudonim literar, ci pentru că așa se pronunță numele tatălui său „François“ în provincia sa de baștină, — ne-ar fi putut sugera că între felul său de a scrie și limba țării în care s-a născut, există o legătură fatală și indisolubilă pe care nimic nu o va putea vreodată sfărîma. Cu alte cuvinte, că Anatole France e francez mai presus de toate, dar sub aspectul perfecțiunii exprimării sale, numai francez, creația sa, întrucît este unică și nepieritoare, fiind exclusiv un fenomen franțuzesc, cu neputință de tradus într-o altă limbă.

De la un cap la celălalt, proza lui France e străbătută de acea ironie involuntară, spontană, replică fidelă a scepticismului său, care-i conferă, prin faptul îndoielii ce-l stăpînește, un parfum de glumă, chiar cînd s-ar putea ca autorul să fi vorbit serios. Cum și-ar putea această ironie găsi o exprimare echivalentă în graiul unui popor multă vreme necăjit, al cărui suflet a fost amărit de veacuri și căruia nu i-a ars de joacă pe culmi de idei? Și unde este Rabelais-ul român, care cu patru secole mai-nainte să-i fi deschis calea unui Anatole France român? Mi se va răspunde: Creangă, dar asemănarea e numai de supra-

față între el și Rabelais. Și apoi, cîteva decenii numai îl despart de clipa prezentă, iar nu ca pe Rabelais secole, în care timp limba s-a șlefuit, iar ironia s-a ascuțit, devenind tot mai subtilă și nematerială.

Sub aspectul netraductibilității și „toutes proportions gardées”, Anatole France are ceva comun cu Sadoveanu. Ceea ce face farmecul marelui prozator român, este în toată puterea cuvintului netraductibil în franțuzește, unde nu rămîne nimic din încărcătura afectivă a graiului său. Și tot așa și France pe românește. Nimeni altul decît Păstorel, — cu dragostea și admirația ce poartă ilustrului sceptic francez, cu cunoașterea sa desăvîrșită a limbii românești și cu surprinzătorul său talent (pe mine unul acesta mă izbește de fiecare dată), — n-ar fi putut reuși

ceva care să se apropie măcar, ca valoare absolută, de ceea ce a făcut acest discipol român al lui Anatole France.

Dar minuni nu putea face nici el. Oricît de talentat și de virtuos ar fi fost, și oricîtă osteneală și-ar fi dat, el nu putea face un lucru imposibil, așa cum nici un Păstorel mare pianist, n-ar fi reușit să dea o idee adecvată despre rapsodia a II-a a lui Liszt, dacă în locul unui Steinway de concert, i s-ar fi pus la dispoziție un străvechi și încîntător clavecin. Cam asta s-a întîmplat cu traducerea sa din Anatole France. Virtuosul a fost fără îndoială la înălțime, dar instrumentul pe care cînta nu era destinat unor asemenea acrobatice execuțiuni...

P. DINOPOL